VÁCLAV HAVEL

Deținut politic și președinte

Singur împotriva sistemului

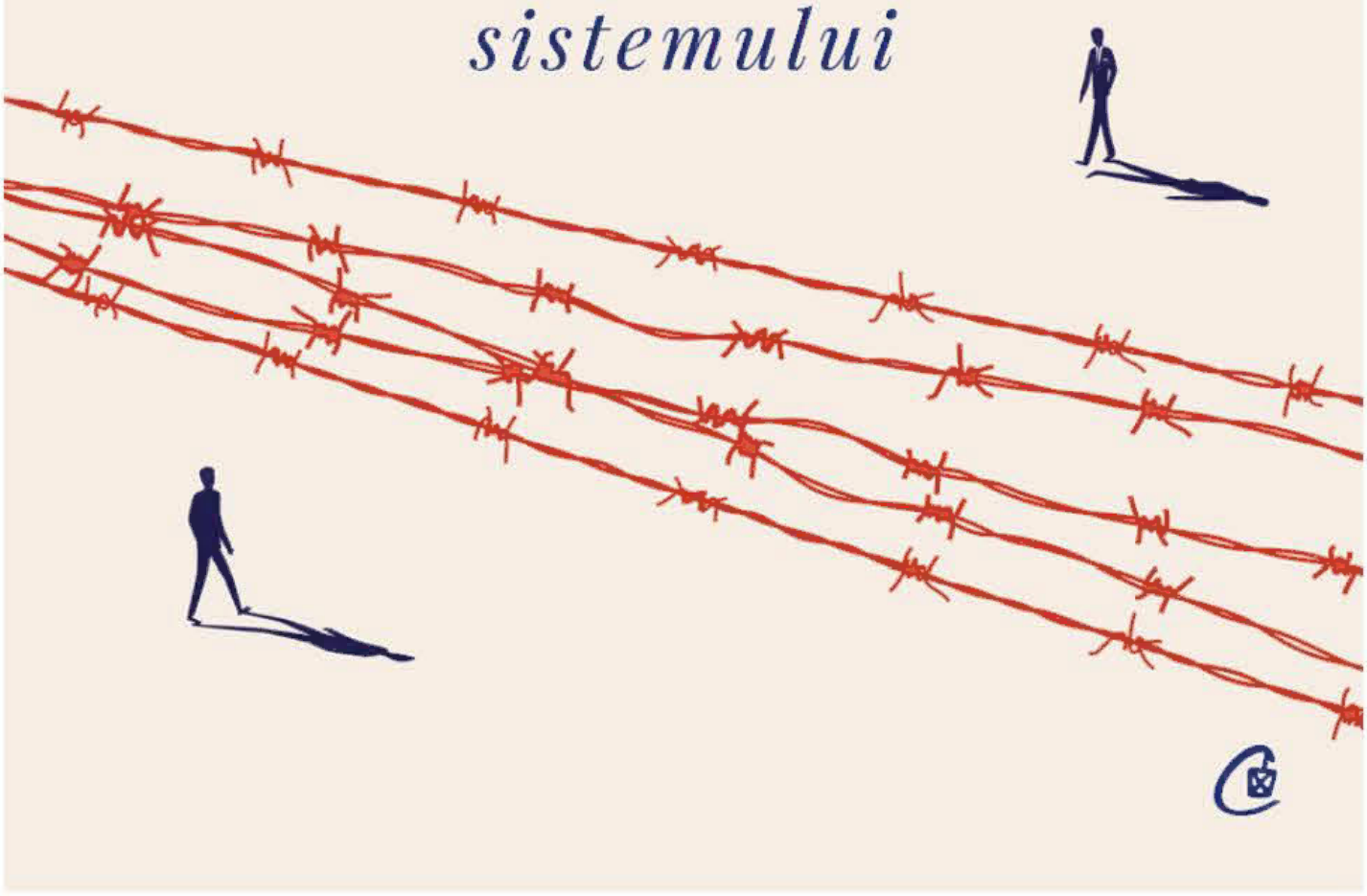

Deținut politic și președinte

Singur împotriva sistemului

Această carte apare în România cu sprijinul
MINISTERULUI CULTURII AL REPUBLICII CEHE

MINISTRY OF CULTURE
CZECH REPUBLIC

VÁCLAV HAVEL

Deținut politic și președinte

Singur împotriva sistemului

Prefață de
Ambasadoare HALKA KAISEROVÁ

Text introductiv de
JIŘÍ PŘIBÁŇ

Traducere din cehă de
GABRIELA GEORGESCU și
MIRCEA DAN DUȚĂ

Interviu cu
MIRCEA DAN DUȚĂ și
GIANINA CĂRBUNARIU

CURTEA VECHE

Prefață

Ambasadoare Halka Kaiserová[1]

„Probabil că așa ceva ar trebui trăit abia după moarte“, a exclamat Václav Havel pe când traversam podul Brooklyn în octombrie 2006 și îi prezentam programul și acțiunile care urmau să se desfășoare în onoarea sa la New York. În toamna anului 2006, University of Columbia i-a pregătit un program de rezidență de șapte săptămâni. Era anul în care la universitățile americane își începea studiile prima generație de studenți născuți în 1989, așadar o generație care, după căderea Cortinei de Fier, nu cunoscuse lumea împărțită bipolar între Est și Vest. Lui Havel i-au fost dedicate workshopuri, seminare și conferințe care îi examinau personalitatea artistică polivalentă – dramaturg, cugetător, eseist și lider politic al transformărilor din țara sa și de pe scena internațională. Toate piesele sale (una dintre ele în premieră mondială) au fost puse în scenă în

cadrul grandiosului „Havel Festival“ la teatrele de pe Broadway, dar și din afara lui. Dezbaterea comună a celor doi foști președinți Václav Havel și Bill Clinton de la University of Columbia a fost dedicată temei „Provocările democrațiilor emergente“.

Această rememorare ar trebui să amintească atenția pe care au suscitat-o opera și viața remarcabilă ale lui Václav Havel atât printre experți, cât și în rândul publicului larg, nu doar în SUA, ci practic în toată lumea. A devenit simbolul omului politic intelectual, al luptătorului neobosit pentru drepturile omului și un exemplu de disident dintr-o mică țară central-europeană, care a devenit președinte și care a putut influența, grație autorității sale, evenimentele internaționale. La sfârșitul secolului trecut și începutul secolului nostru a devenit un fel de purtător de cuvânt al Europei de Est. Jacques Rupnik[2] a spus despre el că, tocmai datorită textelor sale în care descrie mecanismele regimului totalitar, Occidentul a putut înțelege în timpul Războiului Rece cum funcționează societățile în regimurile comuniste și a putut surprinde declinul și descompunerea lor. În același mod, mai târziu, i-a ajutat cu

sugestiile sale pe partenerii din Vest să înțeleagă necesitatea și stadiul integrării ulterioare a Europei.

Václav Havel a fost ales președintele țării noastre de patru ori în vremuri de transformări radicale. Prima oară ca reprezentant al Forumului Civic, în care s-au reunit indivizi sau grupuri care militau pentru schimbări politice fundamentale în Cehoslovacia anului 1989. Václav Havel a devenit în mod firesc liderul mișcării și a fost ales de către parlamentul comunist – Adunarea Federală – drept candidat care intenționa să aducă țara la primele alegeri libere. Viteza schimbărilor petrecute în Cehoslovacia de atunci și în blocul comunist, precum și contextul acestora sunt cuprinse în discursul rostit la adunarea comună a ambelor camere ale Congresului SUA. În cartea sa *Pe scurt, vă rog!*[β] a declarat, plin de modestie: „Am fost primul reprezentant de rang înalt al unei țări din blocul comunist care a adus în Congres vestea fără echivoc a destrămării comunismului, a căderii Cortinei de Fier, a finalului împărțirii bipolare a lumii și a Războiului Rece și despre necesitatea construirii unei noi ordini politice pe această planetă. Un mesaj de o asemenea

amploare nu se recepționează în fiecare zi. De aici probabil și ecoul imens, aproape de neînțeles pentru mine."

Și-a încheiat al doilea mandat de președinte al Republicii Cehe și Slovace demisionând în iulie 1992, justificând că nu poate continua să-și îndeplinească obligațiile care decurg din jurământul de credință față de republica federală într-un mod adecvat caracterului, convingerilor și conștiinței sale. În acel moment, reprezentanții politici aleși cehi și slovaci nu mai reușeau să cadă de acord asupra unei ordini constituționale unitare și se îndreptau spre divizarea statului comun – Cehoslovacia. În ianuarie 1993, Václav Havel a fost ales ca primul președinte democratic al Republicii Cehe și în 1998 a fost reales pentru încă un mandat. Din punct de vedere politic, perioada primei președinții a lui Václav Havel a fost extraordinar de agitată, atât pe plan intern, cât și extern. A început să își îndeplinească obligațiile de șef al statului conform noii Constituții și să confirme continuitatea relațiilor diplomatice bilaterale cu statele lumii. Datorită abilităților sale, Cancelaria Prezidențială a avut o particularitate pe toată durata mandatelor sale de președinte – nu a

angajat niciun *speechwriter*. Václav Havel și-a scris singur toate discursurile pentru a le putea rosti, cum spunea el însuși. În această perioadă s-a preocupat intens în principal de două subiecte de politică externă. Primul a fost propagarea intensă a extinderii NATO către Est și al doilea, lărgirea Uniunii Europene. Percepea Europa ca pe o singură entitate politică, deși structurată intern în mod complex. Perioada postbelică, în care Europa a încercat să-și construiască ordinea politică internă pe o bază justă și democratică, pe principiul egalității, al voluntariatului și al respectului pentru toți, prin discuții și nu prin violență, el a considerat-o ca fiind unică din punct de vedere istoric și extrem de importantă nu numai pentru Europa, ci pentru întreaga lume.

Întrebat care este cel mai important rezultat politic obținut cu aportul său activ, răspundea fără ezitare: desființarea Tratatului de la Varșovia la Praga în 1991 și extinderea NATO la Praga în 2002.

Unele dintre primele sarcini ale lui Václav Havel și ale noii diplomații a anilor ’90 au fost asigurarea plecării armatei sovietice de pe teritoriul Cehoslovaciei și ieșirea din Pactul de la Varșovia, compus la acea oră din șapte

membri (URSS, Cehoslovacia, Ungaria, Polonia, Bulgaria, România și RDG). Planul ministrului sovietic de Externe de atunci, Eduard Șevarnadze, era transformarea pactului în organizație politică cu componentă militară. În pofida tuturor recomandărilor politicienilor și diplomaților occidentali de a nu se grăbi dizolvarea Tratatului de la Varșovia, la propunerea părții cehe, Conferința de Afaceri Externe a Pactului de la Varșovia din martie 1990 de la Praga a căpătat un alt conținut decât cel pregătit de către delegația sovietică. Dizolvarea s-a produs un an mai târziu, în iulie 1991, la Praga, la ultima ședință a Comitetului Politic Consultativ al Tratatului de la Varsovia.

Summitul NATO din 2002 de la Praga avea loc pentru prima dată într-o țară din fostul bloc est-european. Václav Havel, care acordase o atenție și o grijă considerabilă pregătirilor, a văzut evenimentul și ca pe o „serată de adio“ la funcția sa de președinte. L-a considerat de asemenea finalul luptei sale de zece ani pentru extinderea NATO spre Est. Era convins că, prin extinderea NATO și asigurarea garanțiilor de securitate pentru țările din Est, se va crea un climat mai liniștit și stabil pentru pregătirea aderării acestor state la Uniunea Europeană. La

Praga au primit invitația de aderare la NATO șapte țări: Bulgaria, Estonia, Lituania, Letonia, România, Slovacia și Slovenia. În discursul său la Summit a menționat în legătură cu extinderea: „... este un semnal clar nu numai pentru toți europenii, ci pentru toată lumea, că era împărțirii forțate a lumii în sfere de influență, sau chiar a subjugării celor slabi de către cei puternici, a apus definitiv. Extinderea cu cei șapte noi membri va fi un act de mare încredere în dreptul popoarelor de a alege liber din ce parte a lumii doresc să facă parte și ce relații vor să stabilească și să cultive.“ În mod simbolic, la Praga au fost redesenate granițele organizării postbelice a Europei, iar sferele de influență stabilite de fosta Cortină de Fier au încetat.

Václav Havel a rămas activ în sfera publică și după ce a părăsit funcția de președinte. În cadrul Forumului 2000, a invitat la Praga, la discuții despre provocările globale, oameni politici remarcabili, gânditori și personalități temerare, care încercau să promoveze în lume valorile democrației și ale respectului față de drepturile omului și care încurajau toleranța

religioasă și etnică. Forumul 2000 a fost fondat împreună cu scriitorul, umanistul și laureatul Premiului Nobel pentru Pace, Elie Wiesel.

La 18 decembrie 2011, când s-a răspândit vestea că Václav Havel a încetat din viață, mass-media din toată lumea a reacționat, personalități marcante publicând amintiri și transmițând condoleanțe. Acasă, în Cehia, în marile piețe unde în 1989 avuseseră loc manifestații pentru căderea regimului comunist, oameni din toate generațiile s-au adunat din nou și au citit pe rând din textele lui Václav Havel. Cred că pentru omul politic și scriitorul secolului al XXI-lea nu există o mai mare apreciere.

Note:

[1] Halka Kaiserová este ambasadoare a Republicii Cehe în România. Între anii 1993 și 1996 a lucrat pentru președintele Václav Havel, iar în 2000–2002 a fost purtător de cuvânt al TASK FORCE de la Praga al Summitului NATO 2002. Ulterior a fost consul general al Republicii Cehe la New York și ambasadoare a Republicii Cehe la UNESCO. (*N. red.*)

[2] Specialist în științe politice și consilier al lui Václav Havel (1990–1992) în perioada prezidențială. (*N. red.*)

[3] Traducere de Helliana Ianculescu, Curtea Veche Publishing, București, 2009. (*N. red.*)

Coduri în anticoduri: despre gândirea lui Havel între sens și absurd

Jiří Přibáň[4]

Cu mai mult de o sută de ani în urmă, când a apărut statul cehoslovac, întemeietorii lui au decis ca pe drapelul prezidențial să fie scrisă propoziția „Adevărul învinge“. Astfel, mitul renașterii naționale a poporului care continua învățăturile medievale ale Maestrului Jan Hus și ale mișcării husite se conecta la politica modernă și la metafizica morală la care ținea atât de mult primul președinte, Tomáš Garrigue Masaryk[5].

Într-un stat împovărat încă de la bun început de adevăr, de la care, în plus, nu se așteaptă nimic mai prejos de biruință, nu este ușor să

guvernezi, dar nici să fii supus guvernării. Așteptările sunt mari, iar dezamăgirile profunde.

Același motto polisemantic și l-au însușit și comuniștii, acești deținători aroganți ai adevărului istoric prezumtiv și obiectiv, deși aceeași propoziție de pe drapelul guvernului lor a servit drept componentă doar a unui limbaj automat de propagandă și a ascuns cele mai oribile minciuni, crime politice, inechități și nedreptăți. Cu atât mai curajos este impactul retroactiv al cugetării lui Václav Havel despre „viața în adevăr“, așa cum a formulat-o în eseul său *Puterea celor fără de putere* și în care este surprins tocmai acest automatism al limbii și al comportamentului ca sursă de represiune politică și de umilire morală.

Puterea celor fără de putere

Eseul amintit nu este doar o reflecție intelectuală asupra Cartei 77, asupra drepturilor omului, asupra situației generale din lumea bipolară de atunci și asupra civilizației moderne în general. Nu reprezintă doar radicalizarea îndemnului lui Soljenițîn, „să nu trăim în minciună“, despre care se discuta la jumătatea anilor ’70 în ambele părți ale lumii divizate. În

el se reflectă totodată expresiile verbale și ideatice care continuă să rezoneze în cultura cehă ca tradiție vie a acesteia, a căror forță eliberează și angajează în același timp.

Curajul lui Havel de a privi adevărul în ochi, fie sub forma descrierii crizei civilizaționale și politice, fie a acceptării angajamentului și tradiției morale, a funcționat în cele din urmă ca un arc care a propulsat un spectacol de neuitat și paradoxal ce a dus la contopirea în aceeași albie a unei vieți boeme și a unei politici cotidiene în care eroul principal a acceptat rolul de președinte fără a compromite etica disidentului.

La zece ani de la moartea lui Havel și la aproape două decenii după încheierea mandatelor sale prezidențiale, în propria țară oamenii îl citează din ce în ce mai des, dar îl citesc din ce în ce mai puțin. La nivel mondial lucrurile stau exact invers. Opera lui este citită în special în țările în care nu poate fi citat în mod public.

Păstrez încă vie amintirea discuțiilor despre libertate și drepturile omului purtate cu studenții egipteni care îmi povesteau că *Puterea celor fără de putere* le-a servit drept inspirație esențială pentru proteste și cum își împrumutau unul altuia traducerile din Havel și discutau cu

pasiune despre ideile lui în timpul Primăverii Arabe. M-au întrebat dacă este posibil ca realitatea politică să nu siluiască idealurile pentru care își riscaseră viețile, iar eu am avut un profund sentiment de prăbușire conștientizând că lupta lor pentru libertate și demnitate fusese mai întâi confiscată de islamiști cu pretențiile lor de exclusivitate asupra adevărului doar pentru ca mai apoi, cu sprijin popular masiv, să fie strivită de tancurile militare fără a se ține cont dacă în piețele respective se spusese sau nu vreun adevăr.

Conversațiile cu studenții aceia m-au întristat și pentru că eu, spre deosebire de ei, exact la vârsta lor, am putut trăi bucuria acelorași clipe revoluționare în care ordinea existentă s-a dovedit nesustenabilă, iar viitorul oferea diferite posibilități de dezvoltare a societății, toate prezentând însă o anumită formă de scindare politică. Pe atunci, în noiembrie 1989, mi-a fost teamă când mie și unui prieten din comitetul studențesc de grevă ne-a fost încredințată misiunea de a-i convinge pe membrii miliției comuniste să nu atace mulțimile de protestatari și amândoi am răsuflat ușurați când administratorul stadionului de fotbal pe care se presupunea că urmează să se

strângă milițienii ne-a asigurat că aceștia primiseră ordin de retragere și că vom ieși învingători din acea revoluție.

Mulți ani la rând, eu și prietenul respectiv, care între timp a devenit un organizator de succes al unor festivaluri de film, am râs de naivitatea noastră și ne-am imaginat că pentru administratorul acelui teren probabil am părut niște tineri neîndemânatici din comediile timpurii ale lui Forman, dar vărsarea de sânge care a avut loc atunci în România ne va aminti întotdeauna că acea „catifelare" a revoluției cehoslovace a fost mai degrabă excepția care confirmă regula violenței revoluționare.

Adevărul învinge?

Auctoritas non veritas facit legem.[6] Așa sună prima axiomă a realismului politic care spune că societatea și legile ei sunt conduse de cel care deține puterea, și nu de cel care deține adevărul. Și, cu toate acestea, legea nu este mai puternică decât idealurile politice! Prin urmare, să fie oare idealiștii cei care ies în cele din urmă învingători?

În timpul Revoluției de Catifea, când Václav Havel a popularizat unul dintre mottourile

sale – „Adevărul și dragostea trebuie să învingă minciuna și ura“ –, a arătat, printre altele, câtă putere au idealurile în viețile noastre. Este puterea sensului care nu ia în calcul avantajul, ci se supune corectitudinii. Această putere dă naștere expresiei *veritas non auctoritas facit legem*.

Logica politică este în permanență tentată să reducă problemele proprii la diferența dintre realism și idealism. Dar Havel nu a urmat niciodată această logică, iar propoziția lui preferată categoric nu reprezintă un moralism sau un idealism naiv. Întotdeauna a descoperit și a lucrat cu paradoxurile politice interne, iar opera și viața lui au eludat complet categoriile și distincțiile simple ale realismului și idealismului.

O demonstrează chiar *Anticodurile* lui timpurii din anul 1964, în care jovialitatea estetică și ironia acută se completează reciproc. O demonstrează și scena de încheiere din versiunea cinematografică a ultimei piese a lui Havel, *Plecarea*, în care autorul și regizorul, una și aceeași persoană, se autoparodiază ieșind la suprafața iazului din grădină pentru a spune încă o dată propoziția pe care o repetase de o sută de ori și care se transformă într-un clișeu

despre adevăr și dragoste și pentru a-i atenționa apoi pe spectatori că își pot deschide din nou telefoanele mobile. Spectacolul se încheie, iar sensul acestei propoziții importante este salvat de ridiculizarea și relativizarea propoziției și, odată cu ea, și a autorului ei.

În calitate de dramaturg și om politic, Havel a reușit să lucreze cu paradoxuri și a știut întotdeauna să le folosească astfel încât să evite banalizarea politică, estetică sau morală. În cele din urmă, tratează și paradoxurile în mod paradoxal și parodic, astfel încât propoziția „Astea da paradoxuri, nu?“, repetată în diferite contexte de personajul berarului din piesa într-un singur act *Audiența*, a prins la public și a devenit o expresie populară în conversații.

Dacă vrem să preamărim și să lăudăm pe cineva, de regulă, clișeul moral ne ordonă să etichetăm un om ca fiind cu „principii“ sau „integru moral“. Și Havel a fost etichetat drept „un om cu principii“, chiar dacă în realitate tot ceea ce a scris și a făcut pune la îndoială tocmai capacitatea principiilor de a schița simplu și clar dreptele morale ale vieții noastre. Foustka din *Ispita* și alte personaje dramatice din piesele lui Havel confirmă faptul că moralitatea nu constă în principii drepte, ci dimpotrivă, în dilemele

care apar atunci când aceste aparente drepte principiale se intersectează și provoacă o ciocnire.

Paradoxuri morale

Preferința pentru paradoxuri și dileme și capacitatea de a le introduce în anagrame lingvistice sau de logică absurde și în nonsensuri ideologice, ca de exemplu limba ptydepe din *Memorandumul* sau platitudinile birocratice din *Petrecerea din grădină*, au fost unul dintre aspectele care l-au apropiat pe Václav Havel de Tom Stoppard, al cărui sprijin pentru disidenții din Cehoslovacia și pentru drepturile omului a avut la vremea sa o importanță inestimabilă.

Stoppard a adoptat drept propriul paradox fundamental al drepturilor omului un aspect pe care deseori îl subliniază chiar Havel, anume faptul că amenințarea libertății și demnității umane dintr-o țară înseamnă amenințarea acestora pretutindeni în lume. Ceea ce pare a fi un caz particular are în realitate o importanță universală, dar acest lucru nu se poate manifesta decât într-un cadru temporal și spațial limitat.

Piesa lui Stoppard, *Professional Foul*, scrisă pentru Amnesty International în anul 1977,

parcă ar fi scrisă de penița deținutului pe atunci Václav Havel, căruia i-a fost dedicată. În arta dramatică contemporană am găsit puține astfel de exemple de armonizare și de înțelegere estetică și etică reciprocă între doi autori cum sunt cele demonstrate în această piesă. Iar Václav Havel a confirmat această armonie dedicându-i ulterior lui Stoppard piesa *Largo Desolato*, pe care apoi Stoppard a prelucrat-o într-un scenariu adaptat pentru televiziune.

Professional Foul începe ca o piesă conversațională filosofică despre dilemele principiilor și intereselor morale despre care discută cu o lejeritate academică doi filosofi englezi aflați în avion, pe drum spre un congres despre etică desfășurat în Praga. Pe parcursul acestei piese pline de argumente și paradoxuri filosofice care se varsă pe neașteptate din planul intelectual în decizii concrete, la un moment dat, dialogul este străfulgerat de o observație tipic havelliană, anume că importanța limbii este supraestimată deoarece „limba are atât capacitatea de a mușamaliza adevărul, cât și de a-l dezvălui".

Nu doar limba, ci și situațiile reale sunt echivoce și ne obligă uneori să comitem „faulturi tehnice", imorale, care ne pot

determina nu doar să acționăm, paradoxal, în favoarea unui interes moral, ci și să îndeplinim principii morale. Așa cum observă ironic personajul filosofului Anderson în finalul relaxat al piesei: „Etica este o treabă complicată. De aceea se organizează astfel de congrese."

Politica antipolitică

Paradoxul universalității drepturilor omului schimbă radical viziunea asupra eticii și politicii. Conform acestuia, politica nu este definită de interesele noastre și de ceea ce ne afectează în mod direct viețile, ci de ceea ce trece dincolo de interesele noastre personale și de ceea ce determină grija pentru ceilalți și solidaritatea cu aceștia. Este acea solidaritate pe care filosoful ceh Jan Patočka o numea „solidaritatea celor zdruncinați" și în care Václav Havel a văzut un sens mai profund al Cartei 77 și al tuturor celorlalte forme de protest civic și politic.

Solidaritatea celor zdruncinați duce la o prietenie de neclintit, așa cum a fost prietenia dintre Havel și Stoppard. În 1984, când lui Havel i s-a acordat titlul de doctor onorific la Université de Toulouse, Stoppard a fost cel care a acceptat titlul în numele lui, prezentând cu

această ocazie unul dintre cele mai importante eseuri ale lui Havel, *Politică și conștiință*. Totodată, a introdus în el câteva observații personale, una dintre ele fiind: „Toate chestiunile politice sunt chestiuni morale."

Evident, această propoziție care, din nou, pare scrisă chiar de Havel nu este un îndemn la un fundamentalism moral căruia i s-ar putea supune politica. Este mult mai modestă, dar cu atât mai esențială, deoarece amintește de o temă-cheie a lui Havel, de așa-numita „politică antipolitică", ce spune că politica nu este în mod primar o tehnică a puterii sau un exercițiu al aparatului birocratic, ci un domeniu al comportamentului și deciziilor umane din care moralitatea și conștiința nu pot fi excluse. De altfel, așa cum amintește Havel în finalul eseului *Politică și conștiință*: „... adevărul și moralitatea pot pune bazele unei noi politici și pot avea și astăzi o putere politică proprie incontestabilă... Se pare că aceste categorii atât de predominant personale cum sunt binele și răul continuă să aibă propriul conținut univoc și în anumite circumstanțe sunt capabile să zdruncine o putere aparent de neclintit, laolaltă cu armata ei de soldați, polițiști și birocrați."

Tema politicii antipolitice sau nepolitice are o tradiție îndelungată în Țările Cehe. Gurile rele susțin că cehii nu au făcut niciodată politică propriu-zisă și că preferă să evite dilemele și conflictele politice și de aceea i-au inventat un opus menit să o înlocuiască. Această „politică nepolitică“ pe care au implementat-o încă din secolul al XIX-lea Karel Havlíček Borovský și alți susținători ai renașterii naționale cehe și pe care a valorificat-o apoi și Tomáš Garrigue Masaryk reprezenta în realitate îndemnul unei politici la cel mai înalt nivel și desemna nevoia de angajament civic cotidian și de „lucrări mărunte“ necesare pentru atingerea obiectivelor mari si esentiale.

Exact la acestea se referea și Havel când amintea de politica antipolitică ce construiește interesele omului împotriva aparatului impersonal al puterii. Ea nu este un set de instrucțiuni practice pentru lupta împotriva regimului autoritar, nici un ghid de activism civic pentru cei care trăiesc într-o societate deschisă și democratică. Este ceva mult mai important, care are legătură cu un lucru esențialmente uman: conștiința. Conștiința ca forță politică nemărginită, care nu invocă puterea aparatelor sau tancurilor și nu caută funcții și secretariate,

ci conștientizează cu atât mai mult faptul că astăzi criza noastră nu este doar ideologică sau sistemică, ci și civilizațională și planetară, deoarece vizează însăși umanitatea noastră.

Opera lui Havel este pluristratificată și bogată, așa cum este și povestea vieții sale, dar cred că demonstrează în mod fundamental că nicio politică nu este autosuficientă și că, pentru a funcționa, are nevoie de ceva care să sfideze într-un fel sau altul logica și regulile ei interne. Experiența de disident în țările comuniste are un caracter universal, iar în perioada contemporană ne amintește nouă, printre altele, că nici democrația nu înseamnă doar consens civic și politic, ci exact la fel, presupune disidență și protest.

Abia din politica antipolitică se naște posibilitatea de a fi de acord și de a protesta. În ea este conștientizată valoarea lucrurilor pentru care merită să lupți și să mori, dar pentru care merită, totodată, să trăiești. Este o politică a valorilor care nu dictează ce este corect și bine, ci trimite un avertisment cu privire la ceea ce ne amenință și ne ucide. Este o politică a cotidianului, dar totodată un avertisment cotidian în sensul *daimonului* lui Socrate, care reușește să contrazică tot ceea ce este considerat

de la sine înțeles, normal sau doar corect. De aceea și valoarea politicii antipolitice crește în perioada contemporană, când civilizația noastră planetară pare din ce în ce mai fragilă, mai puțin de la sine înțeleasă și mai dependentă de mediul înconjurător, pe care ea însăși îl distruge.

Cuvânt despre sens

Îmi vin în minte propozițiile din discursul *Cuvânt despre cuvânt* în care Havel, în seara din ajunul revoluțiilor democratice din 1989, avertiza cu privire la ambiguitatea, lipsa de transparență și violența conținută în cuvinte, astfel că „merită întotdeauna să suspectezi cuvintele și să fii atent la ele". Iar avertismentul se referea și la ceea ce un scriitor sau un dramaturg stăpânește cel mai bine, și anume puterea cuvântului în sine!

Această vigilență și, într-o anume măsură, și scepticismul umanistic îl apropie pe Havel de un alt scriitor și dramaturg ceh, Karel Čapek, care a scris în perioada Primei Republici Cehoslovace, care, datorită prieteniei cu președintele Masaryk, a modelat viața culturală și intelectuală a acesteia, și care avertiza și el cu privire la despotismul mișcărilor totalitare și

descria conflictele interne ale civilizației moderne tehnologice și ale omului care, dorind să facă bine, reușește să stârnească cele mai oribile războaie și distrugerea totală.

Tema autodistrugerii omului și civilizației care în numele propriului progres și-a pierdut controlul și care sub stindardul umanității săvârșește cele mai mari atrocități leagă opera și gândirea lui Havel de umanismul lui Čapek. Dacă pentru Čapek simbolul amenințării omenirii a devenit *robotul* ca produs artificial al tehnologiei care duce omenirea la pierzanie, Havel a văzut această amenințare în limba artificială *ptydepe*, care duce la pierderea sensului. Și pentru că simbolurile și cuvintele vin din exterior, nu întâmplător cuvântul „robot“ i-a fost sugerat lui Karel Čapek de fratele lui, Josef, în timp ce ideea de limbă neinteligibilă a expresiilor goale, „ptydepe“, a fost născocită de fratele mai mare al lui Havel, Ivan.

Dacă după Primul Război Mondial oamenii se temeau pe bună dreptate că civilizația modernă se îndreaptă cu pași repezi spre colaps, după cel de Al Doilea Război Mondial era deja clar că prăbușirea amenință chiar limba și comunicarea umană. Cursa pentru o viață pură a devenit

astfel o cursă pentru păstrarea sensului limbii și al vieții înseși. Și tocmai această cursă este ceea ce leagă textele lui Havel de contextele lor politice și ceea ce îl așază printre cele mai semnificative personalități nu doar din politica, ci și din cultura și gândirea cehă modernă.

Note:

[4] Jiří Přibáň (născut în 1967) este academician ceh, intelectual de marcă și eseist, specializat în filosofia dreptului, sociologie și politologie. În prezent este director al Centre of Law and Society din cadrul Cardiff University și contribuie regulat cu articole în presa cehă și internațională. (*N. red.*)

[5] Tomáš Garrigue Masaryk (1850–1937) a devenit, în 1918, primul președinte al Cehoslovaciei. A fost reales în funcție de trei ori și nominalizat de șaptesprezece ori la Premiul Nobel pentru Pace. (*N. trad.*)

[6] În latină, „autoritatea creează legea, nu adevărul". În paragraful următor, cei doi termeni, autoritatea și adevărul, sunt inversați în mod intenționat. Această formulă a fost utilizată de Thomas Hobbes în *Leviatanul*. (*N. red.*)

PARTEA I

Discursul de Anul Nou[7.]

Praga, 1.01.1990

Stimați concetățeni,

Timp de patruzeci de ani, în această zi, ați auzit de la predecesorii mei, în diferite variante, același lucru: că țara noastră înflorește, că am produs milioane de tone de oțel, că suntem cu toții fericiți, că avem încredere în guvernul nostru și că înainte ni se deschid perspective atât de frumoase.

Presupun că nu m-ați propus în această funcție ca să vă mint și eu.

Țara noastră nu înflorește. Marele potențial creativ și spiritual al popoarelor noastre nu este folosit în mod rațional. Toate ramurile industriale produc lucruri pentru care nu există interes, în timp ce lucrurile de care avem nevoie nu ajung la noi. Statul care se autointitulează

un stat muncitoresc umilește și exploatează muncitorii. Economia noastră perimată risipește și puțina energie pe care o mai avem. Țara care se putea mândri cândva cu educația poporului ei cheltuie pentru educație atât de puțin, încât astăzi se află pe locul șaptezeci și doi în lume. Am poluat pământul, râurile și pădurile pe care ni le-au lăsat moștenire strămoșii, iar acum avem cel mai murdar mediu înconjurător din Europa. La noi în țară adulții mor mai devreme decât în majoritatea țărilor europene.

Cu permisiunea dumneavoastră, voi prezenta o scurtă experiență personală: de curând, în timpul zborului spre Bratislava, între diferite întâlniri, mi-am găsit timp să mă uit pe fereastră. Am văzut complexul Slovnaft[8] și chiar în spatele lui, metropola Petržalka[9]. Mi-a fost de-ajuns această imagine pentru a înțelege că, zeci de ani, oamenii de stat și autoritățile politice nu s-au uitat sau nu au vrut să se uite pe ferestrele avioanelor. Niciuna dintre statisticile pe care le am la dispoziție nu mi-ar fi permis să înțeleg mai repede și mai ușor situația în care am ajuns.

Dar există ceva mai important de atât. Cel mai rău este că trăim într-un mediu moral poluat.

Avem moralul bolnav pentru că ne-am obișnuit să zicem una și să gândim alta. Am învățat să nu credem în nimic, să nu fim atenți unul la celălalt, să avem grijă doar de noi înșine. Concepte cum sunt dragostea, prietenia, empatia, smerenia sau iertarea și-au pierdut profunzimea și dimensiunea și pentru mulți dintre noi reprezintă doar curiozități psihologice sau se manifestă ca vederi hoinare din vremuri de mult apuse, mai degrabă caraghioase în era calculatoarelor și a rachetelor cosmice. Doar puțini dintre noi au reușit să strige că cei puternici nu ar trebui să fie atotputernici și că fermele speciale care cultivă pentru ei alimente ecologice, curate și de calitate ar trebui să-și trimită produsele în școli, în internatele pentru copii și în spitale, dacă agricultura noastră nu le poate oferi deocamdată tuturor. Regimul de până acum – înarmat cu ideologia sa trufașă și intolerantă – a redus omul la forță de muncă și natura la o unealtă de producție. A lovit astfel chiar în esența lor și în legătura mutuală dintre ei. Din oameni înzestrați și competenți, care gospodăreau cu iscusință în propria țară, a făcut șuruburile unui utilaj monstruos, huruitor și fetid despre care nimeni nu știe ce sens are de

fapt. Nu poate face nimic mai mult decât să se uzeze pe sine și toate șuruburile sale încet, dar incontrolabil.

Dacă vorbesc despre un mediu moral poluat, nu vorbesc doar despre domnii care mănâncă legume curate, ecologice și care nu se uită pe ferestrele avioanelor. Vorbesc despre noi toți. În cele din urmă, cu toții ne-am obișnuit cu sistemul totalitar și l-am acceptat ca pe un fapt de neschimbat, și astfel, în realitate, l-am întreținut. Cu alte cuvinte: cu toții suntem răspunzători – chiar dacă, se înțelege, fiecare într-o altă măsură – pentru funcționarea mașinăriei totalitare; nimeni nu este doar victimă, ci suntem cu toții în același timp cocreatorii săi.

De ce vorbesc despre asta: ar fi foarte irațional să înțelegem moștenirea tristă a ultimilor patruzeci de ani ca pe ceva străin, lăsat de rude îndepărtate. Dimpotrivă, trebuie să acceptăm această moștenire ca pe ceva ce am permis să ni se întâmple. Dacă îl vom accepta astfel, vom înțelege că ține doar de noi toți să facem ceva cu asta. Nu putem arunca toată vina pe conducerea anterioară, nu doar pentru că așa ceva nu ar corespunde adevărului, ci și pentru că aceasta ar putea slăbi responsabilitatea care se

află astăzi în fața fiecăruia dintre noi, și anume responsabilitatea de a acționa individual, liber, rațional și repede. Să nu ne amăgim: niciun guvern, oricât de bun, niciun parlament, oricât de bun și nici chiar un președinte, oricât de bun nu vor reuși de unii singuri. Și ar fi și profund incorect să așteptăm doar de la ei o reparație generală. Libertatea și democrația presupun totuși coparticiparea și, prin urmare, coresponsabilitatea tuturor.

Dacă vom fi conștienți de acest fapt, toate ororile pe care le-a moștenit noua democrație cehoslovacă vor înceta imediat să ni se mai pară atât de oribile. Dacă vom fi conștienți de acest fapt, speranța se va întoarce în inimile noastre.

Avem un punct de sprijin în demersul de reparare a chestiunilor generale. Ultima perioadă, și în special ultimele șase săptămâni din revoluția noastră pașnică, ne-au arătat ce mari sunt încărcătura general umană, morală și spirituală și cultura civică ce dormitau în societatea noastră sub masca apatiei care ne fusese impusă. De fiecare dată când cineva susținea cu fermitate despre noi că suntem într-un fel sau altul, am obiectat susținând că societatea este o creatură misterioasă și că niciodată nu este bine să te încrezi doar în fața

pe care o arată în momentul respectiv. Mă bucur că nu m-am înșelat. Pretutindeni în lume oamenii se minunează de unde s-a trezit deodată, în acești cetățeni ai Cehoslovaciei, oameni docili, umili, sceptici și care aparent nu mai cred în nimic, această forță extraordinară de a alunga sistemul totalitar în câteva săptămâni, într-un mod întru totul decent și pașnic. Noi înșine ne minunăm. Și ne întrebăm: de unde vin această dorință pentru adevăr, această deschidere în gândire, aceste fantezii politice, îndrăzneala și anticipația civică ale acestor tineri care nu au cunoscut niciodată alt regim? Cum se face că li s-au alăturat și părinții lor, adică tocmai generația considerată pierdută? Cum e posibil ca atâția oameni să înțeleagă imediat ce trebuie să facă și ca niciunul dintre ei să nu aibă nevoie nici de sfaturi, nici de instrucțiuni?

Cred că această față plină de speranță a situației de astăzi are două motivații principale: mai întâi, omul nu este niciodată doar produsul lumii exterioare, întotdeauna este capabil să adere la ceva mai înalt, în ciuda faptului că lumea exterioară a anihilat sistematic această capacitate a sa; în al doilea rând, tradițiile umanistă și democrată despre care s-a vorbit

adesea în zadar dormitau totuși undeva în inconștientul popoarelor și minorităților noastre naționale și erau transmise imperceptibil din generație în generație, pentru ca, la momentul potrivit, fiecare dintre noi să le descopere și să le transforme în faptă.

Evident, pentru libertatea noastră de astăzi, a trebuit să plătim și noi. În anii '50, mulți dintre cetățenii noștri au murit în închisori, mulți au fost executați, mii de vieți omenești au fost distruse, sute de mii de oameni talentați au fost expulzați în străinătate. Persecutați au fost cei care s-au opus guvernului totalitar, dar și cei care au reușit pur și simplu să fie ei înșiși și să gândească liber. Nu trebuie să uităm pe nimeni care a plătit într-un fel sau altul pentru libertatea noastră de astăzi. Tribunalele independente ar trebui să cântărească imparțial eventuala vină a celor responsabili, pentru ca adevărul complet despre trecutul nostru recent să iasă la iveală.

Nu avem voie să uităm nici faptul că alte popoare au plătit pentru libertatea lor de astăzi mai dur și că astfel, în mod indirect, au plătit și pentru noi. Pâraiele de sânge care au curs în Ungaria, Polonia, Germania și de curând, atât de cutremurător, în România, precum și marea

de sânge vărsat de popoarele din Uniunea Sovietică, nu trebuie uitate în primul rând pentru că orice suferință umană atinge fiecare ființă umană în parte. Mai mult de atât: nu trebuie să uităm pentru că tocmai aceste mari sacrificii reprezintă fundalul tragic al libertății de astăzi, al eliberării treptate a popoarelor din blocul sovietic, adică și fundalul libertății noastre proaspăt câștigate. Fără schimbările care au avut loc în Uniunea Sovietică, în Polonia, în Ungaria și în Republica Democrată Germană, cu greu s-ar fi putut întâmpla la noi ceea ce s-a întâmplat și, dacă s-ar fi întâmplat, cu siguranță nu ar fi avut un caracter atât de frumos și de pașnic.

Faptul că am avut condiții internaționale favorabile nu înseamnă însă că cineva ne-a sărit imediat în ajutor în aceste săptămâni. De fapt, timp de secole, cele două popoare ale noastre s-au ridicat singure în picioare, fără sprijinul vreunui stat mai puternic sau al marilor puteri. Consider că în aceasta constă miza morală cea mai mare a momentului de față: el ascunde în sine speranța că data viitoare nu vom mai suferi de complexul celor care trebuie încontinuu să mulțumească cuiva pentru ceva. Acum depinde doar de noi dacă speranța aceasta se va îndeplini

și dacă această încredere în sine civică, națională și politică se va trezi într-o manieră cu totul nouă din punct de vedere istoric.

Încrederea în sine nu înseamnă trufie.

Dimpotrivă, doar un om sau un popor care are încredere în sine, în cel mai bun sens al cuvântului, are capacitatea de a asculta cu atenție glasul celorlalți, de a-i accepta ca pe propriii egali, de a-și ierta dușmanii și de a avea remușcări pentru propria vină. În calitate de oameni, să încercăm să introducem încrederea în sine, în această accepțiune, în viața societății noastre, iar în calitate de popoare, în comportamentul nostru pe scena internațională. Doar așa vom redobândi respectul față de noi înșine, unul față de altul și respectul celorlalte popoare.

Statul nostru nu ar trebui să mai fie niciodată povara sau ruda săracă a altcuiva. Cu toate acestea, avem multe de luat de la alții și multe de învățat, dar, după mult timp, va trebui să ne purtăm ca niște parteneri cu drepturi egale, care au și ei ceva de oferit.

Primul nostru președinte a scris: Iisus, nicidecum Cezar.[10] Se referea prin aceasta la Chelčický[11] și la Komenský[12]. Astăzi, această

idee a reînviat în noi. Îndrăznesc să spun că poate până la urmă avem posibilitatea de a o răspândi mai departe și de a introduce astfel în politica europeană și mondială un element nou. Dacă vom dori, țara noastră poate emite permanent raze de dragoste, dorință de înțelegere, putere spirituală și gândire. Strălucirea acestor raze poate fi ceea ce avem de oferit politicii mondiale drept miză personală.

Masaryk și-a fondat politica pe moralitate. Să încercăm în această nouă eră o modalitate de a readuce acest concept în politică. Să învățăm noi înșine și să-i învățăm și pe ceilalți că politica ar trebui să fie expresia dorinței de a contribui la fericirea comunității și nicidecum a nevoii de a înșela comunitatea sau de a abuza de ea. Să învățăm noi înșine și să-i învățăm și pe ceilalți că politica nu trebuie să fie doar arta posibilului, mai ales dacă prin aceasta se înțelege arta speculațiilor, calculelor, intrigilor, înțelegerilor secrete și manevrelor pragmatice, ci că poate fi și arta imposibilului, adică arta de a deveni mai buni și de a crea o lume mai bună.

Suntem o țară mică, dar am fost odată intersecția spirituală a Europei. De ce nu am putea deveni din nou? Nu ar fi aceasta o altă

miză prin care i-am putea răsplăti pe ceilalți pentru ajutorul de care vom avea nevoie de la ei?

Mafia locală a celor care nu se uită pe fereastra propriului avion și care mănâncă porci hrăniți special pentru ei continuă să existe și uneori tulbură apele, dar nu mai este dușmanul nostru principal. Cu atât mai puțin mafiile internaționale, oricare ar fi ele. Dușmanul nostru cel mai mare îl reprezintă astăzi propriile noastre defecte. Indiferența față de cauza generală, vanitatea, ambiția, egoismul, aspirațiile personale și rivalitățile. De-abia pe acest câmp ne așteaptă bătălia principală.

Avem înainte alegeri libere și, prin urmare, și lupta preelectorală. Să nu permitem acestei lupte să murdărească fața până acum curată a revoluției noastre împăciuitoare. Să ne ferim de a pierde simpatia lumii la fel de repede cum am dobândit-o, încurcându-ne în hățișul luptelor pentru putere. Să nu permitem ca, sub veșmântul distins al dorinței de a servi cauzei generale, să înflorească din nou doar dorința de a-și servi fiecare propriile interese. Acum chiar nu mai este important ce partid, club sau grup câștigă alegerile. Acum este important să câștige, indiferent de legitimitate, cei mai buni

dintre noi din punct de vedere moral, civic, politic și profesional. Politica viitoare și prestigiul statului nostru vor depinde de personalitățile pe care le vom alege și pe care, în cele din urmă, le vom vota în consiliile noastre reprezentative.

Dragi concetățeni,

Acum trei zile, conform voinței dumneavoastră, așa cum a fost ea interpretată de membrii Adunării Federale, am devenit președintele acestei republici. Probabil că acum vă așteptați, și pe bună dreptate, să vorbesc despre sarcinile pe care le văd pe masa de lucru în calitate de președinte al vostru.

Prima dintre ele este să îmi folosesc toată autoritatea și toată influența de care dispun pentru ca în curând să pășim cu toții, cu demnitate, în cabinele de vot, în cadrul unor alegeri libere și ca drumul nostru către această bornă istorică să fie unul decent și pașnic.

Cea de-a doua sarcină este să mă asigur că purcedem la aceste alegeri ca două popoare cu adevărat independente, care își respectă unul altuia interesele, identitatea națională, tradițiile religioase și simbolurile. În calitate de ceh aflat în funcția de președinte care a depus jurământul

în mâinile unui slovac important și apropiat, după diferitele experiențe amare pe care le-au suportat slovacii în trecut, simt o datorie deosebită de a mă asigura că sunt respectate toate interesele poporului slovac și că în viitor slovacii vor avea acces la orice funcție în stat, inclusiv la cea mai înaltă.

Consider că cea de-a treia sarcină este să susțin tot ceea ce va duce la o poziție mai bună a copiilor, vârstnicilor, femeilor, bolnavilor, muncitorilor, membrilor minorităților naționale și în general a tuturor cetățenilor care, dintr-un motiv sau altul, o duc mai rău decât ceilalți. Alimentele sau spitalele mai bune nu trebuie să mai fie apanajul celor puternici, ci trebuie oferite celor care au cel mai mult nevoie de ele.

În calitate de comandant-șef al forțelor armate, vreau să fiu garanția că forțele noastre de apărare nu vor mai reprezenta pentru nimeni un pretext de a zădărnici îndrăznețele inițiative de pace, care includ scurtarea serviciului militar, înființarea serviciului militar opțional și umanizarea generală a vieții militare.

În țara noastră sunt mulți deținuți care au făcut greșeli grave și își ispășesc pedeapsa, dar care au fost nevoiți să treacă, în ciuda bunăvoinței unor anchetatori, judecători și mai ales avocați,

printr-un sistem judiciar înjositor care le-a limitat drepturile și datorită căruia au fost nevoiți să trăiască în închisori ce nu se străduiesc să scoată la iveală ce e mai bun în fiecare om, ci dimpotrivă, umilesc oamenii și îi distrug fizic și psihic. Luând în considerare această realitate, am hotărât să declar o amnistie relativ cuprinzătoare. În același timp, îndemn deținuții să înțeleagă că patruzeci de ani de anchete, condamnări și întemnițări greșite nu pot fi șterși de azi pe mâine și că toate schimbările pregătite cu rapiditate vor avea nevoie de un anumit timp. Nu va fi deloc nici în folosul lor, nici în folosul societății dacă se vor revolta. Opiniei publice îi cer apoi să nu se teamă de deținuții eliberați, să nu le facă viețile amare, ci să-i ajute, în spirit creștinesc, ca, după ce revin printre noi, să regăsească în ei înșiși ceea ce în închisoare nu au reușit: pocăința și dorința de a trăi cuviincios.

Sarcina mea reală este de a consolida autoritatea țării noastre în lume. M-aș bucura dacă alte state ne-ar aprecia pentru faptul că manifestăm înțelegere, toleranță și dragoste de pace. Aș fi fericit dacă, înainte de alegeri, ne-ar vizita țara, fie și doar pentru o singură zi, Papa Ioan Paul al II-lea și Dalai Lama al Tibetului. Aș fi fericit

dacă relațiile noastre de prietenie cu toate popoarele s-ar consolida. Aș fi fericit dacă am reuși, înainte de alegeri, să legăm relații diplomatice cu Vaticanul și cu Israelul. Vreau să contribui la menținerea păcii și prin vizita mea scurtă de mâine la cei doi vecini înrudiți, și anume Republica Democrată Germană și Republica Federală Germania. Nu voi uita nici de ceilalți vecini ai noștri – de sora noastră Polonia, de Ungaria și Austria, care ne sunt din ce în ce mai apropiate.

În încheiere, aș dori să spun că vreau să fiu un președinte care va vorbi mai puțin, dar va lucra mai mult. Un președinte care nu doar că se va uita bine pe fereastra avionului, dar care, și asta este cel mai important, va fi în permanență prezent printre concetățenii săi și îi va asculta cu atenție.

Poate vă întrebați cum arată republica la care visez. O să vă răspund: este o republică independentă, liberă, democrată, o republică cu o economie prosperă și corectă din punct de vedere social. Pe scurt, o republică umană, care se pune în slujba omului și de aceea poate spera că și omul se pune în slujba ei. O republică a oamenilor multilateral educați, pentru că fără ei

nu se poate rezolva niciuna dintre problemele noastre: umane, economice, ecologice, sociale și politice.

Cel mai important predecesor al meu[13] și-a început primul discurs cu un citat din Komenský. Cu permisiunea dumneavoastră, îmi voi încheia primul discurs parafrazând o altă afirmație a aceluiași autor:

Popor, guvernul tău s-a întors la tine!

Note:

[7] Titlu original: *Novoroční projev.* (*N. red.*)

[8] Întreprindere de stat înființată în 1957, cea mai mare rafinărie de petrol din Slovacia în perioada comunistă. (*N. trad.*)

[9] Cel mai mare cartier de blocuri din Bratislava. (*N. trad.*)

[10] Afirmația „Iisus, nu Cezar, acesta este sensul istoriei și democrației noastre" se referă la modul de conducere a unei țări, prin iubire pentru semeni, nu prin dictatură. (*N. trad.*)

[11] Petr Chelčický (1379 – aprox. 1460), scriitor, traducător, filosof și teolog ceh considerat unul dintre cei mai importanți reprezentanți ai Reformei Cehe. În scrierile sale pune etica mai presus de educație. Pentru criticile aduse împotriva motivării religioase a războaielor și a pedepsei cu moartea este considerat primul scriitor renascentist pacifist, precursor al lui Erasmus din Rotterdam. (*N. trad.*)

[12] Jan Amos Komenský (lat. Iohannes Amos Comenius) (1592–1670), filosof, scriitor, traducător și istoric, este considerat părintele pedagogiei moderne. În cea mai cunoscută lucrare a sa, *Labirintul lumii și raiul inimii* (traducere de Anca Irina Ionescu, ALL, București, 2013), susține ideea că pacea interioară poate fi găsită numai în inima fiecăruia, unde se află Dumnezeu. (*N. trad.*)

[13] Este vorba despre Tomáš Garrigue Masaryk. (*N. trad.*)

Seimul[14] și Senatul polonez[15]

Varșovia, 25.01.1990

Stimate domnule președinte,
Stimați domni mareșali[16],
Stimate doamne și domni deputați,
Stimate doamne și domni senatori,
Dragi prieteni,

Sunt foarte bucuros că primul parlament de peste hotare în care am onoarea de a ține un discurs este Seimul polonez. Aceasta nu este o pură coincidență. Înseamnă ceva, și presupun că știți ce.

Cu permisiunea dumneavoastră, voi începe cu o scurtă istorisire din viața personală: este a doua oară când sunt în Polonia. Prima dată am fost aici ca student, într-o excursie de studii, în anul 1957. Era după cunoscutul *pazdernik*[17], țara dumneavoastră trăia atunci cu speranțe vesele

care au fost apoi distruse brutal, de atâtea ori, iar eu eram pe atunci fascinat de tot ceea ce era polonez. Îi citisem pe Hłasko, Miłosz, Herbert, Kołakowski, Brandys, Adolf Rudnicki, care scrisese despre Holocaust, antisemitism și despre blestemul aruncat asupra părții noastre din Europa: văzusem de câteva ori Canalul lui Wajda, admiram libertatea de gândire a spiritului polonez și eroismul distins pe care cultura poloneză mi-l insufla și care mi-a fost undeva, în adâncurile sufletului, mai drag decât veșnicul scepticism și uneori chiar cultul mediocrității și obidirii care apar atât de des în literatura cehă. Eu însumi am început în perioada aceea să scriu așa-zise piese absurde, pline de scepticism, orori ridicole și neașteptate finaluri nefericite, dar în mod uimitor, viziunea mea literară asupra lumii nu respingea admirația pe care o aveam față de etosul polonez.

Astăzi, treizeci de ani mai târziu, mă aflu aici pentru a doua oară, dar în calitate de președinte al Cehoslovaciei.

Inevitabil, mă întreb ce s-a schimbat în acești treizeci de ani la dumneavoastră, la noi și în general în partea noastră de lume.

Au fost multe schimbări. Cea mai importantă schimbare este că s-au încheiat definitiv epoca speranțelor care se nasc și se năruie periodic, cercul veșnicelor iluzii și deziluzii, dansul infernal al libertății cu moartea. Pentru prima oară pare să fie cert că democrația și libertatea, dreptatea și independența națională câștigă și că procesul care ne duce în această direcție este ireversibil. Siguranța aceasta crește mai ales pentru că eforturile noastre de eliberare nu sunt niște încercări izolate într-un imperiu al neînțelegerilor, ci aderă la un curent comun. Schimbările pe care le-a obținut poporul polonez în ciuda tuturor înfrângerilor temporare, schimbările importante din Uniunea Sovietică, eforturile pentru relații democratice din Ungaria și din Republica Democrată Germană, apoi revoluția noastră pașnică din Cehoslovacia, victoria eroică și plătită scump a românilor asupra autocrației lui Dracula și în cele din urmă mișcarea din Bulgaria, ai cărei martori suntem, toate acestea se varsă într-un singur fluviu al cărui curs nu mai poate fi stăvilit de niciun baraj.

Raiul pe pământ nu a biruit și cu greu va birui vreodată. O asemenea idee poate hrăni doar gândirea trufașă a celor care sunt convinși că

înțeleg totul, că deasupra lor nu mai există nicio instituție tainică și că pot porunci istoriei. Așadar raiul pe pământ nu a biruit și ne mai așteaptă multe momente grele. A biruit doar speranța reală că ne întoarcem în Europa împreună, ca state și popoare libere, independente și democrate.

Dar și asta e bine. Care dintre noi și-ar fi putut imagina așa ceva acum doisprezece ani?

Adam Michnik, Jacek Kuroń, Jan Lityński, vă mai amintiți de prima noastră întâlnire secretă la granița dintre Cehoslovacia și Polonia? Atunci eram, și voi, și noi, așa-ziși disidenți, adică oameni urmăriți de poliție, închiși, batjocoriți. Râdeam de cei puși să ne supravegheze și ne bucuram când reușeam să scăpăm de ei, dar am fi râs și mai tare de oricine ne-ar fi spus atunci că peste doar doisprezece ani vom fi deputați, miniștri și președinți.

Și totuși, s-a întâmplat.

Sistemele totalitare ale blocului sovietic s-au prăbușit, iar noi, care nu am făcut nimic mai mult decât să spunem cu voce tare ceea ce gândeam și să ne lăsăm închiși pentru asta,

ne-am trezit brusc în funcții importante în stat și mai putem râde doar când camerele de televiziune nu sunt îndreptate asupra noastră.

Acum, sarcina noastră principală, și aici nu mai vorbesc despre prietenii mei polonezi și cehoslovaci, ci despre popoarele noastre, este să ne gândim împreună ce facem cu libertatea proaspăt dobândită. Înainte să încerc să spun câteva cuvinte în legătură cu asta, trebuie să deviez un pic de la subiect.

Revoluția noastră cehoslovacă începută, ce-i drept, cu masacrul studenților din noiembrie, dar care altfel s-a desfășurat surprinzător de pașnic și rapid, este numită revoluția delicată, prietenoasă, pașnică, plină de dragoste. Bineînțeles că suntem fericiți că la noi au fost atât de puține victime, dar cu atât mai mult trebuie să ne amintim de popoarele care au trebuit să plătească cu sânge pentru propria libertate și fără sacrificiul cărora noi înșine am fi putut cu greu să ne trezim la propria libertate atât de repede și, în general, nedureros. Chiar și în discursul meu de Anul Nou am subliniat, și mă bucur să repet și acum, că maghiarii și polonezii au sângerat și pentru noi și că știm bine asta și nu o vom uita; într-un anumit sens, pentru noi au plătit și românii, chiar dacă

revoluția lor a avut loc după a noastră. Cine știe dacă forțele întunecate din țara noastră nu s-ar fi regrupat pentru contraatac de nu ar fi fost paralizate de exemplul românilor, care au demonstrat că populația este în stare să se apere cu atâta vitejie.

Scurt și la obiect: chiar dacă nu am primit niciun ajutor direct pentru revoluția noastră, ceea ce este ceva complet nou în istoria noastră, știm bine că fără lupta de atâția ani a polonezilor, fără eforturile de autoeliberare ale popoarelor din Uniunea Sovietică, fără mementourile răscoalei germane din anul 1953 și ale revoluției maghiare din 1956, cu greu am putea astăzi să ne bucurăm de libertatea noastră și de cât de lin au decurs de fapt evenimentele.

Bineînțeles că știm că Solidaritatea poloneză condusă de Lech Wałęsa a fost prima care a găsit un mod pașnic și totodată eficient de rezistență continuă față de sistemul totalitar. Nu uităm nici că voi, Senatul și Seimul polonez, ați fost primii care – încă din vara anului trecut – ați condamnat rușinosul asalt asupra Cehoslovaciei din 1968.

Dați-mi voie, prin urmare, ca din acest loc să vă mulțumesc dumneavoastră și întregului popor polonez.

Am promis că voi aminti pe scurt sarcinile pe care ni le așterne în față noua situație.

Sunt multe.

În primul rând, trebuie să profităm de faptul că înaintea popoarelor noastre se deschide, după mulți ani și multe decenii, perspectiva unei prietenii reale și autentice. Peste conflictele, rivalitățile și animozitățile de odinioară se suprapune experiența comună a totalitarismului. Așa-numita *družba*[18], acest joc formal de-a prietenia regizat de sus în cadrul Pactului de la Varșovia și CAER, dispare odată cu sistemele totalitare. Odată cu ele dispar și instigările subtile, tăcute și malițioase la manifestări naționaliste egoiste care au fost invocate în spiritul mottoului „Dezbină și stăpânește".

Anii de destin și de lupte pentru idealuri similare ar trebui să se concretizeze astăzi într-o prietenie adevărată și în respect reciproc. Adică exact ceea ce a caracterizat anii de transmitere secretă a rucsacurilor cu literatură independentă peste munții care ne unesc și ceea ce a dus la înființarea festivalului de toamnă de cultură - cehoslovacă independentă din Wrocław, care a avut un succes atât de mare în special datorită membrilor neobosiți ai Solidarității

polono-cehoslovace, Zbigniew Janas și Mirek Jasiński, și care a devenit pe nesimțite unul dintre preludiile revoluției noastre cehoslovace.

Din această prietenie cu adevărat autentică, fondată pe buna înțelegere a destinului care ne-a fost impus și unora, și celorlalți, pe învățămintele comune pe care ea ni le-a oferit și mai ales pe idealurile comune care ne unesc, ar trebui ca în cele din urmă să se dezvolte și o coordonare cu adevărat bună a politicilor noastre în procesul pe care și voi, și noi îl numim întoarcerea în Europa.

Nu ar trebui să concurăm unul cu altul, să vedem cine îl întrece pe celălalt și cine își face loc mai repede într-o instituție europeană sau în alta, ci, dimpotrivă, ar trebui să ne ajutăm unii pe alții în acest demers, în același spirit de solidaritate în care, în vremuri mai grele, voi protestați împotriva persecutării noastre și noi împotriva persecutării voastre.

Ce formă instituțională va lua această coordonare a noastră est-europeană sau central-europeană cu greu se poate prezice în acest moment. Europa de Vest se află mult mai departe în procesele de integrare și dacă ar fi să ne întoarcem în Europa fiecare pe cont propriu, ar dura probabil mult mai mult și ar fi probabil

mai complicat decât dacă vom înainta de comun acord. Nu este vorba doar despre economie, este vorba, de fapt, despre orice, inclusiv despre negocierile cu privire la dezarmare.

Mi-ar face plăcere să-i invit pe reprezentanții dumneavoastră și pe cei ai statului și publicului maghiar, eventual și observatori din alte țări central-europene, în perioada apropiată, la castelul din Bratislava, unde am putea discuta aceste chestiuni împreună, în liniște, timp de o zi. Poate după astfel de discuții vom fi un pic mai înțelepți.

În orice caz, un lucru e sigur: pentru prima dată, ne aflăm în fața unei șanse cu adevărat istorice de a completa cu ceva semnificativ marele vid politic apărut în Europa Centrală după destrămarea Imperiului Habsburgic. Avem șansa de a transforma Europa Centrală, până acum un fenomen preponderent istoric și spiritual, într-un fenomen politic. Avem șansa de a lua această ramură de state europene care până nu de mult au fost colonizate de sovietici și care astăzi fac eforturi pentru a avea o prietenie bazată pe egalitate cu popoarele din Uniunea Sovietică, și de a le conferi un trunchi special care se va apropia de Europa de Vest,

care este mai bogată, nu ca un dezertor sărac sau ca un neputincios, ci ca țări care pot avea și ele o contribuție: impulsuri spirituale și morale, inițiative de pace îndrăznețe, un potențial creator nefolosit, etosul unei libertăți proaspăt dobândite și inspirație pentru găsirea unor soluții îndrăznețe și rapide.

Ne-am trezit și trebuie să-i trezim și pe cei din Vest, care dormeau în timpul trezirii noastre. Cu cât ne vom coordona mai bine acțiunile, cu atât vom îndeplini această sarcină mai bine.

Dacă vrem să ne gândim la sincronizarea sau coordonarea pașilor noștri pe drumul către Europa, trebuie, bineînțeles, să ne fie clar ce ar trebui să se afle la capătul acestui drum, altfel spus, către ce fel de Europă ne îndreptăm de fapt.

Idealul general este clar pentru toată lumea: vrem să facem parte dintr-o Europă care este o uniune amicală de popoare independente și state democratice, dintr-o Europă stabilă, nedivizată în blocuri și pacte, dintr-o Europă care nu are nevoie de protecția marilor puteri, pentru că este capabilă să se apere singură, adică să-și construiască propriul sistem de siguranță.

Există speranța că Uniunea Sovietică, în virtutea păstrării bunelor relații cu fostele sale state-satelit, își va retrage treptat armatele din acestea. Deja au loc negocierile aferente, mai devreme sau mai târziu, acestea vor avea succes.

Consider că procesul de la Helsinki reprezintă un punct de plecare destul de bun. Dacă s-ar accelera și s-ar intensifica, cu timpul, în paralel cu diferitele negocieri pentru dezarmare și inițiative unilaterale de dezarmare, ar putea dobândi rolul unei conferințe de pace sau al unui acord de pace care va pune punct definitiv Războiului Mondial și Războiului Rece și divizării artificiale a Europei rezultate din Războiul Mondial. Apoi, ambele pacte militare s-ar putea dizolva, și astfel s-ar deschide definitiv procesul de integrare al întregii Europe.

Deocamdată, Europa este divizată.

Divizată este și Germania.

Sunt două fețe ale aceleiași monede: cu greu ne putem imagina o Europă nedivizată cu o Germanie divizată, dar, în același timp, cu greu ne putem imagina o Germanie unită într-o

Europă divizată. Cele două procese de unificare ar trebui să se desfășoare simultan și cât mai repede.

Una dintre cheile către o Europă a păcii se află chiar în centrul ei, adică în Germania. Germanii au făcut multe pentru noi: au început să dărâme ei înșiși zidul care ne desparte de idealul după care tânjim, idealul unei Europe fără ziduri, fără cortine de fier și fără garduri de sârmă ghimpată.

Conștient de importanța actuală a chestiunii germane pentru noi, toți, conștient totodată că, dacă în Germania nu va fi pace, niciunul dintre noi nu va trăi în pace, la scurt timp după ce am fost ales președinte, am mers câteva ore în cele două state germane ca să aflu cum văd germanii situația lor și situația Europei, dar și ca să subliniez cât de strâns este legat viitorul nostru, al tuturor, de viitorul Germaniei.

M-am întors cu impresii bune.

Oamenii raționali din ambele state germane vor același lucru pe care ni-l dorim noi, toți: o cale liniștită spre o Europă democratică și pașnică.

Cred că impresia pe care mi-am făcut-o este o veste bună și pentru voi, care, în cel de Al Doilea Război Mondial, ați fost nevoiți să

sacrificați mult mai multe vieți omenești decât noi și care de aceea, pe bună dreptate, vă încredeți mai puțin în Germania decât mine.

De altfel, nu voi ascunde că mulți dintre concetățenii mei cehoslovaci sunt mai puțin încrezători decât mine. Dar tocmai pentru ei prima mea vizită a fost în Germania: mi-am propus să încerc să fiu, în limita modestelor mele posibilități, un fel de propovăduitor al încrederii în lumea neîncrezătoare de astăzi.

Și când vorbesc în acest loc despre Germania, am plăcuta obligație de a vă asigura că și Cehoslovacia democrată consideră granițele de pe Oder și Nisa drept finale și inviolabile.

De altfel, cred că granițele ar trebui să aibă o însemnătate din ce în ce mai mică în Europa viitorului, că oamenii ar trebui să circule liber dintr-o țară în alta și că aceasta ar trebui să se aplice în primul rând graniței noastre comune.

Ceea ce, dimpotrivă, nu ar trebui să circule peste granițele noastre sunt fumul otrăvit, norii de sulf și de acid, fie că sunt de la Stonava sau de la Turoszowa.

Totuși, există ziduri mai periculoase decât cele care divizează Europa. Acestea sunt zidurile care îi separă pe oameni și care ne separă sufletele.

Împotriva acestor ziduri aș vrea să lupt mai întâi. Iar acest demers este dedicat în principal patriei mele.

Astăzi, la noi, dușmanul cel mai periculos al cauzelor bune nu mai este reprezentat de forțele tenebroase ale totalitarismului, de diferite mafii dușmane și intrigante, ci de propriile defecte. De aceea, programul meu prezidențial este de a introduce în politică spiritualitatea, răspunderea morală, umanitatea, smerenia și respectul față de ceva mai presus de noi, față de faptul că purtarea noastră nu se pierde în gaura neagră a timpului, ci rămâne înscrisă undeva și se pune la socoteală, faptul că nu avem nici dreptul, nici motivul să credem că înțelegem tot și că, prin urmare, putem face orice.

De aceea, cred că în special polonezii, cu credința lor puternică pe care o întruchipează extraordinara personalitate a papei pe care l-au oferit lumii întregi, pot înțelege smeritele mele intenții ca președinte.

Acum treizeci de ani am petrecut două săptămâni pe malul mării în Polonia.

Azi mă aflu chiar în Varșovia, inima curajoasă a Poloniei.

M-aș bucura dacă aceasta ar însemna că nu doar eu, personal, ci mai ales mișcarea și ideile pe care le reprezint sunt astăzi în aceeași proporție mai aproape de inima poloneză.

Vă mulțumesc pentru atenție și închei strigând: JESZCZE POLSKA NIE ZGINĘŁA![19]

Note:

[14] Seimul este camera inferioară a Parlamentului polonez bicameral, format din Seim și Senat. (*N. trad.*)

[15] Titlu original: *Polský Sejm a Senát*. (*N. red.*)

[16] Președinții celor două camere ale Parlamentului polonez se numesc mareșali. (*N. trad.*)

[17] *Polski październiernik*, cunoscut și ca „dezghețul polonez din 1956", se referă la o perioadă de relaxare temporară a regimului comunist din Republica Populară Polonia sub conducerea lui Władysław Gomułka. (*N. trad.*)

[18] Prietenie, în limba rusă. (*N. trad.*)

[19] „Polonia nu a pierit încă!" este primul vers din imnul național al Poloniei. (*N. trad.*)

Congresul SUA[20]

Washington, 21.02.1990

Stimate domnule președinte al Camerei Reprezentanților,
Stimate domnule președinte al Senatului,
Stimați senatori și membri ai Congresului,
Doamnelor și domnilor,

Consilierii mei m-au sfătuit să vorbesc în cehă. Nu știu de ce. Poate ca să vă bucurați de sonoritatea dulce a limbii mele materne.

Anul trecut, pe 27 octombrie, când m-au arestat ultima oară, nu știam dacă urma să fiu închis două zile sau doi ani.

La exact o lună după aceea, când cântărețul de rock Michael Kocáb mi-a spus că este foarte probabil să fiu propus în funcția de președinte, m-am gândit că trebuie să fie o glumă dintre cele pe care obișnuia să le facă.

Pe 10 decembrie 1989, în cadrul Marii Adunări de la Praga, când prietenul meu, actorul Jiří Bartoška, a propus în numele Forumului Civic să ocup funcția de președinte al republicii, am crezut că Parlamentul nostru, moștenit de la regimul anterior, nu avea să mă voteze niciodată în această funcție.

Nouăsprezece zile mai târziu, când am fost ales în unanimitate președinte al țării mele, habar nu aveam că în mai puțin de două luni voi vorbi în fața acestui Parlament celebru și puternic și că milioane de oameni care înainte nu auziseră niciodată de mine aveau să urmărească în direct cuvintele mele și că sute de oameni politici și politologi aveau să studieze fiecare cuvânt pe care îl rostesc.

Pe 27 octombrie, când m-au arestat, trăiam în țara condusă de cel mai conservator guvern comunist din Europa și întreaga societate dormea sub pătura sistemului totalitar.

Astăzi, după mai puțin de patru luni, vă vorbesc în calitate de reprezentant al unei țări care a pornit pe calea democrației, o țară în care există libertate deplină a cuvântului, care se pregătește pentru alegeri libere, care își dorește să construiască o economie de piață prosperă și să-și facă propria politică externă.

Este ceva extraordinar.

Dar nu sunt aici ca să vorbesc despre mine și despre sentimentele mele sau ca să vorbesc numai despre țara mea. Am folosit acest exemplu mărunt amintind ceva ce îmi este foarte cunoscut pentru a ilustra un fapt general și important.

Și anume că trăim într-o perioadă extraordinară. Într-o perioadă în care, deodată, chipul lumii oamenilor se schimbă cu o viteză atât de mare, încât nu poate fi măsurată de niciun tahometru politologic.

Noi, dramaturgii, care trebuie să reușim să înghesuim toată viața unui om sau toată istoria unei ere într-o piesă de două ore, de-abia dacă reușim să înțelegem această viteză. Și dacă nouă ne este greu, cum ar putea să nu le fie și mai greu politologilor, care își petrec viața cercetând preponderent tărâmul probabilului și poate că au și mai puțină experiență cu tărâmul improbabilului decât avem noi, dramaturgii.

Voi încerca să explic de ce cred că viteza schimbărilor din țara mea, din Europa Centrală și de Est și, bineînțeles, din Uniunea Sovietică lasă urme atât de adânci pe chipul întregii lumi contemporane și de ce afectează destinul

tuturor, deci și pe al vostru, al americanilor. Aș vrea să discut despre asta, mai întâi din punct de vedere politic, apoi din punct de vedere așa-zis filosofic.

În secolul al XX-lea, lumea s-a aflat de două ori în pragul catastrofei, de două ori catastrofa a izbucnit din Europa și de două ori a trebuit ca voi, americanii, împreună cu alții, să salvați Europa, lumea și pe voi înșivă. La prima operațiune de salvare ne-ați ajutat mult pe noi, cehii și slovacii. Cu sprijinul domnului președinte Wilson, Tomáš Garrigue Masaryk, primul nostru președinte, a putut întemeia statul nostru modern. L-a întemeiat, așa cum știți, pe principiile pe care au fost întemeiate Statele Unite ale Americii, așa cum stă mărturie manuscrisul lui păstrat în biblioteca Congresului.

Între timp, America s-a maturizat foarte mult. A devenit cel mai puternic stat din lume și a înțeles responsabilitatea pe care o are în acest rol. Dovadă sunt sutele de mii de tineri cetățeni americani care au căzut pentru eliberarea Europei și mormintele aviatorilor și soldaților americani de pe teritoriul cehoslovac.

S-a mai întâmplat ceva: a apărut Uniunea Sovietică. Aceasta a crescut și a transformat

jertfa enormă a propriului popor care pătimea sub guvernul totalitar într-o forță datorită căreia, după Al Doilea Război Mondial, o transformase în al doilea cel mai puternic stat. Un stat care, pe bună dreptate, înspăimânta pe toată lumea, pentru că nimeni nu putea ști ce le va trece prin minte conducătorilor lui, ce țară va hotărî să cucerească și când, pe care să o introducă în așa-numita sferă de influență, cum se numește în limbaj politic.

Toate acestea ne-au învățat să vedem lumea împărțită între doi poli: ca pe două forțe imense dintre care una apără libertatea și cealaltă răspândește frica. Europa a devenit principala suprafață de frecare a acestor două forțe și, totodată, un arsenal împărțit în două jumătăți. Prima jumătate a trecut de partea superputerii înspăimântătoare, în timp ce a doua – cea liberă – se învecina cu oceanul și pentru că nu voia să fie împinsă în el, a trebuit să construiască, împreună cu voi, un sistem complex de siguranță, sistem căruia îi datorăm faptul că încă existăm.

Prin urmare, este posibil ca voi să fi contribuit la salvarea noastră, a europenilor, a lumii și

astfel și a voastră, chiar de trei ori: ne-ați ajutat să supraviețuim până astăzi și ați făcut-o fără un război fierbinte, doar cu un război rece.

Iar acum se întâmplă ceea ce se întâmplă: sistemul totalitar din Uniunea Sovietică și din majoritatea sateliților săi se dezmembrează, iar popoarele noastre caută calea spre democrație și independență.

Primul act al acestei drame remarcabile a fost faptul că domnul Gorbaciov și colaboratorii lui, puși în fața tristei realități din țara lor, au început perestroika. Bineînțeles că nu își dădeau seama atunci nici ce angrenaj se pune astfel în mișcare, nici cât de rapidă va fi această mișcare. Evident, știam cu toții destule despre cantitatea gigantică de probleme din ce în ce mai mari, care dormitau sub masca dulceagă, inertă a socialismului, dar probabil că nimeni nu știa că e suficient atât de puțin pentru ca aceste probleme să se manifeste în întreaga lor amploare și ca năzuințele popoarelor să răsune în toată puterea lor. Masca a căzut atât de rapid, încât în acest tăvălug al lucrurilor pe care trebuie să le facem, literalmente nu mai avem timp nici să ne mirăm de ceea ce s-a întâmplat.

Ce înseamnă toate acestea pe plan mondial, pe termen lung? Evident, o serie de lucruri: sunt

ferm convins că este un proces istoric ireversibil, Europa începe în primul rând să își regăsească propria identitate și nu va mai fi obligată să fie un arsenal împărțit în două jumătăți. Poate că astfel se naște speranța că, mai devreme sau mai târziu, tinerii voștri nu vor mai fi nevoiți să stea strajă și eventual să salveze libertatea Europei pentru că Europa va fi, în sfârșit, capabilă să aibă ea însăși grijă de propria libertate.

Iar acesta încă nu este cel mai important lucru: cel mai important mi se pare faptul că aceste schimbări revoluționare ne permit să scăpăm din cămașa de forță a viziunii bipolarității lumii și să intrăm în sfârșit în era multipolarității. În era în care toți, mari și mici, foști sclavi și foști stăpâni, vor crea ceea ce marele vostru președinte Abraham Lincoln numea „The Family of Man". Vă puteți închipui ce ușurare ar fi pentru partea aceea a lumii, care în ciuda faptului că este cea mai mare, din anumite motive, poartă numele de „lumea a treia"?

Cred că nu se cade ca în acest loc să teoretizez la modul general. Voi fi deci mai concret:

1) După cum știți, secole întregi, majoritatea conflagrațiilor europene semnificative militare sau de alt tip fie au început și s-au încheiat în mod tradițional chiar pe teritoriul

Cehoslovaciei, fie au avut o legătură cu aceasta. Cel mai recent exemplu ar fi Al Doilea Război Mondial. Motivul e clar: ne place sau nu, ne aflăm în centrul Europei, de aceea nu avem nici ieșire la mare, nici flotă maritimă. De ce spun asta: stabilitatea politică din țara noastră a fost în mod tradițional importantă pentru toată Europa. Așa este și astăzi. Guvernul Înțelegerii Naționale, Adunarea Federală, celelalte instituții ale statului și eu însumi garantăm stabilitatea până la alegerile libere pe care plănuim să le avem în iunie.

Înțelegem toate motivele extrem de complicate, care țin în special de politica internă, pentru care Uniunea Sovietică nu își poate retrage armata din țara noastră la fel de repede cum a trimis-o în 1968. Pricepem că arsenalul construit aici timp de douăzeci de ani nu poate fi scos din țară peste noapte. Cu toate acestea, ne-am bucura dacă în cadrul negocierilor bilaterale cu Uniunea Sovietică am obține, în interesul stabilității politice, până la alegeri, înlăturarea a cât mai multe unități sovietice din țara noastră. Cu cât vor avea mai mult succes aceste negocieri, cu atât mai bine vor putea

reprezentanții noștri aleși să garanteze prin alegeri libere stabilitatea politică din țara noastră și în perioada de după alegeri.

2) Deseori, sunt întrebat cum ne-ar putea ajuta Statele Unite astăzi. Răspunsul meu este paradoxal, ca, de altfel, întreaga mea viață: cel mai mult ne ajutați ajutând Uniunea Sovietică pe calea sa, ireversibilă, dar nespus de complicată, către democrație. Calea ei este de departe mai complicată decât cea pe care pot păși foștii săi sateliți europeni. Știți probabil cel mai bine cât de repede ar trebui să sprijiniți evoluția pașnică a acestui enorm corp multinațional către democrație și către autonomia tuturor popoarelor sale. De aceea, nu se cade să vă dau sfaturi. Însă, cu cât va începe mai curând, mai repede și mai pașnic Uniunea Sovietică să avanseze pe calea unei politici cu adevărat pluraliste, a respectului față de drepturile popoarelor la autonomie și față de o economie funcțională, adică o economie de piață, cu atât mai bine va fi nu doar pentru cehi și slovaci, ci pentru toată lumea. Și cu atât mai repede veți putea diminua povara bugetului militar pe care trebuie să o suporte poporul

american. Metaforic spus, milioanele pe care le dați astăzi în Est se vor întoarce la voi în curând sub forma unor economii de miliarde.

3) Nu este adevărat că scriitorul ceh Václav Havel vrea să dizolve mâine Pactul de la Varșovia, iar poimâine NATO, așa cum scriu despre el anumiți ziariști zeloși. Václav Havel crede doar ceea ce a mai spus aici: că soldații americani nu ar mai trebui smulși de lângă mamele lor nici în următoarea sută de ani doar pentru că Europa nu este capabilă să fie garantul păcii mondiale, ceea ce ar trebui să fie pentru a se revanșa măcar parțial pentru faptul de a fi dat lumii două războaie mondiale.

Mai devreme sau mai târziu, Europa trebuie să-și revină și să-și redobândească propria existență și să hotărască singură de câți și de ai cui soldați are nevoie pentru ca siguranța sa și toate implicațiile mai largi ale acestei siguranțe să iradieze pace către întreaga lume. Václav Havel nu poate hotărî asupra a ceea ce nu se cade să hotărască el. Poate pune doar un cuvânt bun în favoarea păcii adevărate și a găsirii celei mai rapide căi către ea.

4) Cehoslovacia consideră că summitul statelor participante la Procesul de la Helsinki ar trebui să aibă loc în curând și că ar trebui să se mai

facă ceva pe lângă ceea ce își propune deja să facă: să decidă ca așa-numitul Helsinki 2, planificat deocamdată pentru anul 1992, nu doar să fie organizat mai devreme, ci mai ales să aibă o importanță mult mai mare decât a părut până acum că va avea. După părerea noastră, acesta ar trebui să devină echivalentul conferințelor de pace din Europa care nu au avut loc până acum, să pună punct celui de Al Doilea Război Mondial și urmărilor sale nefaste, să introducă oficial viitoarea Germanie democrată în curs de unificare în noua structură europeană și să hotărască asupra sistemului de siguranță al acesteia. Acest sistem ar trebui să aibă propriile legături naturale cu această parte a globului pe care o putem numi „partea Helsinki“ și care se întinde de la Vladivostok până în Alaska. Granițele statelor europene care, de altfel, ar trebui să joace un rol din ce în ce mai nesemnificativ ar trebui să fie în sfârșit garantate legitim printr-un tratat comun de reglementare. Este mai mult decât evident că la baza unui astfel de tratat ar trebui să stea respectul general față de drepturile omului, față de adevărata pluralitate politică și de alegerile cu adevărat libere.

5) Bineînțeles, salutăm inițiativa domnului președinte Bush, acceptată deja în principiu și de domnul Gorbaciov, datorită căreia ar trebui să se reducă radical numărul soldaților sovietici și americani din Europa. Este un impuls excelent pentru negocierile de la Viena, care sunt în curs de desfășurare și creează condiții foarte bune nu doar pentru eforturile noastre privind plecarea cât mai rapidă a armatelor sovietice din Cehoslovacia, dar și, indirect, pentru intenția noastră de a micșora armata cehoslovacă, în momentul de față disproporțional de numeroasă raportat la populație. Dacă Cehoslovacia ar fi nevoită să se apere de cineva, ceea ce sperăm că nu se va întâmpla, va fi capabilă să se apere cu o armată semnificativ mai mică, deoarece atunci apărarea militară ar fi susținută de voința comună și indivizibilă a celor două popoare ale sale și de conducerea statului, ceea ce nu s-a mai întâmplat nu doar de decenii, ci chiar de secole întregi. Nu vom permite ca libertatea pentru care am plătit scump, independența și democrația care au renăscut să ne fie luate înapoi. De dragul clarității, adaug că prin pașii noștri nu ne dorim să complicăm negocierile de la Viena cu privire la dezarmare, ci dimpotrivă, să le facilităm.

6) Cehoslovacia se întoarce în Europa. În interesul general și, astfel, și în interes propriu, dorește să se coordoneze în acest proces de revenire politică și economică cu ceilalți care se întorc, adică în primul rând cu vecinii săi, polonezii și maghiarii. Facem tot ce ne stă în putere pentru coordonarea acestor reveniri. Și totodată, facem tot ce ne stă în putere pentru ca Europa să ne poată accepta cu adevărat pe noi, fiii săi rătăcitori. Aceasta înseamnă să se deschidă față de noi și să înceapă să-și transforme în acest sens structurile care sunt europene din punct de vedere formal, dar *de facto* vest-europene. Evident, în așa fel încât schimbarea să nu fie în detrimentul, ci dimpotrivă, în folosul ei.

7) Am spus deja asta în Parlamentul nostru și aș vrea să repet și aici, în Congres, în această clădire mult mai frumoasă din punct de vedere arhitectural: timp de mulți ani în care a fost doar un satelit lipsit de importanță, Cehoslovacia s-a eludat de la coresponsabilitatea pe care o are față de lume. De aceea, are mult de recuperat. Dacă vorbesc aici atât de mult și despre atâtea lucruri importante, o fac doar pentru că și eu, alături de concetățenii mei, am

un sentiment de vină pentru pasivitatea noastră condamnabilă de până acum, precum și sentimentul destul de general de îndatorire.

8) *Last but not least*: bineînțeles că ne bucurăm de faptul că țara dumneavoastră se străduiește să sprijine de urgență democrația noastră proaspăt restabilită. Cele două popoare ale noastre au primit cu emoție ofertele generoase făcute cu câteva zile în urmă de domnul ministru Baker la Universitatea din Praga, una dintre cele mai vechi universități din Europa. Suntem pregătiți să ne așezăm la masa de lucru și să le discutăm.

Ladies and Gentlemen,

Sunt președinte de doar două luni și nu am urmat nicio școală de guvernare. Singura mea școală a fost viața însăși. De aceea, nu vreau să vă împovărez prea mult cu reflecțiile mele politice, ci prefer să trec la un domeniu care îmi este mai apropiat. La ceea ce am denumit partea filosofică a schimbărilor care vizează pe toată lumea, deși se desfășoară în colțul nostru de lume.

Cât va fi omul om, democrația, în deplinătatea puterii cuvântului, va fi un ideal de care ne putem doar apropia, cum ne apropiem de linia orizontului, mai mult sau mai puțin, un ideal

pe care însă nimeni niciodată nu-l va putea atinge. De aceea, chiar și voi doar vă apropiați de democrație. Aveți mii de probleme dintre cele mai diferite, la fel ca toate celelalte țări. Aveți însă și un mare avantaj: de peste două sute de ani vă apropiați fără încetare de democrație, iar calea voastră spre orizont nu a fost niciodată întreruptă de un sistem totalitar. În ciuda dimensiunii umaniste a tradițiilor lor istorice care merg până în primul mileniu după Hristos, cehii și slovacii s-au apropiat de democrație timp de numai douăzeci de ani, între cele două războaie mondiale, și acum, încă trei luni și jumătate, în timpul scurs din 17 noiembrie anul trecut până acum.

Avantajul pe care îl aveți față de noi se vede cu ochiul liber.

Sistemul totalitar de tip comunist a adus popoarelor noastre, poporului ceh și celui slovac, la fel ca tuturor popoarelor din Uniunea Sovietică și altor țări subjugate la rândul lor de Uniunea Sovietică, nenumărate morți, o paletă incomensurabilă de suferințe, o profundă stagnare economică și, mai presus de orice, o enormă umilire a oamenilor. Ne-a adus orori pe care voi, din fericire, nu le-ați cunoscut.

În același timp, ne-a dat, bineînțeles, fără să vrea, și ceva bun: capacitatea extraordinară de a vedea uneori mai departe decât poate vedea cel care nu a trecut prin această experiență amară. Un om care nu se poate mișca și nu poate nici măcar duce un trai normal pentru că este prins sub un bolovan are mai mult timp să se gândească la năzuințele sale decât un om liber.

Ce vreau să spun cu asta: noi, toți, trebuie să învățăm multe de la voi, începând de la modul în care ne educăm urmașii, cum să alegem membrii parlamentului și până la modul în care ne organizăm viața economică pentru a ajunge la prosperitate, și nu la sărăcie. Dar acesta nu trebuie să fie văzut ca ajutorul unei persoane educate, puternice și bogate oferit unei persoane care nu are nimic și, ca atare, nu are ce oferi la schimb.

Avem și noi ceva de oferit: tocmai experiența și cunoașterea care vine cu experiența.

Toate acestea pot constitui tema unei cărți, temă tratată de multe cărți care s-au scris deja și de multe altele care vor fi scrise de-acum încolo. De aceea, mă voi limita la o singură idee.

Experiența specifică despre care vorbesc aici mi-a dat, printre altele, o mare certitudine: conștiința precedă ființa, și nu invers, cum afirmă marxiștii.

De aceea, salvarea acestei lumi umane nu se află nicăieri altundeva decât în inimile oamenilor, în rațiunea, în smerenia și în răspunderea umană.

Fără o revoluție globală în sfera conștiinței umane nu va exista nicio schimbare în bine nici în sfera ființei umane, iar calea acestei lumi către catastrofă, fie că va fi una ecologică, socială, demografică sau civilizațională, nu va putea fi evitată. Dacă astăzi nu ne mai amenință nici războiul mondial, nici faptul că Pământul va exploda din cauza munților absurzi de arme nucleare, nu înseamnă că lupta a fost câștigată definitiv. Suntem departe de victoria finală.

Mai avem mult până la „familia omului"; ba chiar mai curând ne îndepărtăm decât ne apropiem de acest ideal. Interesele personale, egoiste, de stat, naționale, de grup și, dacă doriți, ale companiilor sunt încă puse, în mod îngrijorător, înaintea intereselor cu adevărat comune și globale. În continuare suntem adepții ideii distructive și absolut trufașe conform căreia omul este apogeul creației, și nu o parte a acesteia, și că, prin urmare, îi este

permis să facă orice. În continuare mulți oameni afirmă că nu-i interesează propria persoană, ci cauza, și cu toate acestea, în mod evident, îi interesează propria persoană, în niciun caz cauza. În continuare distrugem planeta care ne-a fost încredințată și împrejurimile ei. În continuare închidem ochii în fața conflictelor sociale, civilizaționale, etnice și culturale din ce în ce mai mari din lumea contemporană. Din când în când, spunem că imensa mașinărie anonimă pe care am inventat-o nu ne mai servește pe noi, ci, dimpotrivă, ne-a transformat pe noi în sclavii ei, însă tot nu facem nimic ca lucrurile să stea altfel.

Cu alte cuvinte: în continuare nu știm să punem moralitatea înaintea politicii, științei și economiei. În continuare suntem incapabili să înțelegem că singura coloană vertebrală reală a comportamentului nostru, dacă vrem ca acesta să fie unul moral, este responsabilitatea. Responsabilitatea față de ceva mai presus de familia mea, de țara mea, de întreprinderea mea, de succesul meu.

Responsabilitatea față de Ordinul ființei unde sunt înscrise toate acțiunile noastre, fără a mai putea fi șterse vreodată, și unde judecata este una dreaptă.

Mediatorul dintre noi și această autoritate superioară este ceea ce numim în mod tradițional conștiință umană.

Dacă aș subordona comportamentul meu politic acestui imperativ intermediat de propria conștiință, nu aș putea strica foarte multe. Dacă, dimpotrivă, nu m-aș lăsa călăuzit de această voce, nici zece școli de guvernare la care ar preda două mii dintre cei mai buni politologi din lume, nu mi-ar fi de niciun ajutor în politică.

De aceea, mi-am luat și eu inima în dinți, după o rezistență îndelungată, și am preluat asupra mea povara răspunderii politice.

Nu sunt nici primul, nici ultimul intelectual care a făcut-o. Dimpotrivă, am sentimentul că vor fi din ce în ce mai mulți. Dacă speranța lumii se află în sfera conștiinței umane, atunci este mai mult decât evident că intelectualii nu vor putea să eludeze la nesfârșit coresponsabilitatea pe care o au față de lume și să-și mascheze dezgustul față de politică sub pretinsa nevoie de independență.

Este ușor să ai în program independența, dar să lași apoi implementarea programului în seama altora. Dacă toată lumea ar gândi așa, în curând nu ar mai fi nimeni independent.

Cred că voi, americanii, ar trebui să înțelegeți acest mod de gândire. Or, nu au fost oare chiar cele mai luminate minți ale țării voastre, oameni pe care i-ați putea numi intelectuali, cei care au scris celebra Declarație de Independență, Carta Drepturilor Omului și Constituția Americană și care, ceea ce este cel mai important, și-au asumat responsabilitatea pentru punerea lor în practică?

Muncitorul de la Braník din Praga, pe care l-a menționat președintele vostru în Raportul de anul acesta despre situația Uniunii, nu este nici pe departe singurul om din Cehoslovacia, și cu atât mai puțin din lume, pentru care aceste mari texte sunt o inspirație. Ele sunt o inspirație pentru noi toți. Sunt o inspirație în ciuda faptului că au mai bine de două sute de ani. Ne inspiră să fim cetățeni.

Când Thomas Jefferson a scris că „guvernele statelor își derivă justa lor putere din consimțământul celor guvernați“, a fost un act simplu și important al spiritului uman.

Însă ceea ce a dat importanță acestui act a fost faptul că autorul său l-a garantat cu propria viață. Nu au fost doar cuvinte, au fost fapte.

Voi încheia cu ceea ce am spus la început: istoria a accelerat. Cred că mintea umană va fi cea care va remarca această accelerare, care îi va da un nume și care va transforma cuvintele în fapte.

Vă mulțumesc.

Note:

[20] Titlu original: *Kongres USA*. (*N. red.*)

Întâmpinarea Papei Ioan Paul al II-lea la aeroport[21]

Praga, 21.04.1990

Sanctitatea Voastră,
Dragi concetățeni,

Nu știu dacă știu ce este aceea o minune. Cu toate acestea, îndrăznesc să spun că în acest moment particip la o minune: un om care cu șase luni în urmă era arestat ca dușman al statului său îl întâmpină astăzi în calitate de președinte pe primul papă din istoria Bisericii Catolice care a pășit pe pământul pe care se întinde acest stat.

Nu știu dacă știu ce este aceea o minune. Cu toate acestea, îndrăznesc să spun că în această după-amiază voi participa la o minune: în același loc unde cu cinci luni în urmă s-a hotărât viitorul acestei țări, și în aceeași zi în

care ne-am bucurat de canonizarea Sfintei Agnes de Boemia, capul Bisericii Catolice va oficia sfânta slujbă și probabil îi va mulțumi sfintei noastre pentru trecerea pe care o are pe lângă Cel care ține în mâinile Sale mersul tuturor lucrurilor.

Nu știu dacă știu ce este aceea o minune. Cu toate acestea, îndrăznesc să spun că în acest moment particip la o minune: într-o țară devastată de ideologia urii sosește mesagerul iubirii; într-o țară devastată de un guvern al needucaților sosește simbolul viu al educației; într-o țară distrusă până de curând de ideea confruntării și dezbinării lumii sosește mesagerul păcii, dialogului, toleranței reciproce, respectului și înțelegerii prietenești, vestitorul unității frățești întru toate.

Timp de decenii, spiritul a fost alungat din patria noastră. Am cinstea de a fi martorul momentului în care pământul ei este sărutat de apostolul spiritualității.

Sanctitatea Voastră, bine ați venit în Cehoslovacia.

Note:

[21] Titlu original: *Přivítání papeže Jana Pavla II. na letišti.* (*N. red.*)

Întâmpinarea Papei Ioan Paul al II-lea la Castelul Praghez[22]

Praga, 21.04.1990

Sanctitatea Voastră,

Într-una dintre poeziile Sanctității Voastre vă întrebați: „Poate curge oare istoria împotriva curentului conștiinței?“ E clar ce ați vrut să spuneți: pe termen lung, istoria nu poate curge în sensul invers curentului conștiinței. Ați avut dreptate, și odată cu Sanctitatea Voastră au avut dreptate toți cei care nu și-au pierdut speranța. În țara noastră, la fel ca în țările multor vecini și frați de-ai noștri, istoria a curs mult timp împotriva curentului conștiinței. Dar nu putea curge permanent împotriva lui. De aceea, am astăzi, aici, marea cinste de a vă ura bun venit în străvechea reședință a regilor cehi care, mai târziu, a fost a președinților cehoslovaci.

Vă urez bun venit aici în primul rând pentru că sunteți liderul Bisericii Catolice și mă bucur alături de toți catolicii că ați acceptat invitația popoarelor noastre și ați venit în țara noastră.

Vă urez bun venit ca unui creștin de a cărui sosire nu se bucură doar catolicii, ci toți creștinii. Mai mult decât atât: sunt ferm convins că împreună cu creștinii se bucură de venirea Sanctității Voastre și toți ceilalți, toți oamenii bine intenționați.

Vă urez bun venit aici, Sanctitatea Voastră, de asemenea, ca unui slav care ne înțelege și ne vorbește graiul. Vă urez bun venit ca fiului cel mare al fratelui nostru, poporul polonez.

Poate din cauză că ați simțit pe propria piele inumanitatea sistemului totalitar ați legat pontificatul Sanctității Voastre de ideea drepturilor omului. Și lupta noastră pentru libertate a pornit de la această măreață idee, iar politica noastră aderă la ea. Vă urez bun venit aici, prin urmare, și ca învățătorului nostru și camaradului de luptă care știe foarte bine ce valori mărețe sunt pacea, toleranța, libertatea și respectul omului față de om.

La final, vă urez bun venit aici ca unui scriitor, intelectual, om educat, om de cultură.

Revoluția noastră are o clară dimensiune și față culturală, ceea ce, sunt convins, este ceva familiar nu doar pentru mine, ci și pentru Sanctitatea Voastră. De aceea, mă bucur că v-ați găsit timp să vă întâlniți astăzi cu reprezentanții culturilor cehă și slovacă și ai educației cehe și slovace.

În cele din urmă, vă urez bun venit aici, dacă îmi permiteți, pur și simplu ca unui om bun.

Ați sosit într-o perioadă în care țara noastră se pregătește iarăși, după decenii întregi, de alegeri libere. Este foarte clar că spațiul libertății care s-a deschis înaintea noastră atât de repede trezește în noi, toți, după lungi ani de opresiune și umilire, dorința firească de afirmare personală și, odată cu ea, și numeroase trăsături mai puțin bune, de exemplu ambiția personală, dorința de putere, vanitatea și competitivitatea ostilă. Mulți dintre noi vor uita repede ce ne unea cu doar câteva luni în urmă – interesul comun, interesul patriei, interesul suprapersonal, vastele interese care erau mai presus de interesele de grup, particulare sau personale. Prin vizita Sanctității Voastre, sper cu fermitate că ne veți reaminti de izvorul adevărat al responsabilității umane, adică de sursa ei metafizică. Cred cu fermitate că vizita Sanctității Voastre ne va

aminti lucrurile de care avem mare nevoie să ne amintim astăzi: de orizontul absolut al legăturii dintre noi, de acea memorie tainică a ființei în care fiecare faptă a noastră se înscrie și care și prin care se judecă drept. Cred cu fermitate că aflați în fața Sanctității Voastre ne vom da seama că deasupra lumii pământești a goanei noastre cotidiene se află ceea ce din vremuri imemoriale numim cerul.

Din ce în ce mai mulți oameni își dau seama că viitorul existenței speciei umane pe acest pământ este astăzi, mai mult ca oricând, în mâinile celor care reușesc să nu se gândească doar la sine, și care se gândesc, prin comportamentul lor, la toți cei apropiați, fără excepție. Da, viitorul umanității se află astăzi în civilizația spiritului, responsabilității și iubirii. Tot ce știm despre Sanctitatea Voastră ne sugerează că prin charisma Sanctității Voastre ne veți aminti astăzi toate acestea. Poate nici nu știți ce mult avem nevoie să ni se reamintească aceste lucruri exact tocmai în aceste zile dramatice.

În țara noastră, istoria a încetat să mai curgă împotriva curentului conștiinței. Nu-i vom permite, indiferent de steagul sub care ne vom afla, să mai curgă vreodată împotriva sa.

Vă urez bun venit, Sfinte Părinte, printre noi, păcătoșii.

Note:

[22] Titlu original: *Přivítání papeže Jana Pavla II. na Hradě.* (*N. red.*)

Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei[23]

Strasbourg, 10.05.1990

Stimate domnule președinte,
Stimată doamnă secretar general,
Stimați miniștri,
Doamnelor și domnilor,

Cele douăsprezece stele din stema Consiliului Europei simbolizează, printre altele, trecerea timpului, căreia cele douăsprezece ore ale zilei și cele douăsprezece luni ale anului îi asigură ritmul. Stema instituției în care am onoarea de a vorbi îmi întărește convingerea că vorbesc în fața unor oameni sensibili la accelerarea bruscă a timpului european ai cărei martori suntem astăzi. Adică, în fața unor oameni care mă

înțeleg și pe mine, omul care nu doar vrea, ci are chiar răspunderea directă de a proiecta această accelerare în acțiunile sale politice.

Cu permisiunea dumneavoastră, voi încerca astăzi să reflectez din nou cu voce tare la această îndatorire. Să mă gândesc la ea în spațiul care este poate cel mai potrivit pentru aceasta.

Aș începe cu o reflecție din experiența personală.

Până de curând, de fiecare dată când în viața mea am reflectat asupra unor cauze generale, adică a unor cauze civice, politice și morale, mai devreme sau mai târziu am dat peste un om rațional care în numele rațiunii mi-a explicat foarte rațional că și eu ar trebui să fiu rațional, să renunț la gândurile mele și să-mi dau seama în sfârșit că nimic nu se poate schimba în bine, pentru că lumea este o dată pentru totdeauna împărțită în două. Chipurile, această împărțire le convine ambelor jumătăți de lume și niciuna dintre ele nu vrea să schimbe nimic la ea. Chipurile, nu are niciun rost să te porți așa cum îți dictează conștiința, pentru că nimeni nu poate schimba nimic și toți cei care nu vor război ar trebui să tacă. Această așa-zisă voce a rațiunii mi-a vorbit în special după atacul lui Brejnev asupra Cehoslovaciei, după ce toți

așa-zișii oameni raționali au renăscut deodată deoarece aveau un argument nou în favoarea ideii lor de indiferență față de cauza generală. Puteau spune acum: „Ei, vezi, așa merge treaba, toți ne-au tăiat de pe listă, nimănui nu-i pasă de noi, nu vom schimba nimic, totul e în zadar, învață-te minte, mai bine taci! Sau vrei la închisoare?“

Sigur, nu am fost singurul care nu a ținut cont de sfaturile înțelepte și care a continuat să facă ceea ce considera că este corect. Au fost mulți astfel de oameni la noi în țară. Nu ne-am temut să fim nebuni, ne-am gândit în continuare la modurile în care am putea face lumea mai bună și nu ne-am ascuns gândurile. În cele din urmă, ne-am unit eforturile într-un atac coordonat pe care l-am denumit Carta 77. Împreună, în Cartă și fiecare separat am gândit liber la libertate și inechitate, la drepturile omului, la democrație și pluralism politic, la economia de piață și la multe altele. Ne gândeam și în același timp visam. Visam că nu mai suntem în închisoare, ci am ieșit, visam la o Europă fără sârmă ghimpată, fără ziduri înalte, fără popoare separate în mod artificial și fără depozite uriașe de muniție, la o Europă care se eliberează din schemele de bloc, la o politică europeană bazată

pe respectul pentru om și pentru drepturile sale, la o politică ce nu va fi subordonată unor interese temporare și particulare. Da, visam la o Europă care să fie o uniune prietenoasă între popoare independente și state democrate. Pe vremea când eu și prietenul meu Jiří Dienstbier, actualul vicepreședinte al Guvernului cehoslovac și ministrul nostru de Externe, aveam ocazia să vorbim zilnic un sfert de oră în timp ce făceam predarea utilajului la sfârșitul turei de lucru, în închisoarea din Heřmanice, reușeam uneori să visăm cu voce tare și la lucrurile acestea. Ulterior, când era deja fochist, Jiří Dienstbier a scris cartea *Snění o Evropě*[24].

„Ce sens are ca un fochist să își scrie fanteziile utopice despre viitor, când nu are nici cea mai mică influență asupra viitorului și când prin asta nu face decât să atragă asupra lui și mai multe șicane?“ s-au întrebat prietenii rațiunii dând din capetele lor înțelepte în semn că nu înțeleg.

Apoi s-a întâmplat ceva extraordinar: brusc, timpul a accelerat și ceea ce altădată se întâmpla într-un an se întâmpla deodată într-o oră, totul a început să se schimbe surprinzător, imposibilul s-a transformat deodată în posibil, iar visul în realitate. Visul unui fochist s-a

transformat în munca de zi cu zi a ministrului de Externe. Iar adepții rațiunii s-au împărțit în trei grupuri. Primul grup aștepta tăcut să se întâmple ceva rău care să servească drept argument nou în favoarea ideologiei nihiliste, al doilea grup se gândea la cum să scoată visătorii cu forța din funcțiile de stat și să pună în locul lor, în sfârșit, niște oameni pragmatici, „raționali“, iar al treilea grup striga că s-a întâmplat, în sfârșit, ceea ce știau dintotdeauna că avea să se întâmple într-o bună zi.

Nu vă povestesc această experiență proprie pentru a râde chiar în acest loc de concetățenii mei chipurile, raționali, ci din cu totul alt motiv: pentru a arăta că niciodată nu este inutil să ne gândim la alternative care în momentul respectiv par improbabile, imposibile sau chiar halucinante.

Bineînțeles, nu visăm pentru că rezultatele visării noastre ne-ar putea conveni la un moment dat, ci visăm, cum se spune, din principiu. Cu toate acestea, după cum se pare, în istorie pot apărea clipe când deodată, în mod practic, faptul că am visat la un moment dat „din principiu“ ne poate conveni.

Timpul zboară. Zboară și în această încăpere. De aceea, nu vă mai pot reține cu gândurile mele fanteziste, ci trebuie să trec la subiect.

Mai întâi, câteva cuvinte despre țara din care vin.

După masacrul studenților din 17 noiembrie, anul trecut, s-a umplut paharul de răbdare al popoarelor noastre, care au răsturnat foarte repede sistemul totalitar ce stăpânise țara noastră timp de patruzeci și doi de ani. Am pornit pe calea democrației, pluralismului politic și economiei de piață. Presa din țara noastră este liberă, iar peste o lună vom avea primele alegeri libere după patruzeci și patru de ani, alegeri la care va participa un spectru larg de forțe politice. Cred cu tărie că aceste alegeri vor fi remarcabile și în ochii observatorilor din străinătate. În țara noastră există libertatea spiritului și a credinței, toate diecezele catolice sunt ocupate de episcopi pentru prima oară după cel de Al Doilea Război Mondial, ordinele monastice sunt din nou active. Statul nostru nu are nicio ideologie de stat. Singura idee pe care vrea să o insufle politicii sale interne și externe este ideea de respect față de drepturile omului în cel mai larg sens al cuvântului și de respect față de fiecare ființă umană. Parlamentul nostru

a adoptat, pe lângă multe alte legi, câteva legi economice importante, al căror scop este de a permite trecerea către o economie de piață și de a oferi din nou un sens muncii oamenilor. Pregătim instituții democratice pentru federația noastră și pentru cele două popoare ale republicii și vrem să dăm în sfârșit o formă perfect constituțională independenței celor două popoare ale noastre și să asigurăm drepturi colective pentru minoritățile noastre naționale. Simțim că suntem un stat suveran, vrem să trăim în prietenie cu toate popoarele lumii, dar la nevoie suntem hotărâți să ne apărăm suveranitatea.

Cred că avem dreptul la statutul de observatori în adunarea dumneavoastră și vă mulțumesc în numele poporului nostru pentru că, în urmă cu trei zile, ați recunoscut acest statut. Sunt ferm convins că Consiliul Europei va primi cu simpatie cererea noastră de a fi membru cu drepturi depline.

Ceea ce am spus despre țara noastră nu înseamnă că Cehoslovacia de astăzi este o oază de armonie. Dimpotrivă: trecem printr-o perioadă extrem de grea din istoria noastră recentă, deoarece ne înecăm în nenumărate probleme enorme care au dospit ani întregi în

stare latentă și ale căror profunzime și implicații au fost scoase la lumină de libertatea pe care am obținut-o de curând. Am moștenit de la regimul anterior un peisaj devastat, o economie ruinată și, mai înainte de orice, o conștiință morală distorsionată.

Chiar dacă răsturnarea puterii totalitare a fost un pas important, deoarece a fost primul, nu a fost decât începutul drumului pe care va trebui să facem repede alți pași mult mai dificili.

Ne dăm seama că nu știm să facem aproape nimic bine și că de-abia acum învățăm multe lucruri. Trebuie să învățăm să avem o cultură politică, o gândire independentă, un comportament civic responsabil.

Știm bine asta, poate mai bine decât mulți care ne observă cu îngrijorare de la o oarecare distanță și sunt disperați când ne văd atât de neîndemânatici.

Nu vorbesc aici despre lucrurile acestea pentru a vă cere avantaje nemeritate sau compasiune, ci pentru că sunt obișnuit să spun adevărul chiar și într-o situație în care ar fi mai avantajos pentru mine și pentru concetățenii mei să mint

sau măcar să tac. Consider totuși că niciun alt avantaj nu poate umbri avantajul unei conștiințe curate.

Acum că v-am prezentat pe scurt țara din care vin, pot în sfârșit să încep să vă expun cu voce tare gândurile mele despre Europa de azi și de mâine. Bineînțeles că aceste gânduri nu vor fi doar reproducerea visurilor disidenților de odinioară, ci vor reflecta ceea ce am învățat până acum, de când sunt în funcție, din numeroasele discuții cu oamenii de stat din străinătate pe care am avut bucuria să-i cunosc.

Cred că ar fi inutil să repet aici ceea ce știe deja toată lumea: că în fața Europei se deschid astăzi perspective pe care nu le-a mai avut nicicând în istorie: și anume posibilitatea de a deveni un continent al colaborării pașnice și prietenești între toate popoarele care se află pe el.

De aceea, voi trece direct la reflecțiile despre pașii concreți din domeniul structurilor, instituțiilor și legăturilor contractuale care ar trebui făcuți concomitent sau într-o ordine stabilită, pentru ca speranța care s-a născut să se preschimbe treptat în realitate. Voi porni de la presupunerea că structurile vechi, tributare perioadelor anterioare, ar trebui fie să se transforme lin, fin sau să tranziteze către

structuri noi, fie să fie desființate sau lăsate să moară. În paralel, ar trebui să apară structuri complet noi ca puncte de pornire ori germeni ai viitoarei ordini. De dragul clarității, voi împărți întregul domeniu în patru categorii, adică în structuri, instituții sau mecanisme de securitate, politice, economice și civile.

Divizarea postbelică a Europei în domeniul militar și al securității a luat forma a două pacte – Alianța Atlantică și Pactul de la Varșovia. Sunt grupări militare cu misiuni, istorii și comportamente diferite. În timp ce NATO a apărut ca instrument de apărare a democrațiilor vest-europene împotriva pericolelor expansiunii Uniunii Sovietice staliniste, Pactul de la Varșovia a apărut, dimpotrivă, ca un fel de sucursală a Armatei Sovietice și ca instrument al politicii sovietice. Misiunea sa a fost de a declara poziția de satelit a acelor țări europene asupra cărora Stalin a obținut supremația după Al Doilea Război Mondial. Dacă luăm în considerare contextul geopolitic, anume faptul că democrația vest-europeană se învecinează la vest cu oceanul, iar foștii sateliți sovietici se învecinează la est cu Uniunea Sovietică, ne dăm seama foarte clar de asimetria întregii situații.

Cu toate acestea, consider că, în această situație extrem de nouă, ambele grupări militare ar trebui să se transforme treptat în direcția idealului unui sistem de securitate complet nou, conturând o Europă unită și creând un fel de fundal de securitate sau o garanție a securității acesteia. Ar fi vorba despre un fel de comunitate de securitate care ar include o mare parte a emisferei nordice. Prin urmare, procesul de unificare a Europei ar trebui să fie garantat nu doar de Statele Unite ale Americii și Canada în vest, ci și de Uniunea Sovietică, la est. Când vorbesc despre Uniunea Sovietică, mă refer la comunitatea popoarelor în curs de afirmare din această țară.

Ce înseamnă acest lucru, concret, pentru NATO și pentru Pactul de la Varșovia cu privire la asimetria situației specificate înainte?

Pentru ambele pacte înseamnă consolidarea semnificativă a funcției pe care deja o dețin într-o oarecare măsură, adică aceea de instrument politic în negocierile comune pentru dezarmare și atenuarea semnificativă a funcției deținute anterior, de instrument de apărare a unei jumătăți a Europei împotriva unui eventual atac din partea celeilalte jumătăți.

Cu alte cuvinte: ambele pacte ar trebui să funcționeze mai degrabă ca instrumente ale dezarmării decât ca instrumente ale înarmării.

Se pare că NATO, ca structură cu un scop mai bun, mai democratic și care funcționează mai bine, este mai pregătită decât Pactul de la Varșovia să devină germenele noului sistem european de securitate. Dar și aceasta trebuie să se transforme. În primul rând, ar trebui pusă în fața realității lumii contemporane, să-și transforme doctrina militară. În al doilea rând, ar trebui, luând în considerare transformarea funcției sale, să-și schimbe în curând și numele. Aceasta din cel puțin două motive: primul, pentru că transformările contemporane reprezintă consecința victoriei rațiunii istorice asupra absurdității istorice, și nicidecum victoria Vestului asupra Estului. Numele de acum este legat de era Războiului Rece într-o asemenea măsură, încât, dacă Europa ar trebui să se unească sub steagul NATO, acest fapt ar fi un semn că nu înțelege schimbările din prezent. Dacă structurile de astăzi ale alianței de securitate europene pot fi arhetipul sau germenele unei viitoare alianțe a Europei întregi, cu siguranță aceasta nu se datorează faptului că Vestul a câștigat cel de Al Treilea

Război Mondial, ci pentru că dreptatea istorică a câștigat. Cel de-al doilea motiv pentru care schimbarea numelui este inevitabilă este lipsa de acuratețe geografică: în viitorul sistem de securitate, doar o mică parte a participanților săi s-ar învecina cu Oceanul Atlantic.

În ceea ce privește Pactul de la Varșovia, se pare că atunci când acesta va termina de jucat rolul de instrument politic al dezarmării europene și de ghid al unor țări europene pe calea revenirii în Europa, își va pierde sensul și va dispărea. Ceea ce inițial a apărut doar ca simbol al expansiunii staliniste își va pierde cu timpul orice sens.

Marea zonă „nordică“ de securitate, cum se poate vedea cu ochiul liber, se poate numi în principiu zona „Helsinki“: țările care ar putea și ar trebui să-i aparțină participă la așa-numitul Proces de la Helsinki. Rezultatul este evident: structurile noi care ar trebui să apară în paralel cu transformările sau cu desființarea treptată a vechilor structuri din domeniul securității s-ar putea ridica pe bazele pe care le pune Procesul de la Helsinki. Propunerea Cehoslovaciei de a stabili o comisie europeană de securitate ca germene al viitorului sistem de siguranță unitar „Helsinki“ care ar garanta securitatea Europei

unite pleacă de la această idee. Statele participante la Conferința pentru Securitate și Colaborare în Europa au fost informate despre această inițiativă, de aceea nu este nevoie să explic din nou sensul ei. Pe măsură ce Pactul de la Varșovia ar dispărea treptat sau și-ar pierde sensul și NATO s-ar transforma treptat, ar crește și importanța acestei comisii, respectiv a structurilor care ar apărea în jurul ei și a formei în care s-ar transforma treptat NATO.

Voi încerca să trec în revistă pe scurt această reflecție. Dacă, în sfera securității, Procesul de la Helsinki ar începe să se înalțe din recomandările comune ale statelor participante și ar ajunge în zona obligațiilor lor contractuale, acesta ar putea crea un cadru larg de garanții pentru unitatea politică a Europei care se prefigurează.

Cursul accelerat al istoriei ne obligă să proiectăm imediat orice tip de reflecție politică într-un cadru temporar inteligibil. Voi încerca să fac la fel în contextul în care ne aflăm.

Este posibil, și să sperăm că așa se va întâmpla, ca în cursul acestui an să aibă loc summitul statelor participante la Conferința pentru Securitate și Colaborare în Europa. Aș vrea să transmit de aici statelor care propun ca acest

summit să se desfășoare la Praga asigurarea că Cehoslovacia ar considera drept o mare onoare desfășurarea unei asemenea întruniri la Praga și ar face tot ce îi stă în putință pentru a-i asigura succesul. Mai importante decât locul în care se va organiza acest summit sunt conținutul și scopul lui. Am spus în repetate rânduri că ar trebui să facă mai mult decât ceea ce este deja planificat în agendă.

În primul rând, dacă toate statele participante ar fi de acord, ar putea înființa o Comisie Europeană pentru securitate care și-ar putea începe activitatea pe 1 ianuarie 1991. Cehoslovacia propune ca sediul ei să fie la Praga. Secretariatul, respectiv partea sa reprezentativă ar putea avea sediul într-unul dintre palatele pragheze învecinate cu Castelul Praghez. Ar fi frumos dacă prima instituție europeană mai importantă ar fi amplasată la Praga chiar de către summitul praghez, dar bineînțeles că nu este obligatoriu: chiar dacă se va organiza altundeva, summitul poate decide înființarea acestei instituții în țara noastră.

Summitul de anul acesta, dacă se va întruni, ar putea de asemenea hotărî să organizeze conferința denumită Helsinki 2 și planificată pentru anul 1992, în toamna anului viitor[25].

Cea de-a treia și cea mai importantă decizie care ar putea fi luată în cadrul summitului de anul acesta ar fi cea referitoare la conținutul și scopul întrunirii Helsinki 2 și la începerea imediată a pregătirilor în această direcție, aici putând ajuta, printre altele, și comisia propusă spre înființare. Tema ar trebui să fie pregătirea și poate chiar semnarea unei generații noi de acorduri Helsinki. Noutatea acestor acorduri ar consta în faptul că nu ar mai reprezenta doar un cadru larg de recomandări pentru guverne și state, ci ar fi acorduri mutuale directe de colaborare și întrajutorare în domeniul securității. Altfel spus, ar fi un fel de obligativitate de întrajutorare în cazul unui atac din exterior și de a se supune procedurii de arbitraj în cazul conflictelor din interior. Este clar că o astfel de întâlnire și astfel de tratate ar fixa definitiv granițele actuale ale Europei și totodată, printr-un sistem de tratate care să le garanteze, ar putea pune punct celui de Al Doilea Război Mondial și tuturor urmărilor sale nefaste, dar mai ales erei de împărțire îndelungată și artificială a Europei.

Așadar, în încheiere: până la sfârșitul anului viitor ar putea fi puse bazele unui sistem de securitate „Helsinki“ nou și unitar care ar oferi

tuturor statelor europene siguranța că nu mai trebuie să se teamă unul de altul, deoarece fac parte din același sistem de garanții reciproce, fondat pe principiul egalității de drepturi dintre toți participanții și pe obligația tuturor de a proteja independența oricăruia dintre ei.

Cu permisiunea dumneavoastră, voi mai face o remarcă. Este vorba despre armele nucleare din Europa. Aceste arme, fabricate pentru a nu putea fi niciodată folosite, au devenit în perioada postbelică o parte din modelul de securitate care, în mod paradoxal, asigură menținerea păcii păstrând un echilibru al fricii. Însă popoarele din Europa Centrală și de Est au plătit scump eficiența acestui model nuclear, închizându-se într-o carapace totalitară.

O cantitate prea mare de arme de orice fel, cu atât mai mult de arme nucleare, deformează inevitabil spațiul în care se găsește. Acest lucru este valabil în special pentru cele care zboară doar până în curtea vecină și care sunt numite „tactice".

De aceea, salutăm propunerea președintelui Bush de a abandona planul de modernizare a acestor arme. Dacă reunirea din vară a NATO ar decide și asupra procedurii de îndepărtare a

rachetelor mai puțin moderne care sunt dispuse astăzi în Europa Centrală, am saluta bucuroși și această inițiativă.

De fapt, de ce trebuie să existe arme care pot ajunge doar până în Cehoslovacia, până în estul Germaniei în curs de unificare sau eventual până în Polonia? Pe cine sunt ele menite să descurajeze? Noile guverne alese prin primele alegeri libere după câteva zeci de ani? Noile parlamente alese democratic?

Am spus în Seimul polonez că societatea noastră amintește câteodată de un deținut amnistiat de curând căruia îi este încă greu să se orienteze în libertate. Oamenii sunt plini de prejudecăți, stereotipuri și imagini create de-a lungul anilor de totalitarism. Oare pricep ei sensul pe care îl are ațintirea armelor tocmai asupra lor? La noi și pretutindeni, prietenii vechii ordini nu așteaptă decât să se ivească o ocazie. Ar fi un paradox istoric dacă tocmai cei care ne-au ajutat în anii trecuți să luptăm împotriva totalitarismului ar fi cei care le-ar oferi această ocazie.

Cred că principala nefericire a lumii contemporane a fost împărțirea ei între doi poli, faptul că tensiunile dintre principalele două mari puteri mondiale și aliații lor s-au

transmis într-un fel sau altul întregii lumi. Reverberațiile acestei situații se resimt și în zilele noastre. Parcă întreaga lume ar fi sfâșiată întruna de aceste tensiuni și sufocată de marile puteri existente. Victimele acestei stări deloc bune sunt mai ales cele aproape o sută de state denumite vag „lumea a treia“, „lumea în curs de dezvoltare“ sau „lumea statelor neangajate“. Teama lor că, prin crearea unei zone de securitate unitare „Helsinki“, prăpastia dintre Nord și Sud nu poate decât să se adâncească nu este îndreptățită. Lucrurile stau exact invers: ar fi un pas important de la bipolaritate către multipolaritate! Alături de continentul puternic al Americii de Nord si de comunitatea popoarelor Uniunii Sovietice de astăzi, aflată într-o rapidă transformare și eliberare, ar apărea aici o verigă europeană de legătură, iar aceste entități care ar conviețui colaborând una cu cealaltă ar deschide indirect tuturor celorlalte țări sau comunități oportunitatea de a avea o existență deplină. Comunitatea mondială ar începe să se transforme dintr-un spațiu de competiție reciprocă și expansiune directă sau indirectă al celor două superputeri într-un spațiu al colaborării pașnice între parteneri cu drepturi egale. Nordul ar înceta să mai

amenințe Sudul cu dominația și exportul intereselor sale și ar iradia către Sud ideea de colaborare cu drepturi egale.

Pe fundalul extins al acestei mari zone „nordice“ sau „Helsinki“, respectiv concomitent cu crearea ei, Europa ar putea apoi să se integreze politic relativ repede ca o comunitate democrată a statelor democrate și fără barierele care până acum păreau de nedepășit. Acest proces ar avea, fără îndoială, mai multe faze și ar implica mai multe mecanisme diversificate în același timp. Este posibil ca în prima fază, să spunem până în cinci ani, să apară pe teritoriul european o comunitate care s-ar putea numi Organizația Statelor Europene, prin analogie cu Organizația Statelor Americane, iar la începutul mileniului al treilea, cu ajutorul lui Dumnezeu, ar putea începe să ia naștere o confederație europeană, așa cum a propus domnul președinte Mitterrand. Treptat, pe măsură ce această viitoare confederație s-ar consolida, s-ar stabiliza și s-ar dovedi multilateral eficientă, sistemul de securitate propus, „Helsinki“, și-ar putea pierde treptat importanța, iar în cele din urmă Europa ar fi capabilă să își asigure singură securitatea. În acel moment, bineînțeles, chiar și ultimul soldat american ar putea părăsi Europa,

deoarece Europa nu ar mai avea niciun motiv să se teamă de forțele militare sovietice și de politica imprevizibilă a acestei țări puternice.

Consider că tot ceea ce se îndreaptă în această direcție trebuie sprijinit. Cu cât mai diversificate vor fi încercările făcute în paralel, cu atât mai bine, pentru că șansele ca unele dintre ele să ia avânt și să se dovedească eficiente vor fi cu atât mai mari. De aceea, Cehoslovacia sprijină inițiativele variate, cum ar fi diversele asociații mai mici și asociațiile profesionale regionale de tipul „Inițiativa celor 4“ (Asociația Dunăre–Adriatică) și de aceea studiază proiecte ca ideea premierului polonez Mazowiecki de a înființa o instituție politică permanentă formată din miniștrii Afacerilor Externe din toate statele europene, idee care ne este foarte apropiată.

Cu siguranță înțelegeți motivul pentru care dezvolt aceste gânduri tocmai aici, în fața reprezentanților celei mai vechi și mai mari organizații politice din Europa, care are baze atât de solide și de bune și care a făcut deja o muncă atât de benefică. Da, valorile spirituale și morale pe care este fondat Consiliul Europei și care sunt moștenirea comună a tuturor popoarelor europene reprezintă cea mai bună fundație posibilă pentru viitoarea Europă

integrată. Nu văd niciun motiv pentru care adunarea dumneavoastră parlamentară și organele executive nu ar putea fi nucleul de cristalizare al viitoarei Europe confederate. Cehoslovacia consideră că toate criteriile pentru acceptarea altor state în Consiliul Europei sunt foarte bune, le recunoaște necondiționat și se bucură de deschiderea, în linii mari, a Consiliului Europei către democrațiile în curs de dezvoltare din țările care au fost mai înainte sateliți sovietici și care astăzi își construiesc relațiile cu Uniunea Sovietică pe principiul egalității de drepturi și respectului deplin față de suveranitatea fiecărui stat. Sunt ferm convins că va veni o zi când toate statele europene vor îndeplini criteriile dumneavoastră și vor deveni membre cu drepturi depline ale Consiliului. Consiliul Europei a apărut ca o instituție pentru toată Europa și doar cursul trist al istoriei a determinat ca instituția să fie una exclusiv vest-europeană pentru atât de mult timp.

Este clar că statele care s-au aflat sub sistemul totalitar, care depășesc consecințele acestui sistem și care vor să se întoarcă în Europa, pot să se integreze cel mai bine și cel mai repede dacă nu vor concura unul cu celălalt în diverse

moduri, ci vor fi solidare și se vor ajuta unul pe altul. Dacă aceste țări vor să se deschidă față de Europa cea nouă, mai întâi trebuie să se deschidă una față de alta. De aceea, noul guvern democrat din Cehoslovacia vrea să facă tot ce îi stă în puteri pentru a contribui la coordonarea de ambele părți a eforturilor țărilor central-europene de a intra în diferite instituții europene. Și tot din acest motiv cerem atât de frecvent diferitelor instituții care sunt teoretic europene, dar *de facto*, deocamdată, doar vest-europene să se deschidă către cei care au fost ani buni separați de ele, dar care din punct de vedere logic fac parte din ele.

Cel mai mare grad de integrare l-au atins fără îndoială cele douăsprezece țări din Comunitatea Economică Europeană. Țările din centrul și estul Europei care depun eforturi astăzi să treacă de la „non-economia“ centralizată la economia de piață normală, care se străduiesc să intre în sistemul mondial al relațiilor economice și care depun eforturi pentru convertibilitatea propriei monede se uită astăzi la CEE ca la un orizont îndepărtat, aproape intangibil, în ciuda eforturilor depuse. Ar trebui să se coordoneze pentru a se apropia de CEE. CEE ar trebui să construiască în jurul său un spațiu de tranziție

în care economiile acestor țări să se poată recupera mai ușor. Ar fi nu numai în interesul acestor țări, ci și în interesul CEE și în interesul idealului Europei democratice integrate.

O lecție dură pe care am învățat-o în sistemul totalitar a fost că ne-a determinat să prețuim drepturile omului și drepturile civile și nu întâmplător democrațiile care se nasc în țările noastre cresc în mare parte bazându-se pe mișcările civile independente de tipul Cartei 77 din Cehoslovacia. Să nu uităm de pământul pe care am crescut și de principiile care ne-au ghidat în lupta pentru libertate. De aceea ne dăm seama cât de necesar este ca eforturile de integrare oricât de variate ale statelor, guvernelor și parlamentelor să fie însoțite, ba chiar să se inspire direct din eforturile civile paralele. De aceea, de curând, împreună cu Lech Wałęsa, am sprijinit proiectul Adunării Cetățenești Europene. Cred că și guvernele din Europa de Vest ar putea avea înțelegere pentru acest proiect.

Se pare că în încheierea acestor reflecții ar trebui să menționez încă două tematici actuale care interesează astăzi o lume întreagă și care sunt direct legate de viitorul Europei.

Prima dintre ele este Germania. Am articulat de mai multe ori părerea Cehoslovaciei, cu toate acestea, repet: ne-a fost întotdeauna clar faptul că poporul german despărțit în mod artificial trebuie să se reunească într-o bună zi în aceeași formațiune statală. Au fost perioade când această părere, spusă cu voce tare, era privită ca o provocare și când chiar și mulți germani ar fi considerat-o așa. Ne bucurăm că ceea ce trebuia să se întâmple odată și-odată se întâmplă deja. Ne bucurăm nu doar pentru că nu am dori niciunui popor să fie despărțit artificial, ci și deoarece percepem căderea zidului din centrul Germaniei ca pe o cădere a întregii Cortine de Fier și, prin urmare, ca pe un fenomen care ne eliberează pe noi toți. Așa cum am spus de mai multe ori, unirea Germaniei într-un singur stat democrat nu este o frână în calea procesului de unificare a întregii Europe, ci trebuie înțeles, dimpotrivă, ca un motor al său. Gândurile și faptele noastre îndreptate către construirea unei noi ordini europene ar trebui să țină pasul cu unificarea Germaniei. De aceea, salutăm întâlnirea denumită „4+2“. Totodată, înțelegem pe deplin îngrijorarea fraților noștri polonezi cu privire la granița de vest a statului lor. Considerăm că această graniță este definitivă și sprijinim participarea cu drepturi depline a

Poloniei la toate întâlnirile care vizează granițele sale. Aceste negocieri ar putea ajunge la conferința „Helsinki 2“, care ar trebui nu doar să confirme formal granițele europene deja existente, cum a făcut prima conferință „Helsinki“, ci să le garanteze și din punct de vedere juridic.

Cea de-a doua temă foarte intens discutată în ziua de astăzi este viitorul Uniunii Sovietice. Cehoslovacia recunoaște necondiționat dreptul tuturor popoarelor la autonomie și dreptul de a decide independent asupra propriei forme de stat și politice. Sunt convins că procesul de democratizare din Uniunea Sovietică ai cărui martori suntem astăzi este ireversibil. De aceea sunt ferm convins că toate popoarele din Uniunea Sovietică vor trece în mod pașnic la acel tip de suveranitate politică pe care și-l doresc și că stăpânirea sovietică va da cale liberă unei astfel de evoluții înainte să fie prea târziu, adică înainte să apară pericolul unei confruntări violente. Se pare că nu este departe momentul în care unele republici federale vor deveni cu totul independente, iar altele vor înființa un nou tip de societate, fie pe principiul confederativ, fie pe principii chiar și mai libere. După părerea mea, nu există niciun motiv

pentru care, pe fundalul unui mare sistem de securitate „Helsinki“, câteva sau toate popoarele europene aflate astăzi în Uniunea Sovietică nu ar putea fi totodată și membri ai unei confederații europene și ai unei eventuale confederații „post-sovietice“. Conducerea sovietică din ziua de astăzi care se declară adepta înțelegerii științifice a proceselor istorice înțelege fără îndoială dorința naturală de autonomie a tuturor popoarelor și caracterul artificial al structurii statului sovietic de astăzi, moștenit de la hegemonismul țarist și ulterior stalinist. Din toate aceste motive, credem că Vestul ar trebui să se elibereze în sfârșit de frica pe care o are în mod tradițional de Uniunea Sovietică. Nu îl poți admira pe Gorbaciov și în același timp să îți fie frică de el. Nu ne poate fi frică la nesfârșit de sperietoarea de forțe conservatoare sau de uliii care îl vor da jos pe Gorbaciov și vor întoarce Uniunea Sovietică înapoi în anii ’50. Și nu mai putem cultiva acest tip de sperietoare doar pentru a asigura destule comenzi pentru industria armelor. Nu există cale de întoarcere, iar viitorul lumii nu mai ține și nu mai depinde astăzi de un singur om. În aceeași măsură, nu stă în puterile nimănui să oprească istoria, care s-a pus atât de clar în mișcare.

În încheiere, trebuie să menționez o frică deseori întâlnită în ziua de astăzi. Frica de conflicte naționale, etnice și sociale în spațiul central-european, unde ar putea exploda toate problemele care au crescut latent fără a fi rezolvate timp ani buni. Această frică duce la întrebarea dacă partea noastră din Europa nu se va transforma în curând într-un butoi de pulbere de tip balcanic.

Este sarcina noastră, a tuturor, să excludem o astfel de amenințare și să facem ca astfel de frici să fie nefondate. Este în primul rând sarcina țărilor noastre, care trebuie să rezolve rapid problemele moștenite, în mod coordonat și cu deplină înțelegere reciprocă. Dar este și sarcina țărilor vest-europene, care ne-ar putea ajuta semnificativ oferindu-ne sprijinul lor în această chestiune complicată.

Stimate auditoriu,

În 1464, regele ceh Jiří de Poděbrad a trimis o solie importantă regelui Franței, Ludovic al XI-lea, în care îi propunea ca acesta să se așeze în fruntea unei ligi a păcii și să convoace conducătorii creștini pentru a forma o alianță care, în baza unei legi internaționale cu caracter obligatoriu, să prevină izbucnirea războaielor între membrii alianței și să asigure apărarea lor

comună. Nu cred că este o întâmplare faptul că una dintre primele încercări serioase de unificare pașnică a Europei a venit chiar din spațiul central-european. Fiind intersecția tradițională a tuturor conflictelor europene, această regiune are un interes sporit de a asigura pacea și securitatea în toată Europa. Sunt fericit că am putut vorbi despre această temă chiar aici, la Strasbourg, în acest loc care a fost cândva simbolul confruntărilor tradiționale, iar astăzi este simbolul unității europene.

Onorat de posibilitatea de a vorbi în cel mai important for politic european, m-am aplecat, bineînțeles, asupra gândurilor despre structurile, sistemele, instituțiile și mecanismele politice. Aceasta însă nu înseamnă că nu cunosc ceea ce este mai mult decât evident: că nicio structură nouă nu se va crea cu adevărat și nicio structură existentă nu va avea curajul să se schimbe cu adevărat fără ca gândirea, comportamentul și conștiința socială a oamenilor să se schimbe radical. Fără oameni curajoși, schimbările structurale curajoase sunt de neconceput.

Cu această observație mă întorc la începutul discursului. La visare. Totul indică faptul că nu trebuie să ne temem să visăm la ceea ce pare

imposibil dacă vrem ca acel lucru aparent imposibil să devină realitate. Fără a visa la o Europă mai bună, niciodată nu vom construi Europa mai bună.

Pentru mine, cele douăsprezece stele din stema dumneavoastră nu exprimă convingerea trufașă că acest Consiliu al Europei va construi raiul pe pământ. Raiul nu va fi niciodată pe pământ. Văd cele douăsprezece stele ca pe o reamintire a faptului că pe pământ poate fi un pic mai bine dacă din când în când avem curajul să privim către stele.

Vă mulțumesc pentru atenție.

Note:

[23] Titlu original: *Parlamentní shromáždění Rady Evropy*. (*N. red.*)

[24] În traducere, „Visând la Europa“. (*N. trad.*)

[25] 1991. (*N. trad.*)

A 70-a ediție a Festivalului de Muzică de la Salzburg[26]

Salzburg, 26.07.1990

Stimate auditoriu,

După multe decenii, în iunie, în țara noastră au avut loc primele alegeri libere. Au urmat zilele dificile în care s-a format noul Guvern de coaliție. Pe 5 iulie, Parlamentul liber ales m-a votat prin alegere liberă președinte al Cehoslovaciei și, la scurt timp după aceasta, noul Guvern a primit votul de încredere al Parlamentului.

Cu aceste evenimente a culminat una dintre cele mai dramatice etape din istoria noastră recentă. Perioada demolării revoluționare a sistemului totalitar, perioadă de exaltare, de decizii luate rapid și nenumărate improvizații, o perioadă extrem de tensionată, aproape

aventuroasă, plină de evenimente și muncă frenetică. Părea un vis amețitor, dar în sine extrem de frumos. Într-un fel, a fost ca într-o poveste. O poveste cu final fericit. Au fost foarte multe lucruri care ar fi putut să nu se realizeze! Pășeam pe un tărâm complet necunoscut și niciunul dintre noi nu era sigur că pământul nu se va nărui sub pașii săi.

Dar nu s-a năruit, totul s-a terminat relativ bine. A sosit momentul când avem cu adevărat un motiv de bucurie: am lăsat în urmă revoluția, cu toate riscurile sale, iar înaintea noastră se deschide perspectiva construirii pașnice a unui stat democratic! Există oare un moment mai fericit în viața unei țări care a suferit atât de mult sub sistemul totalitar?

Și chiar în acest frumos moment istoric mi s-a întâmplat un lucru ciudat: când am ajuns prima oară la serviciu după ce fusesem ales, mi-am dat seama că eram deprimat. Eram într-o stare de profundă inerție, în mod ciudat, mă simțeam paralizat și gol pe interior, deodată aveam impresia că îmi pierdusem orice idee și țel, orice speranță, capacitate și voință, mă simțeam deznădăjduit, vlăguit, lipsit de imaginație. Deși

cu doar câteva zile înainte avusesem foarte mult de lucru și fusesem într-o goană continuă, acum deodată nu mai știam ce am de făcut.

Presiunea evenimentelor exaltante care trezise în mine până nu de mult o energie surprinzătoare dispăruse, iar eu eram deodată pierdut, fără motivație internă, epuizat și aproape inutil.

Era o senzație foarte ciudată. S-ar fi putut compara cu mahmureala de după un chef sălbatic, cu trezirea dintr-un vis frumos la realitatea urâtă de zi cu zi, cu șocul unui bărbat îndrăgostit care află că iubita l-a trădat.

Dar nu eram singurul care se simțea așa ciudat. Același sentiment îl aveau mulți alți colegi de la Castelul Praghez.

Am înțeles atunci că se terminase poezia și începuse proza. Că se terminase carnavalul și începea viața obișnuită. De fapt, abia atunci ne-am dat seama cât de dificilă și cu totul ingrată este munca pe care o avem înainte și ce povară grea am luat asupra noastră. Cursul sălbatic al evenimentelor de până atunci parcă nu ne dăduse voie să facem un pas în spate și să ne gândim dacă eram într-adevăr în stare să îndeplinim sarcinile pe care ni le asumaserăm. Pur și simplu fuseserăm aruncați în râu și a

trebuit să înotăm. Și abia acum sosise clipa în care conștientizam în toată amplitudinea sa greutatea destinului pe care îl aleseserăm.

Situația a adus cu sine un sentiment subit și, dată fiind natura lucrurilor, aparent ilogic și nejustificat, de deznădejde.

Undeva în adâncul acestui sentiment se afla frica – frica de a ne fi asumat prea mult, frica de a nu fi îndeajuns de buni pentru ceea ce aveam de făcut, frica de propria insuficiență, altfel spus frica de noi înșine.

Undeva în adâncul acestui sentiment se afla în cele din urmă și senzația de absurditate. Senzația pe care ar fi avut-o Sisif dacă bolovanul lui ar fi rămas într-o bună zi sus, pe deal, și nu s-ar mai fi rostogolit înapoi. Adică senzația unui Sisif nepregătit mintal să își ducă la bun sfârșit lucrarea. A unui Sisif a cărui viață își pierduse sensul de până atunci, dar nu căpătase încă un sens nou.

Acum aproape un an, când am fost întrebat preventiv dacă aș fi dispus să deschid acest bine-cunoscut festival cu un scurt discurs, nici prin gând nu mi-a trecut că aveam să vin aici personal, și totuși am acceptat cu bucurie să trimit discursul meu în scris. Abia așteptam

zilele liniștite de Crăciun ca să-l scriu sub forma unui eseu mai scurt pe tema fricii și a sentimentului pericolului în literatura central-europeană. Istoria însă mi s-a pus în cale și nu mi-a dat voie, în lunile tulburate prin care am trecut, să găsesc timpul și concentrarea necesare pentru a scrie discursul așa cum planificasem. Așa că am sperat că îmi voi face temele după alegeri și după toate procedurile care aveau să urmeze. Și abia așteptam, deoarece planificasem ca întoarcerea pentru scurt timp la meseria mea inițială de scriitor să fie punctul care să separe prima fază, revoluționară, a angajamentului meu politic de cea de-a doua fază, mai liniștită, a edificării.

Și mi-am găsit timp să scriu.

Dar ce fel de timp? Era chiar perioada mahmurelii mele politice! Dacă prima oară istoria fusese cea care mi se pusese în cale, acum eu însumi îmi stăteam în drum. Pur și simplu nu eram în stare să scriu nimic, mă simțeam golit, paralizat, incapabil.

E paradoxal: voisem să scriu despre frică și deodată frica era cea care mă împiedica să o fac. Frica de tema pe care o abordam, frica de scris în general, frica de propria-mi insuficiență, frica de mine însumi.

Așa că nu mi-a mai rămas nimic altceva de făcut decât să încerc să abordez tema tot în mod paradoxal: descriind situația care m-a făcut incapabil să o abordez.

Nu e nimic nou în asta: majoritatea scriitorilor scriu într-o oarecare măsură și ca să-și transpună propria disperare în scriitură și să reușească astfel să o depășească.

Poate așa se explică de ce vorbesc acum atât de mult despre mine însumi. Și poate de aici reiese că nu o fac din egoism sau pentru propria satisfacție, ci doar pentru că nu am nicio altă opțiune.

Toate inventarele diferitelor caracteristici specifice culturii și literaturii central-europene cuprind o trăsătură deosebit de importantă: o percepție acută a pericolului și un simț ascuțit pentru fenomenul de frică. Are sens: pe teritoriul în care s-au înnodat atât de complicat istoriile, într-un spațiu cu o structură atât de complexă din punct de vedere cultural, etnic, social și politic, într-un spațiu în care de obicei încep și se termină diverse catastrofe europene, aceste dimensiuni ale ființei umane trebuie simțite și analizate într-o mai mare măsură. Caracterul eterogen al acestui mediu explică, după părerea mea, destul de clar cei doi poli

caracteristici ai vieții și literaturii de aici: pe de-o parte, istoria este miniaturizată sub forma diferitelor genuri de la idilă și anecdotă până la cultul folcloristic local, pe de altă parte, avem o teribilă frică profetică de pericolul așa-numitelor evenimente istorice majore. Această vecinătate jovială este compensată, în mod inevitabil, de diversele tipuri de fanatism și naționalism care izvorăsc chiar din această tensionată frică de istorie. Popoarele sau grupurile etnice care se simt permanent în pericol caută să se apere prin autoafirmare națională sau naționalistă. Grupurile etnice care nu s-au putut dezvolta niciodată politic luptă continuu pentru identitatea proprie, printre altele expunându-și permanent diversitatea și fiind foarte sensibile la pericolul pe care îl reprezintă pentru ele diversitatea altora.

Cred că și tipul de frică pe care l-am descris mai devreme, referindu-mă la mine însumi, este caracteristic pentru lumea intelectuală central-europeană, sau cel puțin este ușor de înțeles având în vedere fundalul. Cu greu ne-am imagina că cineva din Anglia, Franța sau America ar intra în depresie după o victorie politică. În Europa Centrală mi se pare, dimpotrivă, ceva absolut natural și de înțeles.

De altfel, nu sunt nici pe departe singurul care resimte vidul mahmur. Și cu atât mai puțin acea ciudată frică. Mă întâlnesc destul de des, nu doar în Cehoslovacia, ci și în alte țări din Europa Centrală și de Est care au scăpat de sub regimul totalitar, cu diferite forme ale acestei frici și ale acestei senzații de vid.

În aceste țări oamenii au luptat din greu pentru libertatea după care tânjeau. Însă în clipa în care au obținut-o, au fost luați prin surprindere: sunt atât de dezobișnuiți să fie liberi, încât brusc nu știu ce să facă cu libertatea; se tem de ea; nu știu cu ce să o umple; acea luptă sisifică pentru libertate a lăsat dintr-odată în urma sa un loc gol; de parcă, brusc, viața și-ar fi pierdut sensul. În mod similar se pot observa în această parte a lumii semnele unei frici noi, frica de viitor. Spre deosebire de perioada totalitară când viitorul era deplorabil, dar sigur, astăzi pare a fi pentru mulți oameni nesigur. Pericolul unic, omniprezent, dar cunoscut reprezentat de regimul totalitar și de opresiunea pe care o exercită, a fost parcă înlocuit de un spectru de pericole noi necunoscute sau de mult uitate: de la pericolul reprezentat de conflictele naționale la pierderea siguranței sociale, până la dictatura totalitară a consumului, comerțului și banilor.

Ne pricepeam foarte bine să fim urmăriți și să pierdem. De aceea suntem astăzi atât de derutați de victoria noastră și atât de surprinși că nu ne urmărește nimeni.

Ici și colo întâlnesc chiar simptome de nostalgie după vremurile în care viața curgea într-o albie foarte îngustă, dar malurile albiei erau foarte clar delimitate. Astăzi nu știm unde se află malurile, iar asta ne șochează.

Suntem ca niște deținuți obișnuiți să stea în închisoare care, atunci când sunt eliberați, brusc nu știu ce să facă cu libertatea mult dorită și sunt disperați că trebuie să ia întruna decizii.

Repet, situația socială existențială pe care am ilustrat-o folosindu-mă pe mine ca exemplu și pe care o observ sub diferite forme și la concetățenii mei este după părerea mea o situație în principal central-europeană. Numeroasele paralele ale acesteia, exprimate în literatură, le putem regăsi și în trecutul nostru nu foarte îndepărtat, de exemplu în atmosfera de după Primul și Al Doilea Război Mondial.

Pe scurt, s-ar părea că suntem predestinați să ne fie frică mai des decât altora și de multe ori chiar și în situații aparent surprinzătoare.

Frica de istorie nu este la noi doar frică de viitor, este și o frică de trecut. Aș spune chiar că aceste două frici se condiționează una pe cealaltă: cine se teme de ceea ce va fi se teme, bineînțeles, și să privească în ochii a ceea ce a fost. Iar cine se teme să-și privească în ochi propriul trecut sigur se teme și de viitor.

De prea multe ori în această parte a lumii, frica de o minciună a generat altă minciună în speranța stupidă că, salvându-ne de prima minciună, ne vom salva de minciună în general. Doar că minciuna nu salvează niciodată pe nimeni de altă minciună. Așa cum pe noi, în Cehoslovacia, minciuna stalinistă despre raiul socialist de pe pământ nu ne-a salvat în niciun fel, nu ne va salva nici o minciună despre aliații rasiști ai lui Hitler care ar fi presupușii moștenitori ai unui tron princiar antic. Cei care falsifică istoria nu salvează libertatea unei națiuni, ci mai degrabă o periclitează.

Părerea conform căreia cineva poate denatura istoria fără a fi pedepsit și își poate rescrie autobiografia este una dintre amăgirile tradiționale din Europa Centrală.

Cine încearcă să facă asta își face rău lui însuși și concetățenilor lui. Pentru că acolo unde nu se dă frâu liber adevărului, nu există libertate deplină.

Într-un fel sau altul, mulți dintre noi suntem vinovați. Dar nu putem primi iertarea, iar sufletele noastre nu își vor găsi pacea până ce nu ne recunoaștem vina.

Recunoașterea îți dă libertate. Știu că și eu am fost eliberat atunci când am găsit în mine forța de a reflecta la propriii pași greșiți.

Am multe motive pentru care susțin că adevărul te scapă de frică. Nu de mult, în această parte a Europei, mulți dintre noi, care s-au străduit ca, în ciuda tuturor, să rostească adevărul cu voce tare, au reușit astfel să își păstreze perspectiva interioară, toleranța, capacitatea de a-și înțelege aproapele și de a-l ierta, sentimentul de pace și gândirea optimistă. Altfel ar fi pierit de disperare.

Frica noastră caracteristică central-europeană a generat multe nenorociri. S-ar putea demonstra că nenumăratele conflicte locale, precum și unele conflicte globale izvorăsc tocmai din

această frică. Aici, frica sufletelor mici de ele însele și de lume a dus de multe ori la violență, brutalitate și ură fanatică.

Însă frica nu este doar o stare nimicitoare.

Frica de propria incompetență poate trezi competențe noi; frica de Dumnezeu sau de propria conștiință poate trezi în noi curajul; frica de nereușită poate fi cel mai bun motor al dorinței noastre de a reuși. Frica de libertate poate fi ceea ce ne va învăța în cele din urmă să modelăm o libertate valoroasă. Iar frica de viitor poate fi ceea ce ne va determina să facem orice ca să avem un viitor mai bun.

Cu cât suntem mai sensibili la toate pericolele care ne amenință, cu atât mai bine ne putem apăra de ele.

De altfel, întotdeauna am crezut că sentimentul de vid și de pierdere a sensului vieții este în esență doar o provocare – aceea de a găsi un nou conținut și un nou sens al existenței și muncii proprii. Oare nu tocmai în clipa celei mai profunde îndoieli se nasc și certitudini noi? Cine știe dacă deznădejdea nu este un teren fertil care a hrănit speranța adevărată a oamenilor și dacă am mai putea căuta și găsi un sens dacă nu am simți absurditatea lumii!

În ciuda faptului că am vorbit despre propriile momente de deznădejde, un lucru atât de neobișnuit pentru un om de stat, voi încheia foarte constructiv.

Și anume, cu o provocare pentru noi, toți, central-europenii, de a încerca să ne înfruntăm fricile tradiționale eliminând sistematic toate motivele care le hrănesc. Și să încercăm împreună să construim repede în Europa Centrală un sistem de legături politice, culturale și economice capabil să elimine treptat și definitiv toate pericolele ce s-ar putea ascunde în viitorul nostru comun și astfel și toate motivele noastre de frică.

Să ne străduim aici, în acest loc atât de greu pus la încercare, să scăpăm o dată pentru totdeauna nu doar de frica de minciună, ci și de frica de adevăr. Să ne privim în sfârșit direct, calm și neclintit în ochi pe noi înșine, să ne privim în ochi trecutul, prezentul și viitorul. Acestea vor înceta să ne mai pară ambigue doar atunci când vom reuși să le înțelegem.

Să încercăm să extragem din străfundurile îndoielilor, fricii și disperării noastre germenele unei noi conștiințe de sine europene, o conștiință de sine a unor oameni care nu se tem

să privească dincolo de orizontul intereselor personale sau de grup și dincolo de orizontul clipei de față.

Vă mulțumesc pentru atenție.

Note:

[27] Titlu original: *70. hudební slavnosti.* (*N. red.*)

Premiul Sonning[27]

Copenhaga, 28.05.1991

Maiestatea Voastră,
Alteță Regală,
Excelență,
Stimate domnule rector,
Stimate auditoriu,

Premiul pe care am avut onoarea să îl primesc astăzi se acordă de obicei intelectualilor, nu politicienilor. Bineînțeles, eu sunt ceea ce se poate numi un intelectual, însă în același timp destinul a făcut să mă trezesc, și în plus, de pe-o zi pe alta, în așa-zisa lume a politicii la nivel înalt.

Cu permisiunea dumneavoastră, voi folosi această experiență neobișnuită și voi încerca aici să privesc fenomenul de putere și în special natura tentației pe care o reprezintă puterea pentru existența umană cu un ochi critic de intelectual, așa cum le-am observat din interior.

De fapt, de ce tânjesc oamenii după putere politică și de ce le e atât de greu să renunțe la ea, odată ce o dețin?

Aș spune că, în principiu, motivele acestei dorințe pot fi împărțite în trei categorii.

În primul rând, oamenii sunt mânați către politică de ideea lor despre o organizare mai bună a societății, de credința în anumite valori sau idealuri, fie ele bune sau îndoielnice, și de nevoia incontrolabilă de a lupta pentru ele sau de a le transforma în realitate.

În al doilea rând, probabil îi mână dorința naturală de autoafirmare pe care o are fiecare ființă umană. Oare ne putem imagina un mod mai atrăgător de a ne confirma existența și importanța decât cel oferit de puterea politică? Ea în sine ne conferă posibilitatea extraordinară de a ne afirma lăsând amprente perfect vizibile ale existenței noastre asupra unor vaste împrejurimi; modelând lumea care ne înconjoară după chipul și asemănarea noastră; bucurându-ne de respectul pe care orice funcție politică îl conferă aproape automat celui care o deține.

A treia categorie de motive pentru care mulți oameni tânjesc după puterea politică și pentru

care renunță la ea atât de greu este spectrul vast de avantaje pe care le oferă viața de om politic, chiar și în cele mai democratice condiții.

După cum am observat, aceste trei categorii formează țesături complicate; uneori este aproape imposibil de determinat care categorie este cea predominantă; aproape întotdeauna motivele din ultimele două categorii trec drept motive din prima categorie: eu, cel puțin, nu cunosc niciun om politic care ar recunoaște în fața lumii sau măcar față de sine că luptă pentru o anumită funcție doar ca să își confirme lui însuși că este important sau pentru că vrea să se bucure de avantajele care însoțesc puterea politică; dimpotrivă, toți repetăm iar și iar că nu ne interesează puterea în sine, ci doar anumite valori generale și că responsabilitatea noastră față de comunitate este de fapt ceea ce ne determină să preluăm povara funcției, în interesul valorilor pe care le apărăm. Și uneori doar Dumnezeu știe dacă este într-adevăr așa sau dacă acesta este doar un mod mai digerabil de a justifica în fața lumii și față de noi înșine dorința noastră de a fi puternici și de a ne confirma prin putere și prin posibilitățile pe care le oferă, că existăm cu adevărat, în mod valid și respectabil.

Situația este chiar mai complicată, deoarece nevoia de autoafirmare nu este în esență ceva condamnabil: este ceva fundamental uman și cu greu ne putem imagina o ființă umană consistentă care să nu tânjească după recunoașterea, afirmarea și vizibilitatea propriei ființe.

Sunt unul dintre cei care consideră că mandatul lor în funcția politică reprezintă expresia responsabilității față de comunitate, a simțului obligației, ba chiar un fel de sacrificiu. Însă, observând alți oameni politici pe care îi cunosc și care susțin același lucru, mă simt obligat să mă autoexaminez iar și iar și să mă întreb dacă nu încep și eu să mă înșel pe mine însumi și dacă nu cumva și pe mine mă interesează mai mult această dorință nerecunoscută de a demonstra că sunt important, decât slujba în sine. Pe scurt: am permanent suspiciuni cu privire la mine însumi. Mai exact: toată experiența mea anterioară cu politica și cu oamenii politici și toate observațiile mele de până acum mă obligă să încep să mă suspectez. Și, în cele din urmă, să fiu cu o treaptă mai suspicios cu fiecare premiu pe care îl primesc.

O atenție specială merită a treia categorie de motive despre care am vorbit, adică dorința de a

avea avantajele puterii sau pur și simplu obișnuința de a le avea. E foarte interesant de observat cât de diabolice sunt tentațiile puterii tocmai în această sferă. Cel mai bine se vede la noi, cei care nu am avut niciodată nicio putere și care i-am condamnat întotdeauna cu îndrăzneală pe cei puternici pentru că au cutare și cutare avantaje ce adâncesc prăpastia dintre ei și ceilalți până ce, deodată, ne-am trezit noi înșine la putere.

Pe nesimțite însă începem să semănăm îngrijorător de tare cu precursorii noștri condamnabili. Ne deranjează, ne enervează, dar ne dăm seama că nu știm sau nu putem să oprim acest proces.

Voi da câteva exemple.

Evident că nu ar avea niciun sens ca un ministru să rateze o ședință importantă de guvern, în care se discută o propunere de lege care va afecta situația țării decenii întregi de acum înainte, doar pentru că îl doare un dinte și trebuie să aștepte la dentist toată dimineața, până îi vine rândul. De aceea, în interesul țării, aranjează să fie tratat de un dentist special la care nu trebuie să aștepte.

Evident că nu ar avea sens ca un om politic să rateze o întâlnire de stat importantă cu un partener din străinătate doar pentru că a trebuit să folosească mijloacele de transport în comun. De aceea, are mașină și șofer de serviciu.

Evident că nu ar avea sens ca un președinte sau un premier să rateze o astfel de întâlnire doar pentru că pe stradă sunt blocaje de circulație, iar mașina lui de serviciu a trebuit să staționeze câte zece minute la fiecare zece metri parcurși. De aceea, se bucură de dreptul special de a depăși coloana sau de a trece pe roșu, adică, în cazul lui, poliția rutieră va tolera acest comportament.

Evident că nu ar avea sens ca un om politic să piardă ore prețioase trudind deasupra aragazului în încercarea de a găti prânzul pentru omologul lui din străinătate. De aceea, are bucătari și ospătari proprii.

Evident că nu ar avea niciun sens ca bucătarul președintelui să cutreiere măcelăriile ca orice gospodină obișnuită dintr-o țară post-socialistă căutând carne pe care să o poată oferi, fără jenă, unui oaspete de vază. De aceea sunt aranjate livrări speciale pentru oamenii privilegiați și bucătarii lor.

Nu ar avea niciun sens ca președintele sau premierul să caute în agenda de telefoane diferite numere și să sune de mai multe ori până găsește persoana respectivă acasă, la birou sau până nu mai sună ocupat. E logic, deci, că are un funcționar care se chinuie să caute și să formeze numere.

În concluzie: merg la un doctor special, nu trebuie să conduc mașina, iar șoferul meu nu trebuie să se enerveze pentru că circulă prin Praga cu viteza melcului, nu trebuie nici să gătesc, nici să umblu după alimente, de fapt nu trebuie nici să formez numărul de telefon atunci când vreau să vorbesc cu cineva.

Altfel spus, mă aflu într-o lume a avantajelor, excepțiilor, protecțiilor. În lumea oamenilor privilegiați care încet, încet nu mai știu cât costă un bilet de tramvai sau un pachet de unt, nu mai știu cum se face cafeaua, cum se conduce o mașină și cum se dă un telefon. Mă trezesc deci în pragul acestei lumi a protipendadei comuniste pe care am criticat-o toată viața.

Și ce e și mai rău: totul are o logică imbatabilă. Ar fi de râsul lumii și chiar de condamnat dacă aș rata o întâlnire care servește intereselor țării mele pentru că îmi petrec timpul prezidențial în

sala de așteptare a dentistului, la coadă la carne, luptându-mă plin de nervi cu rețeaua de telefonie decrepită din Praga sau încercând disperat să găsesc un taxi în Praga când e evident că nu sunt din Vest și, deci, nu am dolari.

Însă unde se termină logica și necesitatea obiectivă și unde încep scuzele? Unde se termină patria și începe bucuria de a avea protecție universală? Cunoaștem oare și suntem oare capabili să recunoaștem momentul în care încetează să ne mai pese de interesul țării pentru care ne jertfim, suportând anumite privilegii, și începe să ne pese de privilegiile noastre, pe care le justificăm invocând interesele țării?

Recunosc că este nevoie de un grad înalt de auto-reflexie și de o distanță critică față de propria persoană pentru ca un om aflat la putere, oricât de bine intenționat ar fi inițial, să știe să recunoască momentul respectiv. Eu însumi, deși duc o luptă constantă și destul de lipsită de izbândă cu privilegiile de care mă bucur, nu aș îndrăzni să spun despre mine că recunosc întotdeauna, cu certitudine, momentul acesta. Te obișnuiești, te dezobișnuiești și în cele din urmă, fără să îți dai seama, poți să îți pierzi discernământul.

Din nou: fiind la putere, mă suspectez în permanență. Ba mai mult chiar: deodată, am căpătat o înțelegere sporită față de cei care încep să piardă, ușor, ușor, lupta cu tentațiile puterii și se iluzionează că în continuare nu fac decât să își deservească patria, încep să se convingă din ce în ce mai îngrijorător de propria măreție și, din ce în ce mai îngrijorător, să se obișnuiască cu privilegiile pe care le au, considerându-le de la sine înțelese.

Există ceva foarte înșelător, amăgitor și ambiguu în tentația puterii: pe de-o parte, puterea politică îți oferă ocazia extraordinară ca, de dimineață până seara, să ți se confirme că exiști și că ai o identitate incontestabilă, lăsându-ți în mod vizibil amprenta asupra lumii din jur cu fiecare cuvânt și cu fiecare faptă. Totodată însă, aceeași putere politică și tot ceea ce ține de ea ascund un pericol teribil: prefăcându-se că ne confirmă existența și identitatea, de fapt, pe nesimțite și fără îndoplecare, ne-o fură.

Cel care a uitat cum este să conducă o mașină, să facă cumpărături, să își facă o cafea, să dea un telefon nu este același cu cel care a știut să facă asta toată viața. Cel care nu a trebuit niciodată

să fie atent cu un ochi la camerele de televiziune și care deodată își măsoară fiecare mișcare în funcție de ele nu mai este cel dinainte.

Acest om devine prizonierul poziției, avantajelor, funcției sale. Ceea ce în aparență îi confirmă identitatea și astfel și existența, în realitate îi fură pe nesimțite identitatea și existența. Nu se mai controlează pentru că este controlat de altceva: de funcția lui, de drepturile pe care i le oferă, de consecințele, de aspectele, de privilegiile ei.

Această tentație are ceva aproape ucigător: sub masca autoafirmării existențiale, existența este confiscată, alienată, paralizată. Un om transformat în propriul bust din piatră. Poate că bustul îi subliniază importanța și faima nemuritoare, dar în același timp nu este decât o bucată de piatră moartă.

Kierkegaard a scris *Boala de moarte*[28]. Cu permisiunea dumneavoastră îl voi parafraza pe acest compatriot extraordinar al dumneavoastră și voi folosi expresia „putere de moarte".

Ce înțelegem de aici?

Cu siguranță nu înțelegem că este incorect să te dedici politicii, pentru că politica te face imoral din principiu.

De aici înțelegem altceva: politica este domeniul acțiunii umane care pune accent pe simțul moral, pe capacitatea de auto-reflexie critică, pe responsabilitatea reală, pe gust și tact, pe capacitatea de a empatiza cu alții, pe simțul măsurii, pe smerenie. Este o slujbă pentru oameni deosebit de modești. Pentru oameni care nu pot fi înșelați.

Toți cei care afirmă că politica este un lucru murdar ne mint. Politica este doar o slujbă pentru care este nevoie de oameni deosebit de curați, deoarece este deosebit de ușor să îți murdărești moralul făcând politică.

Atât de ușor, încât un suflet mai puțin vigilent nici nu își va da seama.

Prin urmare, de politică ar trebui să se ocupe oamenii deosebit de vigilenți. Deosebit de sensibili la ofertele ambigue de autoafirmare existențială care vin din partea ei.

Habar nu am dacă sunt unul dintre ei. Știu doar că ar trebui să fiu, pentru că am acceptat funcția aceasta.

Stimate domnule rector, vă mulțumesc pentru premiul Sonning.

Stimate auditoriu, vă mulțumesc pentru atenție.

Note:

[27] Titlu original: *Sonnigova cena*. (*N. red.*)

[28] Traducere de Mădălina Diaconu, Humanitas, București, 2006. (*N. trad.*)

Coresponsabilitatea Vestului[29]

Praga, 22.12.1993

La patru ani de la căderea comunismului, se poate spune, fără mari exagerări, că acest eveniment cu impact la nivel mondial a pus în încurcătură Vestul democrat. Cine poate ști dacă unii oameni politici din Vest nu se gândesc, în adâncul sufletului lor, că sprijinul (chiar dacă în principal doar la nivel verbal și moral) acordat pentru eforturile de auto-eliberare din blocul sovietic nu a fost o greșeală și dacă nu ar fi fost mai bine ca Vestul să sprijine vehement existența comunismului. Înainte, lumea era mult mai simplă: exista un singur inamic, global, mai mult sau mai puțin rezonabil, care primea comenzi de la un singur centru, interesat în ultima vreme (dacă nu luăm în calcul anumite excepții previzibile) de un singur lucru: păstrarea statu-quoului. De fapt,

existența lui întărea și Vestul, care, pus în fața acestei amenințări globale bine definite, reușea în cele din urmă să se înțeleagă cu ea asupra unei abordări comune. Toate acestea au luat sfârșit însă odată cu căderea comunismului, iar lumea a devenit deodată neobișnuit de complicată și greu de înțeles. Vechea ordine s-a năruit, dar nimeni nu a creat încă una nouă. Între timp, „lumea postcomunistă“ inundă Vestul cu noi și noi surprize: popoare de care până acum nu auzise nimeni se trezesc la viață și vor statele lor proprii. Oameni cu totul improbabili și apăruți de Dumnezeu știe unde câștigă alegerile, ba nici nu e clar dacă acestor oameni, care cu patru ani în urmă s-au trezit din letargie în mod atât de surprinzător și au răsturnat comunismul, nu le e, astăzi, chiar dor de acest sistem.

Nostalgia involuntară a Vestului după vechea ordine se poate, pe ici, pe colo, intui și din anumite manifestări cum ar fi denumirea folosită pentru țările noastre. Suntem și, evident, vom fi încă mult timp de acum încolo, începând din Republica Cehă și până în Kazahstan, țări „postcomuniste“ și „foști membri ai Pactului de la Varșovia“. Recunosc că și eu, la rândul meu, am folosit aceste concepte,

dar că sunt din ce în ce mai alergic la ele: nu ne-am chinuit atât de mult să scăpăm de comunism ca, fie și cu un prefix înainte, stigmatul acestuia să ne rămână în frunte, și nu am lichidat Pactul de la Varșovia atât de greu ca să rămânem veșnic stigmatizați pentru că am fost odată membrii lui! (De curând am atras atenția, oarecum nediplomatic, că noi nu ne referim la SUA ca la „fosta colonie engleză".) Aceste concepte trădează nevoia de a ne avea pe toți într-o categorie și totodată lipsa capacității de a găsi o altă cheie decât cea pe care o cunoaștem din trecut. Serios vorbind: uneori, când observ jena și surprinderea cu care diferiți oameni de stat occidentali ascultă cele mai diverse considerații istorice și geopolitice ale reprezentanților părții noastre din Europa, mi se face un pic milă de ei: polonezul vorbește în continuare despre împărțirea Poloniei între Germania și Rusia, de parcă mâine ar lua-o de la capăt, maghiarul vorbește despre Tratatul de la Trianon ca despre o nedreptate istorică ce s-a abătut asupra poporului său și despre faptul că din vina acestui tratat o parte extrem de mare dintre maghiari nu trăiesc în Ungaria, cehul vorbește despre șirul neîntrerupt de trădări ale Vestului față de sărmana lui țară, iar slovacul vorbește despre ce nedreptate istorică a fost că

nimeni nu a observat că slovacii sunt și ei o națiune. În astfel de momente îmi spun: ce ușor trebuie să le fi fost oamenilor politici din Vest când în fața lor stătea o singură masă sovietică omogenă și nu trebuia să-și bată capul ca să ne diferențieze pe unii de alții.

Înțeleg foarte bine stinghereala cu care Vestul urmărește grijile ciudate (pentru ei) ale diferitelor țări „postcomuniste“ și înțeleg, de asemenea, toate motivele reale (chiar dacă uneori nerostite cu voce tare) care determină Vestul să aibă rețineri în comportamentul față de ele. Totuși, am o puternică senzație că aceste rețineri nu sunt deloc vizionare și că în timp pot deveni chiar periculoase. Ele nu trădează o simplă prudență, așa cum ar părea, ci și incapacitatea de a înțelege esența acestei situații noi și lipsa imaginației și a curajului de a căuta soluții noi care să corespundă acestei situații. Dacă Vestul nu va fi capabil să contribuie rapid și activ, împreună cu toate celelalte forțe democratice din lume, la crearea comună a unei noi ordini a chestiunilor europene și euro-asiatice, la o ordine mai bună decât ar fi cea bipolară, altcineva o va face, iar dezordinea pe care o va crea va fi și mai teribilă decât cea dinainte. Și nu mă gândesc aici la un nou

Stalin, ci mai degrabă la „ordinea“ care ar putea apărea din confruntările violente între diversele forțe imprevizibile pe care dezorganizarea din ziua de astăzi le poate trezi la viață atât în Est, cât și în Vest.

Inevitabil, o astfel de alternativă ar da naștere unor conflicte și suferințe noi, mult mai mari decât cele anterioare. Dar nu numai atât: în cele din urmă, s-ar putea arăta că Vestul democratic și-a pierdut capacitatea de a apăra și de a cultiva cu adevărat valorile al căror adept este, pe care se obligă să le apere și în interesul cărora și-a construit tot arsenalul. O astfel de situație nu ar fi în niciun caz doar criza Estului, ar fi și criza Vestului, criza democrației, criza civilizației euro-americane înseși. Un exemplu care ridică un semnal de alarmă este ceea ce se întâmplă în fosta Iugoslavie: aceasta nu este doar criza Balcanilor! Incapacitatea Europei și a SUA de a interveni eficient în apărarea valorilor fundamentale ale unei civilizații atât de drastic nimicite (și în plus, într-un spațiu care a fost întotdeauna o parte integrantă a Europei ca realitate politică) spune ceva și despre lumea democrată!

Dacă, din țara noastră, chemăm la o nouă ordine, dacă facem apel la Vest să nu se închidă

în fața noastră și dacă cerem o reflectare radicală a noii situații, nu o facem, susțin eu, doar pentru că ne pasă de propria securitate și stabilitate sau pentru că simțim că este în joc însăși securitatea Vestului, ci dintr-un motiv mult mai profund: ne îngrijorează soarta valorilor și principiilor pe care comunismul le-a negat și în numele cărora ne-am luptat cu el și în cele din urmă am scăpat de el.

Recunosc că această afirmație mai degrabă curajoasă are nevoie de o explicație.

Lucrurile stau astfel: viața în comunism ne-a adus anumite experiențe prin care Vestul necomunist (din fericire pentru el) nu a trebuit să treacă. De exemplu, am înțeles (sau cel puțin unii dintre noi, ca să fiu mai exact) că adevăratele valori sunt doar cele pentru care suntem capabili, la nevoie, să sacrificăm orice. (La sfârșitul vieții sale, filosoful ceh Jan Patočka s-a dedicat intens acestei teme.) Valorile tradiționale ale Europei de Vest, cum sunt democrația, respectul pentru drepturile omului și pentru natură, libertatea individuală și inviolabilitatea proprietății, sentimentul coresponsabilității față de lume (ceea ce înseamnă conștiința faptului că dacă libertatea este amenințată într-un loc, este amenințată

pretutindeni), toate acestea au devenit pentru noi valori morale și, prin urmare, garantate la nivel metafizic. Comuniștii ne-au învățat, fără să-și dea seama, să înțelegem adevărul lumii nu ca pe o simplă informație despre lume, ci ca pe o atitudine, ca pe un angajament, ca pe un imperativ moral.

Am impresia că tocmai această conștiință este ceea ce îi lipsește astăzi, în mod îngrijorător, Vestului „ne-postcomunist“ (dar din ce în ce mai clar, din păcate, și celui „postcomunist“). Evident, cu toții susținem că suntem în continuare adepții democrației, ai drepturilor omului, ai protecției naturii, ai responsabilității față de lume. Dar parcă facem acest lucru doar atâta timp cât nu este nevoie să sacrificăm nimic. Aici nu mă refer, bineînțeles, doar la sacrificiile sub forma soldaților căzuți. Vestul a făcut și continuă să facă astfel de sacrificii (uneori cu sens, alteori cu mai puțin sens). Mă refer aici la sacrificiu în sensul discret, dar infinit de larg al cuvântului. Sacrificiu în sensul de capacitate de a renunța la o preocupare de interes personal în favoarea unui interes comun. Prin esența sa, pragmatismul oamenilor politici care vor să câștige și la alegerile viitoare și ale căror autorități supreme sunt, ca atare, voința și

cheful unei societăți de consum răsfățate nu le permite acestora să perceapă dimensiunea morală, metafizică și tragică a propriului program. Care sunt motivele pentru care Vestul este atât de răsfățat? Sunt foarte multe, de la cele aleatoriu politice până la cele așa-zis „filosofice". Drept exemplu de motiv „politic aleatoriu" aș menționa un sentiment amăgitor care se răspândește în mod evident în SUA. Datorită faptului că mulți au interpretat căderea comunismului ca pe victoria americanilor în Războiul Rece, a apărut impresia că, având în vedere că războiul s-a terminat cu o victorie, toate grijile au dispărut. Doar că grijile nu dispar niciodată. Dacă Vestul a câștigat Războiul Rece, înseamnă că astăzi se află în fața unor sarcini poate chiar mai dificile, și anume câștigarea păcii. Dar aici, așa cum am spus, există și cauze mult mai profunde. Dezvoltarea economică a civilizației euro-americane bazate pe dezvoltarea științei și tehnicii a schimbat structura scării de valori a omului în acțiunile căruia respectul față de orizontul metafizic al ființei sale este din ce în ce mai clar dislocat de o zeitate nouă: idealul creșterii continue a producției și a consumului.

De aici tot acest protecționism, frica de marfa ieftină din Est, frica de orice angajament puternic acolo unde nu există un profit imediat, de aici precauția, lipsa fanteziei și a curajului, de aici dragostea pentru statu-quo care îi determină pe mulți să numească statele care s-au eliberat de comunism în numele democrației, pentru că nu mai pot fi numite „actuale“, măcar „foste membre ale fostului Pact de la Varșovia“, „foste membre CAER“, „democrații imature și instabile“ și să se baricadeze, dacă se poate, în lumea cu care s-au obișnuit deja. Economie de piață liberală, da, însă doar pentru noi. Securitate, da, însă doar pentru noi. Interese naționale, da, însă doar ale noastre. Nu, nu spun asta pentru că mă simt jignit sau pentru că am fost respins, știu că democrația cehă este imatură, nu vă supărați, știu asta mai mult decât oricine din Vest. Nu fac decât să descriu pur și simplu observațiile mele generale, nimic mai mult. Pe scurt, modul vestic de a garanta valorile vestice mi se pare îngrijorător de rece. În această situație este oare de mirare că într-o țară „postcomunistă“ alegerile sunt câștigate de „postcomuniști“? Dar acesta poate fi și meritul Vestului „ne-postcomunist“ care face atât de mult ca „Vestul postcomunist“, sau, mai direct, „Estul“, să fie

dezamăgit de atmosfera lumii de care s-a atașat atât de mult în perioada rezistenței anticomuniste!

Ca să mă fac bine înțeles: în niciun caz nu vreau să spun că rolul Vestului democratic este de a rezolva toate problemele „lumii postcomuniste“. Țările noastre (atât cele care spun răspicat că aparțin sferei civilizației occidentale, cât și cele care aparțin sferei civilizației „central-asiatice“ sau altei civilizații) trebuie să își rezolve problemele în primul rând singure. „Vestul ne-postcomunist“ nu ar trebui însă să privească aceste procese așa cum fac vizitatorii unei grădini zoologice sau spectatorii unui film horror care sunt curioși cum o să se termine, ci ar trebui să le urmărească cel puțin ca pe chestiuni care îl vizează în mod fundamental, chestiuni care decid și soarta lui, care îl obligă să se angajeze activ și îl provoacă să facă mai multe sacrificii în interesul unui viitor suportabil pentru noi, toți.

Crearea unei noi ordini poate avea zeci de variante, este o chestiune de dezvoltare și presupune o profundă înțelegere și o vastă capacitate de discernământ. Folosind categorisiri precum „foști membri ai fostului Pact de la Varșovia“ nu vom ajunge nicăieri,

utilizarea acestei sintagme nu face decât să provoace alte daune. De exemplu, dacă vorbim despre relații de securitate, proiectul Parteneriatului pentru Pace trebuie să aibă un anumit caracter și un anumit conținut în cazul diferitelor republici central-asiatice care astăzi fac parte din Comunitatea Statelor Independente și cu totul alt caracter și conținut în țări cum sunt Polonia, Ungaria, Republica Cehă, Slovacia și Slovenia, care prin întreaga lor istorie, prin tradițiile spirituale, prin cultură, atmosferă și așezare geopolitică fac parte din Vestul clasic european și a căror separare de el ar fi sinucigașă pentru toată Europa (ceea ce pricepe și un licean care a studiat istorie europeană).

Nu critic proiectul Parteneriatului pentru Pace, dimpotrivă, îl consider un punct de plecare foarte rațional (dacă îi reproșez ceva, este doar faptul că nu a apărut cu doi, trei ani în urmă). Spun doar că totul depinde acum de modul de implementare; abia acesta este adevăratul test pentru Vest. Concret: îmi închipui că în cazul țărilor central-europene (și ulterior și al celorlalte țări europene) ar trebui să se meargă clar și rapid către calitatea de membru cu drepturi depline. Astfel, NATO ar evolua

treptat către o structură de securitate care să cuprindă cu adevărat toată Europa. Această extindere ar trebui însă să aibă loc pe fundalul unei relații clar definite și de reală cooperare cu Rusia (respectiv CSI), în calitate de mare putere nucleară euro-asiatică ce are, din toate punctele de vedere, cu totul altă poziție decât țările mici central-europene. Punctul de plecare al acestei relații specifice ar putea fi tot acest proiect de Parteneriat pentru Pace.

În acest moment nu mă interesează însă proiectele concrete ale noii arhitecturi a relațiilor atlantico-europeano-asiatice, ci altceva: voința „Vestului ne-postcomunist“ de a participa la crearea unor astfel de proiecte, disponibilitatea sa de a asculta vocile de avertizare care răsună din regiunile noastre; mă interesează să înțeleagă că sarcina importantă a autoapărării împotriva pericolului comunist a fost astăzi înlocuită de o sarcină, în esență, mai dificilă: asumarea, în interes propriu și general, plină de curaj, a coresponsabilității pentru noua ordine a lucrurilor din întreaga emisferă nordică.

Dacă aș rezuma cât mai simplu afirmația mea: mi se pare că în așa-numitul Est se decide astăzi soarta așa-numitului Vest. Mi se pare că dacă

Vestul nu va găsi cheia către noi, care am fost atât de violent separați de el (fără ajutorul său considerabil), sau către cei care, de asemenea, s-au eliberat de dictatura comunistă în locuri mai îndepărtate, va pierde în cele din urmă și cheia către sine însuși. De exemplu, dacă va privi cu neajutorare naționalismul „estic“ sau balcanic, va da undă verde propriului potențial naționalist cu care a reușit să se înțeleagă în linii mari în perioada amenințării comuniste. Dacă va închide ochii în fața catastrofei ecologice comuniste, mai devreme sau mai târziu va stârni o catastrofă ecologică proprie și, în cele din urmă, una globală. Dacă nu va învăța din experiența noastră unde îl duce trufia pe omul care își imaginează o utopie rațională a raiului pe pământ și dacă va insista asupra conceptului său antropocentrist al globului pământesc, va plăti el însuși și va plăti întregul glob pământesc. Dacă pentru el bunăstarea de tip consumerist va rămâne mai importantă decât toate garanțiile acestei bunăstări, în curând o va pierde.

Astăzi, mai mult ca oricând în istoria omenirii, totul este interconectat. De aceea, valorile și perspectivele civilizației de astăzi sunt puse la mare încercare pretutindeni. De aceea, viitorul

SUA și al Uniunii Europene se decide la Sarajevo sau la Mostar, unde lumea suferă, în pădurile virgine distruse din Brazilia, în penuria din Bangladesh sau din Somalia. Teoretic, toată lumea cunoaște aceste probleme. Dar cum se reflectă acest lucru în politica practică? În politica practică a noastră, a tuturor?

Omul din ziua de astăzi știe deja că singurul lucru care îl mai poate salva este un nou tip de responsabilitate globală. Îi lipsește un singur lucru mărunt: să aibă cu adevărat această responsabilitate.

Note:

[29] Titlu original: *Spoluzodpovědnost Západu*. (*N. red.*)

Parlamentul European[30]

Strasbourg, 8.03.1994

Stimate domnule președinte,
Stimate doamne și domni deputați,

Cel mai bun mod de a profita de ocazia de a vorbi în Parlamentul European, ocazie pentru care vă sunt foarte recunoscător și pentru care am o apreciere profundă, este să încerc să răspund la trei întrebări: prima, de ce Republica Cehă pe care o reprezint aici candidează pentru a obține rapid calitatea de membru al Uniunii Europene, a doua, de ce este în interesul întregii Europe ca Uniunea Europeană să se extindă, iar a treia, care sunt, după părerea mea, sarcinile generale pe care le așterne perioada contemporană în fața Uniunii Europene.

Europa este un continent neobișnuit de segmentat, variat și diversificat din punct de vedere geografic, național, cultural, economic și

politic. Totodată, însă, destinul a făcut ca toate piesele ei să fie și să fi fost întotdeauna atât de profund interconectate, încât se poate spune că această parte a lumii este o singură entitate politică, ce-i drept, cu o structură complexă. Orice eveniment crucial din oricare domeniu al eforturilor umane care s-a petrecut oriunde în Europa a afectat direct sau indirect continentul nostru ca întreg, iar istoria Europei este, de fapt, istoria unei căutări și transformări constante a structurii sale interne și a sistemului de relații dintre componentele sale. Și dacă vorbim astăzi despre o civilizație europeană unică sau despre valori, istorie, tradiții sau destin comun, atunci vorbim mai mult despre rodul acestei integrități europene decât despre cauza ei.

De aceea, încă din vremuri imemoriale, Europa a avut ceva ce s-ar putea numi o ordine internă care consta într-un anumit sistem de relații politice care urmărea instituționalizarea, într-un fel sau altul, a interconexiunilor sale naturale. În general, această ordine europeană a apărut prin metode violente: cei mai puternici au impus-o pur și simplu celor mai puțin puternici, motiv pentru care seria infinită de războaie europene poate fi înțeleasă, printre

altele, ca un efort continuu de a schimba o situație dată și de a înlocui o ordine cu alta. De la vechiul Imperiu Roman la Sfântul Imperiu Roman, până la sistemele de putere create de Congresul de la Viena, Tratatul de la Versailles sau Ialta, toate au fost doar încercări istorice diferite de a oferi conviețuirii europene anumite reguli de joc. De mii de ori în istorie, Europa s-a unit sau, dimpotrivă, s-a separat în diverse moduri, de mii de ori unii i-au subjugat pe alții și unii le-au impus altora propria versiune de civilizație europeană și relațiile politice care le conveneau lor, de mii de ori echilibrul ei interior a fost căutat, găsit, schimbat și demolat în mod dramatic. Și de mii de ori, francezul, suedezul, germanul sau cehul au luat decizii pentru ei înșiși, dar de fiecare dată prin importanța acțiunii și a consecințelor ei, i-au afectat și pe ceilalți.

După părerea mea, ideea de Uniune Europeană nu a picat din cer, nici nu s-a născut în laboratoarele teoreticienilor politici sau pe planșetele inginerilor politici, ci a crescut în mod natural din înțelegerea acestei integrități europene ca pe un fapt crucial și din eforturile mai multor generații de europeni de a o proiecta într-o anumită orânduială europeană

„multinațională“. Suntem diferiți, dar suntem cu toții în aceeași barcă. Ne putem bate pe locurile și tipul de coabitare de pe această barcă, dar putem, de asemenea, să discutăm pașnic despre asta. Văd Uniunea Europeană, în linii mari, ca pe o încercare de a alege cea de-a doua dintre aceste posibilități și de a oferi Europei, de fapt, pentru prima oară în istoria ei, o ordine care să pornească de la voința liberă a tuturor și care să se bazeze pe înțelegerea reciprocă și pe dorința comună de pace și colaborare. O ordine cu adevărat stabilă și solidă care să se bazeze nu doar pe tratate militare și politice pe care oricine le poate oricând încălca, ci pe strânsa colaborare a popoarelor și cetățenilor europeni și care ar reduce, dacă nu ar exclude chiar direct, prin însăși esența ei, posibilitatea apariției unor noi conflicte. Nu este doar un vis: în curând, de sfârșitul celui de Al Doilea Război Mondial ne va despărți o jumătate de secol, timp în care toată Europa de Vest a înfruntat cu succes toate tipurile de conflicte tocmai pentru că a construit, pas cu pas, un astfel de sistem integrant. Este o dovadă suficientă că acest tip de ordine europeană, foarte tânără din punct de vedere istoric, nu este sau nu trebuie să fie doar o utopie, ci poate realmente să funcționeze.

Nu văd Uniunea Europeană ca pe un suprastat monstruos în care ar trebui să se disperseze treptat identitatea diverselor componente ale Europei, a popoarelor, statelor, etniilor, culturilor, regiunilor. Dimpotrivă: o înțeleg ca pe o creație sistematică a unui spațiu care permite diferitelor componente independente ale Europei să se dezvolte liber și după propria voință într-un mediu de siguranță permanentă și de cooperare avantajoasă pentru toată lumea, bazată pe principiile democrației, pe respectarea drepturilor omului, a societății civile și pe economia de piață deschisă.

Țările Cehe[31] se află chiar în centrul Europei, ba uneori au impresia că ar fi chiar inima ei, prin urmare, un loc deosebit de expus, pe care nu l-a ocolit niciun conflict european, ci unde au izbucnit sau, dimpotrivă, s-au încheiat numeroase conflicte europene. Pe scurt, am fost întotdeauna, la fel ca alte țări central-europene, intersecția dramatică a tuturor curentelor culturale și a intereselor geopolitice europene, de aceea percepem cu deosebită sensibilitate faptul că tot ceea ce se întâmplă în Europa ne afectează fundamental și invers, tot ceea ce se întâmplă cu noi afectează fundamental toată Europa. Pe scurt, suntem un martor cu o

experiență deosebită în ceea ce privește intra-conectivitatea Europei ca fapt politic. De aceea, resimțim mult mai puternic coresponsabilitatea noastră pentru evenimentele din Europa și tot de aceea suntem mult mai conștienți de șansa istorică reprezentată de integrarea europeană pentru Europa ca întreg și pentru noi, ca parte a ei.

Cred că prin explicațiile anterioare am reușit să răspund la prima întrebare. Și anume, de ce vrea Republica Cehă să se integreze în Uniunea Europeană. Da, suntem dispuși să cedăm și vom ceda cu bucurie o părticică din suveranitatea de stat în avantajul suveranității Uniunii Europene administrate în comun deoarece știm că și noi, la fel ca toți europenii, de altfel, vom fi răsplătiți însutit: bucata de lume în care ne-a fost dat să trăim are speranța că ringul conducătorilor învrăjbiți, al puterilor, popoarelor, claselor sociale sau doctrinelor religioase care concurează pentru teritorii de influență sau supremație se va preschimba treptat într-un forum de dialog continuu și de colaborare între toți locuitorii săi și într-un spațiu folosit, administrat și cultivat în comun, al conviețuirii și solidarității lor.

Ideea de intra-conectivitate a Europei a răspuns într-o oarecare măsură și celei de-a doua întrebări, privind extinderea treptată a Uniunii Europene. Europa a fost împărțită violent și artificial și, măcar din acest motiv, împărțirea ei trebuia să ia sfârșit mai devreme sau mai târziu. Astfel, istoria ne-a aruncat mănușa pe care putem, dar nu suntem obligați să o ridicăm. Dacă nu o ridicăm, putem rata această mare șansă la libertate și la un continent care colaborează în pace. Doar un naiv care nu a învățat nimic din mileniile de istorie europeană poate crede că liniștea, pacea și prosperitatea pot înflori într-o parte a Europei, indiferent de ceea ce se întâmplă în partea cealaltă. Era Războiului Rece, când coeziunea impusă în blocul sovietic alimenta și coeziunea Vestului, s-a încheiat definitiv și cu toții trebuie să ne dăm seama că lumea de astăzi este radical diferită de lumea de acum cinci ani. Viziunea Europei ca punct care stabilizează lumea contemporană, care nu exportă în lume război, ci, dimpotrivă, radiază ideea de colaborare pașnică, nu poate deveni realitate dacă Europa, ca întreg, nu va trece printr-o transformare. Pur și simplu e nevoie să ridicăm mănușa aruncată. Întâmplările din fosta Iugoslavie ar trebui să fie un memento serios pentru toți cei care cred că

în Europa putem ignora fără consecințe ceea ce se întâmplă la vecini. Neliniștea, haosul și violența au caracter infecțios și expansiv. Noi, central-europenii, ne-am convins pe propria piele de nenumărate ori și cred că este datoria noastră să atragem atenția iar și iar asupra acestei experiențe tuturor celor care au fost norocoși să nu treacă prin ea.

Europa de Vest a avut nevoie de aproape cincizeci de ani ca să ajungă la gradul de integrare de astăzi. Este clar că Uniunea Europeană nu poate accepta de pe-o zi pe alta membri noi, mai ales pe cei care tocmai se debarasează de toate consecințele stăpânirii comuniste, dacă nu vrea să pericliteze serios delicata pânză din care este țesută. Cu toate acestea, perspectiva extinderii sale și a extinderii influenței și a spiritului său este în interesul ei fundamental și în interesul fundamental al Europei ca întreg. Pur și simplu, această evoluție nu are nicio alternativă rațională. Orice altceva ar însemna o reîntoarcere la perioada în care ordinea europeană nu era creată prin consens, ci prin violență. Iar demonii răi stau la pândă. Vidul, dezmembrarea valorilor, frica de libertate, suferința și sărăcia, haosul, acestea sunt împrejurimile în care le merge bine. Cred

că nu trebuie să primească nicio șansă. Dacă viitoarea ordine europeană nu se va naște dintr-o Uniune Europeană care se extinde, fundamentată pe cele mai bune valori europene și dispusă să le apere și să le răspândească, atunci se poate întâmpla să înceapă să o organizeze diferiți nebuni, fanatici, populiști și demagogi care își așteaptă momentul de glorie și care vor decide să dezvolte, dimpotrivă, cele mai rele tradiții europene care, din păcate, nu sunt puține.

Stimate doamne și domni deputați,

Cu permisiunea dumneavoastră, mă voi ocupa acum de cea de-a treia întrebare pe care am ridicat-o. Și anume, ce sarcini așterne în fața Uniunii Europene perioada contemporană.

Cu siguranță, acestea sunt multe și toate sunt dificile. Una dintre ele mi se pare însă deosebit de importantă, și pe aceasta o voi discuta.

Recunosc că atunci când am studiat Tratatul de la Maastricht și celelalte documente pe care a fost fondată Uniunea Europeană, lectura mi-a lăsat o impresie echivocă. Pe de-o parte, este o creație cu siguranță demnă de tot respectul. Aproape că nu-ți vine să crezi că un sistem atât de complex și variat, secționat din punct de

vedere juridic și administrativ a reușit să ofere un cadru comun atâtor țări europene diferite, să creeze reguli de joc comune, să inventeze toate mecanismele legislative, administrative și instituționale care permit sau vor permite funcționarea lină a acestui mare corp și că într-un mediu politic atât de pestriț a reușit să găsească consensuri în nenumărate chestiuni concrete și să coordoneze interese foarte diferite într-un mod care în cele din urmă este în favoarea tuturor. Repet, este o creație pur și simplu demnă de admirație a spiritului uman și a artei rațiunii sale.

În această admirație, ba chiar entuziasm s-a amestecat incontrolabil și întru câtva deranjant un alt sentiment, mai puțin îmbucurător. Am avut senzația că privesc în viscerele unei mașinării moderne absolut perfecte și infinit de sofisticate care trebuie să fie o mare bucurie pentru orice admirator al invențiilor tehnice, dar totodată, ca ființă umană a cărei relație cu lumea nu este epuizată complet de admirația sa față de o mașinărie care funcționează, am avut senzația că, în mod îngrijorător, îi lipsește ceva. Poate că s-ar putea numi, ușor simplificat, dimensiunea spirituală, morală sau emoțională. S-a adresat doar rațiunii mele, nu și inimii. Nu

vreau să spun că experiența pozitivă cu Uniunea Europeană poate fi găsită doar în lectura documentelor și normelor ei. Acestea nu alcătuiesc decât un cadru formal care delimitează anumite condiții de viață prioritare. Iar avantajele acestor condiții depășesc cu siguranță, de nenumărate ori, tot ceea ce pot oferi textele funcționărești seci. Cu toate acestea, nu reușesc să scap de impresia că există ceva important în senzația că m-aș fi confruntat cu o mașinărie perfectă, că acea senzație spune ceva și trimite o invitație.

Diferitele mari imperii sau entități suprastatale cu structuri și mai complexe ori asociațiile statale pe care le cunoaștem din istorie și care, la vremea lor, au adus ceva bun omenirii nu s-au remarcat doar prin tipul de administrare sau organizare, ci au fost purtate întotdeauna și de un anumit spirit, idee, etos, ba nu m-aș teme să spun chiar charismă din care a luat naștere în cele din urmă structura lor. Pentru ca astfel de structuri să funcționeze și să fie viabile, au trebuit să ofere de fiecare dată și chiar au oferit oamenilor o cheie care să-i ajute să se identifice cu ele, un anumit ideal care să le vorbească sau să trezească în interiorul lor o flacără, un ansamblu de valori general inteligibile pe care

să-l poată împărtăși pe deplin și care să conteze pentru oameni atât de mult, încât să fie capabili să jertfească orice, în cazuri extreme, chiar propria viață pentru structura care le întruchipează.

Uniunea Europeană este fondată pe un ansamblu vast de valori civilizaționale care își au rădăcinile, fără îndoială, în Antichitate și în creștinism și care, de-a lungul a două milenii, au luat forma pe care o percepem astăzi ca fiind baza democrației moderne, a statului de drept și a societății civile. Ansamblul acestor valori își are propriul fundament moral și propria ancoră distinctă metafizică, indiferent dacă omul modern le acceptă sau nu. Prin urmare, nu se poate spune că Uniunea Europeană nu ar avea un spirit propriu din care iau naștere toate principiile concrete pe care este fundamentată. Doar că acest spirit este mai degrabă greu de văzut. Chiar foarte greu, de parcă s-ar ascunde în spatele munților de măsuri sistemice, tehnice, administrative, economice, monetare și așa mai departe, în care se proiectează. Și astfel, în cele din urmă, mulți oameni pot rămâne cu impresia, destul de firească, că Uniunea Europeană, vulgar fie spus, este doar o serie de certuri infinite despre cât morcov se poate

exporta, cine stabilește această cantitate, cine o controlează și, eventual, cine-l prinde pe păcătosul care a încălcat regulile date.

De aceea mi se pare că poate cea mai importantă sarcină ce se află astăzi în fața Uniunii Europene este să reflecteze clar la ceea ce s-ar putea numi identitatea europeană, să articuleze clar răspunderea europeană, să manifeste un interes accentuat pentru sensul integrării europene, pentru toate implicațiile sale mai largi din lumea contemporană și să-și creeze un nou etos sau, dacă vreți, o nouă charismă.

Lectura Tratatului de la Maastricht, în ciuda importanței sale istorice, cu greu câștigă simpatizanți cu adevărat entuziasmați de Uniunea Europeană, respectiv patrioți care să resimtă acest organism complex într-adevăr ca pe propria patrie sau ca pe propriul cămin, ca pe unul dintre straturile propriului cămin. Pentru ca această creație administrativă, care ar trebui să facă viața tuturor europenilor mult mai ușoară, să reziste în realitate și să facă față testului eterogen al timpului, este nevoie de un liant mult mai vizibil decât o structură de reguli și norme. Trebuie să dea de înțeles mult mai clar decât până acum că reprezintă, de

asemenea, întruchiparea unei anumite relații față de lume, față de viața oamenilor și de ordinea lumii. Ideile sale, misiunea și expansiunea ei trebuie să atingă mult mai clar decât au făcut-o până acum milioanele de suflete de europeni, articulând clar valorile care stau la baza ei și pe care vrea să le apere și să le cultive. Trebuie să aibă grijă și de toate emblemele și simbolurile ei ca purtători ai importanței sale. Pur și simplu ar trebui să le fie clar tuturor că aici nu este vorba despre o încâlceală de state apărută din motive pur utilitare și practice, ci despre o operă care îndeplinește în mod original dorințele multor generații de europeni luminați care știau că universalitatea europeană este sau poate fi, dacă este proiectată în realitatea politică, cadrul unei existențe umane mai responsabile pe continentul nostru. Mai mult de atât, că este totodată calea către încorporarea cu adevărat partenerială a continentului nostru în mediul multicultural al civilizației globale contemporane.

Desigur, nu intenționez să dau sfaturi Uniunii Europene cu privire la ce ar trebui să facă. Pot spune doar ce mi-ar plăcea mie, în calitate de european, să facă.

Mi-ar plăcea, de exemplu, dacă Uniunea Europeană ar adopta propria cartă care să definească în mod clar ideile pe care este fondată, sensul pe care îl are și valorile pe care vrea să le întruchipeze. Este clar că baza acestei carte nu ar putea fi nimic altceva decât un anumit codex moral al cetățeanului european. Toate acordurile multilaterale care stau la baza Uniunii Europene de astăzi ar fi astfel acoperite de un document politic foarte succint, curat ca un cristal și ușor de înțeles pentru toată lumea, care să exprime clar pentru oricine, încă de la prima vedere, ce este de fapt Uniunea Europeană. Cu siguranță tot în avantajul ei ar fi dacă s-ar ști clar care sunt personalitățile concrete care reprezintă această instituție și care întruchipează și garantează valorile sale. Dacă locuitorii Europei vor înțelege că aici nu este vorba despre un monstru birocratic anonim care vrea să le limiteze sau chiar să le nege particularitățile, ci doar despre un nou tip de comunitate umană care, dimpotrivă, le crește semnificativ libertatea, atunci Uniunea Europeană nu va trebui să își facă griji pentru viitorul ei.

Cu siguranță înțelegeți că în această clipă nu mă interesează un anumit subiect concret, ci ceva

mai profund: cum să scoatem în evidență spiritul Uniunii Europene și cum să îl facem accesibil tuturor. De fapt, mi se pare că este vorba despre un proiect atât de important din punct de vedere istoric, că nu i s-ar ierta niciodată generației de astăzi dacă ar irosi această șansă și nu ar îndeplini speranțele puse în acest proiect doar din cauză că sensul existenței sale s-ar îneca în disputele referitoare la detaliile tehnice.

Doamnelor și domnilor,

Vin dintr-o țară care timp de aproape șaizeci de ani, fără vreo pauză semnificativă, nu a avut parte de libertate și democrație. Sper să mă credeți când spun că această experiență istorică este cea care îmi permite să trăiesc profund sensul revoluționar al integrării europene de astăzi. Și sper să mă credeți că profunzimea acestei trăiri este cea care mă obligă să am grijă ca integrarea să aibă o soartă bună și să mă gândesc la modul în care să o consolidez și să o fac ireversibilă.

În încheiere, vă rog să îmi permiteți să vă mulțumesc că ați ratificat Acordul European pentru afilierea Republicii Cehe la Uniunea

Europeană la doar două săptămâni după semnare. Ați demonstrat astfel că soarta țării mele nu vă este indiferentă.

Vă mulțumesc pentru atenție.

Note:

[30] Titlu original: *Evropský parlament.* (*N. red.*)

[31] Din punct de vedere istoric, teritoriul actual al Republicii Cehe era format din trei țări cehe: Boemia, Silezia și Moravia. (*N. trad.*)

Decernarea titlului Doctor Honoris Causa de către Universitatea din București[32]

București, 22.06.1994

Magnificența Voastră,

În primul rând, vă mulțumesc pentru cuvintele de recunoaștere care mă bucură și mă stânjenesc deopotrivă, deoarece trezesc în mine întrebarea firească dacă le merit cu adevărat. Vă mulțumesc, de asemenea, pentru onoarea pe care mi-o face universitatea dumneavoastră acordându-mi titlul Doctor Honoris Causa. Nu văd acest titlu ca pe un simplu act de politețe față de șeful unui stat prieten, ci ca pe o expresie a respectului pentru valorile pe care mă străduiesc să le apăr cu puterile mele limitate.

Magnificența Voastră,
Doamnelor și domnilor,
Stimați prieteni,

Cu permisiunea dumneavoastră, voi folosi acest moment de sărbătoare pentru a reflecta pe scurt la o temă care mă interesează, ba chiar mă chinuie foarte tare în ultima perioadă, și pe care au evocat-o evoluția dramatică a țărilor noastre din ultimii ani și mișcarea neobișnuită pe care a provocat-o în gândirea oamenilor. Tema aceasta este diferența dintre ideal și iluzie.

În zilele mișcării revoluționare din anul 1989, la una dintre manifestațiile imense din Praga, mi-am încheiat discursul cu propoziția: „Adevărul și dragostea trebuie să învingă minciuna și ura!“ Ulterior, nici nu știu exact cum, dar această propoziție a devenit un fel de slogan care nu doar că a întruchipat spiritul deosebit de liniștit și de uman al revoluției antitotalitare cehoslovace, ci a fost perceput și ca un program politic în numele căruia a fost răsturnat comunismul.

Astăzi, la patru ani și jumătate de când am rostit această propoziție, numeroși oameni din țara mea îmi reproșează că adevărul și dragostea încă nu au învins minciuna și ura și mă consideră răspunzător de acest eșec.

La prima vedere, s-ar părea că astfel de voci nu merită nicio atenție, pentru că trădează naivitatea completă a celor care iau ca atare scandările entuziaste rostite în zile pline de euforie, de parcă ar fi vorba despre bugetul de stat care a fost anunțat și apoi nu a fost respectat. Însă eu sunt de părere că nu este bine să ironizăm sau să trecem cu vederea astfel de voci, deoarece ne spun ceva extrem de important. Și anume, cât de greu și de anevoios este pentru mintea umană să facă diferența între ideal și iluzie. Ceea ce am spus în anul 1989 și a devenit apoi slogan nu a fost o scandare poetică lipsită de obligații. A fost articularea unui anumit ideal, un memento al imperativului moral rostit direct în fața unui regim imoral și a unei societăți demoralizate, a fost o încercare de definire lapidară a direcției în care ar trebui să se îndrepte societatea. Pentru cei care se plâng că această promisiune nu a fost îndeplinită, idealul a dobândit structura unei iluzii: au impresia că noua putere democratică trebuia să aranjeze victoria adevărului și a dragostei, că nu a făcut-o și, prin urmare, și-a încălcat promisiunea. Iluzia este înlocuită de consecința ei legitimă, deziluzia.

Aș spune, întru câtva simplificat, că diferența dintre ideal și iluzie constă în faptul că în timp ce idealul este o structură complet deschisă, iluzia este, din contră, o structură prin însăși esența sa, închisă.

Idealul totuși nu are și nu poate avea niciodată niște limite exacte deoarece viața, prin caracterul ei variabil, este cea care îi determină limitele. Acesta nu este un țel concret, nu putem spune că a fost atins în ziua cutare și, prin urmare, îl putem tăia de pe listă și uita de el ca de o chestiune rezolvată. Este mai degrabă o direcție către care trebuie să tindem permanent, este un punct imaginar de referință permanentă, este lumina prezentă aici pentru a ne ajuta să ne orientăm mai ușor, pentru a ne călăuzi, nicidecum pentru ca noi să ajungem la ea. Idealul se aseamănă cu orizontul: chiar dacă ne apropiem de el, el se mută mai departe. De fapt, pare că ne trage după el. În plus, idealul sau idealurile au un caracter pluralist: sunt un ansamblu de valori de regulă netransferabile.

Cu iluzia este exact invers: se remarcă prin efortul de a da tuturor un numitor comun și de a conecta totul într-un sistem închis, cu o ierarhie clară care oferă un ansamblu bine definit de țeluri tangibile, precum și un plan de

acțiune pentru atingerea lor. Din ierarhizarea rațională a acestui sistem reiese apoi în mod logic și principiul încrederii generale în giranții profesioniști ai iluziei date: cei de jos pur și simplu cred că cei de sus vor îndeplini ce au promis, dând astfel un sens vieții umane. În logica internă a iluziei, sensul vieții devine un soi de sarcină birocrată.

În mii de activități cotidiene concrete se poate și este până la urmă chiar necesar să stabilești niște obiective și să monitorizezi modul în care sunt atinse. Acest lucru este posibil și are sens doar în contextul unei anumite relații cu lumea sau cu viața. Însă, folosind această tehnică, nu se mai poate crea o relație. A încerca așa ceva înseamnă a reduce lumea la un simplu rebus și a considera că rebusistul profesionist căruia i s-a dat sarcina de a găsi soluția ar descoperi secretul existenței pentru fiecare dintre noi. A merge pe această cale înseamnă a te lăsa pradă iluziei.

Ideologia comunistă avea structura unei iluzii: încerca să explice întreaga lume dintr-un singur punct de vedere, încerca să conecteze și să aducă totul la un numitor comun, inclusiv viața și istoria. Însă viața și istoria sunt întotdeauna unice, nu pot fi pe deplin explicate, iar a le prezice descriind anumite reguli generale și un

regim bazat pe certitudinea că așa ceva este posibil duce până la urmă obligatoriu la distrugerea vieții și a istoriei. S-a demonstrat destul de clar cât de iluzorie a fost afirmația conform căreia colectivizarea mijloacelor de producție va duce la prosperitate, dreptate și fericire. La fel de iluzorie s-a dovedit și calea către o lume mai bună propusă de comunism. Undeva pe fundalul tuturor nonsensurilor și cruzimilor la care a condus comunismul se afla, deci, iluzia că lumea ca întreg poate fi, teoretic, modelată, din modelul ei se poate extrage viziunea celui mai bun viitor al ei, apoi această viziune poate fi implementată și realizată de mâna unui factor împuternicit, dar numai conform unui anumit regulament programat.

Iluzia comunistă s-a prăbușit. Dar oamenii s-au obișnuit cu ea mai mult decât își dau seama. S-au obișnuit să trăiască în ea, cu ea, lângă ea, eventual în spatele ei. În felul său, comunismul era o certitudine, chiar dacă una detestabilă, de la care într-un fel sau altul pleca totul sau de care, cumva, se lega totul.

După ce au trăit în felul acesta decenii întregi, oamenilor le este foarte greu să se obișnuiască cu o viață fără iluzii. A trăi doar cu idealuri li se pare prea puțin. Deodată, spațiul care li se oferă

este prea nesigur, prea greu de cuprins, prea instabil. Viața în ideal presupune solicitarea fără precedent de intensă a gândirii și a capacității de decizie și accentuarea fără precedent a responsabilității omului față de el însuși, dar și față de chestiunile publice. Am impresia că ne aflăm în faza dorului de iluzie, sau mai clar, de viață în iluzie. De aceea apar și se răspândesc rapid atâtea iluzii noi care se străduiesc să umple spațiul creat și se ivesc numeroși conducători noi care se joacă de-a giranții împlinirii propriilor viziuni unidimensionale. Și tot de aceea oamenii au tendința de a transforma idealurile în iluzii, bazându-se pe faptul că de acolo, de sus, cineva le va asigura viața în adevăr și dragostea, fără să fie nevoie ca ei să depună vreun efort.

Iluzia care își face loc, poate cel mai adesea acolo unde se creează un gol, este iluzia națională. Mai exact, iluzia că odată ce ridicăm apartenența noastră națională deasupra tuturor celorlalte chestiuni și odată ce scăpăm de responsabilitatea individuală lăsând-o să se dizolve în colectivitatea națională, totul va fi bine. Evident, această iluzie nu poate duce la nimic altceva decât la o nouă deziluzie. Un exemplu tragic vedem astăzi în Bosnia și

Herțegovina: o minoritate de etnici fanatici formează o majoritate absolută printre oamenii frustrați.

Mi se pare că sarcina cea mai importantă și totodată cea mai dificilă pe care o au astăzi toate societățile postcomuniste este de a reînnoi încrederea oamenilor în valori și idealuri fără a avea nevoie să se sprijine în cârjele iluziei. Nimeni nu ne va explica și nimeni nu ne poate explica pe deplin lumea, nimeni nu ne poate oferi rețeta completă a fericirii umane. Dar există destule lumini care ne pot călăuzi sau ne pot ajuta să ne orientăm. Este nevoie doar să ne uităm bine în jur. În jurul nostru, dar și înăuntrul nostru.

Cu permisiunea dumneavoastră, voi încheia în mod provocator, cu o scandare: „Adevărul și dragostea trebuie să învingă minciuna și ura!"

Note:

[32] Titlu original: *Čestný doktorát Bukurešťské university.* (*N. red.*)

Premiul Viitorul Speranței[33]

Hiroshima, 5.12.1995

Stimate auditoriu,

Conferința aceasta este dedicată speranței. Are loc la Hiroshima, într-un oraș unde nu ai cum să nu te gândești la moarte. De aceea, cu permisiunea dumneavoastră, voi face câteva observații despre „speranță și moarte".

Voi începe cu o istorisire din viața personală.

De multe ori în viața mea, și nu este nici pe departe vorba doar despre perioada petrecută în închisoare, m-am aflat în situația în care totul părea să conspire împotriva mea, iar eu nu vedeam nicăieri nici măcar cel mai mic semn că vreuna dintre dorințele mele s-ar putea îndeplini sau că vreuna dintre lucrările mele ar putea avea succes, nicio confirmare că acțiunile mele au vreun sens. Este o situație pe care o

cunoaștem cu toții foarte bine, situația în care ni se pare că nu se mai poate întâmpla nimic bun nici pentru noi, nici pentru lumea din jurul nostru. Este o situație pe care o putem numi fără speranță.

Cufundat în aceste sentimente triste, în repetate rânduri mi-am pus o întrebare destul de simplă: de ce nu renunț, de ce nu mă dau bătut? Sau chiar mai radical: de ce insist să rămân aici, când este evident că viața mea nu are niciun sens? De ce este viața însoțită nu doar de suferințele proprii, ci și de imaginea suferințelor altora, pe care nu le pot preîntâmpina?

Și de fiecare dată când m-am gândit la toate acestea, am ajuns în cele din urmă să conștientizez că speranța, în cel mai profund sens al cuvântului, nu este ceva ce vine din exterior, ceva ce pot căuta în jurul meu sub forma unor semne care să îmi spună că un anumit lucru se va termina cu bine sau, dimpotrivă, atunci când este evident că nimic nu se va termina cu bine, că nu am niciun motiv să sper. Iar și iar îmi dădeam seama că speranța este, mai presus de orice, o anumită stare de spirit și că pur și simplu o avem sau nu o avem, fără ca ea să depindă în mod direct de starea lucrurilor care ne înconjoară. Speranța

este pur și simplu un fenomen existențial care nu are nimic de-a face cu probabilitățile. Totul se poate afișa în culorile cele mai obscure, iar noi, din cine știe ce motive misterioase, să nu ne pierdem speranța, și invers, totul se poate desfășura satisfăcător pentru noi, iar noi, din aceleași motive misterioase, deodată, să ne pierdem speranța. După cum s-ar părea, în această accepțiune, speranța este legată de senzația de sens al vieții: cât timp avem un sens, avem pentru ce trăi. Dacă îl pierdem, avem doar două opțiuni: fie să ne punem capăt zilelor, fie să alegem calea cea mai obișnuită, să supraviețuim, să ființăm, să existăm pe această lume doar pentru că ne aflăm aici.

Un lucru e cert: putem spera în ceva sau la ceva. Prin urmare, speranța se leagă întotdeauna de un obiect concret: de exemplu, ca deținut speram că la un moment dat cineva va pricepe sensul întemnițării mele și că toate lipsurile din închisoare se vor transforma în ceva bun, de exemplu în susținerea mai solidă a unor valori. Sau, în calitate de președinte, am speranța că o anumită negociere politică va avea succes și că voi avea bucuria lucrului bine făcut. Situația în care speranța are propriul obiect nu schimbă însă deloc ceea ce am spus mai devreme: că în

cea mai profundă esență a sa, ea nu provine din lumea înconjurătoare. Sursa ei reală, prin urmare, nu este obiectul care naște speranța sau care o pune în mișcare, la fel cum cea mai profundă cauză a pierderii ei nu este un ansamblu de circumstanțe externe care ne determină să ne pierdem irecuperabil speranța. Se poate întâmpla așa, dar la un nivel superficial, adică la nivelul dispoziției psihice: dacă lucrurile merg bine, suntem mulțumiți, dacă merg rău, dispoziția noastră se înrăutățește. Speranța însăși, în sens existențial, cum o înțeleg aici, nu își găsește miza revitalizării în obiectul său concret. Mai degrabă invers: speranța își revitalizează obiectul, îi dă viață și, într-un anumit fel, îl face să strălucească.

Dar dacă speranța nu este un simplu derivat al lumii exterioare, atunci unde o găsim?

De o mie de ori m-am gândit la asta și de o mie de ori m-am analizat din acest punct de vedere și în cele din urmă, de fiecare dată, uneori cu bucurie, alteori cu surprindere, am ajuns la convingerea că obârșia ei, simplu spus, este metafizică. Vreau să spun că este ceva mai mult și mai profund decât o simplă tendință optimistă motivată biologic, chimic, cultural

sau altfel ori o stare de spirit. Într-adevăr, toate acestea, de la educație la fundalul cultural, până la prezența unor anumiți compuși în corpul nostru, influențează relația pe care o avem cu lumea și ne influențează comportamentul. Însă nu îl explică în totalitate. Undeva, în spatele acestor lucruri, fie că recunoaștem sau nu, articulată în diverse moduri, dar întotdeauna abisală, se află experiența omului cu propria existență și cu existența lumii.

Astfel, ajung la tema morții.

Din câte știm, omul este singura ființă despre care se poate spune cu certitudine că știe că va muri. Totodată, moartea nu este doar o ciudățenie pe care o vedem la jurnalul de la televizor când se vorbește despre războaie, masacre teroriste sau accidente de mașini. Dimpotrivă, ea ne însoțește la fiecare pas: mor oameni care ne sunt apropiați, fiecare boală ne amintește de ea, fiecare zbor cu avionul, fiecare cursă rapidă cu mașina. Moartea este prezentă zilnic în purtarea noastră. Chiar și atunci când suntem pietoni și așteptăm la semafor, așteptăm ca să evităm moartea. Ce-i drept, toate creaturile vii au un instinct de autoconservare. Dar numai oamenii îl conștientizează în totalitate. Și doar ființa umană știe că, în cele

din urmă, toate aceste eschive și toate aceste așteptări răbdătoare la semafor nu-i vor mai servi la nimic pentru că oricum va muri.

Sigur, dacă știm că vom muri și, prin urmare, totul este oricum în zadar, atunci de ce mai trăim și de ce ne străduim să mai facem ceva? Și mai mult: de ce aproape tot ceea ce este esențial, toate lucrurile pentru care luptăm și care dau un sens vieții noastre depășesc în mod clar orizontul vieții noastre? Senzația de bine pe care o am pentru că momentan nu mă doare nimic, pentru că poimâine mă voi întâlni cu niște oameni interesanți pe care abia aștept să-i văd sau pentru că dumneavoastră sunteți interesați de părerile mele, toate acestea se pot explica, într-o oarecare măsură, prin faptul că nu mă aștept să mor sau am uitat de moarte sau pur și simplu nu mă gândesc la ea. Totuși, în acest context, nu putem înțelege speranța în cel mai radical și abisal sens al cuvântului, adică cel la care mă refer eu aici. Prin esența ei, speranța transcende moartea noastră. Ba mai mult: dat fiind că suntem conștienți că vom muri, este pur și simplu nefirească și absurdă. Nu putem crede în sensul propriei vieți și păstra speranța ca stare de spirit permanentă dacă suntem siguri că prin moarte totul se sfârșește definitiv.

Singurul lucru care poate explica speranța adevărată este certitudinea profundă și esențial arhetipală a omului, deși negată sau respinsă de sute de ori, că viața noastră pământească nu este doar o întâmplare printre alte miliarde de întâmplări care se sting complet în univers, ci este o parte integrală sau o componentă, fie și de dimensiuni microscopice, a unui mare ordin tainic al existenței în care totul are locul său unic, din al cărui punct de vedere nimic din ceea ce a fost legat odată nu mai poate fi dezlegat și în care, în mod misterios, totul se judecă și rămâne veșnic scris. Da, doar intuirea dimensiunii infinitului și a veșniciei poate explica acest fenomen la fel de tainic, speranța.

Poate unii cred că exagerez spunând asta, dar nu mă pot abține: nu cunosc nici un singur caz de împăcare cu un destin greu sau o singură faptă bună ori un act de curaj prin care un om să depășească orizontul succesului imediat și vizibil al purtării sale, care să poată fi explicat altfel decât prin certitudinea profund ascunsă a acestuia că undeva deasupra lui se înregistrează faptele și destinele a căror importanță este, pe moment, imperceptibilă și prin urmare, fapta lui depășește cadrul gratificării lumești.

Exagerând ușor, am putea spune că moartea sau conștiința morții, această extrem de ciudată dimensiune a existenței umane pe pământ care invocă spaimă, frică și groază, reprezintă, în același timp, un fel de cheie a împlinirii vieții umane în cel mai bun sens al cuvântului. Este, de fapt, un baraj construit în calea spiritului uman pentru a-l testa și a-i permite să fie cu adevărat miracolul creației, așa cum el însuși se consideră: îi oferă posibilitatea de a depăși acest baraj. Dar nu negându-i existența, ci privind dincolo de el sau acționând conștient în ciuda existenței acestui baraj.

Fără experiența transcendentalului, nici speranța, nici responsabilitatea umană nu au niciun sens.

Doamnelor și domnilor,

Trăim pe o planetă locuită, în zilele noastre, pentru prima dată în istoria ei, de o singură civilizație umană. Destinele a miliarde de oameni și a sute de popoare sunt astăzi conectate prin civilizația globală în asemenea măsură, încât se contopesc într-un destin unic. Acest lucru are mii de avantaje, dar și mii de dezavantaje. Principalul dezavantaj al acestei situații este că, în lumea contemporană, orice amenințare devine o amenințare globală. Cu

siguranță nu este nevoie să vă vorbesc pe larg tocmai dumneavoastră despre multitudinea și tipurile de amenințări pe care ar trebui să le înfrunte civilizația de astăzi și pe care se pricepe atât de puțin să le înfrunte. De aceea, voi menționa o singură amenințare, cea care a fost la vremea ei numită „conflictul civilizațiilor".

Convins că trăim în cadrul unei singure civilizații globale, mai degrabă decât conflictul civilizațiilor aș numi această amenințare conflictul sferelor de civilizație sau al sferelor culturale sau religioase. Cu toate acestea, nu poate fi negat faptul că un astfel de conflict ne amenință într-adevăr în viitor: aparent, cu cât suntem mai strâns legați unii de alții în cadrul aceleiași civilizații și cu cât trebuie să acceptăm mai mult, fie cu bucurie, fie din obligație, facilitățile acestei civilizații care unifică, într-o oarecare măsură, viețile noastre, cu atât mai clar se trezesc la viață tradițiile noastre culturale și religioase variate și cu atât mai puternic își protejează diferitele sfere de civilizație trăsăturile distinctive. Procesul uniformizării civilizaționale este, prin urmare, legat și de un proces contradictoriu de accentuare a autoapărării diferitelor identități culturale.

Cum poate fi înfruntată această amenințare? Ce ordine mondială și ce sistem de colaborare mondial trebuie construit pentru a evita pericolul ca nepoții noștri să treacă prin situații de o sută de ori mai groaznice decât cel de Al Doilea Război Mondial, al cărui sfârșit ni-l amintim aici după cincizeci de ani sau chiar prin alte noi Hiroshime?

Fără a subestima importanța tuturor eforturilor pe care atâția oameni înțelepți le fac în această direcție sau a tuturor proiectelor și viziunilor care se îndreaptă către evitarea acestor amenințări, precum și a tuturor celorlalte amenințări care planează asupra omenirii, aș dori să subliniez un singur element despre care vorbesc destul de des și cu diverse ocazii, pe care îl consider deosebit de important și care este direct legat de ceea ce am spus aici pe tema speranței și a morții.

Dacă cercetăm experiențele arhetipale ale omului cu el însuși și cu lumea în care a fost aruncat, experiențe care îi permit să știe că va muri și, în ciuda acestui fapt, să acționeze de parcă nu i-ar fi dat să moară, descoperim că, într-o formă sau alta, ele se află la originea tuturor religiilor. Nu se caracterizează oare toate religiile prin credința într-o autoritate

superioară celei umane și în existența unui ordin superior celui pământesc, creat de noi? Oare nu cunosc toate religiile ideea unei dreptăți superioare celei pământești? Oare nu sunt toate bazate, fie că o exprimă sau nu, pe speranță, în același sens metafizic al cuvântului pe care l-am discutat aici? Oare nu cunosc toate, sub o formă sau alta, infinitul și veșnicia ca ultime măsuri ale chestiunilor umane și oare nu ne îndeamnă toate religiile să privim mai departe de granițele propriei morți? Și oare nu tocmai din această smerenie derivă și imperativele morale care ne sunt oferite drept instrucțiuni pentru o viață plină de sens?

Sunt ferm convins că dacă există ceva care să lege cele mai diferite lumi culturale și religioase care formează civilizația contemporană, acel ceva poate fi doar certitudinea lor fermă potrivit căreia cheia către o bună conviețuire și către o viață umană care să nu fie un iad este respectul pentru ceea ce este mai presus de noi și pentru ceea ce eu numesc pentru mine miracolul existenței. Adevăratul bine, adevărata responsabilitate, adevărata dreptate, adevăratul sens al lucrurilor își au rădăcinile într-un loc

mai adânc decât lumea calculelor noastre pământești efemere: acesta este mesajul pe care îl putem găsi la baza religiozității umane.

Și de ce, în spatele acestei stări de fapt, tocmai varietatea religiilor ar trebui să fie ceea ce separă în mod fatal umanitatea? Oare rădăcinile spirituale ale diverselor credințe religioase care provin din anumite experiențe arhetipale ale omului ca ființă conștientă, nu sunt, dimpotrivă, ceea ce este comun umanității și ceea ce ar putea să o unească?

Nu cred într-o religie mondială. Ba, la urma urmei, nici nu sunt sigur că salvarea umanității și reînnoirea responsabilității sale față de sine și față de lume se găsesc numai și numai în renașterea religiozității sau religiei. Vorbesc despre ceva ușor diferit: despre necesitatea de a înțelege din nou și de a articula încă o dată experiențele spirituale de bază, așa-zisele experiențe fundamentale, ale omului, iar din spiritul acestor experiențe să se creeze noua ordine mondială, o ordine care ne-ar permite să trăim în pace unii lângă alții și să colaborăm fără ca vreunii dintre noi să fie nevoiți să renunțe la identitatea lor culturală. Vorbesc despre necesitatea, mult mai pronunțată decât până acum, de a dezvălui și de a denumi mai

degrabă ceea ce ne unește decât ceea ce ne separă. În aceasta constă, în viziunea mea, provocarea principală a secolului și a mileniului care vine.

Nu este vorba doar despre faptul că aceasta este cea mai bună cale de evita amenințările „conflictului civilizațiilor". Este vorba despre ceva mai mult: aceasta este probabil singura cale de trezire sau de reînnoire a responsabilității suprapersonale care ar putea respinge și celelalte pericole pe care le va înfrunta umanitatea în viitor, de la consecințele exploziei demografice la amenințările ecologice, până la prăpastia tot mai adâncă dintre săraci și bogați.

Pe scurt: dacă umanitatea speră într-un viitor bun, speranța aceasta constă în primul rând în trezirea responsabilității comune, o responsabilitate ale cărei rădăcini coboară mai adânc, dincolo de lumea intereselor efemere și pământești.

Așa cum vedeți, în cele din urmă și eu mi-am ancorat speranța de un anumit obiect. Și anume, de rădăcinile neîndoielnice și neîndoielnic universale ale conștiinței umane. Nu știu dacă lumea va merge sau nu pe calea pe care o oferă această realitate.

Dar nu îmi pierd speranța.

Vă mulțumesc pentru onoarea conferită prin acordarea premiului Viitorul Speranței, precum și pentru prilejul de a mă adresa dumneavoastră astăzi.

Note:

[33] Titlu original: *Cena Budoucnost naděje*. (*N. red.*)

Forum 2000[34]

Praga, 4.09.1997

Doamnelor și domnilor,
Stimate auditoriu,

Dați-mi voie să vă urez bun venit în Republica Cehă, la Praga și la Castelul Praghez. Vă mulțumesc că ați acceptat invitația la conferința Forum 2000, pe care am conceput-o împreună cu prietenul Elie Wiesel și care se desfășoară aici în special datorită fundațiilor care o sponsorizează și o organizează.

În primul rând, cu acordul dumneavoastră, câteva cuvinte despre țara noastră, despre acest oraș și despre acest castel. Din timpuri imemoriale, Țările Cehe, probabil din cauză că se află chiar în mijlocul Europei Centrale, au fost la intersecția diferitelor interese de putere și curente spirituale; cu siguranță nu este întâmplător că în trecut, dar și relativ recent, aici au început mari războaie și, deseori, tot aici

s-au încheiat; de mai multe ori, de exemplu în Războiul de Treizeci de Ani, apoi în perioada dictatului de la München, în perioada puciului comunist din 1948 și în perioada în care țara noastră a fost atacată de armatele Pactului de la Varșovia în anul 1968, istoria țării noastre a fost un test pentru toată Europa, un avertisment trimis acesteia, un apel ca ea să își redefinească valorile de bază și să articuleze măsura în care îndrăznește să apere aceste valori. Dar poate mai important decât acest destin politic este ceea ce aș numi povestea spirituală a țării noastre. Răsărit și Apus, catolicism și protestantism, democrație și totalitarism, republicanism și absolutism monarhic, misticism și iluminism, subjugare națională și înflorire statală, toleranță și șovinism, conștiința contextului global, provincialism și izolaționism, central-europeni și interese tradițional profunde pentru tot ceea ce este în afara Europei, miopie egoistă, orbire și clarviziune istorică neobișnuită, toate acestea s-au combinat și s-au contopit aici în mod ciudat timp de decenii și secole întregi.

Ceea ce spun acum despre țara noastră ia o formă specială numită Praga. Nu o dată în istoria sa, acest oraș a fost o adevărată intersecție

a curentelor spirituale europene, sau chiar centrul lor, ca în perioada lui Rudolf al II-lea, pe care o prezentăm zilele acestea în cadrul unei mari expoziții. S-a spus de multe ori că acest oraș este magic, misterios, fermecat, enigmatic, deoarece istoria sa tulburată și pluristratificată, pornind de la împletirea permanentă a cehilor, germanilor, evreilor și italienilor cu diferite alte elemente europene, s-a întipărit definitiv pe chipul și în atmosfera lui.

Dominanta Pragăi, oraș mai degrabă central-european și european decât pur și simplu ceh, este castelul în spațiile căruia ne aflăm astăzi. El este marele martor, de o sârguință enciclopedică, al acestui oraș și al acestei țări a cărei istorie o ilustrează comprimat, ca printr-o lentilă, și tot el este, sau a fost timp de secole la rând, centrul vieții noastre spirituale și culturale.

De aceea, consider că Republica Cehă, Praga și Castelul Praghez sunt locuri potrivite pentru întâlnirea care începe astăzi. Unde altundeva s-ar fi putut strânge înțelepți din toată lumea pentru a petrece câteva zile împreună cugetând la destinul și viitorul civilizației noastre comune dacă nu într-un loc atât de încărcat de istorie, într-un loc care a perceput întotdeauna cu o

mare sensibilitate amenințările care planează deasupra rasei și culturii umane, precum și speranțele de care poate și trebuie să se agațe omul?

Conferința noastră este strâns legată de seria de conferințe similare pe care le organizează de foarte mulți ani Fundația „Marion și Elie Wiesel“, la unele dintre ele având chiar eu onoarea de a participa, însă are un caracter personal prin care se distinge de restul conferințelor din această serie. Mă refer aici la tematică, la cadrul extern și la evenimentele adiacente, la ambiția de a stabili o anumită tradiție, dar mai ales la cercul de oaspeți. Au fost invitate aproape o sută de personalități importante ale vieții publice, filosofi, politologi, oameni politici, oameni de știință, oficiali din domeniul religios și intelectuali din toate culturile și domeniile civilizației de astăzi. Evident, nu toți cei invitați au putut participa, însă cred că dumneavoastră, cei care v-ați făcut timp pentru a călători la Praga, sunteți realmente modele excepționale, ilustrative pentru oamenii de pe această planetă care se ocupă de problemele esențiale ale destinului ei.

Înainte de a mă transforma într-un ascultător interesat al discuțiilor dumneavoastră, voi încerca să spun pe scurt ce așteptări am eu, personal, de la această conferință.

În ziua de astăzi, umanitatea cunoaște foarte bine spectrul larg de amenințări care planează asupra ei. Știm că populația planetei crește cu o viteză ametitoare și că în curând este posibil să fim câteva zeci de miliarde. Știm că va fi aproape imposibil ca acest număr de oameni să fie sustenabil, știm cât de periculoasă poate fi această creștere demografică rapidă și că poate adânci prăpastia deja foarte adâncă dintre săraci și bogați, știm că, în acest fel, oameni din popoare și culturi diferite vor fi înghesuiți în mod dramatic și vor conviețui cu greu și știm câte conflicte poate genera o astfel de situație. În linii mari, știm și că omenirea distruge mediul înconjurător de care depinde existența sa, că epuizează din ce în ce mai repede sursele de energie neregenerabilă și alte comori ale acestei planete, că prin activitatea sa contribuie la încălzirea globală, la generarea efectului de seră și a găurilor din stratul de ozon, că strică echilibrul tuturor ecosistemelor. De asemenea, știm cu toții în ce pericol se aruncă omenirea modernă dezvoltând, producând și răspândind

arme nucleare și arme de distrugere în masă. Și în cele din urmă, știm cu toții că problemele sociale, criminalitatea, consumul de droguri și alte diverse tipuri de alienare și frustrare umană sunt în creștere și vor continua să crească dacă oamenii vor continua să se concentreze în număr mare în marile aglomerații care distrug comunitatea umană naturală și legăturile umane naturale. Oricare dintre noi ar putea cu siguranță continua enumerația de amenințări asemănătoare, le-ar putea descrie concret și în culori, explicând totodată cât de profund sunt ele interconectate, s-au scris sute de cărți despre ele și s-au organizat summituri mondiale costisitoare care vizează unele dintre aceste probleme.

Observ un paradox mare, dar tipic pentru era noastră, în faptul că deși omul contemporan cunoaște atât de multe despre aceste pericole, nu face aproape nimic pentru a le înfrunta sau pentru a le evita. Este, într-adevăr, fascinant interesul cu care oamenii urmăresc în ziua de astăzi toate previziunile catastrofice – la urma urmei, majoritatea cărților care demonstrează convingător spre ce nenorociri ne îndreptăm cu viteză sunt bestselleruri! – și cât de puțină atenție le acordă prin comportamentul lor. De

ani buni se predă la școală despre factorii care ridică semnale de alarmă în acest sens, și totuși, cât de imperceptibil influențează aceste cunoștințe comportamentul oamenilor! De fapt, în ziua de astăzi, orice elev știe că resursele acestei planete sunt limitate și că dacă le epuizăm mai repede decât sunt capabile să se regenereze, n-o să ne fie bine. Cu toate acestea, o facem și, aparent, fără nicio urmă de neliniște. Dimpotrivă: creșterea continuă a producției și, astfel, a consumului este considerată principalul indicator al succesului statelor, și nu doar al celor sărace, în care un astfel de sentiment ar fi de înțeles, ci și al celor bogate, care își taie singure craca de sub picioare prin ideologia de creștere nelimitată, lipsită de orice simț rațional.

Mi se pare că, în acest moment crucial, dacă civilizația noastră globală nu își schimbă radical direcția, nu mai este atât de important să atragem atenția în mod repetat asupra tuturor amenințărilor cu care ne-am putea confrunta în următorul mileniu. Astăzi, după părerea mea, este mai important să examinăm motivele pentru care umanitatea nu face nimic pentru a evita aceste amenințări, pe care le cunoaște deja atât de bine și de ce se lasă purtată de o inerție

care nu este și, până la urmă, nici nu poate fi afectată de conștiința de sine și de conștiința posibilităților sale viitoare.

Cred și sper că această temă va fi abordată în cadrul conferinței noastre. În special fiindcă, pentru a face orice fel de schimbare, în primul rând trebuie denumită corect situația care trebuie schimbată și analizate cauzele ei.

Sigur, ar fi incorect să neg existența nenumăratelor proiecte de a înfrunta acest pericol sau de a-l diminua și să nu amintesc că s-au făcut deja tot felul de demersuri în vederea aplicării acestor proiecte. Toate încercările de acest tip au însă un punct comun: ele nu vizează trendurile principale de dezvoltare care duc la apariția amenințărilor despre care vorbesc aici, ci doar reglementează din punct de vedere tehnic sau administrativ impactul lor negativ. Un exemplu tipic al acestei căi este legea, directiva sau tratatul internațional despre câtă otravă poate fi în cutare sau cutare produs sau câtă otravă are voie să împrăștie cutare sau cutare fabrică în mediul înconjurător. Nu critic acest tip de norme sau asigurări împotriva anumitor pericole, dimpotrivă: mă bucur că există așa ceva. Susțin doar că sunt numai niște

trucuri tehnice care limitează impactul negativ al altor tehnologii fără ca aceste activități regulatorii să atingă esența lucrurilor.

Dar care este esența lucrurilor? Ce anume poate schimba, de fapt, direcția în care se îndreaptă civilizația contemporană? Ce anume poate opri acea inerție pe care deocamdată nu ne pricepem să o oprim?

Convingerea mea profundă este că singura posibilitate este să se schimbe ceva în sfera spiritului, în domeniul conștiinței umane, chiar în atitudinea omului față de lume și în modul în care se înțelege pe el însuși și în care își înțelege rolul în ordinul general al ființelor. Nu este suficient să inventăm mecanisme, reglementări sau instituții noi. Este nevoie să înțelegem sensul existenței și acțiunilor noastre pe acest pământ. Și abia acest nou tip de înțelegere va putea genera modele noi de comportament, o nouă grilă de valori și de obiective de viață și va putea oferi astfel un spirit nou și un nou sens tuturor regulamentelor, tratatelor și instituțiilor corespunzătoare.

Pe scurt: mi se pare că este nevoie să începem de la cap, nu de la coadă.

Bineînțeles, m-aș bucura să îmi spuneți dacă îmi împărtășiți sau nu convingerea și, eventual, ce altceva, mai concret, puteți adăuga la această temă, sprijinindu-vă pe propria experiență de viață, pe cunoașterea, convingerile și credința proprii.

Unul dintre motivele pentru care cred că o schimbare reală și fundamentală în bine se poate dezvolta doar pornind de la schimbările din sfera spiritului este ceea ce am observat: oriunde în lume m-am lovit de orice problemă mai profundă a civilizației, și aici poate fi vorba atât de tăierea pădurilor virgine, cât și de intoleranța etnică sau religioasă ori de distrugerea brutală a peisajului cultural format pe parcursul unor secole, de fiecare dată, la capătul lanțului de motive care au dus la apariția problemei în cauză, am găsit unul și același lucru – o responsabilitate insuficientă față de lume și pentru lume.

Există nenumărate tipuri de responsabilitate resimțite urgent sau mai puțin urgent, multe dintre care sunt deținute de fiecare om în parte, în mod natural, în diferite grade. Ne simțim responsabili față de noi sau pentru noi înșine, pentru sănătatea noastră, pentru rezultatele noastre, pentru bunăstarea noastră. Ne simțim

responsabili pentru familia noastră, pentru firma noastră, pentru comuna noastră, pentru profesia noastră, pentru un partid politic, pentru biserică, regiune, popor sau stat; și undeva pe fundalul acestor diverse responsabilități în fiecare dintre noi este și o bucățică de responsabilitate pentru lume ca întreg și pentru viitorul ei; cu toții simțim totuși că lumea nu se termină odată cu moartea noastră și că nu ar trebui să ne fie indiferent dacă după noi vine potopul. Mi se pare însă că această ultimă și cea mai profundă dintre responsabilități – responsabilitatea față de lume – este în ziua de astăzi, din diferite motive, foarte mică, chiar periculos de mică având în vedere faptul că astăzi lumea este mai conectată ca oricând, că *de facto* împărtășim deja același destin global și că aproape orice se întâmplă într-un loc poate afecta într-un fel sau altul viața tuturor.

Cu toate acestea, trăim într-o lume care parcă legitimează în forță toate interesele particulare posibile și imposibile și care parcă nu știe să legitimeze cum se cuvine interesele generale, adică interesele situate dincolo de familie, de firmă, de întreprindere, de partid, de stat sau de generația contemporană. Adică exact acele

interese care ar trebui să domine într-o lume conectată la nivel global și amenințată de nenumărate ori la nivel civilizațional. Cei care urmăresc aceste interese, nu doar de ochii lumii sau verbal, ci cu reală sinceritate, sunt astăzi împinși din ce în ce mai clar spre marginea societății, ca niște idealiști care se trezesc în afara stării de fapt reale.

Lumea de astăzi este dominată de câteva sisteme religioase mari, ale căror diferențe par să iasă din ce în ce mai clar în evidență și care ajung în cele din urmă în spatele multor conflicte armate și politice reale sau potențiale din lumea contemporană și din viitor. Acest fapt, pe care orice observator îl privește cu neliniște, surprinde, după părerea mea, o circumstanță mult mai profundă, și anume faptul că civilizația globală contemporană, în cadrul căreia se desfășoară tensiunile dintre diverse sfere religioase, este o civilizație, în esență, profund ateistă. Este prima civilizație ateistă din istoria rasei umane. Și în același timp, este prima civilizație care se întinde pe toată planeta.

Motivul pentru care subliniez acest aspect acum este probabil evident: ateismul acestei civilizații,

hipertrofia intereselor și responsabilității particulare și criza responsabilității globale sunt, după părerea mea, strâns legate.

Oare faptul că omul gândește doar în limitele vizibile și nu are capacitatea de a-și aminti de ceea ce este dincolo de aceste limite, fie în sens temporal, fie în sens spațial, nu este tocmai consecința pierderii certitudinilor metafizice, a punctelor de fugă și a orizonturilor? Oare natura civilizației contemporane, cu miopia ei, cu accentul ei trufaș pus pe individul uman ca apogeu și stăpân al creației și cu încrederea ei nelimitată în capacitatea omului de a aborda cosmosul cu instrumentele cunoașterii sale raționale, nu este manifestarea naturală a unui fenomen extrem de simplu, cum este pierderea lui Dumnezeu? Sau mai exact: pierderea respectului față de ordinul ființelor ai cărui creatori nu suntem noi, noi fiind doar o parte a sa, față de sensul sau spiritul tainic interior al acestui ordin, față de memoria sa capabilă nu numai să înregistreze ceea ce nu se vede din acțiunile noastre, ba chiar să le înregistreze pentru totdeauna, adică să judece faptele noastre, cum s-ar spune, din perspectiva veșniciei? Să nu fie aici vorba, în principiu, despre criza respectului față de o ordine morală

venită de sus, sau pur și simplu despre o criză de stimă față de orice autoritate superioară în afară de propriul nostru eu pământesc și de interesele materiale pământești cu totul și cu totul trecătoare ale acestui eu? Pe scurt: oare criza responsabilității pentru lume și pentru viitorul ei nu este, de fapt, doar consecința logică a modului în care este definită lumea în era nouă, ca un ansamblu de fenomene guvernate de anumite legi cunoscute și, Dumnezeu știe de ce, apărute pe cale științifică, adică o definiție care nu cunoaște problema sensului ființei și care se dezice de orice fel de metafizică sau de orice fel de ancorare metafizică?

De ani buni mă gândesc la problemele și paradoxurile fundamentale ale civilizației contemporane, iar în ultima vreme chiar am avut ocazia să mă întâlnesc cu diferite aspecte ale acestora în diverse țări de pe toate continentele. Și înainte ca privirea mea să fie împovărată de cine știe ce paradigme *a priori*, aceste paradoxuri nu au făcut decât să confirme încă o dată ceea ce tocmai am menționat aici. Voi fi cu atât mai interesat de ceea ce vor spune

despre acest lucru înțelepții adunați aici, de felul în care îmi vor răsturna convingerea sau, dimpotrivă, în care o vor completa.

Simplu spus: printre altele, mă aștept ca această conferință să îmi răspundă, mie și multor altora, la întrebarea dacă am dreptate sau mă înșel crezând ceea ce cred. Și anume, că această criză a responsabilității globale atât de necesare astăzi își găsește cauza decisivă în faptul că am pierdut certitudinea că universul, natura, ființa și viața noastră sunt parte a unei creații călăuzite de o anumită intenție și care are un anumit sens și urmărește un anumit obiectiv și, împreună cu această certitudine, am pierdut, firește, și orice smerenie față de tot ceea ce ne înconjoară și de tot ceea ce este dincolo de noi. Această pierdere este, bineînțeles, însoțită și de pierderea sentimentului că tot ceea ce facem trebuie să se subordoneze unui ordin superior din care facem parte, precum și de pierderea respectului față de autoritatea acestui ordin, în al cărei câmp vizual special se află permanent fiecare dintre noi.

Am menționat faptul că în lumea contemporană predomină câteva sisteme religioase care joacă un rol din ce în ce mai important, sau, mai exact, a căror „alteritate“ este din ce în ce mai importantă, și că mulți

consideră că una dintre amenințările cu care se va confrunta umanitatea în viitor este conflictul dintre aceste lumi religioase diferite.

Da, după căderea sistemului colonialist și după încheierea divizării lumii între doi poli, luând în considerare creșterea demografică și creșterea conștiinței de sine și a influenței diferitelor țări și continente care se află în afara sferei până acum dominante a civilizației euro-americane, umanitatea a pășit într-adevăr într-o lume ale cărei trăsături dominante sunt multipolaritatea și multiculturalitatea.

Deocamdată, se pare că, cu cât sunt mai diferite din punct de vedere civilizațional, cultural și religios sferele legate în cătușele unei singure civilizații globale care are, în mod obligatoriu, un impact unificator, cu atât mai mult se străduiesc ele să înfrunte această constrângere accentuându-și individualitatea, singularitatea, unicitatea, ceea ce face o sferă diferită de celelalte sfere. De parcă am trăi în epoca în care accentul se pune pe „alteritatea“ spirituală, religioasă și culturală. Acest accent din ce în ce mai pronunțat reprezintă, în realitate, o altă mare amenințare a acestei lumi.

Dar cum să înnoiești în conștiința umană legătura comună cu ceea ce este deasupra

noastră când fiecare își imaginează altfel acel ceva de deasupra noastră și fiecare simte nevoia de a accentua această „alteritate“? Oare are sens să încerci să îndrepți privirile oamenilor către ceruri când o asemenea schimbare va putea doar să agraveze conflictul legat de zeitățile noastre diferite?

Firește, nu sunt specialist în religii, dar ceea ce știu despre cele principale, ceea ce aflu permanent despre ele și ceea ce observ la ele când intru în contact direct cu acestea evocă în mine impresia de neclintit că au mai multe în comun decât recunosc și decât sunt dispuse să recunoască. De la punctul de plecare fundamental, adică de la certitudinea că lumea aceasta și existența noastră pe această lume nu sunt doar consecințele unor coincidențe care laolaltă nu înseamnă nimic, ci că este vorba despre o operă tainică, dar integrală, ale cărei sursă, direcție și obiective cu greu le putem captura în integralitatea lor, până la ansamblul vast de imperative morale prin care ni se adresează această operă, cred că toate acestea unesc în mod surprinzător sistemele religioase diferite, în timp ce eterogenitatea tradițiilor, accentele, liturghiile și interpretările îmi par fenomene, deși extrem de importante, în niciun

caz predominante. Predominantă este, în opinia mea, asemănarea la care ne invită pe noi, ca ființe umane, diferitele religii sau modul în care ne privesc ele.

Ultima, dar poate cea mai importantă întrebare pe care aș vrea să v-o adresez este dacă modul de a ieși din actuala situație nefericită nu ar fi tocmai găsirea punctelor comune ale diferitelor religii și culturi, găsirea intenționată a punctelor de plecare, a principiilor, certitudinilor, speranțelor și imperativelor comune și a unor metode adecvate epocii noastre de a le cultiva și, în virtutea acestui numitor comun spiritual și moral, dacă îmi permiteți să-l numesc așa, să încercăm apoi să pătrundem toate modurile de coexistență și strădanie umană, precum și comportamentul față de planeta pe care ne este dat să trăim.

Credeți că ar putea fi aceasta calea către oprirea acestei inerții oarbe care ne trage spre iad, sau vi se pare o idee nerealistă și naivă? Credeți că doar un șoc sau o catastrofă nemaiîntâlnită ar putea duce la o astfel de recuperare a spiritului uman și a responsabilității omului față de lume, la o astfel de revoluție existențialistă, cum am numit-o odată, sau stă în puterea oamenilor înțelepți să provoace acest fenomen prin propria

voință și prin unirea forțelor, fără niciun impuls înspăimântător din exterior? Credeți că pentru așa ceva sunt suficiente cuvintele convingătoare ale oamenilor înțelepți sau este nevoie din nou, cum a mai fost odată, de proroci charismatici sau de diferiți Mesia ai zilelor noastre, ori de anumite minuni istorice?

Dragi prieteni,

Mare mi-ar fi mirarea dacă la cele câteva întrebări generale pe care vi le-am adresat aici, doi dintre dumneavoastră ar avea răspunsuri identice. Doar că nu este vorba numai despre a cădea cu toții de acord asupra unei soluții neutre, de compromis, pe care să o publicăm apoi ca pe un manifest comun pe care să nu îl citească nimeni pentru că este prea ambiguu. Putem îndrăzni să lăsăm acest proces în seama conferințelor și summiturilor internaționale oficiale. La această întâlnire ne concentrăm pe altceva: participanții, o comunitate cu adevărat variată, trebuie să își exprime părerile personale, cât mai originale și mai captivante, cu privire la problemele care ne chinuie fără îndoială pe toți, iar acest schimb de idei și confruntarea lor trebuie să creeze un adevărat forum.

Forum ca spațiu comun în care se gândește și se discută despre chestiuni care ne afectează pe toți.

Vă mulțumesc pentru atenție și vă doresc tuturor ca această întâlnire să aibă succes. De asemenea, vă doresc să vă placă Praga, să vă inspire cu atmosfera ei specială, și fie ca această inspirație să vă îmbogățească într-un anumit sens, cel puțin în aceeași măsură în care prezența dumneavoastră și ideile pe care le veți exprima îi vor îmbogăți pe concetățenii mei.

Note:

[34] Titlu original: *Fórum 2000*. (*N. red.*)

Parlamentul European[35]

Strasbourg, 16.02.2000

Stimate domnule președinte,
Stimate doamne și domni deputați,
Stimate auditoriu,

În ziua de astăzi, auzim deseori întrebarea dacă pe lângă conștiința sau sentimentul de apartenență națională există în spiritul europenilor și conștiința sau sentimentul de europenitate, adică dacă europenii se simt europeni, sau dacă este doar o idee ori un construct teoretic care încearcă să ridice un fapt geografic la rangul de stare de spirit. Întrebarea este provocată, printre altele, de discuția despre faptul că statele naționale pot și trebuie să predea o bună parte din suveranitate autorităților Uniunii. Anumite persoane subliniază faptul că dacă sentimentul de apartenență națională pe care mulți oameni îl

au va fi eclipsat prea repede de sentimentul de apartenență europeană pe care puțini oameni îl au, sau pe care îl percep ca pe o himeră, lucrurile nu se vor termina cu bine.

Cum stau, de fapt, lucrurile cu europenitatea noastră?

Dacă mă întreb cât de mult mă simt european și ce mă leagă de Europa, prima reacție este surprinzătoare, deoarece îmi pun această întrebare abia acum, sub presiunea tematicilor sau sarcinilor politice actuale. Dar de ce nu m-am întrebat asta mai demult, pe vremea când începeam să mă orientez în lume și să mă gândesc la lume și la mine? Oare consideram apartenența la Europa drept ceva preponderent extern, nesemnificativ, drept ceva cu care nu merită să îmi bat capul, sau de care nu are rost să mă preocup? Sau, dimpotrivă, înțelegeam europenitatea mea ca pe ceva de la sine înțeles, care nu necesită niciun fel de interogare, cercetare sau măcar articulare?

Mai degrabă, cea de-a doua opțiune: toate lucrurile cu care m-am identificat vreodată au fost, probabil, atât de europene, încât nici nu mi-a trecut prin minte să le conștientizez ca atare. Nu am considerat că este important să le numesc așa sau să cercetez dacă ceea ce gândesc

are legătură cu un anumit continent. Dar nu doar atât, am senzația că în tinerețe aș fi părut ușor ridicol dacă aș fi spus sau scris despre mine că sunt european, că simt și gândesc în spirit european sau dacă mi-aș fi exprimat în vreun fel apartenența la Europa. Așa ceva mi s-ar fi părut patetic și arogant, aș fi considerat că este doar o versiune mai trufașă a acelui patriotism naționalist care m-a deranjat întotdeauna.

Cu alte cuvinte, eram atât de sigur că sunt european, încât nici nu m-am gândit vreodată la asta. Și exact la fel este pentru majoritatea europenilor: sunt profund europeni fără să o conștientizeze, fără a-și spune așa, de aceea sondajele de opinie arată că sunt oarecum surprinși că trebuie să-și declare sus și tare europenitatea.

După cum se vede, reflecția la europenitate nu are o tradiție în Europa.

Nu cred că este bine și salut ideea ca europenitatea noastră să înceapă astăzi să ia contur și să iasă din marea incertă a lucrurilor care se înțeleg de la sine. Chestionând-o, gândindu-ne la ea, străduindu-ne să spunem în ce anume constă, contribuim semnificativ la înțelegerea noastră de sine. Ceea ce este extrem de important, în special pentru că trăim într-o

lume a multiculturalismului și multipolarității în care capacitatea de a-ți percepe propria identitate este prima condiție a unei bune coabitări cu identitățile celorlalți. De altfel, Europa s-a preocupat până acum atât de puțin de propria identitate deoarece considera, în mod incorect, că ea este lumea întreagă sau, cel puțin, că este un pic mai bună decât restul lumii, nesimțind astfel nevoia de a se defini în relație cu ceilalți. Ceea ce, firește, a avut consecințe nefericite în ceea ce privește comportamentul ei.

A reflecta la europenitate înseamnă a te întreba care sunt valorile, idealurile sau principiile pe care le evocă noțiunea de Europa sau care sunt specifice Europei. Dar înseamnă și altceva. Înseamnă, totodată, să începi de la esența lucrurilor și să analizezi critic întregul concept. Și să conștientizezi brusc că multe tradiții, principii ori valori europene se caracterizează printr-o mare ambiguitate și multe dintre ele, dacă sunt exagerate, exploatate sau abuzate într-un anumit mod, pot duce la ruină.

Prin urmare, dacă Europa intră într-o epocă a introspecției, înseamnă că vrea, pe de-o parte, să se definească în raport cu ceilalți și, pe de altă

parte, să caute ea însăși în sine ceea ce este bun, ceea ce s-a dovedit a fi bun și ceea ce poate lua cu sine în viitor.

Acum șase ani, când am avut onoarea de a apărea pentru prima oară în fața acestui parlament, am vorbit despre necesitatea de a sublinia dimensiunea spirituală și valorică a integrării europene și mi-am mărturisit aici teama că sensul spiritual, istoric, politic și în general civilizațional al procesului de unificare europeană este pus în plan secund din cauza chestiunilor de natură tehnică, economică, financiară sau administrativă, ceea ce poate supăra în cele din urmă publicul. Atunci cuvintele mele au sunat provocator și m-am întrebat dacă Parlamentul European nu mă va huidui. Nu doar că asta nu s-a întâmplat, dar constat cu plăcere că, astăzi, aceleași cuvinte nu mai sună la fel de provocator.

Da, acești zece ani de dezvoltare dramatică a Europei de după căderea Cortinei de Fier, nevoia din ce în ce mai clară a extinderii Uniunii Europene, integrarea economică tot mai rapidă, precum și diferitele amenințări noi pe care le-a adus această perioadă, toate au determinat Uniunea Europeană să se deschidă

către o autoreflecție nouă și mai temeinică, să caute și să definească noile valori care îi conferă unitate și care dau sens existenței sale.

Uneori se vehiculează ideea că această căutare vine prea târziu. Că autoreflecția și integrarea culturală și politică ar fi trebuit să preceadă integrarea economică și că s-ar fi început, cum s-ar spune, cu sfârșitul.

Nu cred că această judecată este corectă. După Al Doilea Război Mondial, Europa de Vest, democrată, a trebuit să se confrunte cu amintirea ororilor celor două războaie mondiale și cu pericolul expansiunii dominației totalitare comuniste. În perioada aceea, era aproape inutil să vorbești despre valorile pe care este nevoie să le aperi. Erau evidente pentru toată lumea. În schimb, era nevoie ca Vestul să se unească din punct de vedere tehnic cât mai repede pentru a scădea șansele apariției sau expansiunii unei dictaturi, precum și pericolul ca vechile conflicte naționale să recidiveze.

La fel este și cu sentimentul meu de europenitate: așa cum ani buni și chiar decenii acesta a fost pentru mine un lucru de la sine înțeles și nici prin minte nu mi-a trecut să îmi declar explicit europenitatea, pentru Europa de Vest era atât de clar ce anume trebuie să se

apere, încât nu simțea nicio nevoie presantă de a-l denumi, analiza, examina sau de a-i da o formă politică sau instituțională. Și așa cum eu am fost obligat de-abia acum să îmi pun întrebarea dacă mă simt european și să mă gândesc ce înseamnă, de fapt, să fii european, la fel și Europa democrată în curs de integrare a fost obligată de evenimentele care au avut loc la nivel mondial în ultimul deceniu să analizeze temeinic ceea ce stă la temelia unificării și care sunt obiectivele sale.

După părerea mea, valorile fundamentale europene, așa cum au fost modelate de istoria spirituală și politică tumultuoasă a Europei și așa cum au fost adoptate în anumite părți ale lumii, sunt clare: respectul față de fiecare ființă umană în parte, față de libertățile și drepturile sale, față de demnitatea sa, principiul solidarității, egalitatea în fața legii și statul de drept, protejarea oricărei minorități, instituții democratice, separarea puterii legislative, executive și judecătorești, sistemul politic pluralist, respectarea proprietății private și a întreprinderilor private, economia de piață și dezvoltarea societății civile. Forma contemporană a acestor valori oglindește, bineînțeles, și nenumărate experiențe europene

noi, inclusiv faptul că partea noastră de lume devine astăzi o importantă intersecție multiculturală.

Din rațiuni pe care le voi explica, cu permisiunea dumneavoastră, mă voi opri mai întâi asupra uneia dintre aceste valori fundamentale. Este vorba despre societatea civilă.

Dacă Uniunea Europeană se va extinde și va integra democrații noi în perioada imediat următoare, ceea ce, în opinia mea, este în interesul ei vital, este foarte important, dacă nu chiar cel mai important, să ajute la reînnoirea și dezvoltarea societății civile din aceste țări. Nu întâmplător, la scurt timp după instalare, dictatura comunistă a început să-i dezmembreze rapid și violent pe fragilii precursori ai societății civile și, în principiu, să-i lichideze. Era conștientă că atâta timp cât structurile vieții civile formate în straturile de jos vor funcționa și vor fi active, dictatura nu va putea controla cu adevărat populația. Ceea ce a rămas din societatea civilă autentică a trăit și s-a dezvoltat sub forma unei rezistențe directe sau indirecte. Prin urmare, valorile europene au supraviețuit în acest mediu nu datorită sistemului politic, ci în pofida lui.

În mod cert, autostructurarea societății nu poate fi dictată de sus. Însă, de sus, i se pot crea condiții favorabile, un spațiu propice pentru a se dezvolta.

Misiunea de a ajuta noile democrații în această direcție ar trebui să constituie o parte organică a unei misiuni mai mari: aceea de a aprofunda și a întări permanent societatea civilă de la nivelul întregii Europe.

Cu cât diversele structuri civile europene vor fi mai variate și mai bine conectate între ele, cu atât vor fi noile democrații mai bine pregătite să devină membre, cu atât mai repede se va putea aplica în aceste țări principiul încrederii în cetățeni și principiul subsidiarității și cu atât mai stabile vor deveni aceste state. Dar nu numai atât: fundamentul Uniunii Europene, în calitate de comunitate suprastatală, va fi și el cu atât mai solid.

Concret, aceasta înseamnă, printre altele, sau chiar mai înainte de orice, că unele sarcini ale solidarității sociale vor fi transferate la nivelul organizațiilor autonome, non-profit sau publice. Cu cât mai jos va fi nivelul la care se vor redistribui fondurile, cu atât mai transparentă va fi această redistribuire, cu atât va fi mai economic, cu atât mai bine va acoperi

cele mai diverse nevoi ale societății care nu se pot vedea din centrul statului și cu atât mai autentică va fi solidaritatea socială, deoarece va fi mult mai clar legată de anumiți oameni și de grupurile lor. Această solidaritate autentică a cetățenilor, a grupurilor sociale, a comunităților și a regiunilor constituie, totodată, cea mai bună bază pentru solidaritatea pe care o intermediază și pe care o poate intermedia doar statul ca întreg. Și într-o entitate suprastatală atât de mare cum este Uniunea, fundamentul ei civic autentic trebuie să fie cât mai solid și mai bogat dacă vrem ca Uniunea să funcționeze ca un instrument al solidarității.

În comunitatea europeană în curs de formare ar trebui să existe și o sensibilitate comună din ce în ce mai puternică la toate indiciile sau manifestările egoismului național, xenofobiei și intoleranței rasiale. Politica *appeasement*-ului, care a dus la capitularea în fața răului la München, este unul dintre capitolele cele mai amare din istoria recentă a Europei. Această experiență este un îndemn la vigilență. Răul trebuie stârpit din fașă și nu este suficient dacă îl stârpesc doar guvernele. Poziția guvernelor trebuie să reflecte poziția cetățenilor.

O altă manifestare a solidarității sociale este grija pentru siguranță. Aceasta este treaba statului sau a uniunii suprastatale. Uniunea Europeană începe să lucreze intens la conceperea unei noi politici de siguranță. Această politică ar trebui să se remarce prin capacitatea de a decide și de a transforma rapid deciziile comune în fapte. Mi se pare că este extrem de important. Cred că era și timpul să se întâmple asta. Și mi se pare că o lecție bună în această privință a fost dată de experiența recentă cu Iugoslavia.

După părerea mea, intervenția NATO a demonstrat clar câteva lucruri.

În primul rând: respectul față de viața și libertatea omului, precum și a Europei poate necesita în cazuri izolate intervenția în afara granițelor Uniunii Europene. Evident, cu cât este mai puternic mandatul unei astfel de intervenții, cu atât mai bine. Însă, din păcate, ne putem imagina și o situație în care nu ar exista un mandat ONU și totuși s-ar interveni în interesul Europei și al civilizației umane în general. Nu sunt sigur dacă, până de curând, Europa era pregătită pentru o asemenea alternativă nefericită. Acum este, fără îndoială,

mai pregătită. Cel puțin psihologic. Cred că ar trebui să folosească această situație pentru a se pregăti și tehnic sau material.

În al doilea rând: trebuie să se acționeze mult mai mult în domeniul prevenției în ceea ce privește siguranța. Atât în Kosovo și în Serbia, cât și în Bosnia și Herțegovina, dar și în alte spații ale fostei Iugoslavii, puteau fi salvate zeci de mii de vieți omenești și valori materiale incomensurabile dacă comunitatea internațională ar fi fost capabilă să intervină adecvat mai devreme, chiar de la începuturile conflictelor. Însă acest lucru nu s-a întâmplat, în ciuda tuturor somărilor, apelurilor și avertismentelor cu privire la posibilele orori care se apropiau. Printre motive au fost, fără îndoială, diferitele interese interne sau ale părților și capacitatea redusă a garniturilor de la conducere de a-și asuma riscuri în numele binelui general.

În al treilea rând: un rol decisiv în cazul dat au jucat Statele Unite și este mai mult decât probabil că, fără energia lor, comunitatea internațională ar fi privit și astăzi neajutorată ororile care au dus la intervenția din Kosovo. Europa nu poate depinde veșnic de Statele Unite, mai ales atunci când este vorba despre o

problemă europeană. Trebuie să fie capabilă să decidă asupra unei soluții și să rezolve singură situația. Este de neconceput ca în lumea de astăzi, unde entități mai mici se unesc în mod natural în diferite comunități internaționale sau supranaționale, Uniunea Europeană să treacă drept o componentă respectabilă a ordinii mondiale atâta timp cât nu este capabilă să decidă de una singură asupra modului de apărare a drepturilor omului, nu doar pe teritoriul propriu, ci și în raza acestuia, adică în spațiul pe care, la un moment dat, l-ar putea integra.

Am spus un pic mai înainte că, după părerea mea, extinderea este un interes vital al Uniunii Europene.

Cu permisiunea dumneavoastră, voi repeta și voi sublinia această convingere.

Poate că experiența unui om care a trăit patruzeci de ani sub stăpânirea comunistă și, mai înainte, a trecut prin ocupația nazistă sau poate că experiența specifică locuitorului unei țări aflate în centrul Europei care a fost, timp de sute de ani, marea intersecție a curentelor spirituale și a intereselor geopolitice europene, dar și locul în care au luat naștere mai multe confruntări care au implicat toată Europa este

motivul pentru care sunt ferm convins că Europa este singurul corp politic a cărui securitate este indivizibilă. După părerea mea, ideea că pot exista permanent două Europe situate una lângă cealaltă, o Europă democrată, stabilă, prosperă și integrată și o Europă mai puțin democrată, mai puțin stabilă și mai puțin prosperă, este absolut eronată. Seamănă cu ideea de a avea în aceeași cameră, una lângă cealaltă, o jumătate încălzită și o jumătate neîncălzită. Europa este una singură, oricât de eterogenă ar fi și, astfel, orice lucru grav care se întâmplă într-un loc, va avea consecințe și se va răsfrânge și asupra celorlalte părți ale ei.

Astăzi, Europa, ca entitate politică unică, are o șansă pe care nu a mai avut-o niciodată în lunga și zbuciumata sa istorie. Șansa de a se organiza singură, cu adevărat corect, pașnic, pe principiile egalității și colaborării tuturor. Sursa ordinii europene în mileniul care vine ar trebui să fie dialogul comun, chiar dacă este lung și extenuant, și nu folosirea violenței de către cei mai puternici asupra celor mai puțin puternici. Pronunțând în acest context cuvântul „european“, mă refer, bineînțeles, la toată Europa.

Știm cu toții că extinderea Uniunii Europene poate fi concepută doar dacă merge mână în mână cu reforma continuă și la fel de curajoasă a instituțiilor ei. Cred că în urma Conferinței Interguvernamentale referitoare la reforma instituțiilor vor apărea propuneri reale care vor pune Uniunea Europeană în mișcare în direcția corectă. Nu cred însă că schimbările instituționale din Uniunea Europeană se vor încheia aici. Dimpotrivă: după părerea mea, acesta va fi doar începutul unui proces lung care va dura, poate, zeci de ani și care ar trebui să vizeze un efort permanent de a grăbi deciziile Uniunii, de a le transparentiza și de a le simplifica.

Cu permisiunea dumneavoastră, voi aminti două lucruri concrete despre care am vorbit de mai multe ori și care, în opinia mea, ar putea contribui la atingerea acestor obiective în viitorul îndepărtat.

În primul rând, consider că Uniunea Europeană ar trebui să aibă, mai devreme sau mai târziu, o constituție proprie, transparentă și pe înțelesul tuturor, o constituție pe care orice copil din Europa ar putea să o învețe, fără mari dificultăți, la școală. Așa cum se obișnuiește, această constituție ar trebui să aibă două părți.

În prima parte ar fi formulate drepturile fundamentale și obligațiile cetățenilor și statelor europene, valorile fundamentale pe care se bazează Europa unită, precum și sensul și scopul integrării ei. În cea de-a doua parte ar fi descrise instituțiile principale ale Uniunii Europene, cele mai importante competențe ale acestora și relațiile de reciprocitate dintre ele. Bineînțeles, existența unui astfel de cod de legi nu ar duce automat la transformarea radicală a uniunii de state într-un mare suprastat federal, cum se tem euroscepticii, ar însemna numai că locuitorii Europei unificate ar ști mai clar ce este Uniunea Europeană, ar putea să o înțeleagă mai bine și ar putea să se identifice mult mai ușor cu ea.

Una dintre temele importante puse deseori în discuție în privința reformei instituțiilor Uniunii este cum ar putea fi asigurate statele mici membre ale Uniunii că statele mari nu vor vota în detrimentul lor, păstrându-se totodată principiul ponderii votului în funcție de dimensiunea fiecărui stat. În opinia mea, una dintre posibilități ar fi înființarea unei a doua camere a Parlamentului European în care, bineînțeles, nu s-ar mai vota direct, ci fiecare parlament și-ar vota propriii reprezentanți, să

spunem, trei din fiecare stat. În timp ce prima cameră, adică Parlamentul în care ne aflăm astăzi, ar reflecta dimensiunea fiecărui stat membru, cea de-a doua cameră ar întări egalitatea de drepturi a statelor: toate statele membre ar avea același număr de reprezentanți. În această situație, de exemplu, Comisia nu s-ar mai constitui în funcție de apartenența națională, iar parlamentele naționale ar putea fi implicate în joc mult mai operativ.

Indiferent de rezultatul pe care îl vor avea dezbaterile referitoare la reforma instituțională sau de direcția în care se va dezvolta această reformă, un lucru mi se pare clar: dezacordul sau lipsa unui acord cu privire la chestiunile instituționale nu trebuie să frâneze extinderea Uniunii. Amânarea îndelungată a extinderii ar putea genera consecințe mult mai periculoase decât situația în care reforma instituțională nu ar fi gata.

Doamnelor și domnilor,

Civilizația tehnologică ce cuprinde astăzi planeta noastră își are originile străvechi pe teritoriul european și a fost influențată decisiv de civilizația euro-americană.

Prin urmare, Europa are o responsabilitate specială față de situația acestei civilizații. Însă această responsabilitate nu trebuie să se mai concretizeze niciodată sub forma exportului violent al propriilor valori, idei sau proprietăți către restul lumii. Dimpotrivă: Europa ar putea, în sfârșit, să înceapă cu ea însăși, exercitându-și influența asupra celorlalți cel mult prin puterea exemplului, un exemplu pe care ceilalți pot, dar nu sunt obligați să îl urmeze.

Percepția modernă a vieții ca progres material și creștere permanentă, fundamentată pe faptul că omul se consideră stăpânul universului, reprezintă fața ascunsă și nocivă a tradiției spirituale europene. Această percepție a vieții este exact ceea ce determină amenințările la adresa civilizației contemporane. Cine să se opună mai puternic acestor amenințări dacă nu tocmai acea parte a lumii care a pus în mișcare procesul ce a determinat căderea liberă a lumii contemporane?

Mi se pare că una dintre cele mai importante misiuni ale Europei în aceste momente cruciale este să se gândească serios la modul echivoc în care a contribuit la istoria lumii, să conștientizeze că noi nu am fost doar cei care au dat lumii drepturile omului, ci și cei care i-au

arătat ce înseamnă Holocaustul, nu am fost doar generatorul spiritual al Revoluției industriale și apoi al celei informaționale, ci și cei care, în numele bunăstării materiale, am distrus natura mai mult ca oricând, i-am prădat resursele, am poluat aerul, că într-adevăr, am creat spațiul favorabil dezvoltării fără precedent a științei și tehnologiei, dar am făcut-o sacrificând experiențe umane fundamentale și complexe formate de-a lungul mai multor milenii.

Europa poate începe cu ea însăși. Poate începe să facă economii, să impună restricții, să respecte, conform celei mai bune variante a tradițiilor ei spirituale, ordinea superioară a universului ca ceva ce ne depășește și să respecte ordinea morală, care este consecința acestei ordini superioare. Smerenia, bunăvoința, amabilitatea, respectul față de ceea ce nu înțelegem, sentimentul profund de solidaritate cu ceilalți, stima față de orice alteritate, disponibilitatea pentru sacrificiu și pentru faptele bune pe care doar veșnicia le va aprecia, veșnicia care ne supraveghează prin intermediul conștiinței noastre, acestea sunt valorile care ar putea și ar trebui să fie pe agenda Europei în curs de unificare.

Europa are pe conștiință toate sau majoritatea evenimentelor groaznice care au avut loc în secolul al XX-lea: două războaie mondiale, regimul totalitar fascist și cel comunist.

Dar, în ultimul secol, Europa a trecut pe listă și trei evenimente bune, chiar dacă nu sunt toate în exclusivitate meritele ei: sfârșitul dominației coloniale a lumii, căderea Cortinei de Fier și începutul propriei integrări.

Cred că cea de-a patra sarcină de pe masa de lucru a Europei este să încerce să demonstreze, prin puterea exemplului, că pericolele pe care această civilizație plină de contradicții le-a eliberat în lume pot fi contracarate.

Aș fi fericit dacă la toate acestea ar putea participa în calitate de partener cu normă întreagă și țara din care vin.

Vă mulțumesc pentru atenție.

Note:

[35] Titlu original: *Evropský parlament*. (*N. red.*)

Conferința Transformarea NATO[36]

Praga, 20.11.2002

Doamnelor și domnilor,
Stimate auditoriu,

În primul rând, vă urez tuturor bun venit la Praga, vă mulțumesc că sunteți aici și mulțumesc Host Comittee și Aspen Institute din Berlin pentru organizarea acestei conferințe.

Cu permisiunea dumneavoastră, voi deschide deliberările cu cinci remarci legate direct sau indirect de agenda Summitului NATO de anul acesta de la Praga.

Prima remarcă: la treisprezece ani după căderea Cortinei de Fier și în perioada oribilelor atacuri teroriste asupra populației civile, fiecăruia dintre noi îi este deja clar că principalul inamic

al valorilor apărate de Alianță nu mai este o putere sau o superputere statală localizabilă, ci un rău amplu răspândit și foarte periculos, greu de perceput și de înțeles pentru noi și că de aceea, dacă vrea să își îndeplinească și astăzi misiunea asumată inițial, Alianța trebuie să treacă printr-o transformare clară și rapidă. Aceasta înseamnă să se preschimbe într-un instrument capabil să înfrunte eficient noul tip de amenințare. Prin urmare, nu mai poate fi doar o structură mare cu mulți comandanți fără trupe și cu multe comitete și comisii care nu au o influență semnificativă, pe care statele membre să fie gata să o completeze delegând corpuri din armatele proprii în caz de nevoie. Dacă Alianța vrea să aibă un sens astăzi, trebuie să fie, mai înainte de orice, o organizație dotată cu o cantitate mare de informații prelucrate bine și rapid, o organizație capabilă să decidă cu viteza fulgerului și să trimită cu viteza fulgerului oriunde este nevoie fie propriile unități de intervenție rapidă pregătite să intervină în orice moment, fie forțe speciale din diferite armate capabile să se confrunte cu pericole moderne precum terorismul, armele nucleare, chimice, bacteriologice. Chiar dacă unii nu vor fi de

acord, cel puțin o parte dintre aceste unități ar trebui să fie în subordinea poliției, nu doar a armatei.

Ce anume împiedică sau ce frânează o astfel de transformare? După părerea mea, nimic altceva decât inerția, birocrația, cutumele construite de-a lungul anilor care îi determină pe cei care s-au obișnuit cu ele să se teamă de tot ce este nou. O astfel de inerție trebuie confruntată mai devreme sau mai târziu.

Cred că documentele care se pregătesc pentru summitul Alianței de la Praga urmăresc linia intențiilor strategice și se îndreaptă în direcția despre care vorbesc, respectiv constituie încă un pas important pe această cale. Aceste documente nu vor fi o lectură distractivă și puține ziare le vor publica în întregime. Dar cu atât mai importantă ar trebui să fie transformarea lor în realitate pentru toți cei care pot influența acest lucru.

A doua remarcă: summitul de la Praga va mări semnificativ Alianța, va fi cea mai mare extindere de până acum, o extindere cu adevărat explozivă. Inevitabil, extinderea va provoca diverse complicații. Dar, după părerea mea, importanța pe termen lung a acestei extinderi va fi de o mie de ori mai mare decât

complicațiile pe care le va genera. Doar astfel, Alianța va demonstra că a luat în serios sfârșitul divizării Europei. Dacă ultima extindere care a integrat Polonia, Republica Cehă și Ungaria putea fi percepută ca un gest de probă, un indiciu precaut că ceva s-a schimbat, ca o simplă concesie făcută consecințelor acestor schimbări sau chiar ca un act de altruism, nimeni nu poate înțelege extinderea de acum în acest sens. Dimpotrivă: este un semn clar că Alianța nu este doar un club de veterani ai Războiului Rece care se tem un pic de întâmplările misterioase din țările postcomuniste, ci vrea să fie o organizație care să cuprindă într-adevăr întregul spațiu cultural euro-american indiferent de cine a ridicat la un moment dat pretenții asupra unui teritoriu sau altul. Dacă în ultimele secole, diferite mari puteri au împărțit între ele țări mai mici sau mai mari din Europa fără să le ceară părerea, fie că s-a întâmplat direct, ca în cazul pactului Ribbentrop–Molotov, sau indirect, sub forma Conferinței de la Ialta, expansiunea de acum a Alianței spune răspicat că era acestor fragmentări s-a încheiat definitiv. Europa nu mai este, nu va fi și nu trebuie să mai fie

împărțită în sfere de interes sau de influență peste capetele locuitorilor ei și împotriva voinței acestora.

Ne despart cincizeci și șapte de ani de cel de Al Doilea Război Mondial și până în ziua de azi, după cum se știe, nu a avut loc nicio conferință de pace care să încheie definitiv tot ceea ce ține de acest război. Cine știe dacă acum, după această manifestare clară a intenției generale de a respecta voința tuturor popoarelor europene, nu a sosit momentul organizării unei astfel de conferințe, respectiv a unui eveniment care să îi țină locul într-un anumit sens? Nu știu, poate momentul nu a sosit, poate din diverse motive, o astfel de conferință nu mai poate avea loc, poate nici nu mai este nevoie de ea. Am amintit de această temă de mult uitată numai și numai pentru a sublinia importanța pe care o acord extinderii de astăzi a Alianței.

Dacă vorbim despre extinderea organizației noastre de apărare, nu avem voie să ne ascundem capul în nisip când suntem întrebați când și unde ar trebui să se oprească această extindere, care ar trebui să fie granițele ei, sau dacă o organizație de acest tip se poate extinde la nesfârșit.

Sunt convins că și extinderea NATO are granițele sale logice și că depășirea lor ar însemna pierderea sensului acestei instituții. NATO este totuși, printre altele, o organizație, într-un anumit sens, regională, sau cel puțin așa o înțeleg eu: cuprinde un spațiu cu o civilizație foarte specifică denumită euro-atlantică sau euro-americană sau, într-un cuvânt, occidentală. Bineînțeles, țările din acest spațiu se înrudesc prin istorie, tradiții, valori, culturi, sistem politic, percepția asupra poziției omului în univers. Acest spațiu este totodată destul de clar delimitat din punct de vedere geografic. De aceea, nimănui nu i-a trecut prin minte să-i propună, de exemplu, Noii Zeelande să devină membru NATO, deși aceasta este cu siguranță mai apropiată din punct de vedere cultural de Marea Britanie decât Albania, să spunem, în timp ce Albaniei, mai devreme sau mai târziu, i se va propune statutul de membru. Rusia, dimpotrivă, ocupă o mare parte din Europa, dar este atât de evident că ea este o putere euro-asiatică de sine stătătoare, încât nu ar avea niciun sens să devină membru al Alianței; nu ar duce decât la slăbirea reciprocă a acestor două corpuri și la zădărnicirea relației lor de parteneri.

Am spus de mai multe ori și repet că prima condiție a unei bune colaborări între două state sau organizații regionale este conștientizarea clară a locului unde începe și unde se termină fiecare dintre ele, unde le sunt granițele, în special granițele comune. Acolo unde granițele sunt neclare, situația degenerează de obicei într-un conflict sau chiar într-un război.

Și atunci, unde începe și unde se termină sfera culturală ocupată de Alianță sau pe care ar trebui ori ar fi logic să o ocupe Alianța?

În vest, acest loc este categoric granița dintre Statele Unite și Mexic.

Nu mai sunt atât de sigur de granița din est, depinde într-o mare măsură de percepția de sine a popoarelor, nu doar de considerentele strategice ale organizației și cu siguranță ar trebui deschisă și o discuție referitoare la această temă. Un singur lucru mi se pare clar în acest moment, și anume că, în afara statelor care vor fi acceptate în Alianță mâine, mai devreme sau mai târziu, statutul de membru NATO ar trebui propus, iar acest lucru trebuie clarificat încă de pe acum, țărilor balcanice, și anume Croației, Albaniei, Macedoniei, Serbiei, Muntenegrului și Bosniei și Herțegovinei.

Cum rămâne cu spațiul dintre Vest și Est? Cred că Alianța ar trebui să își declare deschiderea permanentă față de toate democrațiile europene care au fost până acum neutre, de la Finlanda la Elveția și Irlanda. Multe dintre aceste țări au o tradiție istorică a neutralității, fapt pe care, bineînțeles, îl respectăm cu toții. Totuși, consider că toate aceste țări se vor întreba, mai devreme sau mai târziu, ce sens are sau ce vizează în lumea de astăzi neutralitatea, ce înseamnă, ce posibilități pune pe masă sau, dimpotrivă, ia de pe masă. Evident, atunci când există două blocuri de putere, din diferite motive, pentru multe țări este foarte important să își păstreze neutralitatea indiferent de părerea pe care o au despre oricare dintre ele. Dar având în vedere că aceste blocuri nu mai există și că terorismul sau răspândirea armelor de distrugere în masă și crima organizată sunt dușmanii tuturor, ce mai poți crede despre neutralitate? Poți oare fi neutru în fața atentatelor care omoară în general populația civilă?

A treia remarcă: NATO este o uniune originală între două părți strâns înrudite în ciuda distanței geografice și mentale relativ mari dintre ele: America de Nord și Europa. Toate

indiciile conduc la concluzia că perioada contemporană, în care au loc numeroase schimbări, în care se ivesc și se cercetează nenumărate chestiuni, este un test și pentru relația dintre America și Europa și că soarta NATO depinde în mare măsură de cum se va descurca fiecare dintre ele la acest test.

Personal, consider că, deși în viitor ambele părți ale uniunii noastre vor putea împărți între ele diverse sarcini, întotdeauna vor avea nevoie una de cealaltă, poate în viitor chiar mai mult decât acum, de aceea ar fi o greșeală istorică enormă, o catastrofă, dacă s-ar îndepărta semnificativ una de cealaltă din punct de vedere politic.

Ce trebuie făcut într-o astfel de situație?

Cred că prima soluție este să se străduiască să se cunoască mai bine, să se înțeleagă mai bine, să empatizeze mai mult cu pozițiile și dilemele celeilalte.

Europa ar trebui să își amintească mai des că două dintre cele mai mari războaie din istoria lumii de până acum au apărut pe teritoriul său, din cauza unor conflicte dintre țările ei și că în ambele cazuri Statele Unite, care nu au jucat niciun rol în iscarea acestor conflicte, au fost cele care au ajutat în mod decisiv la victoria

forțelor libertății și dreptății. Mai mult de atât: cine știe dacă Europa de Vest ar fi făcut față Războiului Rece și expansiunii sovietice sau comuniste fără susținerea potențialului imens de forțe al Statelor Unite, printre altele și în cadrul NATO. Și tot Statele Unite au fost motorul, chiar dacă aparent întârziat și imperfect, care a dus la soluționarea unor conflicte europene apărute după căderea Cortinei de Fier. Oare ar fi fost Europa capabilă să le rezolve de una singură? Nu sunt sigur. După toate prin câte am trecut în secolul al XX-lea și având în vedere tot ceea ce se întâmplă astăzi și care implică într-o anumită formă sau într-o anumită măsură si Statele Unite, europenii ar trebui să fie mai conștienți de sursele și caracterul responsabilității americane și să aibă, dacă este necesar, și o anumită înțelegere pentru lipsa de sensibilitate, de tact sau pentru aroganța care însoțește uneori această responsabilitate. Aș merge chiar mai departe și aș spune că europenii care se supără pe Statele Unite din cauza modului în care subjugă economia mondială prin corporațiile ei globale ar trebui să își dea seama că Europa a fost cea care a inventat toată această cultură a profitului și expansiunii economice și a pus-o apoi în leagănul Americii. Nu este

foarte înțelept să te superi pe propria reflexie în oglindă. Oare nu este vorba aici, întâmplător, de o etnicizare inacceptabilă a problemei? Doar nu întâmplător se numesc aceste mari corporații „multinaționale“!

De cealaltă parte, America ar trebui să fie conștientă nu doar că își datorează dimensiunea și forța civilizației europene în care își are rădăcinile, ci și că va mai avea nevoie de Europa. Nu este foarte greu să ne imaginăm că, peste zece sau douăzeci de ani, pe diferite continente ale planetei vor apărea alte mari puteri, cel puțin la fel de dezvoltate ca SUA, și că legătura civilizațională, culturală, politică și de siguranță pe care o au cu jumătate de miliard de europeni le va conveni Statelor Unite fie și doar pentru a păstra echilibrul. Poate gâlcevile complicate cu acest cârd de gâște, cum pare probabil Europa pentru americani uneori, au un sens și merită purtate iar și iar. Unde altundeva va putea găsi America un aliat sau un partener mai apropiat din punct de vedere spiritual decât pe teritoriul european?

Remarca a patra: acum o jumătate de an, în Italia, la întâlnirea NATO cu Rusia am contrasemnat validitatea unei legături noi și mai solide între aceste două entități importante.

Aștept cu nerăbdare vești despre cum funcționează parteneriatul, ce rezultate aduce, cum ajută această colaborare lupta împotriva terorismului și împotriva altor pericole contemporane care amenință ambele entități.

Cu toate acestea, aș vrea să amintesc un lucru asupra căruia am atras atenția și la Roma: această legătură solidă dintre NATO și Rusia nu trebuie să dea impresia că emisfera nordică, mai bogată, se aliază în detrimentul Sudului mai sărac sau al altor continente. Intrăm în era unei lumi multipolare a cărei ordine politică și de siguranță ar trebui să pornească de la principiul egalității culturale și civilizaționale, de la existența unor lumi religioase diferite, a unor organizații regionale diferite și a unor continente diferite. De aceea, pe lângă construirea unor relații bune cu Rusia este nevoie încă de pe acum, adică înainte să fie prea târziu, să se caute și să se definească relațiile dintre NATO și celelalte formațiuni importante din lumea contemporană, fie că vorbim despre state sau despre uniuni regionale.

Deseori, eu însumi subliniez că NATO reprezintă o alianță pentru apărarea anumitor valori. Prin acestea înțeleg ordinea politică democrată, drepturile omului, statul de drept,

economia de piață, libertatea discursului și așa mai departe. Da, cu siguranță, așa este. Cu toate acestea, aș recomanda o formulare mai delicată, și anume ca în loc să se vorbească despre valori, să se vorbească mai degrabă despre o anumită accepțiune a valorilor umane universale, în cazul nostru, occidentale. Dacă ne limităm la a spune că reprezentăm și apărăm anumite valori, putem da impresia, bineînțeles neintenționat, că noi credem că alții recunosc și apără niște pseudovalori. Nu cred că omenirea are experiențe bune cu cei care afirmă despre sine că sunt singurii apărători ai adevărului și că sunt singurii cunoscători ai zeităților corecte și că, de aceea, sunt mai buni decât alții, iar aceștia din urmă nu sunt nimic altceva decât niște barbari, păgâni, creaturi dezorientate sau sălbatici. Dimpotrivă, cred că, de multe ori, în numele luptei împotriva barbarilor se comit cele mai mari atrocități.

Înțelegerea altor oameni, a altor culturi, a altor tradiții și încercarea de a nu le privi de sus, ci, dimpotrivă, de a construi împreună cu ele o rețea de relații de egalitate, nu înseamnă, bineînțeles, devierea de la propriile standarde sau ascunderea propriilor convingeri pentru a păstra voia bună. Dimpotrivă: relațiile autentice

de prietenie nu se pot baza pe minciună, pot crește doar pe terenul fertil al deschiderii reciproce.

Două exemple scurte: cu greu îmi pot închipui cum ar putea cineva lupta laolaltă cu rușii împotriva terorismului mondial fără să le spună ce crede despre războiul purtat de ei împotriva poporului cecen, sau cum ar putea cineva lupta alături de Republica Populară Chineză pentru drepturile popoarelor la independență făcând abstracție de politica acesteia din Tibet.

Doamnelor și domnilor,
Stimate auditoriu,

Cu permisiunea dumneavoastră, mă voi referi și la cea de-a cincea și ultima remarcă.

În zilele noastre se vorbește mult despre posibilitatea de a contracara o amenințare universală încă de la începuturile sale, preventiv, înainte ca aceasta să devină o catastrofă generală, chiar dacă asta ar însemna încălcarea suveranității statale. Din punctul de vedere al NATO, dezbaterea vizează în principiu posibilitatea de a interveni în afara cadrului articolului 5 din Tratatul de la Washington.

Este o întrebare foarte dificilă și probabil că trebuie pusă de fiecare dată și de fiecare dată

trebuie căutat un răspuns, pentru că un răspuns universal, care să se poată aplica în toate cazurile posibile, nu doar că nu există, dar dacă cineva l-ar propune, ar intra pe un teren minat.

Personal, înclin să spun că răul trebuie combătut mai degrabă în față decât la maturitate, dar în același timp tind să cred că viața, libertatea și demnitatea umană sunt valori mai presus de suveranitatea statală. Poate tocmai această înclinație a mea îmi dă dreptul de a adresa această chestiune, una cu adevărat foarte serioasă și complicată.

În timpul vieții mele, țara noastră a trecut prin două experiențe, ambele cu consecințe imprevizibile și profunde pe termen lung: prima a fost capitularea de la München, când, pentru a menține pacea, două democrații europene au cedat presiunii lui Hitler și i-au permis să mutileze Cehoslovacia de atunci. Cu toate acestea, nu au reușit să mențină pacea. Dimpotrivă: Hitler a înțeles evenimentele de la München drept un ultim semn că poate porni un război sângeros în Europa și în cele din urmă în toată lumea. Cred că nu doar eu, ci majoritatea concetățenilor mei percep

experiența de la München ca pe un argument în favoarea ideii că răul trebuie oprit de la bun început.

Dar mai avem și o altă experiență: invazia și ocuparea Cehoslovaciei de către statele Pactului de la Varșovia, din anul 1968. Atunci tot poporul scanda cuvântul „suveranitate“ și blestema declarația sovietică oficială conform căreia era vorba despre un „ajutor frățesc“ acordat în numele unei valori mai înalte decât suveranitatea statală, adică în numele socialismului care la noi era, chipurile, amenințat și prin a cărui amenințare era, chipurile, amenințată însăși speranța omului la o viață mai bună. Noi știam aproape toți că este vorba numai și numai despre supremația puterii sovietice și despre exploatare economică, însă în Uniunea Sovietică milioane de oameni credeau probabil că aici suveranitatea statală a fost încălcată în numele unei valori mai înalte, al unei valori umane.

Cea de-a doua experiență mă obligă să fiu foarte precaut. Și mi se pare că de fiecare dată când vrem să intervenim împotriva unui stat în numele apărării vieților omenești, trebuie să ne

întrebăm, chiar și pentru o secundă și doar în sinea noastră, dacă nu cumva este vorba despre o altă versiune de „ajutor frățesc".

Acum trei ani, în Kosovo, am văzut cum sute de mii de săteni obișnuiți se întorceau în casele din care fuseseră alungați. Nu cunosc un alt caz în istoria modernă în care, la doar jumătate de an după ce au fost alungați, să se întoarcă la casele lor aproape un milion de oameni. Atunci, sătenii aceștia mi-au mulțumit, în calitate de proaspăt reprezentant al unei țări membre NATO, cu ochii în lacrimi, pentru intervenția împotriva regimului criminal al lui Miloșevici. Mi-am dat seama din nou că dezbaterile foarte serioase și responsabile din interiorul Alianței, cu privire la necesitatea de a interveni sau nu, au dus atunci la decizia corectă.

Dar asta nu înseamnă că se va întâmpla la fel de fiecare dată. De aceea, este nevoie să se cântărească de fiecare dată cu un cântar foarte fin dacă este cu adevărat vorba despre a ajuta niște oameni care se confruntă cu un regim criminal și despre a proteja populația de armele acestui regim, sau dacă nu cumva este doar o altă versiune de „ajutor frățesc" mai sofisticată, firește, decât cea sovietică din 1968.

Niciodată nu ne vom putea dezice de responsabilitatea pe care o avem pentru deciziile noastre, vom purta întotdeauna această responsabilitate, fie că vom lua decizii bune sau proaste, vom fi responsabili în fața concetățenilor noștri și în fața istoriei. Ce putem face, însă, și ce ar trebui să facem, este ca înainte de a lua o decizie să avem de fiecare dată o dezbatere care să ia în calcul toate alternativele și toate consecințele previzibile și de fiecare dată în cadrul dezbaterii să îi ascultăm cel mai atent exact pe cei ale căror idei sunt cele mai îndepărtate de ale noastre.

Stimați prieteni,

Vă mulțumesc pentru atenție și vă doresc succes în deliberări!

Note:

[36] Titlu original: *Konference Transformace NATO*. (*N. red.*)

Discursul de Anul Nou[37]

Praga, 1.01.2003

Stimați concetățeni,

Astăzi se împlinesc zece ani de când Republica Cehă a devenit stat independent.

Ce a fost înainte de asta?

În principiu, au fost trei ani de dospire revoluționară în care s-a schimbat întregul sistem juridic, s-a reînnoit democrația, au fost resuscitate libertățile suprimate zeci de ani, în care vasta proprietate deținută de stat a trecut masiv în mâinile proprietarilor privați, în care aproape de pe-o zi pe alta apăreau grupuri întregi de politicieni, în care s-au născut partide politice noi, în care a luat naștere viața federativă, iar noi, în calitate de politicieni începători, ne-am familiarizat rapid cu dimensiunea problemelor care dormitau sub

acoperământul condițiilor anterioare și a căror profunzime puțini dintre noi o puteau estima cu exactitate.

O temă importantă pusă pe masa de lucru în această perioadă a fost problema conviețuirii cehoslovace, adică o problemă pe care totalitarismul federalizat nu a rezolvat-o, ci dimpotrivă, a ascuns-o cu abilitate. Nu are sens să negăm că pe mulți dintre noi, cehii, ne-a luat prin surprindere, pentru că generații întregi am crescut cu sentimentul implicit că în spatele discuțiilor mai serioase despre independența națională slovacă se ascunde ceva suspect și periculos.

La vremea aceea, am încercat frenetic și uneori poate chiar naiv sau stângaci să rezolvăm problema conviețuirii cehoslovace, întrucât ne lăsam cu toții pradă iluziei că este o sarcină pur tehnică ce vizează doar o mai bună distribuire a competențelor.

Disputele nesfârșite de atunci au dus până la urmă la separarea statelor. Aceasta a avut un mare avantaj: s-a desfășurat pașnic, fără violență, fără mari conflicte și fără probleme nerezolvate, câștigând astfel respectul general, pentru că de obicei nu se întâmplă așa. A avut însă și o meteahnă: chestiunea aceasta extrem de

importantă – dispariția unui stat și apariția altor două state – nu a fost decisă de cetățeni prin vot popular, așa cum ar fi fost normal într-o democrație, ci totul s-a desfășurat la nivel tehnic, de parcă ar fi fost o operațiune contabilă. Poate din acest motiv împărțirea Cehoslovaciei în Republica Cehă și Republica Slovacă a lăsat un gust amar și un sentiment ciudat de stinghereală. Nu au existat nici un segment important de cetățeni care să protesteze împotriva despărțirii statului, dar nici un segment important care să sărbătorească acest fenomen. De parcă pur și simplu nu mai rămăsese nimic de spus și de parcă opinia publică ar fi răsuflat ușurată că fusese depășită perioada disputelor nesfârșite și traumatizante.

Toate acestea s-au întâmplat demult, fac parte din istorie, și odată cu trecerea timpului, am sentimentul din ce în ce mai puternic că, deși a fost ciudat, este bine că s-a întâmplat. Majoritatea popoarelor trebuie să încerce măcar o clipă să vadă cum este să ai un stat propriu, pentru ca apoi să poată colabora bine cu celelalte popoare. Cehii și slovacii sunt astăzi mai aproape unii de alții decât înainte, nu mai există acum nicio amărăciune între ei, îi unesc obiective comune: participarea la procesele

mondiale și europene de integrare și renunțarea treptată și în interes propriu la o parte din suveranitatea statului în favoarea unei influențe mai mari și a apartenenței la entități mult mai mari și mai puternice. Trăim într-o lume interconectată și mergem mână în mână, cehii și slovacii, pășind pe acest teren nou. Acesta este lucrul cel mai important.

Probabil că este oportun să amintesc astăzi lucrurile bune care s-au întâmplat în acești zece ani de la apariția Republicii Cehe. Mai ales că majoritatea dintre noi nici nu le mai conștientizează.

În primul rând, lumea nu ne mai vede ca pe o bucățică dintr-un stat desființat, a cărui existență sau al cărui sens este greu de înțeles. Dimpotrivă, astăzi suntem o democrație europeană de încredere, respectată, în care călătoresc cu plăcere politicieni, întreprinzători, artiști și turiști străini, membră în organizații internaționale importante și care se remarcă printr-o stabilitate internă lăudabilă și prin potențialul creativ al cetățenilor săi.

În plus, avem un stat bine ancorat din punctul de vedere al siguranței, de fapt avem cel mai bun și cel mai solid sistem de siguranță din întreaga istorie a statului ceh. Vorbesc aici

despre statutul de membru al Alianței Nord-Atlantice. În special datorită misiunilor întreprinse în străinătate și capacității anumitor unități, armata noastră se bucură de un renume bun printre aliați.

Ne-am obișnuit cu libertatea nou câștigată și o folosim din plin, întărim ordinea politică democratică și dezvoltăm tânăra noastră economie de piață. Uneori cu mai mult succes, alteori cu mai puțin succes, ne străduim să ne luptăm cu toate fenomenele mai puțin bune legate de transformarea noastră, de la crimă organizată, corupție sau manifestări de intoleranță față de oamenii de etnie diferită, până la marea criminalitate economică venită ca răspuns la ispitele care au însoțit privatizarea.

Dar ce este esențial: cresc generații noi, generații de oameni care și-au căpătat ideile în libertate și nu sunt deformați de viața în comunism, oameni care acceptă de bune noile condiții. Ar fi excelent dacă intrarea lor în diferite domenii ale vieții publice ne-ar determina să ne ocupăm de propriul trecut din ce în ce mai punctual, mai temeinic și fără prejudecăți, deoarece fără a reflecta deschis la trecut nu putem fi împăcați cu noi înșine, nu

ne putem lua rămas-bun de la multe dintre consecințele operei distructive lăsate de regimul anterior în sufletele noastre.

Dragi prieteni,

Anul care s-a încheiat ieri nu a fost la fel ca anii precedenți, deoarece ne-a adus câteva schimbări și evenimente importante pe care nu trebuie să le uităm și pe care trebuie să le exploatăm pentru a obține din ele ce este mai bun și tot ce este posibil.

În primul rând, a fost anul mai multor tipuri de alegeri. Ne putem plânge de participarea mică la vot și de altele, însă un lucru nu putem nega: aceste alegeri au demonstrat că, pe lângă cei pentru care politica este în primul rând un mod de a manevra calculat sfera puterii, iar puterea însăși este supusă divizării, pot activa aici și oameni deschiși, dispuși să îi asculte pe alții, pe scurt cei care redau administrării afacerilor publice sensul ei intrinsec. Iar acest lucru ne dă o speranță nouă.

Anul care s-a încheiat a fost totodată anul în care Alianța ai cărei membri suntem s-a întrunit pentru prima dată într-un loc situat dincolo de fosta Cortină de Fier, la noi, la Praga. După cum știți, acest summit a avut un mare succes și

o semnificație aproape revoluționară: au fost hotărâți următorii pași importanți care să transforme Alianța într-o organizație capabilă să înfrunte un spectru nou de amenințări, pregătită să cuprindă toată Europa, nu să accepte doar anumite state. Totodată, această adunare a specificat clar că misiunea Alianței nu este de a servi în primul rând politicienilor, generalilor și producătorilor de armament, ci dimpotrivă, de a proteja toți cetățenii și de a servi siguranței universale, păcii și libertății umane. Sigur că nici nu este nevoie să subliniez cum se întorc toate acestea în folosul nostru, chiar dacă indirect: am redat Pragăi autoritatea unui oraș în care se scrie istoria!

La scurt timp după summit, a avut loc un eveniment la fel de important: eforturile noastre de ani buni au fost încununate de succes și, împreună cu alte nouă țări, am fost invitați în Uniunea Europeană. Datorită acestui fapt avem șansa de a contribui la prima încercare, istorică, a Uniunii Europene de a înființa prima ordine internă proprie, bazată pe principiul egalității, împărtășirii valorilor democratice și respectului față de voința tuturor componentelor ei. Uniunea Europeană nu reprezintă doar fonduri de solidaritate acordate de cei bogați celor

săraci, chiar dacă și acest aspect este important: m-am convins de asta de nenumărate ori când am avut posibilitatea de a observa dezvoltarea dinamică a țărilor care nu erau foarte bogate când au aderat. Uniunea Europeană este însă în primul rând un proiect amplu de conviețuire pașnică pe continentul nostru și de conviețuire pașnică în raport cu alte părți ale lumii, adică un proiect care ar trebui să încheie definitiv cei două mii de ani de războaie, conflicte, creare a sferelor de interese, compromisuri lașe cu forțele răului și lupte pentru dominația celor puternici asupra celor slabi, inclusiv a Europei asupra lumii. Sunt ferm convins că referendumul cu privire la acceptarea noastră se va bucura de interesul multor cetățeni care conștientizează amploarea deciziei lor.

Anul trecut ne-a adus și o mare încercare, de o gravitate până acum străină nouă: inundația. Mulțumiri speciale și recunoștință tuturor celor care au salvat viețile și proprietățile oamenilor, precum și tuturor celor care au ajutat la îndepărtarea urmărilor distructive ale inundațiilor și care au contribuit dând o mână de ajutor. Mulți dintre noi au pierdut foarte mult, inclusiv case construite de-a lungul anilor, întreaga societate a pierdut mult sub forma

monumentelor și arhivelor distruse. Totodată, a fost dovedit un lucru extrem de important: la greu, știm să colaborăm creativ și urgent și suntem capabili de solidaritate. Prin urmare, nu este adevărat că trăim într-un fel de *El Dorado* al egoiștilor. În societate există o voință puternică de a face fapte bune. Trebuie doar eliberată și atunci când nu ne confruntăm cu o catastrofă, trebuie să îi creăm un climat prielnic.

Mai mult de atât: la fel ca inundațiile din 1997, și cele de anul trecut sunt o experiență importantă și un avertisment pentru toți cei care se ocupă de natură, de administrarea apelor și pădurilor, de forma urbanistică a așezărilor umane, precum și pentru politicieni, administrația locală și întreprinderile care ar trebui să le creeze acestora cele mai bune condiții de lucru, chiar dacă asta presupune sacrificarea unui interes imediat în favoarea unui interes pe termen lung. Ar trebui să creăm o armonie între cele mai noi cunoștințe din știință și posibilități tehnologice și cunoștințele practice ale predecesorilor noștri, care și le-au transmis unii altora timp de milenii și pe care nu îi chinuia atât de mult întrebarea de ce este mai bine într-un fel decât în altul, ci aveau un respect mai mare pentru soluția care se dovedise

a fi mai bună. Ar fi foarte bine dacă aceste inundații ne-ar ajuta să înțelegem că nu suntem stăpânii lumii, ai cosmosului, ai Pământului și ai naturii, ci doar componente ale acestora și că ar trebui să calculăm bine unde sunt limitele intervenției asupra mediului fără de care nu am putea exista, adică unde anume se transformă succesul calculabil, pe termen scurt, în distrugere pe termen lung, într-o distrugere uneori ireparabilă, ale cărei urmări nefaste nu le mai poate calcula nimeni.

Dragi concetățeni,

Când vorbeam despre împărțirea Cehoslovaciei ca despre o operațiune tehnică, a apărut o chestiune despre care s-a discutat atunci foarte puțin: ideea de bază a statului nostru.

Nu sunt sigur că Republica Cehă are un principiu fundamental propriu pe care îl poate enunța sau chiar declara. Sunt însă sigur că mulți bărbați importanți și multe femei importante din istoria noastră au formulat în diferite moduri un set de principii înțelepte de conviețuire la care este bine să ne întoarcem de fiecare dată, pe care este nevoie să ni le amintim, să le dezvoltăm, să le răspândim sau să le proiectăm în viețile și în munca noastră. Unul dintre aceste principii este

responsabilitatea nu doar pentru și față de sine, ci și pentru și față de concetățeni, nu doar pentru și față de comuna sau satul fiecăruia, ci și pentru și față de societatea umană extinsă. Chestiunea cehă este chestiunea umană, spunea Masaryk. Cred că nu este nevoie să vorbim în fiecare propoziție despre popor sau interesele naționale, ci ar trebui să ne preocupăm mult mai mult de aproapele nostru, indiferent că stă pe aceeași stradă cu noi sau undeva la celălalt capăt al lumii. Da, cel mai bine deservim interesele noastre naționale atunci când ne purtăm frumos unul cu altul, cu țara pe care o locuim, dar și cu celelalte popoare și când ne gândim fără prejudecăți la istoria oamenilor, la destinul oamenilor și la misiunea lor pe această lume. Așadar, fie ca smerenia, interesul față de aproapele nostru, responsabilitatea umană, simțul justiției și solidaritatea să fie ceea ce numim principiul fundamental al statului ceh!

Doamnelor și domnilor,

Evoluția democratică a țării noastre este ireversibilă. Dar aceasta nu înseamnă că misiunea noastră s-a încheiat. Trebuie să ne amintim în fiecare moment că democrația nu se referă la o anumită structură a instituțiilor, ci la spiritul, la conținutul uman, la sensul și

idealurile pe care le deservește structura aceasta. În cazul nostru, înseamnă printre altele că este nevoie să construim continuu baraje noi în fața cruzimii ce se ascunde după stindardul generator de profit, precum și în fața încercărilor de a trezi în oameni frica de exprimare sau de adunare liberă, și totodată este nevoie să întărim continuu autoritatea și independența poliției și justiției, acești garanți ai corectitudinii. Din păcate, există în continuare diferite găști de oameni dispuși oricând să se îmbogățească în detrimentul altora și care încearcă să obțină imunitate în fața justiției sau acoperire politică. Nu avem voie să le privim cu resemnare!

Parlamentul nostru va alege în curând un nou președinte al republicii. Cred că cel care va ajunge președinte va fi un om înțelept, deschis și responsabil, care va fi un partener creativ al reprezentanților politici aleși de curând și în care toți cetățenii de bună-credință vor vedea un aliat.

Alegerea unui funcționar al statului, oricât de importantă devine ea în aceste circumstanțe, nu este fenomenul cel mai important din viitorul nostru. Fără susținerea cetățenilor, nici cel mai bun președinte nu va reuși să facă mare lucru.

Exact asta am spus, printre altele, acum treisprezece ani, în primul meu discurs de Anul Nou, iar astăzi, când vă vorbesc pentru ultima oară cu ocazia Anului Nou, nu îmi rămâne decât să o repet.

Stimați concetățeni,
Dragi prieteni,

Fie ca această țară să fie pentru totdeauna și din ce în ce mai clar casa noastră frumoasă și cinstită, a tuturor, să fie o țară de care să putem fi din ce în ce mai mândri!

Vă doresc toate cele bune în anul 2003 și în viitor!

Note:

[37] Titlu original: *Novoroční projev.* (*N. red.*)

Premiul Gandhi pentru Pace[38]

Delhi, 5.01.2004

Stimate domnule președinte,
Doamnelor și domnilor,
Stimate auditoriu,

De curând, eu și soția mea ne-am răsfățat făcând o călătorie cu mașina prin Europa. Mai făcuserăm ceva asemănător cu treizeci și cinci de ani în urmă, iar ideea ne-a venit de la amintirile despre această călătorie din trecut. Ce a urmat era previzibil: am fost surprins de câte multe schimbări au avut loc. Am mers numai pe autostradă, deci nu am văzut nicio pădure, nu am văzut natură, nici sate, nici orășele. Ceea ce nu este neapărat deranjant, căci măcar așezările umane nu sunt distruse de traficul de pe autostradă. Să sperăm că natura, fauna și flora vor supraviețui tăieturii drastice pe care autostrada o face în peisaj. Altceva a fost însă

groaznic: pe autostrăzi erau sute de mii de mașini, în special camioane care, depășind de obicei viteza legală și depășindu-se unul pe altul fără semnalizare, chiar și pe viaductele care trec pe deasupra prăpăstiilor sau în tuneluri, transportau dintr-un loc în altul, fără niciun sens, aceleași produse pentru ca danezul să își poată unge pâinea cu unt italienesc, iar italianul, cu unt danez. Ambele tipuri de unt parcurg mii de kilometri fără nicio logică, urmând doar legile oarbe ale economiei de piață și, printre altele, murdăresc aerul cu gaze de eșapament, în timp ce din pământ se extrag ultimele resturi de țiței.

Din călătoria menționată, mi s-a întipărit în memorie o imagine pe care nu o voi uita niciodată: am ieșit de pe autostradă într-un mare oraș din sudul Europei în care, evident, ne-am rătăcit. Am ajuns în cele din urmă într-un cartier portuar ciudat cu sute de docuri, depozite, hangare și blocuri de locuințe mai mult sau mai puțin sărace. Nicăieri, nici țipenie de om. Apoi am văzut un om care mergea pe trotuar ținând telefonul mobil strâns bine între umăr și ureche și părând, de aceea, schilodit. Și deodată, mi-am dat seama că este un simbol important: omul însingurat într-o eră în care

relațiile umane, dialogul și privitul în ochi sunt înlocuite perfect de tehnologia care nu apropie oamenii, ci îi înstrăinează din ce în ce mai mult. Oricine poate oricând împărtăși ceva cu cineva sau îi poate scrie, dar se cunosc ei oare mai bine datorită acestui lucru? Oare se înțeleg mai bine? Se iubesc? Nu aș spune. Doar își pierd intimitatea. Cineva ascultă, din cada lui din Alaska, cum un cunoscut împărtășește cu el experiența pe care o are într-o piață în India, dar semnificația umană a contactului lor, acel ceva prețios și valoros, în opinia mea, se diminuează sau dispare cu desăvârșire. Intonația, zâmbetul, privirea, gesturile, aceste componente inerente comunicării umane sunt înlocuite de un limbaj nou, universal, telegrafic, prescurtat și depersonalizat.

Cu aproximativ un an în urmă, după treisprezece ani lungi și absolut revoluționari, am părăsit funcția de șef de stat. Una dintre urmări a fost că nu am fost nevoit să învăț să lucrez la alt calculator, evident, mai modern, decât cel cu care mă obișnuisem de ani buni, nu a trebuit să învăț să folosesc un telefon mobil de cea mai nouă generație, nici să conduc o altă mașină decât cea pe care o știam din perioada în care nu aveam șofer. Toate aceste dispozitive mi

se păreau groaznic de complicate, se pricep să facă orice. Dar pentru ca un om inocent ca Mowgli să învețe să umble cu ele, el trebuie să citească mai întâi un munte de instrucțiuni, aproape la fel de mare ca Enciclopedia Britanică. De aceea, am uneori impresia că, deși aceste dispozitive sunt menite să ne facă viața mai ușoară și să ne ajute să câștigăm timp, în realitate, ne mănâncă timpul și ne împiedică să ne dedicăm unor chestiuni mai importante decât instrucțiunile lor, de exemplu gândurilor despre propria ființă, despre miracolul creației sau lecturii discursurilor lui Gandhi. Evident, nu este vina acestor dispozitive, nici a inventatorilor lor. Este consecința incapacității omului contemporan de a ține pasul cu el însuși.

Dar există pe lume și lucruri mai serioase decât cele despre care vorbesc. Știm cu toții că civilizația noastră poluează iremediabil aerul, că scoate întreaga planetă de pe șinele pe care a mers sute de mii de ani, că îi devalizează irațional resursele, că această cădere liberă, fără să vrea și fără să trebuiască, adâncește prăpastia socială dintre păturile sale individuale, că uniformizează necugetat viața și culturile

popoarelor, oferindu-le pe nesimțite tuturor același mod de viață ispititor și totodată distructiv.

Cu toate acestea, lumea se interconectează captivant, dar într-un mod ciudat, ba aș spune chiar ambiguu: să observăm, de exemplu, că astăzi, printre ocupațiile oamenilor regăsim în mod obișnuit și meseria de întreprinzător și că pe nimeni nu interesează în ce domeniu întreprinde respectivul. Vremurile când oamenii erau hangii, proprietari de mine, proprietari de plantații sau producători de automobile au dispărut încetul cu încetul. Proprietatea se îndepărtează de ocupația efectivă a omului, iar cei mai mari proprietari au încetat să mai gestioneze manufacturi care produc bunuri concrete și gestionează în schimb doar miliarde care fac înconjurul lumii sub formă electronică. Momentan, economia mondială pare să profite de pe seama acestui fapt, cel puțin așa arată indicatorii măsurabili, dar în ceea ce privește perspectiva pe termen lung, discrepanța din ce în ce mai mare între generarea profitului și cea a valorilor nu va avea, după părerea mea, consecințe bune.

Repet, nu mă pronunț aici împotriva invențiilor omului, a telefoanelor, camioanelor, centralelor

atomice ori calculatoarelor. Pe cât de puțin le înțeleg, pe atât de mult le admir. Vorbesc despre faptul că civilizația globală contemporană nu știe să se comporte responsabil cu propriile produse. Se pot scrie mii de cărți deștepte pe această temă, dar nimic nu este pus în aplicare. Știm care sunt amenințările ce planează deasupra capetelor noastre și totuși eforturile noastre de a le combate sau de a le evita sunt minime.

Cu siguranță știți deja motivul pentru care vorbesc despre toate acestea. Mă gândesc, bineînțeles, la Mahatma Gandhi și la ce ar spune în fața acestei așa-numitei globalizări de astăzi.

Îndrăznesc să afirm că știu sau cel puțin intuiesc. Ne-ar avertiza, așa cum a avertizat odată India cu privire la fabricile de textile din Manchester sau cu privire la căile ferate. Fără îndoială, cu tonul urgent, captivant și convingător din glasul său ne-ar transmite un semnal de alarmă.

Ce este poate mai puțin evident și merită specificat în mod special este ceea ce le-a repetat Gandhi constant concetățenilor săi referitor la responsabilitatea specială pe care o au față de tot ceea ce îi afectează. Dominația colonială și

exploatarea materială a Indiei nu reprezentau pentru ei catastrofe iremediabile cum ar fi fost un mare meteorit, erau ceva ce toată lumea, inclusiv indienii, tolera, facilita, ceva la care într-un fel sau altul toți erau părtași, pe care îl alimentau și la a cărui perpetuare contribuiau.

Cred că exact așa se întâmplă și astăzi. Consider că nu are sens să comentăm împotriva unei companii pentru că inundă lumea cu sandviciuri groase, dezgustătoare, care se dezintegrează în permanență cât timp le înfulecăm fără să ne punem nicio întrebare. Da, probabil sunt mai ieftine decât orice altceva, dar întrebarea este cât de scump vom plăti cu toții la un moment dat pentru acest ieftin. Companiile multinaționale sunt deseori considerate principalii vinovați pentru impactul negativ al evoluției civilizației contemporane. Dar nu sunt ele oare doar niște vinovați suplinitori, de rezervă, a căror învinuire ne face nouă viața mai ușoară? Nu suntem oare la urma urmei noi toți responsabili pentru impactul negativ al acțiunilor lor, pentru că facilităm prin comportamentul nostru acest tip de activitate? La o adică, aceste activități pot fi combătute cu

succes prin simpla rezistență pasivă gandhistă! Însă, ce-i drept, această cale nu este deloc confortabilă.

Într-adevăr, dacă nu îți poți imagina viața fără cel mai nou model de mașină sau dacă nu te poți deplasa decât cu mașina proprie în care circulă ore în șir, cum se întâmplă în majoritatea mașinilor, o singură persoană, nu poți striga sus și tare împotriva producătorilor care inundă lumea cu noi și noi mașini, fără să le pese de consecințele negative pe care le are activitatea lor, printre care și imposibilitatea de a traversa majoritatea metropolelor din lume, nici nu te poți supăra pe firmele care dețin, pretutindeni în lume, în spatele fiecărui copac, o pompă de benzină sau de motorină.

Cu alte cuvinte, revin la ceea ce încerc să spun de mult timp: rădăcinile cele mai adânci ale problemelor civilizației contemporane se găsesc în sfera spiritului uman. Depinde doar de noi, oamenii contemporani, dacă la un moment dat propria noastră civilizație ne va înghiți pe noi sau pe urmașii noștri. Modul în care omenirea va putea respinge pericolele care planează astăzi deasupra ei depinde doar de relația noastră cu

veșnicia, cu viața și darurile sale și cu moartea și de cât de responsabili suntem față de noi înșine și față de lume.

Prin urmare, fiecare dintre noi, oricât de mică ar fi influența sa asupra mersului general al lucrurilor, trebuie să înceapă de la propria persoană lupta cu toate problemele care amenință lumea, fie că sunt vizibile sau ascunse. Mi se pare că acesta este mesajul operei și acțiunilor întreprinse de Mahatma toată viața sa și că este un mesaj care continuă să fie actual.

Stimate domnule președinte,
Stimați oaspeți,

Cu exact zece ani în urmă am avut cinstea de a primi aici, în capitala Indiei, Premiul Indira Gandhi. Am citit recent discursul pe care l-am ținut atunci și, exceptând tonul mult prea suveran pentru gusturile mele de acum, trebuie să spun că mă bucur că, în principiu, sunt în continuare de acord cu ceea ce am spus. Nu voi repeta aici ceva ce am zis și data trecută. Voi aminti un singur lucru despre care nu am vorbit atunci și la care, având în vedere circumstanțele, nu am cum să nu mă gândesc acum.

Mă refer la fanatism, la îndoctrinare, la sectarism agresiv și la terorism. De mâna unor

fanatici au murit Mahatma Gandhi, Indira Gandhi și fiul ei, Rajiv. Sunt lucruri groaznice, greu de crezut.

Astăzi, situația este chiar mai gravă decât pe vremea când au fost comise aceste crime. Fanaticii teroriști nu-i condamnă la moarte doar pe cei pe care îi urăsc personal, ci și pe mulți alți oameni care nu au nicio legătură cu ei. Și din nou, invențiile moderne le permit să săvârșească astfel de rele la o scară nemaiîntâlnită în istorie.

Există multe metode de a combate această oroare a zilelor noastre. De altfel, se poartă dezbateri captivante pe această temă atât în presa mondială, cât și între politicieni.

Cu toate acestea, aș îndrăzni să atrag atenția asupra unui singur aspect legat de ceea ce am spus cu o clipă în urmă. Am un sentiment puternic că această cădere precipitată, pripită, chiar frenetică a civilizației contemporane, la care contribuim cu toții într-o anumită măsură, este unul dintre pârâiașele care se varsă în albia pricinilor terorismului contemporan. Unificarea rapidă a civilizațiilor este irezistibil de seducătoare pentru indivizi și comunități întregi, dar totodată, într-o măsură semnificativă, este un factor de frustrare, chiar

dacă este poate o frustrare subconștientă. Marea capitulare a spiritului uman, a responsabilității și religiozității umane în fața presiunii agravează cu siguranță în anumite medii sentimentul de vid și disperare. Și indiferent de intențiile care îi conduc pe teroriști sau pe liderii acestora, un lucru e clar: pot găsi oricând o oarecare simpatie sau sprijin care să le ușureze activitatea criminală în spațiul disperării umane vag definite, chiar metafizice.

Un motiv în plus pentru a căuta să reparăm lumea în special în domeniul spiritului uman, al conștiinței și responsabilității umane, adică începând de la propria persoană, de la cultivarea propriei discipline, a capacității noastre de a rezista ispitelor și, bineînțeles, de la entuziasmul creator pe care trebuie să-l răspândim în jur.

Stimate domnule președinte,
Stimate auditoriu,

Faptul că astăzi mi se acordă premiul care poartă numele unuia dintre cei mai buni fii ai țării dumneavoastră și dintre cei mai importanți oameni ai secolului al XX-lea este o mare onoare pentru mine. În adâncul sufletului nu sunt sigur că îl merit. Însă sunt sigur că idealurile al căror adept sunt îl merită.

Vă mulțumesc pentru atenție.

Note:

[38] Titlu original: *Mírová cena Mahátmy Gándhího.* (*N. red.*)

Conferința firmei UPS Longitudes 04[39]

Paris, 26.10.2004

Doamnelor și domnilor,
Stimate auditoriu,

Întâmplarea face ca de curând să fi avut o zi care m-a făcut să mă gândesc la tema așa-zisei globalizări, respectiv la dezvoltarea civilizației contemporane și la diversele ei capcane.

În după-amiaza acelei zile, eram la cumpărături într-un supermarket. Era mare cât holul unei gări. M-am plimbat un pic prin el, minunându-mă ca de fiecare dată de varietatea extraordinară a mâncărurilor oferite, prin intermediul cărora te obligă să cumperi mai multe alimente decât ai venit să iei. Bineînțeles că am picat și eu în capcană, intrasem inițial să iau un kilogram de mere și am ieșit cu coșul plin cu tot felul de lucruri interesante. A fost însă un pachet pe

care îl pusesem inițial în coș și pe care până la urmă nu l-am mai luat. Era un semipreparat, carne tocată condimentată pe care trebuie doar să o pui la cuptor și chiftelele sunt gata. Bătrânul vânzător de la raionul de produse din carne m-a recunoscut și m-a sfătuit să nu iau pachetul de carne. Chipurile, nu e produs la ei, ci adus și distribuit în tot lanțul de magazine, de Dumnezeu știe unde, și nimeni nu știe ce au tocat acolo. Mai mult, din respect pentru acel domn cumsecade am pus pachetul înapoi pe raft și l-am întrebat unde se poate găsi în orașul acela o măcelărie în care să toace în fața mea carnea pe care o cumpăr. Domnul a aruncat o privire conspirativă în jur și apoi mi-a spus în șoaptă: „Ne-au băgat în faliment.“ Era fostul măcelar, umilit probabil de faptul că la bătrânețe era nevoit să servească într-un raion produse la prepararea cărora nu luase parte.

Știu că există și în supermarketuri tejghele unde carnea este tocată sau tăiată așa cum vrea clientul. Mi se pare, totuși, că aceste mari magazine elimină, într-adevăr, pe nesimțite multe magazine și ateliere mici din comune și orașe. Din punct de vedere strict economic, adică din perspectiva productivității și a profitului, probabil că este mai avantajos să

concentrezi cea mai mare parte a producției și a vânzării sub aripile multinaționalelor care au și bani, și așa-zisul „know-how“. Există însă și alte considerente în afară de cele pur economice. Considerente la fel de importante, dacă nu chiar mai importante.

Magazinele mici, de stradă sau de la colțuri, cele din piațetele satelor și orașelor erau cândva și mici centre de socializare. Mergeau acolo vecini care se cunoșteau cu vânzătorul, schimbau două-trei cuvinte la magazin și, datorită acestei dimensiuni umane, respectiv a naturii individuale a actului de cumpărare, prăvăliile funcționau ca una dintre numeroasele instituții care intermediază o anumită stabilitate socială. Datorită lor, oamenii din comunitate nu erau anonimi, ci se aflau sub un oarecare control, prăvăliile funcționau ca un instrument pe care profesioniștii l-ar numi autocontrol moral al societății sau autocontrol social. Cu cât acest autocontrol este mai puternic, cu atât mai sigur va reuși o societate să păstreze anumite norme elementare de conviețuire umană sau să implementeze imperativele morale fundamentale și cu atât mai puțin va avea nevoie să cioplească aceste norme pe tabla de legi și reguli pe care până la urmă ajung să le

știe doar specialiștii și care, de aceea, încetează să mai reprezinte vreo garanție. Nu vreau să spun că lichidarea întreprinderilor mici ar fi exact factorul care determină înstrăinarea și, în consecință, creșterea agresivității și a criminalității. Vreau să spun doar că eliminarea lor este o componentă organică a unei întregi mișcări a civilizației contemporane care duce la uniformizare și depersonalizare și că acest trend al dezvoltării are, fără îndoială, o influență negativă asupra întregii lumi a moravurilor umane și duce deseori la apariția unui nou tip de criminalitate.

De altfel, la scurt timp după vizita mea la supermarket, am stat de vorbă cu una dintre prietenele noastre din Los Angeles care ne-a povestit pentru prima oară cum murise soțul ei: fusese împușcat dintr-o mașină în mers de un tânăr care voia doar să le demonstreze prietenilor lui că nu îi e frică. Oare ar fi îndrăznit să facă așa ceva dacă nu ar fi fost ascuns în anonimitatea metropolei?

Dar, revenind la prăvălii: nu este vorba despre lichidarea pluralității materiale. Dimpotrivă, mallurile oferă și, din diverse motive, pot oferi o gamă mai variată de sortimente decât o sută de magazine. Însă ceea ce nu pot oferi este

pluralitatea actului de cumpărare ca eveniment social. Dacă prăvăliile au capacitatea de a se deosebi una de alta prin atmosfera creată de proprietari, de angajați și de clienții variați, precum și prin interacțiunea personală, în cazul marilor centre comerciale nu mai poate fi vorba despre așa ceva.

Din ce în ce mai mulți oameni de pe planeta noastră trăiesc la oraș, orașele devin niște aglomerări gigantice, ceea ce afectează viața fiecărui locuitor, fie prin tipul de locuință în masă sau colectivă, prin structura urbanistică sau organizarea în masă a fiecărei activități, de la consum la distracție. Omul se scufundă în anonimitatea civilizației și apoi în singurătatea existențială.

Din multe puncte de vedere, marxismul și comunismul au fost germenii civilizației moderne sau, mai exact, ai anumitor trăsături ale acesteia, cum sunt accentul pe natura predominant rațională și materială a lumii și a ființei umane, credința nemărginită în așa-zisa legitimitate generală a sa și mai ales în capacitatea de a descoperi treptat aceste legi și de a înțelege în cele din urmă totul. Comunismul s-a dezvoltat pornind de la această bază mentală și a elaborat minuțiosul proiect al

unei lumi mai bune. A eliminat sistematic tot ceea ce era în afara acestui proiect sau ceea ce i se opunea, fiind ferm convins și mândru că este deținătorul exclusiv al adevărului și că, prin urmare, are dreptul privilegiat de a organiza viața tuturor. Cândva, mulți oameni buni și talentați s-au lăsat pradă ispitei date de această relație confortabilă cu lumea. Printre ei a fost și generația arhitecților de avangardă. Mulți dintre ei au construit case minunate. Dar o mare parte s-au lăsat înșelați de aceeași iluzie strâns legată de credința lor modernistă sau de-a dreptul comunistă. Această iluzie era sentimentul că știu să organizeze viața oamenilor în mod rațional, avantajos și corect cu ajutorul arhitecturii.

Una dintre manifestările acestei iluzii a fost convingerea lor că cel mai practic și cel mai bine pentru calitatea vieții va fi dacă diferitele funcții ale stabilimentelor umane vor fi separate. Astfel, au început să separe locuințele de locurile de muncă, locurile de făcut cumpărături de locurile de distracție, spațiile de recreere și spațiile verzi de spațiile industriale. Proiectele urbanistice și arhitecturale au fost influențate de credința în utilitatea diferitelor zone, de exemplu zonele verzi, arealele sportive,

zonele cu clădiri de locuințe, zonele industriale, centrele comerciale, centrele administrative, zona de restaurante, zona de distracție, respectiv casele de cultură sau centrele culturale ori chiar centrele multifuncționale.

Observ permanent în jurul meu consecințele mai mult sau mai puțin reușite ori mai mult sau mai puțin atroce ale acestei gândiri arhitecturale, fie că este vorba despre un cartier mohorât lăsat în urmă de comunism sau despre o zonă ciudată cu supermarketuri pe care capitalismul le-a introdus în țara mea și care se dezvoltă în peisaj alături de suprafețe vaste de depozitare și de parcări, irosind pământul și transformând din ce în ce mai multe parcele în ceva ce se aseamănă stepelor.

Dar, ca să mă fac bine înțeles: nu vreau să spun că arhitecții moderni sunt principalii vinovați pentru aceste intervenții ciudate asupra vieții omului și asupra naturii. Toate acestea sunt produsul civilizației noastre, al modului modern în care ne raportăm la lume, reprezintă manifestarea trufiei umane și a cultului utilității unidimensionale sau a economiei, sunt consecința naturii materialiste a civilizației noastre. Arhitecții de avangardă și cei moderni nu au făcut decât să se supună cererii din

perioada în care au trăit, și-au însușit ideile perioadei respective deducând și dezvoltând într-un fel sau altul ideile pe care trebuiau să le transforme în ceva concret.

Și tot viața, în imprevizibilitatea ei, este cea care, așa cum sunt astăzi convins, evidențiază ambiguitatea acestei metode: brusc, se dovedește că oamenii preferă să trăiască și că se înțeleg cel mai bine în locurile care sunt agitate de dimineață până seara, unde funcțiile diferite ale stabilimentelor nu sunt strict delimitate una de alta, ci dimpotrivă, viața însăși se împletește surprinzător, în diferite moduri, cu aceste funcții, dând naștere unor străzi sau străduțe cu locuințe, birouri și restaurante laolaltă, sau unor locuri care amintesc de comunele clasice în care granițele dintre natură și stabilimentele umane nu erau încă bine delimitate.

Coincidența face că în seara aceleiași zile în care nu am cumpărat chifteaua din supermarket și în care am vorbit cu prietena noastră din Los Angeles, am mers cu soția mea la premiera unui film ceh nou, foarte bun. Premiera a avut loc într-un multiplex nou din Praga. Am ajuns acolo cu o jumătate de oră înainte să înceapă și, cu toate acestea, am întârziat la film. Ne-am trezit într-un fel de labirint format din multe

cinematografe și restaurante, în care era foarte greu să te orientezi. De fapt, la început, ne-am pierdut unul de altul pentru că o anumită cameră pentru domni era la un capăt al acestui complex, în timp ce camera omoloagă pentru doamne era la celălalt capăt. A durat mult până ce fiecare și-a găsit camera lui și am uitat să lăsăm în urma noastră firimituri, ca în poveste, ca să ne ajute să ne regăsim unul pe celălalt și apoi să găsim drumul către sala noastră de cinema. Întrebările puse au fost inutile, deoarece nici angajații nu au știut să ne spună încotro să mergem. A urmat o căutare anevoioasă a sălii de cinema. Cineva ne-a trimis chiar la un restaurant unde, deși s-au priceput să ne rupă biletele, nu s-au priceput să ne îndrume către cinematograf.

Recunosc că eram din ce în ce mai furios pe clădirea aceea, pe arhitect și pe inventatorul multiplexurilor. Iar furia aceea m-a făcut să mă gândesc la desființarea cinematografelor de la sate și din orașe care, la fel ca prăvăliile desființate, erau intersecții sociale pentru comunități mai bine sau mai vag delimitate, la modul în care acestea sunt înlocuite de astfel de multiplexuri anonime din marile orașe și la faptul că aceasta nu este nimic altceva decât o

altă intervenție dură și destul de distructivă asupra organismului social. Dacă acest trend va continua și va prospera, într-o bună zi, toate cinematografele din Republica Cehă ar trebui să fie înlocuite de un singur mega-hiper-super multiplex gigantic. Pentru unii oameni ar fi extrem de avantajos: nu ar mai trebui să distribuie rolele de film în toată țara, ar putea să le ducă doar dintr-o sală în alta. La fel, s-ar face tot felul de economii. Deci, din nou, din punct de vedere strict economic, ar fi foarte avantajos, nu neapărat pentru societate ca întreg sau pentru viitorul ei, ci pentru proprietarul acestui cinematograf. Totodată, ar fi o situație extrem de neplăcută pentru spectatorii care ar trebui să călătorească sute de kilometri pentru a petrece o seară la cinema, dar mai ales pentru viața comunei și a regiunii, care ar pierde încă un element al identității sale, element care contribuie la autocontrolul moral general al societății. Sper ca ceea ce vreau să spun să fie mai clar dacă dezvolt această viziune mohorâtă: să ne imaginăm că într-un stat de zece milioane de locuitori vor fi nu doar un multiplex gigantic pentru toți cetățenii în care, în plus, se proiectează un singur serial fără sfârșit al acelorași autori, ci și un singur hipermarket gigantic, un singur areal sportiv gigantic și o

imensă zonă industrială în care se concentrează toată industria țării. Toată energia va fi alimentată de o singură centrală nucleară imensă. În această țară funcțională și rațională, toate ziarele vor aparține, evident, unei singure publicații, care va influența direct ceea ce trebuie și ceea ce nu trebuie să știe despre lume zece milioane de oameni.

Ce înseamnă o astfel de centralizare?

În esență, un regim totalitar. De fiecare dată când am subliniat faptul că percep comunismul ca pe o caricatură crudă a civilizației contemporane, mă refeream printre altele și la faptul că dictatura politică și cea economică de tip comunist sunt doar oglinzile convexe ale civilizației contemporane, care prin esența lor se îndreaptă către un anumit tip de dictatură discretă, ascunsă și foarte sofisticată. O putem numi dictatura cartelurilor, a reclamei, a consumului, a profitului, a corporațiilor, îi putem da diferite nume. Dar de fiecare dată este vorba despre aceeași tendință de centralizare și de cumulare a puterii, de monopolizare și de unificarea generală, chiar dacă este îmbrăcată în straiele unei infinite diversități externe.

Am redus viziunea grotescă a unei lumi centralizate la spațiul dintre granițele unui stat. Dar procesul la care mă refeream nu are legătură cu un anumit stat, nici cu originea etnică a cuiva.

De exemplu, dacă cele mai mari companii de automobile din lume și-ar uni capitalurile, puțini ar mai fi interesați să știe în ce stat a apărut compania respectivă: toate au fabricile, punctele de vânzare și atelierele de reparații proprii pe întregul mapamond. Să ne imaginăm ce s-ar întâmpla dacă la un moment dat s-ar uni toate într-o singură fabrică mondială de automobile! Poate strict din perspectiva pieței, ar fi foarte avantajos pentru proprietar, dar și pentru clienți. Dar oare ar fi avantajos și pentru omenire? Oare e bine ca o singură companie sau, de fapt, un singur om să țină în mâini acest mijloc de transport atât de iubit de oameni? Oare nu poate o astfel de concentrare de forțe economice să dea naștere ispitei de a șantaja guvernele și locuitorii acestei lumi? Și oare nu ar fi în esența sa un alt atac brutal asupra diversității generației umane, un atac ascuns sub steagul diversității nicidecum fundamentale, ci conduse de la centru? Și oare nu ar duce în cele din urmă exact la situația periculoasă despre

care vorbesc, și anume la pericolul uniformizării vieții, a înăbușirii naturaleței umane și la încă o dispersare a responsabilității umane?

Cred că orice tip de centralizare este periculos. Și mă tem că dacă această civilizație și generația contemporană nu vor conștientiza radical această nouă responsabilitate, nu există nicio lege anti-monopol suficient de perfectă și nicio reglementare a vieții economice suficient de temeinică pentru a reuși să oprească o dată pentru totdeauna această tendință ascunsă a civilizației.

Unul dintre obiectivele general acceptate și aprobate ale Uniunii Europene este să prindă din urmă și să depășească creșterea produsului intern brut al Statelor Unite. Ideea mișcării, creșterii, schimbării, progresului și dezvoltării continue este una dintre ideile care conduc civilizația euro-americană din vremuri imemoriale. Dezvoltarea modernă vertiginoasă a științei și tehnologiei este doar varianta modernă a acestei idei antice, în esență, probabil creștine.

În ciuda acestui fapt, îndrăznesc să spun că tehnocratismul ascuns al guvernelor occidentale este un fenomen foarte ambiguu și, de aceea, periculos. Motivele sunt evidente: se poate

întâmpla ca toți indicatorii să fie absolut excelenți și totuși aproape să nu se poată trăi în lumea noastră dezvoltată. Calitatea vieții nu poate fi surprinsă de către indicatorii economici cantitativi. Pentru că este foarte posibil ca unul dintre noi să trăiască într-o țară unde produsul intern brut crește vertiginos, unde totul înflorește, supermarketurile sunt pline până la refuz de marfă, șoselele sunt pline de camioane cu marfă, energia este din ce în ce mai ieftină, se construiește din ce în ce mai mult, există din ce în ce mai multe zone industriale și multiplexuri din ce în ce mai mari, unde de pretutindeni te atacă reclame sugestive, și totuși, totul este anost, pustiu, gol, neînsuflețit, urât și, în ciuda pretinsei diversități, de fapt totul este infinit la fel. Iar oamenii sunt din ce în ce mai nervoși, mai dezamăgiți, mai nefericiți, mai triști.

Nu am în mâini niște instrucțiuni care să îmi spună cum să fac ca viața pe pământ să fie frumoasă și să le placă tuturor. Știu doar că atunci când cineva crede că deține astfel de instrucțiuni și că soluția este creșterea mecanică și demonstrabilă din punct de vedere contabil a

tuturor parametrilor creșterii economice, aceasta este manifestarea unei trufii reprehensibile.

Doamnelor și domnilor,

În lume sunt milioane de oameni care ar fi fericiți dacă ar putea cumpăra măcar o dată pe săptămână din supermarket o „cremă tartinabilă globală“, dar sunt și milioane de oameni în lume care trăiesc în mizerie și care nu pot visa nici la o locuință în cel mai prost dintre blocurile rămase de pe urma comunismului în fosta lume comunistă. Și s-ar bucura nespus dacă ar avea măcar o dată în viață bilete la multiplex. De multe ori am văzut sau am stat de vorbă cu astfel de oameni.

Bineînțeles că salut și sprijin orice export de invenții, tehnologii, produse și capital din lumea dezvoltată în lumea mai puțin dezvoltată care se îndreaptă către oamenii cu adevărat nevoiași, și nu către guvernanți suspecți.

Mă tem însă de exportul ambiguităților pe care le ascunde civilizația contemporană. Pentru că deseori tocmai acest export al confortului, cutumelor, regulilor și planurilor noastre euro-americane duce, direct sau indirect, la apariția numeroaselor probleme în alte părți ale lumii

unde există alte condiții. Probleme care laolaltă, mai devreme sau mai târziu, pot lua amploarea unei catastrofe planetare.

Nu doar din aceste motive, dar și din altele, ar trebui ca aceste chestiuni să ne preocupe mai mult decât ne-am obișnuit până acum.

Stimate auditoriu, vă mulțumesc pentru amabila invitație și pentru atenția pe care ați acordat-o cuvintelor mele de avertizare.

Note:

[39] Titlu original: *Konference firmy UPS Longitudes.* (*N. red.*)

Ședința aniversară a Parlamentului European[40]

Parlamentul European, Bruxelles, 11.11.2009

Stimate domnule președinte,

Stimate doamne și domni deputați,

Vă mulțumesc pentru invitație și pentru posibilitatea de a vă vorbi cu ocazia sărbătoririi a douăzeci de ani de la dramaticul moment când au fost distruse barierele de la granițe, când a fost tăiată sârma ghimpată, când au fost dărâmate zidurile care separau popoarele europene și, în cazul Germaniei, zidul care tăia în două același popor. A fost momentul în care împărțirea Europei și, de fapt, chiar a lumii între doi poli a luat sfârșit. A fost un moment istoric, atât de important, încât anumiți oameni

au avut impresia că din clipa aceea nu mai poate fi decât liniște, iar lumea nu poate decât să înflorească.

Dar nu s-a întâmplat așa, istoria nu a luat sfârșit. Este cu atât mai importat să privim această aniversare nu doar ca pe un îndemn la reflecție asupra prezentului, dar mai ales ca pe un îndemn de a ne gândi la viitor. Aș vrea să contribui la acest subiect cu cinci observații pe tema unificării Europei.

(1)

Niciunul dintre noi nu a fost și nu avea cum să fie pregătit pentru o cădere atât de bruscă a Cortinei de Fier. Nu ar fi fost ceva natural. De aceea, a urmat o perioadă a anumitor stângăcii, a explorării alternativelor, a nesiguranței. Până la urmă NATO s-a extins, a primit membri noi, oferindu-le o ancoră de siguranță și ajutându-i să își concentreze forțele pe aderarea la Uniunea Europeană. Mai târziu, Uniunea a început să se deschidă față de noile democrații din Europa Centrală și de Est. Din când în când, țările acestea i-au făcut tot felul de necazuri. Era firesc. Cultura politică democratică nu se poate crea sau reface de pe o zi pe alta. Durează mult și în același timp trebuiau rezolvate numeroase probleme neașteptate. A fost pentru prima și să

sperăm și ultima dată în istoria modernă când comunismul a ajuns la putere, ceea ce însemna că era prima dată când ne întâlneam și cu fenomenul postcomunismului. A trebuit să înfruntăm consecințele acestei lungi guvernări a fricii și toate pericolele legate de divizarea fără precedent a proprietății. De aceea, au existat și încă există numeroase obstacole, iar experiența necesară pentru a trece printr-o asemenea situație se formează de-abia acum.

Cu toate acestea, cred că Vestul a procedat corect. Orice alternativă ar fi provocat tuturor, nu doar Vestului, mult mai multe griji și ar fi costat mult mai mult. Nu doar că s-ar fi dezvoltat în mod îngrijorător o nouă luptă pentru sferele de influență sau chiar pentru supremația unor state asupra altora, dar statele care ar fi rămas în afara porților vestice ar fi devenit probabil un permanent câmp de luptă pentru diverși naționaliști și populiști și pentru miliția lor înarmată sau s-ar fi transformat în câmpul de desfășurare a unor conflicte locale periculoase, cu atât mai periculoase cu cât la sfârșitul celui de Al Doilea Război Mondial, din motive bine-cunoscute, nu a avut loc niciodată o conferință de pace care să reglementeze ferm și cu efect obligatoriu, pe termen lung,

raporturile postbelice din Europa. Cred că mulți care până nu de mult fluturaseră steagul cu secera și ciocanul ar fi trecut rapid la steagul naționalist. Unde duce o astfel de cale am putut vedea în fosta Iugoslavie. După cum se știe, demonii trezesc mereu la viață alți demoni. Nimeni nu știe dacă această boală nu ar fi contaminat și vestul Europei. Trăim până la urmă într-o perioadă în care, ca urmare a globalizării, orice fel de conflict local se poate metamorfoza ușor într-un conflict la nivel mondial.

Prin urmare, modul în care s-a procedat a fost cel mai natural și cel mai avantajos. Această abordare poate fi interpretată și ca o expresie a coresponsabilității pentru evenimentele recente, având în vedere că o parte dintre ele au fost rezultatul concesiilor cu vederi restrânse ale lumii democrate.

În concluzie: necazurile pe care le are astăzi Uniunea Europeană cu noi merită efortul, pentru că orice alternativă a evoluției de până acum ar fi fost mult mai rea și mai periculoasă. În aceste circumstanțe, putem cere Europei un singur lucru: înțelegere și răbdare.

Întrebarea este însă ce avem noi de oferit Europei. De mult timp mă gândesc că, după

toate prin câte am trecut în perioada sistemului totalitar, ar trebui – sau am avea obligația directă – să explicăm celorlalți convingător experiența noastră și să o transformăm în inițiative concrete. Nu este ușor și nu sunt sigur că am reușit până acum să facem asta. Guvernarea totalitară sau autoritară are începuturi foarte discrete și moduri foarte rafinate de a controla societatea. De-abia acum, cu trecerea timpului, mulți dintre noi conștientizează cât de ingenios erau prinși în structurile totalitare. Toate acestea ne obligă să fim deosebit de prudenți. Aceasta ar trebui să fie contribuția noastră la garantarea faptului că ceea ce am îndurat nu se va mai putea repeta vreodată.

Ce trebuie să facem?

În primul rând, să manifestăm o solidaritate clară și univocă cu toți cei care se confruntă astăzi cu un regim sau cu o autoritate totalitară, oriunde în lume. Niciun interes economic sau privat nu ar trebui să împiedice o astfel de solidaritate. Chiar și un compromis minor, discret și bine intenționat poate avea consecințe dezastruoase, chiar dacă indirect și după mai mult timp. Nu putem da niciun pas înapoi în fața răului, deoarece este în natura răului să

folosească orice slăbiciune în favoarea sa. De altfel, Europa a avut experiențe neplăcute cu politica *appeasement*-ului. Sprijinul nostru poate fi un ajutor mai solid decât credem pentru popoarele care gândesc liber, pentru martorii care vorbesc cu glas tare despre condițiile din Coreea de Nord, Myanmar, Iran, Tibet, Belarus sau Cuba sau de oriunde altundeva. Dar acest ajutor este și în favoarea noastră. Ne ajută să pregătim o lume mai bună, să fim și noi mai buni, să punem în practică valorile ale căror adepți suntem.

Parlamentul European a acordat de curând Premiul Saharov asociației ruse Memorial, care monitorizează gradul de respectare a drepturilor omului în Rusia. Cred că a fost un act important. Îmi amintesc ce importanță a avut în țara mea momentul când, în cadrul unei vizite de stat, președintele Franței ne-a invitat pe noi, opoziția, împotriva voinței statului, la un mic dejun de lucru. Sunt lucruri care pot părea superficiale. Dar așa se întâmplă în regimurile totalitare, în anumite circumstanțe, un mic dejun sau o manifestație studențească înăbușită poate pune toată istoria în mișcare.

(2)

Identitatea fiecăruia dintre noi este formată, în afară de ceea ce este propriu oricărei ființe unice, din câteva straturi de identitate comună. Într-o măsură mai mare sau mai mică, apartenența la familie, la comunitate, la regiune, la o firmă, la Biserică, la o asociație sau la un partid politic, la poporul fiecăruia, la sfera de civilizație și până la urmă și la populația acestei planete conlucrează la modelarea fiecăruia dintre noi. Toate acestea duc la crearea unui anumit tip de casă a noastră, fie că este geografică, ideatică, lingvistică, etnică sau de alt tip și astfel devenim la rândul nostru cocreatori. Toate acestea determină și diferitele tipuri de patriotism, obiectivele, afinitățile, înclinațiile, simbolurile, tradițiile, cutumele, obiceiurile și particularitățile noastre. Pe scurt, lumea este pestriță, pestriță este umanitatea și pestriț este fiecare dintre noi.

Această apartenență comună dă naștere unei suveranități comune. Pe fiecare strat al identității noastre avem o anumită măsură a suveranității, însă pe niciunul dintre ele nu avem și nu putem avea suveranitate deplină. Un

lucru este însă important: ca aceste suveranități să se completeze una pe cealaltă și, dacă se poate, să nu se contrazică.

Cu siguranță intuiți deja de ce vorbesc despre aceste lucruri tocmai acum: dezbaterile cu privire la constituția europeană și la Tratatul de la Lisabona vizează în mare parte problema raportului dintre suveranitatea statală și cea europeană.

Răspunsul este clar: acestea ar trebui să se completeze una pe cealaltă.

Dacă sunt european, nu înseamnă că încetez să mai fiu ceh. Dimpotrivă, dacă sunt ceh, înseamnă că sunt și european. Aș putea spune, exprimându-mă oarecum poetic, că Europa este patria patriilor noastre.

De altfel, sunt convins că în viitor suveranitatea europeană va deveni din ce în ce mai puternică. Nu știu dacă acest proces va fi mai rapid sau mai lent, nu știu ce meandre și ocolișuri există pe parcurs, dar știu că procesul de integrare trebuie să continue. Acesta este interesul fundamental, ba chiar existențial al europenilor, dar și al tuturor celorlalți.

Motivele sunt evidente: cu toții facem parte dintr-o singură civilizație globală, în care nu

contează dacă proprietarul unui magazin pescăresc groenlandez locuiește în Taiwan și deține o parte dintr-o bancă din Brazilia sau dacă patronul minelor cehe își conduce afacerile de la calculatorul său din Islanda. Într-un astfel de spațiu, un rol din ce în ce mai important joacă și vor juca diversele societăți multinaționale, ori supranaționale, ori continentale. Acesta nu este și nici nu va fi sfârșitul statelor naționale, însă statele se vor uni și vor continua să se unească și să acționeze la unison în numeroase direcții. Progresul tehnologic și progresul economic impun această abordare. Pe de altă parte, într-o perioadă în care lumea se îndreaptă către o uniformizare nesănătoasă, constituirea diverselor uniuni de state și popoare mai mici care sunt într-un fel sau altul apropiate poate fi cel mai bun instrument de apărare a identității naționale și regionale a acestora.

Unirea treptată și nonviolentă a statelor întărește și conviețuirea pașnică. Până la urmă, majoritatea războaielor din ultimele secole au fost războaie între state naționale, nu-i așa? Există oare un mod mai bun de a îmblânzi diverșii demoni naționali decât prin colaborarea faptică a popoarelor?

Oamenii pot fi de acord cu principiul suveranității pluristratificate numai pe fundalul identificării civice și politice cu acesta. Am observat că în țara noastră, și probabil în multe alte țări, se vorbește deseori despre „noi“ – în cazul meu, cehii – și „ei“ – oamenii răi de la Bruxelles. Dar ce, noi, cehii, nu suntem și noi la Bruxelles? Această divizare între „noi“, cei *a priori* buni, și „ei“, oamenii răi care vor cu orice preț să ne chinuie, trădează un eșec: eșecul de a înțelege corect conceptul de integrare. Acest aspect trebuie abordat cu răbdare.

Suntem cu toții în aceeași barcă, iar barca are o traiectorie bună. Și va continua să o aibă cât timp noi, pasagerii ei, vom purta o responsabilitate comună și vom vâsli toți în aceeași direcție, și nu fiecare în voia lui. Noi vom obține o solidaritate importantă și unică strigând în gura mare niște interese care nici nu sunt bine conturate și care maschează doar lipsa de încredere în sine, ci în mod rațional, interacționând conștient unii cu alții și contribuind la opera comună.

(3)

Secole la rând, Europa a fost principalul centru civilizațional al planetei sau, dacă nu a fost, categoric a considerat că este. De aceea, a simțit

că are dreptul să își exporte cultura, religia și invențiile în lumea întreagă, indiferent dacă ceilalți voiau sau nu. De altfel, nu o dată, exportul acestor valori a fost unul violent. La urma urmei, se poate spune că întreaga civilizație modernă, cu toate aspectele ei minunate, dar și cu miopia ei de astăzi, își are originile în Europa.

Europa ar trebui să învețe din această experiență să abordeze lucrurile în mod diferit. Astfel încât, în loc să impună lumii propriile valori, să se străduiască să fie o inspirație. Să ofere, pur și simplu, un exemplu din care ceilalți să poată învăța fără a fi însă obligați să o facă.

Cu greu se găsește un loc pe acest Pământ care să concentreze în state diferite atâtea popoare și grupuri etnice, atâtea minorități și minorități ale minorităților ca aici. În ciuda acestui fapt, în ultimele decenii, Europa a reușit să creeze ceea ce este poate cea mai solidă uniune multinațională din prezent. Totodată, ce este cel mai important, această uniune nu a apărut, cum s-a întâmplat de atâtea ori în istorie, ca un produs al subjugării celor slabi de către cei puternici. Dimpotrivă, a apărut ca produs al unui acord material. Integrarea s-a mutat astfel

de pe câmpul de luptă în sala de conferințe. Și dacă ar fi numai atât și este totuși o provocare deosebită pentru restul lumii.

Am menționat importanța sporită a instituțiilor multinaționale în ziua de astăzi. Văd ordinea politică cea mai potrivită pentru următoarele decenii ca pe un parteneriat creativ dintre aceste entități multinaționale sau continentale, bazat pe un anumit minimum comun moral mai degrabă decât politic.

Cu toate acestea, pentru ca aceste relații să aibă sens, trebuie să se sprijine pe două principii de bază: egalitate deplină, reciprocă și sinceritate maximă. O relație în care, din anumite motive practice, de exemplu de teamă că s-ar putea întrerupe alimentarea cu petrol sau cu gaz, unul dintre parteneri își pune ochelarii de cal și uită de toți jurnaliștii uciși pentru că au gândit liber sau de toate nenorocirile asemănătoare pe care în mod normal și-ar fi dorit să le pună în discuție, nu este o relație de parteneriat. Deoarece se bazează pe duplicitate. Adevărații parteneri trebuie să fie capabili să își spună tot ceea ce cred, adică întregul adevăr, și, de asemenea, trebuie să fie capabili și să asculte întregul adevăr.

Integrarea europeană datorită căreia cea mai mare parte a continentului nostru trăiește în pace de atâta timp este un experiment cu adevărat unic de conviețuire statală democrată. Nu este și nici nu va fi foarte curând o federație în adevăratul sens al cuvântului, nici nu este o confederație tradițională. Este, pur și simplu, ceva nou. Ce bine ar fi dacă ar învăța și alții din acest experiment!

Mai mult de atât. Cred că Uniunea Europeană are șansa de a fi o inspirație pentru restul lumii prin ceva mult mai profund decât modelul său de colaborare între popoare. Are posibilitatea de a o face datorită efortului susținut de a remedia toate conflictele prin care Europa a determinat sau a influențat caracterul civilizației contemporane. Este o mișcare aflată la început.

Mă refer aici la devierea de la cultul profitului cu orice preț, care nu ține cont de urmările sale iremediabile pe termen lung, la devierea de la cultul creșterii cantitative, la devierea de la idealul primitiv de a prinde din urmă și de a depăși America sau China sau pe oricine altcineva, precum și la devierea de la colonizarea lipsită de sens, periculoasă a Pământului și de la devalizarea irațională a planetei, lipsită de respect, față de mediul înconjurător și de

interesele generațiilor viitoare. Sigur, mă refer aici și la ingenioasa economie de energie în cadrul căreia succesul statului nu este dat de creșterea consumului energetic, ci, dimpotrivă, de scăderea lui.

Toate acestea sunt posibile doar presupunând că va avea loc o schimbare în sufletul europeanului contemporan. Acesta ar trebui să fie un pic mai smerit în fața celor mai noi descoperiri ale cosmologiei, să se gândească și la ceea ce se va întâmpla după moartea sa, să se încline în fața secretelor universului și a existenței înseși, pe scurt să intre într-o relație mai strânsă cu veșnicia și cu infinitul, așa cum s-a întâmplat în primele faze ale dezvoltării europene. Ar trebui să ne gândim serios la faptul că nimic din ceea ce s-a făcut nu mai poate fi desfăcut, că totul rămâne scris undeva, chiar și doar sub forma unei lumini zburătoare, și că, de aceea, nimic nu poate fi iertat pentru totdeauna.

Revenind însă la Europa în calitatea sa de partener: majoritatea războaielor din istoria cunoscută au fost războaie pentru granițe, respectiv teritorii. De aici, învățăm ceva important: nu doar statele naționale, ci și asociațiile multinaționale ar trebui să știe întotdeauna clar unde încep și unde se termină.

Granițele vagi sau discutabile sunt deseori o sursă de nefericire. Și Uniunea Europeană ar trebui să țină cont de aceste lucruri. De aceea, ar trebui să știe clar care sunt granițele sale externe. Pentru a dărâma granițele, mai întâi trebuie să știe unde se găsesc. De aceea, Europa ar trebui să susțină ideea de autoidentificare geografică în sens larg, adică la nivel planetar. Și astfel ar avea o contribuție semnificativă și foarte concretă la idealul după care tânjim cu toții: la pacea dintre oamenii și popoarele de pe această planetă.

(4)

Tema suveranității comune iese la suprafață în dezbaterile europene cel mai adesea în legătură cu organizarea instituțională a Uniunii. Am tot respectul pentru energia investită de Uniune în ultimii ani în această tematică și pentru succesele pe care le-a obținut. Tocmai de aceea îndrăznesc să mă uit la aceste probleme pe termen lung.

Parlamentul în care vă aflați este ales direct, iar numărul mandatelor fiecărui stat încearcă să corespundă dimensiunii sale. Cred că Parlamentul European ar trebui să aibă puteri mai mari decât are astăzi, fiind singurul corp ales direct de toți europenii. Prin urmare,

atribuțiile legislative ar trebui să se mute mai clar de la puterea executivă la puterea legislativă. Nu putem permite ca Parlamentul European să pară cuiva un simplu decor în cadrul Uniunii.

Părerea mea este că pe lângă el, cu timpul, ar putea apărea un alt corp, mai mic, în care parlamentele naționale să își voteze propriul reprezentant, toate statele având același număr de reprezentanți. Astfel ar putea fi rezolvate două lucruri deodată: în primul rând ar dispărea sentimentul pe care îl au diferite parlamente naționale, că sunt excluse de la deciziile luate la nivel european. În al doilea rând, ar exista un corp al Uniunii care ar garanta egalitatea perfectă a tuturor țărilor membre. Bineînțeles, această instituție s-ar reuni doar în cazuri excepționale, la solicitarea unui anumit număr de membri și doar pentru a discuta chestiunile care necesită un consens. În plus, această soluție ar evita constrângerea Comisiei de a se compune conform liniei naționale, iar Consiliul Europei nu ar mai avea nevoie de un sistem atât de complicat de numărare a voturilor. Recunosc că eu, personal, țin mai mult ca toți comisarii să fie într-adevăr cei mai buni specialiști în domeniul lor decât să fie din țara mea sau din același partid cu mine.

În ceea ce privește Consiliul European, în prezent este o combinație ciudată între puterea executivă și cea reprezentativă. Poziția lui ar trebui, de asemenea, clarificată. Mi se pare că ar trebui să fie mai aproape de poziția specifică unui șef de stat dintr-o democrație parlamentară; ar fi vorba deci despre o conducere colectivă, pe jumătate ascunsă și pe jumătate vizibilă, a confederației statale, al cărei reprezentant vizibil și inteligibil pentru toată lumea ar fi, bineînțeles, un individ, un președinte, a cărui existență este menționată și în Tratatul de la Lisabona și care este foarte importantă: trebuie observat că acolo unde apare o conducere colectivă a unui stat apare și pericolul destrămării acestuia. Nu vreau să spun că așa ceva este posibil și în cazul unei comunități multinaționale, însă simt că undeva în vârf ar trebui să se afle un singur chip uman care să reprezinte toată această mașinărie complicată și care să facă acest mecanism mai ușor de înțeles.

În repetate rânduri am spus că aș considera excelent dacă la un moment dat în viitor ar exista o constituție europeană subțire, inteligibilă și lizibilă, pe care să o poată înțelege și copiii, iar toate celelalte reguli care se înșiră

astăzi pe mii de pagini ar constitui anexele ei. O componentă organică sau prima parte a unei astfel de constituții ar trebui să fie, bineînțeles, carta drepturilor fundamentale, text care formulează valorile sau idealurile adoptate de Uniune, cele la care vrea să se alinieze și de care ține cont în deciziile sale.

(5)

Doamnelor și domnilor,

Cu permisiunea dumneavoastră, voi prezenta a cincea și ultima observație care mă aduce înapoi la subiectul abordat la început.

Văzută de departe, Uniunea Europeană arată ca o instituție tehnocrată preocupată doar de economie și de bani. Veșnicele dezbateri despre buget, cote, taxe vamale, impozite, reglementări comerciale și diverse alte reglementări sunt cu siguranță necesare și nu le desconsider. Ba chiar cred că legendarele recomandări și norme care reglementează modul corect de a pregăti gulașul, motiv invocat deseori de eurosceptici, sunt gândite mai degrabă ca o modalitate de a proteja un produs ceh sau maghiar, și nu ca un atac la adresa statului membru în cauză sau a identității sale.

Cu toate acestea, cred că Uniunea ar trebui să pună un accent din ce în ce mai puternic și mai vizibil pe chestiuni mult mai importante. Și anume, pe fundamentele sale spirituale și valorice. Este o încercare fără precedent de a construi o comunitate multinațională originală bazată pe respectul față de libertățile umane, față de demnitatea umană, pe fundamentele unei democrații reale și nicidecum aparente sau formale, pe încrederea în bun-simț, în decență, în capacitatea de a dialoga de pe poziții egale în interiorul comunității și în afara ei. Și, bineînțeles, pe respectul față de fiecare popor și față de tradițiile, față de performanțele sale, față de teritoriul pe care îl ocupă, față de casele sale și față de peisajul în care se situează acestea. Și, evident, pe respectul față de drepturile omului și pe solidaritatea umană.

Bogata istorie spirituală și culturală europeană, care are la bază confluența elementelor antice, iudaice, creștine, islamice și, mai recent, renascentiste și iluministe, a creat un ansamblu de valori incontestabile la care Uniunea Europeană aderă verbal, dar pe care deseori le înțelege doar ca pe un ambalaj frumos în care împachetează chestiunile cu adevărat

importante. Dar oare nu sunt aceste valori mai importante și nu sunt, de fapt, ele cele care dictează direcția tuturor celorlalte?

Nu vorbesc aici despre lucruri revoluționare, radicale. Vorbesc doar în favoarea unei cugetări mai profunde asupra originilor unificării Europei, în favoarea cultivării mai solide a europenității noastre, în favoarea unei relații articulate cu acest cod moral care transcende lumea succeselor noastre imediate, lumea care nu se îndreaptă nicăieri și lumea indicatorilor cantitativi care determină prosperitatea.

De douăzeci de ani, Europa nu mai este împărțită în două jumătăți. Sunt ferm convins că nu se va mai lăsa împărțită și că, dimpotrivă, va fi terenul și sursa unei solidarități și a unei colaborări din ce în ce mai profunde. Fie ca, pentru noi și pentru urmașii noștri, *Oda bucuriei* a lui Schiller să nu mai fie doar o poezie care sărbătorește prietenia dintre oameni, ci să devină un simbol puternic al efortului nostru comun de a crea o lume mai umană.

Vă mulțumesc pentru atenție.

Nu voi lua

numele Domnului în deșert

nu voi râvni la soția aproapelui meu

nu voi ucide

nu voi fura

și nu mă voi dedica

publicisticii politice

în interesul poporului.

Note:

[40] Titlu original: *Slavnostní zasedání Evropského parlamentu.* (*N. red.*)

PARTEA A II-A

Scrisoare deschisă către Gustáv Husák[41]

Cu stimă, domnului
Dr. Gustáv Husák,
Secretar general al CC al PCCS[42]

Stimate domnule doctor[43],

În uzinele și instituțiile noastre se lucrează disciplinat, munca cetățenilor are urmări vizibile în nivelul de trai care se ridică încetul cu încetul, oamenii își construiesc case, cumpără automobile, nasc copii, se distrează, trăiesc.

Bineînțeles, asta nu spune neapărat foarte mult cu privire la succesul sau insuccesul politicii dumneavoastră: după fiecare moment de agitație socială, oamenii sfârșesc prin a se întoarce la activitatea de fiecare zi, pentru că pur și simplu vor să trăiască, o fac la urma urmei pentru ei înșiși, nu de dragul unei conduceri sau al alteia a statului.

Pe de altă parte, oamenii nu se limitează nici pe departe la a merge la muncă, a face cumpărături și a-și duce viața așa cum doresc. Ei fac mult mai mult: își iau angajamente de realizare a planului pe care le îndeplinesc și le depășesc, participă uniți la alegeri și îi votează în unanimitate pe candidații propuși, activează cu ardoare în diverse organizații politice, participă la ședințe și la manifestații, își exprimă încrederea în tot ceea ce au la dispoziție în acest sens; nicăieri nu este vreo urmă de dezacord cu orice ar face guvernul.

Totuși, nu se poate trece atât de ușor peste aceste realități; aici e cazul să ne întrebăm foarte serios: nu confirmă oare toate cele menționate până acum că ați reușit să îndepliniți cu succes ceea ce și-a propus conducerea dumneavoastră[44], anume să obțină sprijinul populației și să consolideze puterea regimului în teritoriu?

Răspunsul depinde de ceea ce înțelegem prin noțiunea de *a consolida*.

Dacă singura ei măsură este dată de cifrele din diverse statistici și din rapoartele administrative, oficiale și polițienești privind activitatea politică

a cetățenilor și alte lucruri asemănătoare, e clar că ar fi greu să punem la îndoială faptul că la noi lucrurile se consolidează.

Dar dacă prin consolidare am înțelege ceva mai mult, și anume adevărata stare interioară a societății? Dacă vom începe să punem întrebări și cu privire la alte aspecte, mai subtile și mai puțin cuantificabile, dar în niciun caz mai puțin importante, ca de exemplu: „Ce anume se ascunde cu adevărat în spatele acestor cifre din punctul de vedere al experienței umane personale?“ ori întrebări de tipul „Ce anume s-a făcut pentru renașterea morală și spirituală a societății, pentru ridicarea nivelului demnității umane, pentru ca omul să se poată realiza cu adevărat liber și în mod autentic în această lume?“, oare ce vom afla, nemaiacordând atenție șirului sec al fenomenelor exterioare, ci motivelor și consecințelor lor interioare, legăturilor dintre ele și semnificațiilor lor, pe scurt, acelui întreg nivel mai puțin vizibil al realității, tocmai nivelul la care acestor fenomene ar trebui să li se atribuie un sens omenesc comun? Oare am putea și în acest caz să considerăm societatea drept consolidată?

Îndrăznesc să afirm că nu. Îndrăznesc să afirm că, în ciuda tuturor aspectelor agreabile,

societatea noastră nu este deloc consolidată în profunzime, ci, dimpotrivă, se prăbușește într-o criză din ce în ce mai profundă, o criză într-un fel mai periculoasă decât toate cele pe care ni le putem aminti de-a lungul istoriei noastre moderne.

Voi încerca să-mi argumentez această afirmație.

Întrebarea de bază pe care trebuie să ne-o punem sună astfel: *de ce* se poartă oamenii așa cum se poartă de fapt? De ce fac toate acele lucruri al căror ansamblu creează acea impozantă impresie a unei societăți care, în totalitate și într-o perfectă unitate, își susține în totalitate guvernul? Cred că răspunsul este clar pentru orice observator lipsit de idei preconcepute: *frica* le determină acest comportament.

De frică să nu-și piardă postul, învățătorul predă la școala sătească lucruri în care nici el nu crede; fiindcă se teme pentru viitorul lui, elevul repetă ceea ce aude de la el; de teamă că nu va fi lăsat să-și continue studiile, tânărul intră în Uniunea Tineretului Comunist și se poartă acolo exact așa cum trebuie să se poarte; de teamă că, la înscrierea în clasa întâi, fiul sau fiica lui nu va aduna un scor suficient de bun în acel monstruos sistem politic al punctelor, tatăl

acceptă tot felul de funcții. De teama eventualelor consecințe, oamenii participă la alegeri, îi votează pe candidații propuși și se fac că acceptă acest ritual pe post de alegeri veritabile. Fiindcă se tem pentru propria lor existență, poziție și carieră, participă la ședințe, aprobă tot ce se întâmplă acolo sau cel puțin nu-și exprimă dezacordul, preferând să tacă; de frică își fac autocritici, exprimă regrete umilitoare pentru ceea ce au făcut și completează, fără să fie vinovați, chestionare umilitoare; de teamă că ar putea fi denunțați, nu exprimă niciodată în mod public – și adesea nici în intimitate – ceea ce cred cu adevărat. În cele mai multe dintre cazuri, tot de teama lucrurilor rele și nedrepte care li s-ar putea întâmpla, dar și în încercarea de a-și îmbunătăți statutul social și de a face pe placul organelor și instituțiilor sus-puse, oamenii muncii își iau angajamentul de a realiza planul[45] la locurile de muncă. Aceleași stimulente îi îndeamnă să alcătuiască brigăzi ale muncii socialiste, deși știu bine dinainte că menirea principală a acestora este să fie menționate în rapoartele de rigoare, acolo sus. De frică, oamenii merg la diverse serbări, manifestații și marșuri oficiale. De teamă că nu vor mai fi lăsați să lucreze, oamenii de știință și artiștii își însușesc idei în care, de

fapt, nu cred, scriu lucruri pe care nu le gândesc sau despre care știu bine că nu sunt adevărate, se înscriu în organizații oficiale, participă la genuri de muncă despre care au în realitate o părere foarte proastă sau își limitează și își deformează singuri opera, creația. În încercarea de a se salva, mulți dintre ei îi denunță pe alții că ar fi comis lucruri pe care de fapt le-au „comis“ împreună cu ei.

Frica despre care vorbesc nu poate fi înțeleasă ca frică în sensul psihologic obișnuit al cuvântului, adică pur și simplu ca pe o anumită emoție concretă: în general, nu vedem în jurul nostru oameni tremurând de frică precum frunzele în vânt, ci niște cetățeni destul de mulțumiți și care par foarte siguri de sine. Aici este vorba despre o frică într-un sens mai profund, pe care l-aș numi etic, despre o participare mai mult sau mai puțin conștientă la conștiința colectivă a unei permanente și peste tot prezente senzații de amenințare; despre preocuparea cu privire la ceea ce este sau ar putea fi amenințat; despre acomodarea treptată cu această stare, ca și când ar fi o componentă organică a normalității; despre însușirea din ce în ce mai amplă, mai

firească și mai abilă a diferitelor tehnici de adaptare exterioară ca pe singura formă eficientă de autoapărare.

Evident, frica nu este singurul material din care este construită fibra societății contemporane.

Rămâne totuși materialul principal, de bază, în lipsa căruia nu s-ar putea atinge niciodată acea unitate, disciplină și unanimitate superficială pe care își bazează conținutul documentele oficiale ale consolidării regimului în teritoriu.

Totuși, se naște întrebarea: de ce se tem oamenii de fapt? De procese? De tortură? De confiscarea proprietății? De deportare? De execuții? În mod sigur nu: aceste forme ale presiunii sociale, cele mai brutale, s-au pierdut în istorie – cel puțin în condițiile de la noi. Presiunile de astăzi iau forme mai rafinate și mai selective și, cu toate că și astăzi mai există procese politice (a căror imensă capacitate de manipulare este cunoscută fiecăruia), ele reprezintă totuși doar o formă marginală de amenințare; în schimb, accentul se pune pe *presiunile existențiale*. Ce-i drept, asta nu schimbă prea mult esența lucrurilor: se știe că întotdeauna nivelul relativ al pericolului contează mai mult decât nivelul său absolut; mai mult decât despre ceea ce am putea pierde în mod obiectiv, este vorba despre ceea ce are

pentru noi – în orizontul lumii în care trăim, cu ierarhia sa de valori – o importanță subiectivă. Așadar, dacă omul contemporan se teme că pierde posibilitatea de a munci în domeniul său, această frică poate fi la fel de puternică și i-ar putea determina aceleași reacții precum în situația în care, în alte epoci istorice, ar fi fost amenințat cu confiscarea totală a proprietății. În același timp, metoda presiunii existențiale este, într-un anumit sens, chiar mai generală: la noi nu există cetățean care n-ar putea fi afectat pe plan existențial (în sensul cel mai larg al cuvântului). Fiecare are ceva de pierdut, așadar, fiecare are un motiv pentru a se teme.

Da, fiecare are ceva de pierdut. Muncitorul cel mai de jos poate fi trimis la o muncă încă și mai de jos, și mai prost plătită. Până și la acest nivel, omul poate fi pedepsit cu cruzime pentru că și-a exprimat o părere sinceră la o ședință sau la cârciumă. În mod sigur, acest sistem al presiunii existențiale care cuprinde întreaga societate și pe fiecare dintre membrii săi la nivel individual, fie ca o amenințare specifică de fiecare zi, fie ca o permanentă stare de urgență generală, nu ar putea să funcționeze eficient dacă nu ar fi susținut, exact ca formele anterioare de presiune, încă și mai brutale, de elementul

interior care îl dublează în cadrul structurii de putere, și anume, tocmai acea forță care îl face atotcuprinzător, complex și puternic: omniprezenta și omnipotenta poliție secretă a statului.

Acesta este păianjenul hidos a cărui pânză invizibilă străbate cu adevărat întreaga societate, acesta este punctul de fugă în care, până la urmă, se intersectează toate liniile fricii, aceasta este dovada finală și incontestabilă că niciun cetățean nu poate spera să se măsoare cu puterea statului. Și, chiar dacă în majoritatea cazurilor cei mai mulți oameni nu pot nici să vadă cu ochii lor această rețea, nici să-i atingă filamentele, chiar și cel mai primitiv dintre cetățeni este conștient de existența sa, își asumă prezența ei tăcută în fiecare moment, în fiecare loc și se comportă în consecință, adică se comportă astfel încât să „dea bine“ în câmpul de acțiune al acelor ochi și urechi ascunse. Și știe foarte bine de ce trebuie să facă asta. Căci păianjenul poate interveni în viața cuiva fără a fi nevoie să-l înșface în fălci. Nu este nevoie ca omul respectiv să fie interogat, pus sub acuzare, purtat pe la procese sau condamnat, pentru că și superiorii săi sunt prinși în aceeași pânză de păianjen și la fiecare nivel la care se decide

soarta cuiva există oameni care colaborează sau sunt obligați să colaboreze cu poliția secretă a statului. Astfel, însuși faptul că poliția secretă a statului poate interveni oricând în viața cuiva, fără ca acesta să aibă vreo șansă de a rezista, este suficient pentru ca viața să-i fie jefuită de o parte din naturalețea și autenticitatea sa și transformată într-un fel de disimulare nesfârșită.

Dacă frica se află în spatele încercărilor defensive ale oamenilor de a păstra ceea ce au, atunci devine din ce în ce mai evident că principalele impulsuri pentru eforturile lor agresive de a pune mâna pe ceea ce încă nu posedă sunt egoismul și carierismul.

Se pare că, în ultimul timp, s-a întâmplat rar ca un sistem social să ofere cu atâta larghețe și fără niciun fel de limitări prilejul de a se afirma oamenilor dispuși să susțină orice, atâta vreme cât aceasta le aduce un anumit avantaj oamenilor fără principii și fără coloană vertebrală, pregătiți să facă orice în virtutea setei lor de putere și câștig personal, celor născuți cu suflet de slugă, gata de orice umilință și dispuși oricând să sacrifice cinstea vecinilor și propria lor cinste pentru a obține o șansă de a intra în grațiile celor aflați la putere.

Având în vedere acest lucru, nu este surprinzător faptul că atât de multe funcții publice cu putere și influență sunt ocupate, mai mult decât oricând, de carieriști notorii, oportuniști, șarlatani și oameni cu antecedente dubioase; pe scurt, de colaboraționiști tipici, adică oameni care au darul special de a se convinge la fiecare pas că munca lor murdară este un mod de a salva ceva sau, cel puțin, de a împiedica oameni și mai răi să le ia locul. În aceste circumstanțe, nu sunt surprinzătoare nici corupția în rândurile angajaților publici de orice fel, nici disponibilitatea lor deschisă de a accepta mită pentru orice și de a se lăsa cu nerusinare îndrumati de consideratii dictate de lăcomia și de interesele lor personale, nici răspândirea fără precedent a acestor fenomene pe parcursul ultimului deceniu.

Numărul de oameni care cred sincer tot ceea ce spune propaganda oficială și care sprijină în mod dezinteresat autoritatea guvernului este mai mic decât oricând. Dar numărul ipocriților crește constant: până la un punct, fiecare cetățean este, de fapt, forțat să fie ipocrit.

Această situație descurajantă are, desigur, cauzele sale logice. Rareori în ultima vreme un regim politic a manifestat atât de puțină

preocupare pentru părerile reale ale cetățenilor cu loialitatea afișată pe chip sau pentru sinceritatea declarațiilor lor. Este suficient să observăm că nimănui nu-i pasă cu adevărat dacă, în timp ce își fac autocritica și exprimă regrete de circumstanță, oamenii aceia chiar cred ceea ce spun sau se gândesc numai la propriile avantaje. De fapt, se poate spune cu siguranță că a doua variantă este valabilă mai mult sau mai puțin în mod automat pentru toată lumea, fără ca cineva să vadă ceva imoral în asta. Într-adevăr, perspectiva avantajului personal este folosită ca principal argument pentru a obține de la oameni asemenea afirmații. În general, nimeni nu încearcă să-l convingă pe „pocăit“ că a greșit sau că a acționat așa cum nu trebuia, ci doar că trebuie să se „pocăiască“ pentru a se „mântui“. În același timp, beneficiile pe care el speră să le obțină sunt amplificate și prezentate în cele mai frumoase culori, în timp ce gustul amar cu care „pocăitul“ va rămâne după actul de „penitență“ nici nu este adus în discuție, de parcă ar fi doar o iluzie.

Și dacă vreun excentric și-ar face autocritica, dacă s-ar „pocăi“ cu toată sinceritatea, demonstrând aceasta, de exemplu, prin refuzul

de a primi recompensa corespunzătoare, regimul l-ar trata, după toate probabilitățile, cu suspiciune.

Într-un fel, toți suntem mituiți în mod public. Dacă accepți o poziție oficială sau alta la locul de muncă – desigur, nu pentru a te pune în serviciul colegilor, ci pentru a fi pe placul conducerii –, atunci vei fi recompensat cu numeroase privilegii. Dacă te vei înscrie în Liga Tineretului, ți se va acorda și accesul la diverse forme de divertisment. Dacă, în calitate de artist, vei accepta anumite funcții oficiale, vei fi recompensat cu anumite oportunități de creație autentice. „Gândește ce vrei în intimitate, atâta vreme cât în public îți exprimi acordul, abține-te de la a ne face greutăți, nu da curs interesului tău pentru adevăr și amuțește-ți conștiința, iar atunci ușile îți vor fi larg deschise."

Dacă principiul adaptării exterioare este transformat în piatra de temelie a succesului în societate, ne-am putea întreba ce fel de calități umane vor fi încurajate și ce fel de oameni vor ieși în prim-plan?

Undeva între tendința de a te proteja împotriva lumii fiindcă ți-e frică și dorința agresivă de a o cuceri în beneficiul propriu se află o gamă întreagă de sentimente pe care ar fi greșit să le

trecem cu vederea, pentru că și ele joacă un rol semnificativ în formarea climatului moral al „societății noastre unite“ de astăzi: sentimentul de indiferență cu tot ceea ce-l însoțește.

Se pare că după șocurile istoriei recente și tipul de regim instalat ulterior în această țară, oamenii își pierduseră orice credință în viitor, în posibilitatea de a îndrepta mersul lucrurilor în domeniul administrației publice, în sensul unei lupte pentru adevăr și dreptate. Nu le pasă de nimic din ceea ce depășește preocupările lor de zi cu zi, rutina existenței personale curente și a mijloacelor de trai, caută modalități de evadare, cedează apatiei, indiferenței față de valorile care depășesc nivelul propriei persoane și față de semenii lor, pasivității spirituale și depresiei. Și toți cei care încearcă încă să reziste, refuză de exemplu să adopte principiul disimulării drept cheie a supraviețuirii, îndoindu-se de valoarea oricărei împliniri personale cumpărate cu prețul unei alienări personale – o asemenea persoană le pare vecinilor săi din ce în ce mai indiferenți un excentric, un nebun, un Don Quijote și, în final, este privită inevitabil cu o oarecare aversiune, ca oricine se comportă altfel decât ceilalți și într-un mod care, în plus, amenință să ridice o oglindă critică în fața ochilor acestora.

Respectivii vecini indiferenți fie ar putea expulza dintre ei o astfel de persoană, fie ar putea-o evita fiindcă asta li se cere ori de dragul aparențelor, în timp ce, în secret sau în intimitate, își exprimă simpatia la adresa ei, sperând ca în acest fel să-și calmeze conștiința: aprobând clandestin pe cineva care acționează cum ar trebui să facă ei înșiși, dar nu sunt în stare.

În mod paradoxal însă, această indiferență a devenit o forță socială activă. Oare nu tocmai această indiferență totală, mai degrabă decât frica, este aceea care îi aduce pe mulți la cabina de vot, la ședințe, la înscrierea în organizații oficiale? Nu este sprijinul politic de care se bucură regimul într-o mare măsură pur și simplu o chestiune de rutină, de obișnuință, de automatism, de lene în spatele căreia nu stă nimic altceva decât resemnarea totală? Participarea la ritualuri politice în care nimeni nu crede este ceva fără rost, dar asigură o viață liniștită – iar atunci nu este și mai inutil să nu participi? Una, că n-ai câștiga nimic și a doua, că ai pierde dreptul la viața aceea liniștită – partea ta din târgul ăsta.

Majoritatea oamenilor nu vor să-și petreacă zilele într-un continuu conflict cu autoritatea,

mai ales atunci când chestia asta se poate termina numai prin înfrângerea individului izolat. Deci, de ce să nu faci ceea ce ți se cere? Nu te costă nimic și, cu timpul, nici nu te mai deranjează. Nici nu merită să-ți bați capul cu asta.

Disperarea duce la apatie, apatia la conformism, conformismul la un comportament de rutină, care este apoi citat ca dovadă a „implicării politice în masă“. Toate acestea sunt numai bune pentru a construi conceptul contemporan de comportament „normal“ – un concept, în esență, profund pesimist.

Cu cât se abandonează mai mult orice speranță de reformă generală, orice interes pentru scopuri și valori care trec de nivelul propriei persoane sau orice șansă de a exercita vreo influență într-o direcție „exterioară“, cu atât mai mult energia este deviată în direcția minimei rezistențe, adică „spre interior“. Oamenii de azi sunt preocupați mult mai mult de ei înșiși, de familiile și de casele lor. Acolo își găsesc odihna, acolo pot uita de nebunia lumii și își pot exercita liber talentul creator. Își umplu casele cu tot felul de aparate și alte chestii drăguțe, se străduiesc să-și îmbunătățească condițiile de locuit, încearcă

să-și facă viața plăcută pentru ei înșiși construind case de vacanță, ocupându-se de automobile, acordând un interes major mâncării, îmbrăcămintei și confortului casnic. Pe scurt, își îndreaptă atenția principală asupra aspectelor materiale ale vieții lor private.

În mod clar, această orientare socială produce rezultate economice favorabile: încurajează îmbunătățirile în domeniile neglijate ale producției de bunuri de larg consum și ale serviciilor publice și ajută la creșterea nivelului general de viață.

Din punct de vedere economic, este o sursă semnificativă de energie dinamică, energie capabilă, cel puțin parțial, să dezvolte bogăția materială a societății, ceea ce sectorul de stat, inflexibil, birocratizat și neproductiv al economiei, ar putea cu greu să realizeze vreodată. Este suficient să comparați, din punct de vedere cantitativ și calitativ, industria construcției de locuințe – în domeniul de stat și în cel privat. Autoritățile salută și susțin această revărsare a energiei în sfera privată.

Dar de ce? Pentru că stimulează creșterea economică? Cu siguranță, acesta este un motiv. Dar întregul spirit al propagandei și al practicii politice curente, aplaudând în tăcere, dar

sistematic această orientare „către interior“, „către sine“ ca fiind însăși esența împlinirii omului pe pământ, indică limpede adevăratul motiv pentru care autoritățile salută acest transfer de energie: văd în ea ceea ce este de fapt la originile sale psihologice – o evadare din sfera publică – și intuiesc, pe bună dreptate, că un astfel de surplus de energie, direcționată „spre exterior“, mai devreme sau mai târziu se va întoarce împotriva lor, mai precis a formelor particulare de putere de care se agață cu obstinație. De aceea, autoritățile nu ezită să prezinte drept viață umană ceea ce este cu adevărat doar un substitut disperat al acesteia. În interesul unei gestionări lejere a societății, atenția acesteia este deviată în mod deliberat de la sine, adică de la preocupările sociale. Fixând întreaga atenție a unei persoane asupra banalelor sale interese privind propriul consum, se speră că ea va fi transformată într-o entitate incapabilă să conștientizeze gradul din ce în ce mai mare în care a fost violată spiritual, politic și moral. Reducând omul la un simplu vas destinat idealurilor unei societăți de consum primitive, se presupune că se va reuși transformarea lui într-un material flexibil, adaptat pentru o manipulare complexă. Pericolul că s-ar putea deștepta în el dorul de a

împlini măcar o parte din imensul și imprevizibilul potențial de care dispune în calitate de ființă umană este înăbușit în fașă de prizonieratul în blestemata gamă de roluri pe care el le poate juca în calitate de consumator supus limitărilor unei piețe conduse centralizat. Toate dovezile sugerează că autoritățile aplică o metodă destul de adecvată pentru a face față unei creaturi al cărei unic scop este autoconservarea. Căutând calea minimei rezistențe, ele ignoră complet prețul care trebuie plătit pentru asaltul dur asupra integrității umane, castrarea brutală a umanității omului. Totuși, aceleași autorități se justifică obsesiv cu ideologia lor revoluționară, în care idealul de eliberare totală a omului are un loc central! Dar ce s-a întâmplat, de fapt, cu noțiunea de personalitate umană și cu creșterea multiplă, armonioasă și autentică, a omului eliberat din ghearele unei mașinării sociale alienante, din ierarhia mitică a valorilor, a libertăților formalizate, din dictatura proprietății, din fetișul și puterea banilor? Ce s-a întâmplat cu ideea că oamenii ar trebui să trăiască bucurându-se din plin de justiția socială și legală, să-și exercite în mod creativ partea de putere economică și politică, să aibă parte de un nivel înalt de demnitate umană, devenind astfel

cu adevărat ei înșiși? În loc de o participare liberă la luarea deciziilor economice, la o viață politică și la un progres intelectual liber, tot ce li se oferă oamenilor este de fapt șansa de a alege liber ce mașină de spălat sau ce frigider vor să-și cumpere. Așadar, în prim-plan se află fațada impunătoare a măreților idealuri umaniste, iar în spatele ei se ghemuiește modesta casă de la țară a unui burghez socialist. Pe de o parte, sloganuri bombastice despre creșterea fără precedent a nivelului fiecărui gen de libertate și a varietății structurale unice a vieții; pe de altă parte, o oboseală fără precedent și mizeria vieții reduse la o vânătoare de bunuri de larg consum.

Undeva în vârful ierarhiei presiunilor prin care omul este manevrat pentru a deveni un membru obedient al unei turme de consumatori există, așa cum am sugerat, o forță ascunsă, atotputernică: poliția secretă a statului. Presupun că nu este întâmplător faptul că tocmai acest organism ar trebui să ilustreze într-un mod atât de adecvat prăpastia care separă fațada ideologică de realitatea cotidiană. Oricine a avut ghinionul să încerce pe propria piele „stilul de lucru“ al acestei instituții probabil că se amuză copios la explicația oficială a scopului ei. Chiar crede cineva că această

adunătură infectă de mii de informatori și sticleți, carali mărunți, mic-burghezi și birocrați complexați, vicleni, invidioși, malefici, acest amestec împuțit de trădare, evaziune, fraudă, bârfe și intrigi „este expresia poporului muncitor, forța apărătoare a puterii populare și a cuceririlor sale revoluționare împotriva proiectelor dușmanilor săi“? Căci, dacă la noi nu merg toate de-a-ndoaselea, cine ar fi mai ostil față de un guvern muncitoresc veritabil decât tocmai mic-burghezul dumneavoastră fără niciun Dumnezeu, gata oricând să șantajeze, satisfăcându-și rahiticul respect de sine prin denunțarea continuă a concetățenilor săi, o creatură care se află în mod evident în spatele procedurilor curente ale poliției secrete și care este adevăratul creator spiritual al „stilului lor de lucru“?

Ar fi greu de explicat acest contrast grotesc între teorie și practică altfel decât ca o consecință naturală a misiunii reale a poliției secrete în statul de astăzi, care nu este aceea de a proteja dezvoltarea liberă a omului împotriva oricui ar încerca să o siluiască, ci de a-i proteja pe siluitori de amenințarea pe care o reprezintă pentru ei orice tentativă reală a omului de a se dezvolta liber. Contrastul dintre învățăturile

revoluționare despre omul de tip nou și despre noua morală și concepția josnică despre viață ca formă de fericire bazată pe consum ridică întrebarea de ce autoritățile se agață cu atâta obstinație de această ideologie a lor. E clar că aceasta se întâmplă doar pentru că ideologia, ca sistem convențional de comunicări rituale, le asigură aparența legitimității, a continuității și a consecvenței și acționează ca o mască a respectabilității pentru practica lor extrem de pragmatică. Desigur, obiectivele reale ale acestei practici își lasă în fiecare moment amprenta pe ideologia oficială. Chiar din măruntaiele acelui munte infinit de retorică ideologică prin care autoritățile încearcă neîncetat să facă impresie asupra oamenilor și pe care, având în vedere că ea nu transmite absolut nimic, publicul în general nici nu o ia în seamă, transpare un mesaj particular și semnificativ, plin de miez, un sfat realist: „Evitați politica dacă puteți; lăsați-ne-o nouă! Faceți ceea ce vă spunem, nu încercați să formulați idei profunde și nu vă băgați nasul în lucruri care nu vă privesc! Țineți-vă gura, faceți-vă treaba, ocupați-vă numai de voi înșivă și o să vă fie bine!“ Acest sfat merită luat în considerare. Faptul că trebuie să-și câștige existența este, la urma urmei, singurul punct în care oamenii ar putea destul

de ușor să cadă de acord cu aceia care îi guvernează. Atunci de ce să nu profiți de acest sfat? Mai ales că oricum nu ai altă opțiune. Unde duce în cele din urmă întreaga situație pe care am încercat să o descriu aici? Cu alte cuvinte, care este efectul asupra oamenilor al unui sistem bazat pe frica și apatia lor, un sistem care îi trimite într-o vizuină a existenței pur materiale și le oferă ipocrizia ca principală formă de comunicare cu societatea? La ce nivel este redusă o societate printr-o politică al cărei unic scop sunt ordinea superficială și obedienta generală, indiferent prin ce mijloace și cu ce preț au fost câștigate? Nu este nevoie de prea multă imaginație pentru a intui că o astfel de situație nu poate duce decât la eroziunea treptată a oricărei morale standard, la prăbușirea tuturor criteriilor de decență și la distrugerea pe scară largă a încrederii în sensul unor valori precum adevărul, încrederea în principii, sinceritate, altruism, demnitate și onoare. În mijlocul unei demoralizări „în profunzime“, determinată de pierderea speranței și a convingerii că viața are un sens, viața trebuie redusă la un nivel strict biologic, vegetal. Nu poate decât să ne confrunte încă o dată cu acel aspect tragic al statutului omului în civilizația tehnologică modernă marcată de un declin al

conștientizării absolutului și pentru care propun denumirea „criză a identității umane“. Cum ar putea frâna prăbușirea identității umane un sistem care îi cere omului cu atâta asprime să fie altceva decât ceea ce este? S-a făcut ordine. Cu prețul paralizării spiritului, a mortificării inimii și a devastării vieții. S-a realizat „consolidarea“ de suprafață cu prețul crizei spirituale și morale a societății. Din păcate, cea mai gravă trăsătură a acestei crize este continua sa adâncire. Ajunge să ne ridicăm ochii puțin mai sus de limitata noastră perspectivă zilnică pentru a ne da seama cu groază cât de repede abandonăm de fapt pozițiile de la care încă mai refuzam să dezertăm. Ceea ce constiinta socială declara ieri ca fiind inacceptabil astăzi iartă pe bandă rulantă, mâine va considera normal, iar poimâine va deveni un model de comportament. Ceea ce am declarat ieri că nu vom accepta niciodată sau cel puțin ce am considerat drept imposibil acceptăm astăzi, fără uimire, ca pe un aspect firesc al vieții. Și, invers, lucruri pe care cu puțin timp în urmă le consideram ca fiind absolut normale le tratăm acum ca pe ceva excepțional și, în curând, cine știe, poate că ne vom gândi la ele ca la niște himere de neatins.

Modificările la nivelul categoriilor „natural“ și „normal“ și deraierile sentimentului moral care au avut loc în societate în ultimii ani sunt mai ample decât ar putea părea la început. Mână în mână cu apatia crescândă, capacitatea de a o conștientiza se aplatizează în mod natural.

Boala trece ca de la frunze și fructe la tulpină și la rădăcini. Prin urmare, cele mai evidente motive de îngrijorare se află în zona perspectivelor pe care le oferă situația actuală.

Societatea se dezvoltă pe plan interior, se îmbogățește și se cultivă în primul rând prin faptul că devine din ce în ce mai conștientă de ea însăși într-un mod tot mai profund, mai cuprinzător și mai diferențiat.

Principalul argument al conștiinței de sine a societății este cultura. Cultura ca domeniu specific al activității umane, influențând – adesea prin intermediul multor altor elemente – starea generală a spiritului și fiind în același timp permanent influențată de această stare.

Acolo unde controlul total asupra societății suprimă complet dezvoltarea sa internă diferențiată, primul element suprimat este, în mod natural, cultura, și aceasta nu numai „automat“, în calitate de element a cărui esență

ontologică este opusul „spiritului“ oricărei manipulări la nivelul societății, ci oarecum și „programatic“, dintr-o teamă legitimă că în primul rând prin cultură, ca instrument al conștiinței sale de sine, societatea va sfârși prin a realiza măsura imensă a siluirii sale. Prin cultură, societatea își aprofundează libertatea și descoperă adevărul. Și atunci, ce interes ar putea reprezenta ea pentru o putere a cărei esență este tocmai suprimarea acestor valori? La urma urmei, o asemenea putere recunoaște un singur „adevăr“: cel de care are nevoie, și o singură „libertate“: rostirea acestui „adevăr“.

Lumea unui astfel de „adevăr“, care nu trăiește din climatul dialectic al cunoașterii reale, ci doar din climatul intereselor de putere, este o lume a sterilității ideatice, a dogmelor rigide, a doctrinei încremenite, de neschimbat, și a arbitrarului pragmatic care reprezintă consecința sa naturală.

Este o lume a interdicțiilor, a restricțiilor, a limitărilor, a reglementărilor impuse. O lume în care politica culturală este înțeleasă în primul rând ca activitate a poliției culturii.

S-au spus și s-au scris multe despre gradul incredibil de devastare a culturii noastre contemporane, despre sutele de scriitori și cărți

interzise și zeci de reviste lichidate, despre distrugerea tuturor posibilităților editoriale și repertoriale și ruperea oricărei comunicări cu starea de spirit generală, despre devalizarea sălilor de expoziție, despre gama de neimaginat a persecuțiilor și discriminărilor în acest domeniu, despre dizolvarea tuturor organizațiilor de artă existente și a numeroase institute științifice și înlocuirea lor cu un fel de instituții-marionetă, conduse de câțiva sectari agresivi, carieriști cunoscuți, aspiranți incompetenți și de o lașitate incorigibilă care, profitând de vidul general, și-au găsit oportunitatea ideală și au profitat de ea. Nu voi descrie din nou toate aceste lucruri, ci mai degrabă voi încerca să meditez asupra unora dintre aspectele mai profunde ale acestei situații legate de subiectul acestei scrisori.

În primul rând: oricât de rea ar fi situația de astăzi, nu înseamnă că nu ar exista deloc cultură. În teatre se joacă, televiziunea emite zilnic, se publică și cărți. Totuși, toată această cultură publică, legală, are o caracteristică de bază: exteriorizarea generalizată, cauzată de profunda înstrăinare a esenței sale sub forma unei castrări totale ca instrument al conștiinței de sine umane și, prin urmare, sociale. Și dacă

se mai manifestă chiar și astăzi pe undeva anumite forme de valoare autentică, incontestabilă, suverană – de exemplu, ca să rămân în domeniul artei, o performanță actoricească de excepție –, ele vor părea mai degrabă niște aspecte tolerate numai datorită rafinamentului specific și dimensiunii lor sublime, ceea ce, din punctul de vedere al puterii, le face relativ inofensive ca forță de influențare a conștiinței sociale de sine. Cu toate acestea, chiar și aici, de îndată ce această influență ar începe să se facă simțită mai mult, puterea socială începe să se apere instinctiv împotriva ei (există exemple cunoscute când un actor bun a fost interzis practic doar pentru că era prea bun). Totuși, nu despre asta este vorba în acest context. Ceea ce mă interesează este modul în care această externalizare se manifestă în domenii care dispun de mijloacele de a spune pe nume în mod mult mai direct experienței umane a lumii, îndeplinind astfel în mod mult mai evident o funcție de conștientizare socială.

Voi da un exemplu: să spunem că este publicată – și uneori chiar astfel se întâmplă – o lucrare literară, o piesă de teatru căreia nu i se pot nega priceperea cu care a fost scrisă, sugestivitatea, imaginația, încărcătura de sens.

Oricum ar fi această lucrare pe alte planuri, putem oricând afirma un lucru, fără teama de a greși: fie drept consecință a cenzurii sau a autocenzurii, a caracterului autorului sau a unei erori de evaluare a acestuia, a abandonării unor principii din motive de demisie sau a unui calcul meschin, lucrarea nu va depăși nici cu un centimetru cadrul convențional, banal al fetișurilor, așadar, în esență, al unei conștiințe sociale mincinoase, care emite și acceptă drept experiență autentică a lumii doar aparența unei astfel de experiențe, compusă dintr-un snop de detalii experiențiale superficiale, simplificate, banale și ponosite sau din oarece umbre moarte ale experienței demult acceptate de conștiința socială și domesticite în adâncul său. Cu toate acestea – sau, mai exact, tocmai din această cauză –, există întotdeauna un anumit gen de oameni pe care o astfel de lucrare îi amuză, le creează stări de tensiune interioară, îi impresionează și îi captează prin toate aspectele sale, dar fără a ilumina nimic prin cine știe ce fulger al cunoașterii autentice, în sensul de a revela ceva până acum necunoscut, a rosti ceva până acum nerostit sau a aduce dovezi noi, originale și impresionante cu privire la ceva. Pe scurt: imitând lumea reală, o asemenea lucrare, în esență, falsifică lumea reală. În ceea ce

privește forma specifică a acelei exteriorizări, nu este o coincidență faptul că ea își găsește cel mai adesea inspirație în recipientul care la noi, datorită inofensivității dovedite a conținutului său, este în mod tradițional în grațiile puterii sociale, fie ea burgheză sau proletară: vorbesc despre estetica banalului, care își are locașul în dimensiunile de morală bonomă mic-burgheză a omului, despre concepția provincială asupra lumii, bazată pe credința în cumsecădenia ei generalizată, despre jovialitatea de bucătărie, mă refer la acea estetică a cărei coloană vertebrală este cultul mediocrității pe scară largă, bazat pe fundamentul mucegăitei automulțumiri naționale, ghidată de principiile pulverizării, descompunerii, granulării, diminuării și simplificării artificiale și având drept aspect final falsul optimism al celei mai decăzute interpretări a mottoului „adevărul învinge".

După cum în mod sigur știți, lucrările de ficțiune care au la bază ideologia politică a guvernului sunt extrem de puține și, evident, de calitate foarte slabă. Aceasta nu numai pentru că nu are cine să le creeze, ci în mod sigur și pentru că, în esență, deși poate părea paradoxal, nici nu sunt prea bine-venite: din punctul de vedere al adevăratei concepții de viață actuale

(bazate pe consum), asemenea lucrări – dacă ar exista, dacă ar avea un nivel calitativ corespunzător și dacă ar interesa pe cineva – ar atrage într-o măsură prea mare atenția „în afară", ar redeschide prea multe răni vechi, prin caracterul lor general și radical politic, ar provoca prea multe reacții generale și radical politice și, în acest fel, ar agita prea mult niște ape menite a rămâne cât mai stătute cu putință. Ceea ce am numit estetica banalității se potrivește mult mai bine cu interesele reale ale puterii sociale de astăzi. Ele ocolesc adevărul într-un mod mult mai discret, mai acceptabil, mai credibil, iar conștiința convențională este acceptată în mod natural mult mai ușor, motiv pentru care ea poate îndeplini mult mai bine sarcina pe care concepția consumeristă despre viață o atribuie culturii: să nu agite prin a spune adevărul, ci să potolească prin a spune minciuni. Desigur, creațiile de acest fel au fost întotdeauna majoritare. În orice caz, până acum au existat întotdeauna cel puțin niște orificii prin care a pătruns către public și un alt gen de creație artistică, despre care s-ar putea spune că mediază într-un fel sau altul o formă mai autentică de autocunoaștere umană. Acest gen de creație nu a avut niciodată o viață prea ușoară – se feresc de ea și puterea politică, și

conștiința convențională, confortabilă și inertă. Și totuși, întotdeauna, într-un mod misterios, chinuitor și rareori imediat, a reușit să-și croiască drum până la om și societate, îndeplinind astfel rolul de conștientizare de sine a societății.

La urma urmei, aici nu este vorba despre nimic mai mult decât atât. Cu toate acestea, acest lucru mi se pare cel mai important și exact asta a reușit guvernul actual într-un mod aproape perfect – se poate dovedi că acest lucru s-a întâmplat pentru prima dată de la momentul redeșteptării noastre naționale: sistemul de control birocratic asupra culturii este astăzi atât de precis, atât de desăvârșită este evidența tuturor lacunelor prin care ar putea țâșni către lume creații mai puternice, atât de mare este frica de guvern și frica de artă a acelui pâlculeț de oameni care au adunat în buzunare cheile tuturor ușilor.

Cu siguranță înțelegeți că în acest moment nu mai vorbesc despre acele liste de mai multe pagini ale creatorilor complet sau parțial interziși, ci despre o listă mult mai periculoasă: o „listă în alb“ pe care este redat *a priori* tot ce ar putea străluci printr-o idee originală, o cunoaștere mai pătrunzătoare, un nivel superior

de sinceritate sau o formă mai sugestivă. Vorbesc despre un mandat de arestare preliminar pentru tot ceea ce este caracterizat prin libertate interioară și care, prin urmare, înseamnă în cel mai profund sens al cuvântului cultură. Vorbesc despre un mandat de arestare a culturii emis de guvernul dumneavoastră.

Din nou, acest lucru ridică întrebarea pe care am pus-o aici de la început: Ce înseamnă toate acestea cu adevărat? La ce duc? Ca să zic așa, ce efect vor avea asupra societății? Voi aduce din nou un exemplu: după cum se știe, majoritatea revistelor noastre culturale anterioare au încetat să mai apară. Dacă vreuna a rezistat, este atât de uniformizată, încât aproape că nu are sens să o luăm în considerare.

Ce s-a întâmplat ca urmare?

La prima vedere, nimic: societatea continuă să funcționeze, chiar și fără toate acele reviste literare, artistice, teatrale, filosofice, istorice și de altă natură, al căror număr, chiar și atunci când existau, nu răspundea nevoilor latente ale societății, dar care au existat și și-au îndeplinit rolul. Așadar, câtor oameni le lipsesc cu adevărat astăzi aceste reviste? Câtorva zeci de mii de foști abonați ai lor, adică fragmente foarte mici ale societății.

Cu toate acestea, pierderea este infinit mai profundă și mai gravă decât ar putea părea din acest punct de vedere cantitativ. Impactul real al acestei pierderi este, din nou, ascuns și dificil de exprimat în date exacte. Lichidarea violentă a unei astfel de reviste – să zicem, o revistă teoretică axată pe teatru – nu reprezintă doar o sărăcire spirituală concretă a cititorilor săi specifici, nu este doar o intervenție dură împotriva culturii teatrale. Este în același timp – și mai ales – vorba despre suprimarea unui anumit organ al conștiinței sociale de sine. În consecință, ea are fără discuție și valoarea unui gen de intervenție greu de descris cu precizie în rețeaua încâlcită de cicluri, schimburi și transformări ale nutrienților care țin în viață organismul stratificat care este societatea modernă. Este o lovitură la adresa dinamicii naturale a proceselor care au loc în acest organism, un deranjament al interacțiunii echilibrate a diferitelor sale funcții, corespunzând gradului său intern de structurare. Și la fel cum o deficiență pe termen lung a unei anumite vitamine – din punct de vedere cantitativ, o componentă neglijabilă a hranei în ansamblu – poate totuși provoca îmbolnăvirea organismului uman, în mod similar și dispariția unei (singure) reviste poate

provoca pe termen lung organismului social un prejudiciu mult mai mare decât ar putea părea la început. Dar dacă nu este vorba despre o singură revistă, ci practic despre toate?

Într-adevăr, este ușor de dovedit că sensul real al cunoașterii, gândirii și creației în lumea stratificată a societății culturale nu este niciodată complet epuizat de semnificația pe care o au aceste valori pentru cercul concret al persoanelor care au de a face cu ele inițial, în prim-plan, „fizic“, și aceasta fie la modul activ, fie la modul pasiv. Numărul acestor persoane este aproape întotdeauna mic, chiar mai mic în cazul științei decât în acela al artei și, totuși, cunoașterea despre care este vorba aici poate influența foarte profund – chiar și prin intermediul mai multor filtre – întreaga societate. Aceasta cam în același fel în care fiecare dintre noi este direct afectat „fizic“ de retorica amenințării nucleare, fără ca majoritatea dintre noi să experimentăm „fizic“ acele speculații ale fizicii teoretice care au dus la fabricarea bombei atomice. Istoria demonstrează că lucrurile stau la fel și în cazul cunoașterii de natură umanistă prin numeroase exemple de efort cultural, politic și moral fără precedent al întregii societăți, al cărui nucleu

cristalizator inițial sau catalizator a fost un act de autoconștientizare socială, nu numai îndeplinit, ci și experimentat direct („fizic“) de un cerc restrâns și exclusiv de persoane. Acest act ar fi putut rămâne chiar și mai târziu în afara percepției directe a societății în ansamblu, și totuși era o condiție prealabilă esențială pentru ca ea să depună acel efort! Nu știm niciodată când anume focul discret al cunoașterii, aprins într-un cerc de câteva celule specializate cumva în conștiința de sine a organismului, luminează brusc calea întregii societăți, fără ca aceasta să realizeze vreodată cum s-a întâmplat de a dat cu ochii de acea cale. Dar asta nu este tot: chiar si acele nenumărate fulgere ale cunoașterii care nu luminează calea societății în ansamblu își au semnificația lor socială profundă, chiar dacă acea semnificație nu constă în altceva decât în realitatea că au existat; că ar fi putut străluci; că și ele reprezintă – prin simplul fapt că s-au întâmplat – realizarea unui anumit cerc de potențialitate socială, și aceasta fie în sensul de a constitui niște forțe creatoare, fie, pur și simplu, niște libertăți, că și ele contribuie la crearea și garantarea climatului cultural, indispensabile apariției unor fulgere de intensitate mai mare. Spațiul autoconștientizării spirituale este pur și

simplu indivizibil, tăierea unui singur fir perturbând în mod inevitabil coerența întregii rețele, iar acest lucru este deja dovedit de interconectarea specială a tuturor proceselor rafinate din organismul societății despre care am vorbit, acea semnificație capabilă de a se autodepăși a fiecăruia dintre ele, așadar și acea malignitate a prejudicierii lor, și ea capabilă de a se autodepăși.

Nu vreau să reduc totul la aceasta, întrucât reprezintă încă un aspect destul de banal. Totuși, oare nu se confirmă chiar efectul profund dăunător asupra stării generale spirituale și morale a societății pe care îl are și mai ales pe care îl va avea acel „mandat de arestare pentru cultură“, chiar dacă efectul său imediat s-a manifestat doar asupra unui număr relativ limitat de „capete“? Dacă este adevărat că în ultimii ani nu a apărut pe rafturile librăriilor niciun roman cehesc nou care să lărgească în mod vizibil orizontul experienței noastre despre lume, acest lucru cu siguranță nu se va reflecta în exterior. Cititorii nu vor ieși în stradă din această cauză, iar ceva de citit se va găsi întotdeauna. Totuși, cine s-ar hazarda să estimeze ce înseamnă cu adevărat acest lucru pentru societatea cehă? Cine știe cum se va

reflecta acest decalaj în atmosfera spirituală și morală a anilor următori? Cât de mult ne va slăbi el capacitatea de a „ne cunoaște“? Cât de profund îi afectează o astfel de absență a autocunoașterii culturale pe aceia care încep astăzi sau vor începe mâine să se cunoască pe ei înșiși? Câte mulțimi de mistificări care se sedimentează încet în conștiința culturală generală vor trebui distruse și până unde va fi necesar să ne întoarcem pentru a ne putea continua drumul?

Cine știe cine, când, de unde și cum va putea să adune încă forțe pentru a aprinde o nouă flăcăruie a adevărului? Când se pierde începutul cu începutul nu numai posibilitatea, ci și sentimentul posibilității unei asemenea ipotetice „reaprinderi“?

La urma urmei există câteva astfel de romane, precum cele care lipsesc din librării: ele circulă sub formă de manuscrise. Prin urmare, în această privință, situația nu este încă atât de deznădăjduită. Din tot ce am spus aici este clar că, chiar dacă timp de ani întregi nu au cunoștință de un astfel de roman mai mult de douăzeci de oameni, totuși există un sens special al existenței sale: înseamnă deja ceva simplul fapt că există o astfel de carte, că a

putut fi scrisă, că ea trăiește cel puțin într-o bandă îngustă a conștiinței culturale. Dar oare care este situația în acele zone în care nu se poate lucra altfel decât la nivelul așa-numitelor structuri legale? Cum să cunoaștem amploarea reală a daunelor pe care le-a provocat și le va provoca sufocarea unor tendințe interesante în teatru și film, aceste domenii care se manifestă în societate printr-o agitație atât de specifică? Și ce poate însemna dintr-o perspectivă pe termen lung vidul care apare în domeniul științelor umaniste, al teoriei și eseisticii profesionale din domeniul sociologiei? Cine se hazardează să estimeze consecințele pe termen lung, la nivel ontologic, etic și istoric, ale întreruperii violente a diferitelor procese de autoconștientizare, atât de dependente de accesul la sursele de studiu și de confruntările publice în curs, precum și ale blocării forțate a oricărei circulații naturale a informațiilor, ideilor, cunoștințelor și valorilor și a oricărei cristalizări publice a atitudinilor?

Așadar, întrebarea generală este: cât de adâncă va fi impotența spirituală și morală de mâine a unei națiuni a cărei cultură este castrată astăzi?

Mă tem că aceste consecințe sociale devastatoare vor supraviețui timp de mulți ani intereselor politice specifice care le-au provocat.

Cu toate acestea, cu atât mai mare va fi vina istorică a celor care au sacrificat viitorul spiritual al națiunii în interesul prezenței lor la putere.

Dacă legea de bază a cosmosului este creșterea entropiei, legea de bază a vieții o reprezintă, pe de altă parte, creșterea nivelului său de structuralitate și lupta împotriva entropiei. Viața sfidează orice formă de uniformitate și unitate. Perspectiva ei nu este „uniformizarea", ci diferențierea, este neliniștea transcendenței, aventura noului, rezistența „anti". Din esența puterii politice – ale cărei obiective sunt limitate la protejarea propriei sale imuabilități prin unitatea forțată a consimțământului permanent – fac parte, contrar așteptărilor, neîncrederea esențială față de fiecare formă de varietate, unicitate și transcendență, opoziția esențială față de tot ceea ce este necunoscut, de neînțeles și în momentul de față misterios, orientarea esențială către uniformitate, caracter identic și imobilitate, iubirea profundă pentru statu-quo. Spiritul mecanic predomină în ea asupra spiritului vital. Ordinea către care năzuiește nu este o căutare deschisă a formelor din ce în ce mai înalte de autoorganizare a societății, echivalente cu structuralizarea sa

crescândă, ci, dimpotrivă, un declin către „starea cea mai probabilă“, aceea care reprezintă cel mai înalt nivel al entropiei. Mergând în direcția entropiei, o astfel de putere merge, de fapt, împotriva direcției vieții.

După cum știm, și în cazul omului există un moment când gradul structuralității sale începe să scadă brusc, iar drumul său se îndreaptă spre entropie, adică momentul în care și el cedează legității generale a cosmosului: este momentul morții. Undeva, chiar la baza puterii politice care a mers în direcția entropiei (și care ar prefera ca omul să semene cu o mașină de calcul în care orice program poate fi inserat cu certitudinea că va fi executat), este prezent tocmai acest principiu al morții. Iar duhoarea morții se simte, de asemenea, din ideea de „ordine“ pe care o aplică în permanență această putere și din perspectiva căreia fiecare manifestare a vieții reale, fiecare act aparte, fiecare expresie distinctivă, fiecare gând unic, fiecare dorință sau idee neprevăzută sunt obligatoriu semnale ale „confuziei“, „haosului“, „anarhiei“.

Prin întreaga sa practică politică, ale cărei aspecte de bază am încercat să le descriu treptat aici, regimul nostru actual confirmă, de

asemenea, că ideile de „pace“, „ordine“, „consolidare“, „ieșire din criză“, „încetarea perturbării“, „calmarea pasiunilor“ etc., care au reprezentat axele de bază ale agendei sale politice încă de la început, au până la urmă același conținut mortuar pe care îl au pentru toate regimurile „entropice“.

Da, există ordine: o ordine birocratică de o uniformitate cenușie, de o unicitate anestezică, de o mecanicitate precum a mașinilor, suprimând irepetabilitatea, de o imobilitate care exclude transcendența. Este o ordine fără viață.

Da, există pace în țara noastră: dar oare nu este pacea morții sau a mormântului?

Într-o societate care trăiește cu adevărat, este firesc să se întâmple întotdeauna câte ceva: interacțiunea faptelor și evenimentelor prezente și a mișcărilor vizibile și ascunse creează situații unice, mereu noi, care impun fapte suplimentare și determină noi mișcări. Misterioasa polaritate vitală a ceea ce este constant și a ceea ce este variabil, a ceea ce este determinat și a ceea ce este aleatoriu, a ceea ce este previzibil și a ceea ce este neașteptat acționează în timp și se manifestă prin acțiune. Cu cât viața socială este mai structurată, cu atât mai structurat este și timpul social: în el se

dezvoltă puterea elementului de unicitate și de irepetabilitate. Aceasta întărește posibilitatea de a-l reflecta în secvențialitatea sa, și anume ca un flux ireversibil de situații inconfundabile și, astfel, de a înțelege mai bine, retroactiv, legitatea evenimentelor sociale. Astfel, cu cât societatea duce o viață mai bogată, cu atât conștientizează mai bine dimensiunea timpului social, dimensiunea istoriei active.

Cu alte cuvinte: acolo unde există spațiu pentru evenimente sociale, există și spațiu pentru memoria socială. O societate care trăiește are o istorie.

În schimb, dacă pe parcursul istoriei elementul de continuitate și cauzalitate este legat intrinsec de elementul de irepetabilitate și imprevizibilitate, apare întrebarea cu privire la modul în care istoria reală – această sursă nestinsă a „haosului“, acest permanent izvor de neliniște, această palmă obraznică pe obrazul ordinii – poate exista într-o lume controlată de un regim „entropic“.

Răspunsul este clar: toate acestea nu au cum să existe într-un asemenea regim. Și nici nu există, cel puțin în aparență: prin anestezierea vieții ca

viață, timpul social cuprins în ea își oprește mersul și, prin urmare, istoria dispare din orizontul lui.

Și se pare că la noi, de ceva vreme, nu mai există istorie: încet, dar sigur pierdem noțiunea timpului – uităm ce și când s-a întâmplat, ce a fost înainte și ce a fost mai târziu – și sentimentul predominant în noi este că de fapt e totuna. Unicitatea și, prin urmare, continuitatea dispar din evenimente, totul fuzionează într-o singură imagine gri a aceluiași ciclu: spunem că „nu se întâmplă nimic". Ordinea mortuară a fost adusă și aici, evenimentele sunt perfect organizate și, prin urmare, complet anesteziate. Criza sentimentului de succesiune temporală la nivel social duce în mod necesar la o criză similară în viața privată: pierzând fundalul istoriei societății și astfel istoria poziției individului în cadrul acestei istorii, viața privată alunecă la un nivel preistoric, unde timpul este ritmicizat doar de evenimente precum nașterea, nunta sau moartea. Criza sentimentului timpului social pare să fi scufundat societatea înapoi în timpurile preistorice, când, timp de multe milenii, în limitele propriei conștiințe a timpului social, omenirea nu a trecut de

granițele stereotipului cosmo-meteorologic al recurenței infinite a anotimpurilor și al ritualurilor religioase aferente.

Totuși, golul lăsat de dimensiunea tulburătoare a istoriei trebuie umplut: și astfel tulburarea creată de istoria reală este înlocuită de ordinea pseudo-istoriei, al cărei autor nu este însă viața societății, ci planificatorul oficial; în loc de evenimente, ni se oferă pseudo-evenimente; ne ducem viața de la aniversare la aniversare, de la sărbătoare la sărbătoare, de la manifestație la manifestație, de la un congres al unanimității la alegeri unanime și de la alegeri unanime la un congres al unanimității, de la Ziua Presei la Ziua Artileriei și invers. Nu întâmplător acest tip de substituție a istoriei ne permite să obținem – nu numai pentru trecut, ci și pentru viitor! – o imagine exhaustivă a „dinamicii“ sociale printr-o simplă privire în calendar. Și, datorită conținutului notoriu al ritualurilor repetitive, informațiile obținute chiar se vor potrivi cu cele pe care ni le-ar oferi o experiență autentică. Așadar, din nou: ordinea perfectă este răscumpărată printr-o întoarcere în preistorie. Și o mențiune în plus: în timp ce strămoșii noștri își găseau în ritualurile repetitive de fiecare dată sensul existențial profund, pentru

noi sunt doar o rutină de dragul rutinei. Guvernul ține la ele de dragul aparenței dinamicii istorice, iar cetățeanul le absolvă ca să nu ajungă la tribunal. Regimul „entropic“ are o singură modalitate de a crește entropia generală în aria sa de competență: prin înăsprirea propriului centralism, prin creșterea caracterului monolitic, prin sugrumarea societății într-o cămașă de forță din ce în ce mai generală și mai impenetrabilă a manipulării unidimensionale. Numai că fiecare dintre următorii săi pași în această direcție înseamnă în mod necesar și o creștere suplimentară a propriei entropii: în efortul de a imobiliza lumea, regimul entropic se imobilizează, de fapt, pe sine și își paralizează capacitatea de a se confrunta cu orice element nou și de a ține piept orientării specifice a vieții. Astfel, regimul „entropic“ este condamnat prin însăși natura sa să devină, în ultimă instanță, victimă a propriului principiu. Este victima cea mai vulnerabilă, din cauza lipsei fatale a oricărei intenționalități interioare care l-ar obliga, ca să spunem așa, să se confrunte cu sine. Dimpotrivă, viața este capabilă să reziste cu tot mai mult succes și inventivitate siluirii venite din partea lui – în virtutea tendinței sale de

neînvins de a evolua în sens opus entropiei – cu cât forța violatoare împietrește și înțepenește mai repede.

Astfel, anesteziind viața, puterea politică se autoanesteziază în același timp, anesteziindu-și astfel și capacitatea de a anestezia viața. Cu alte cuvinte, viața poate fi siluită, aplatizată, anesteziată mult timp și temeinic, dar nu poate fi oprită definitiv din drum: deși fără zgomot, în secret și foarte încet, totuși merge mai departe; deși de o mie de ori înstrăinată de sine, tot de o mie de ori găsește câte un mod de a se întoarce către sine. Oricât de mult ar fi fost siluită, până la urmă va supraviețui puterii siluitoare. Lucrurile nu pot sta altfel din cauza naturii puternic înclinate către compromis a oricărei puteri „entropice“, care suprimă și poate suprima viața doar atunci când acea viață există și care este, în felul acesta, în mod existențial dependentă de viață, fără ca viața să fie totuși, existențial dependentă de ea. Singura forță care poate distruge cu adevărat viața pe planeta noastră este forța care nu cunoaște compromisuri: în aceasta constă validitatea cosmică globală a celei de-a doua legi a termodinamicii.

Dacă viața nu poate fi distrusă definitiv, pe de altă parte, nici istoria nu poate fi oprită complet: sub plapuma grea a imobilității și a pseudo-dinamicii, micile lor izvoare secrete își continuă curgerea tainică și înceată care, în cele din urmă, ajunge să depășească limitele și puterea acelei plăpumi. Poate dura mult, dar într-o zi tot trebuie să se întâmple: pătura nu mai rezistă și începe să crape.

Și acesta este momentul în care începe să se întâmple din nou ceva vizibil, ceva cu adevărat nou și unic, ceva ce nu era planificat în calendarul oficial al „evenimentelor“, ceva cu privire la care nu avem senzația că este totuna când și dacă se întâmplă, ceva cu adevărat istoric, în sensul că istoria își cere din nou drepturile.

Dar cum poate istoria – în termenii noștri specifici – să-și „ceară drepturile“? Ce înseamnă de fapt o asemenea perspectivă? Nu sunt nici istoric, nici profet, dar cred că, dacă se pricepe cu adevărat să observe structura unor astfel de momente, omului nu-i poate scăpa răspunsul.

Acolo unde există – cel puțin într-o oarecare măsură – concurență deschisă pentru putere ca singura garanție reală a controlului public asupra puterii (și în consecință și asupra

oricărui fel de libertate de exprimare), puterea politică trebuie să se afle în permanență, indiferent dacă îi convine sau nu, într-un dialog deschis și de durată cu viața societății, este obligată să abordeze continuu cele mai diverse probleme pe care viața le ridică în fața ei. Acolo unde nu există o competiție deschisă pentru putere (și, prin urmare, libertatea de exprimare este în mod natural suprimată mai devreme sau mai târziu), așa cum este cazul oricărui regim „entropic", în care puterea politică nu se adaptează vieții, ci dimpotrivă, încearcă să adapteze viața la nevoile sale, înseamnă că, în loc să-și rezolve în mod deschis și continuu contradicțiile autentice, cerințele, așteptările și problemele, le ascunde pur și simplu. Totuși, undeva sub stratul acela de pământ sub care au fost îngropate, aceste contradicții și cerințe continuă să existe, să se acumuleze, să crească, astfel încât la un moment dat, când stratul acoperitor nu le mai poate reține, acesta crapă, iar ele îl penetrează. Și acesta este tocmai momentul în care acoperământul imobilității se sparge și istoria intră din nou în arenă.

Deci, ce se întâmplă de fapt atunci?

Deși puterea politică are încă suficientă forță pentru a împiedica concretizarea deschisă a

presiunii conflictelor de viață sub forma unei discuții și a unei competiții deschise pentru putere, totuși nu are suficientă putere pentru a rezista complet acestei presiuni. Ca atare, viața invadează măcar acele zone pe care le poate invada – coridoarele ascunse ale puterii, unde obține prin forță o discuție și apoi o competiție ascunsă pentru putere. În schimb, puterea politică nu este pregătită pentru asta. Orice dialog mai aprofundat cu viața este dincolo de orizonturile competenței sale, și de aceea intră în panică. Viața care a pătruns în cabinetele puterii răspândește confuzie sub formă de conflicte personale, intrigi, capcane și dueluri, ba chiar s-ar putea spune că pătrunde direct în reprezentanții individuali ai acelei puteri conferite funcționarilor de identificarea lor cu puterea monolitică. Masca de cadavru a impersonalității cade dintr-odată, iar din spatele ei apar oameni vii care concurează într-un stil destul de uman pentru putere și se bat unii cu alții pentru propria lor salvare. Este un moment bine-cunoscut în parcursul revoluțiilor și puciurilor de palat, este momentul schimbărilor bruște și greu de înțeles din afară, al schimbărilor de persoane în funcții și de teze în discursuri. Este momentul descoperirii conspirațiilor și a centrelor secrete reale sau

inventate, momentul în care sunt făcute publice infracțiunile reale sau imaginare și dezgropate vechile vinovății, momentul excluderii reciproce din diferite organisme, al calomnierilor și, după caz, al arestărilor sau chemărilor reciproce în judecată. Și, dacă până acum toți cei de la putere vorbeau aceeași limbă, în aceleași fraze, despre aceleași obiective și despre îndeplinirea lor cu succes, în schimb acum, dintr-odată, acest bloc monolitic al puterii se destramă în indivizi ușor de distins unul de celălalt, care, ce-i drept, mai au încă în comun limbajul utilizat, pe care însă acum îl folosesc pentru atacuri mutuale la persoană. Suntem surprinși să auzim că multora dintre ei (și anume celor care au pierdut în competiția ascunsă pentru putere) nu le păsa deloc de obiectivele declarate și că nu le-au atins niciodată cu succes, ba dimpotrivă, în timp ce alții (adică cei care au câștigat) într-adevăr trudesc pentru atingerea acestor obiective și numai ei sunt capabili să le îndeplinească cu succes.

Cu cât calendarul oficial al pseudo-dinamicii istorice a fost construit mai rațional de-a lungul anilor, cu atât mai irațional arată invazia bruscă a istoriei reale; toată irepetabilitatea ei suprimată timp de ani buni, întreaga ei

unicitate, imprevizibilitate, toate secretele lor negate timp de foarte mulți ani vor năvăli într-un singur moment. Și dacă vreme de ani buni nu am fost în stare să fim surpriza măruntă, de fiecare zi, a nimănui, acum ne confruntăm cu o singură mare surpriză, dar meritată. Toată „dezordinea“ istoriei, suprimată ani buni de ordinea artificială, erupe brusc în afară…

De parcă nu am fi știut-o! De parcă n-am fi putut observa chestia asta de atâtea ori în partea noastră de lume! Mașina care de ani întregi lucra aparent impecabil, fără fluctuații, fără complicații, se destramă peste noapte, iar alcătuirea care dădea impresia că va domni în acea formă a sa neschimbată până la sfârșitul lumii, deoarece nu exista nicio forță care să o pună la îndoială în acest mediu al alegerilor și al voturilor unanime, se destramă și ea din senin. Astfel, suntem surprinși să aflăm că totul a fost complet diferit față de ceea ce am crezut noi.

Cu toate acestea, momentul în care o astfel de tornadă străbate lumea strălucitoare a structurilor de putere stabilizate este departe de a fi doar un obiect de distracție pentru noi, toți, cei care suntem în afara puterii. La urma urmei, întotdeauna este vorba, chiar dacă indirect, și despre noi: oare nu tocmai presiunea tăcută și

pe termen lung asupra vieții acelor permanent înfrânate, dar niciodată definitiv înfrânte nevoi, interese, contradicții și tensiuni ale întregii societăți provoacă mereu, iar și iar, acele șocuri de putere? Și de ce ne mai mirăm atunci că societatea se trezește din nou și din nou în astfel de momente, că se agață de ele sau că le percepe mai intens, că le lasă să o impresioneze, să tragă foloase de pe urma lor?! Aceste șocuri trezesc aproape întotdeauna o oarecare speranță sau îngrijorare și deschid un nou spațiu – indiferent că este veritabil sau aparent – pentru o nouă realizare a diferitelor forțe și intenții ale vieții; aproape întotdeauna accelerează diverse mișcări în societate.

În același timp însă, toate acestea conțin aproape mereu – tocmai din cauza structurii profund nenaturale a unor astfel de moduri de confruntare cu viața, precum sunt aceste șocuri bruște de putere – și numeroase riscuri mari și imprevizibile.

Voi încerca să fac mai multă lumină asupra unui tip de astfel de riscuri. Dacă o persoană se supune în tăcere, în fiecare zi, unui superior incompetent, dacă adoptă zilnic ritualuri pe care de fapt le consideră ridicole, dacă scrie fără ezitare în chestionare contrariul opiniei sale

reale și este dispusă să renunțe în public la propriul său crez sau dacă reușește fără dificultate să mimeze simpatie sau chiar iubire pentru lucrurile care de fapt îi sunt indiferente sau pe care le consideră respingătoare, toate acestea nu înseamnă momentan că în persoana respectivă a sucombat definitiv unul dintre sentimentele umane de bază: și anume, sentimentul umilinței.

Dimpotrivă, chiar dacă nimeni nu vorbește despre asta, oamenii simt în continuare foarte precis cu ce preț își răscumpără pacea exterioară: acela al umilirii permanente a demnității lor umane. Cu cât se apără mai puțin împotriva acestei umilințe – fie că în acest scop îi ajută capacitatea de a o alunga din conștiință și de a se autoconvinge că nu s-a întâmplat mare lucru, de a se minți că acest lucru nu se întâmplă cu adevărat sau pur și simplu abilitatea de a strânge din dinți –, cu atât mai adânc se înscrie această experiență în memoria lor emoțională. Cel care este capabil să se revolte împotriva umilirii sale este capabil să o și uite curând, pe când cel care este capabil să o tolereze în tăcere pentru o lungă perioadă de timp, dimpotrivă, își va aminti multă vreme de ea. Și-așa, de fapt, nimic nu este uitat: toată

frica prin care s-a trecut, toate simulările forțate, toate clovneriile jenante și nedemne – și poate, mai ales, sentimentul lașității dovedite –, toate acestea se așază și se acumulează undeva la baza conștiinței sociale, iar acolo lucrează în tăcere.

Bineînțeles, aceasta nu este o situație sănătoasă: rănile nu se operează la timp, încetul cu încetul se umplu de puroi, acesta nu poate ieși din corp, iar otrava se răspândește în tot organismul. Emoția umană naturală nu poate fi obiectivată mult timp, iar captivitatea ei pe termen lung în spațiul restrâns al memoriei emoționale se deformează încetul cu încetul într-un spasm nesănătos, în ceva otrăvitor, ca atunci când după o ardere incompletă se degajă monoxid de carbon.

Atunci de ce să ne mirăm că, în momentul în care acoperământul crapă, iar lava vieții țâșnește în afară, se regăsesc în ea, pe lângă strădanii echilibrate de îndreptare a nedreptăților anterioare, pe lângă o dorință de adevăr și schimbări adecvate nevoilor vieții, și elemente de ură amare ca fierea, de furie răzbunătoare și un fel de dorință febrilă de a obține satisfacție imediată pentru toată umilința trăită! (Natura grăbită și adesea disproporționată a acestei

dorințe provine într-o mare măsură din vaga suspiciune că această izbucnire are loc de fapt prea târziu, într-un moment când ea nu mai are sens, pentru că și-a pierdut impulsul actualității și, odată cu el, și riscul aferent acesteia, și când mai reprezintă de fapt doar un substitut pentru ceva ce trebuia să se întâmple într-un cu totul alt moment!) Nu avem de ce să ne mirăm atunci că reprezentanții puterii, obișnuiți de ani buni cu acordul absolut, cu susținerea unanimă și necondiționată și cu unitatea totală a ipocriziei generale, sunt într-un astfel de moment atât de șocați de erupția sentimentului reprimat, că se simt amenințați într-un mod atât de nemaiauzit și că, în calitate de unici garanți ai existenței lumii, văd în aceasta o amenințare nemaiauzită la adresa lumii întregi, că nu ezită ca, pentru salvarea unora sau a altora dintre ei, să apeleze la ajutorul a un milion de armate străine! Am trecut recent printr-o astfel de explozie. Cei care au umilit și au insultat o persoană timp de foarte mulți ani și care au fost atât de șocați atunci când persoana respectivă a încercat să vorbească numesc acum acel moment „o izbucnire a pasiunilor“. Dar ce pasiuni au izbucnit de fapt? Cine știe cât a durat și cât a fost de adâncă umilința care a precedat explozia și cine e în stare să înțeleagă

mecanismul psiho-social al reacției ulterioare la umilința îndelungată ar trebui să fie uimit de forma relativ calmă, obiectivă și chiar loială a întregii „explozii". Cu toate acestea, după cum se știe, a trebuit să plătim un preț crud pentru acel „moment al adevărului".

Puterea de astăzi este profund diferită de cea care a precedat această explozie recentă. Nu numai pentru că cea de atunci era, ca să spunem așa, „originalul", iar cea de acum este doar o imitație formalizată a acestuia, incapabilă să reflecte măsura în care „originalul" a fost demistificat între timp, ci mai ales pentru că, în timp ce puterea de dinainte se baza pe o reală și deloc neglijabilă susținere și încredere (deși în scădere treptată) a unei părți a populației și pe o reală și deloc neglijabilă (deși în curs de dispariție treptată) sugestivitate a perspectivelor sociale promise inițial, cea de astăzi se bazează numai pe instinctul de autoconservare al minorității care controlează și pe frica majorității controlate.

În aceste condiții, este dificil să ne imaginăm toate alternativele previzibile privind decursul unui posibil „moment al adevărului" în viitor, mai precis modul în care o astfel de umilință atât de complexă și de deschisă la nivelul

întregii societăți ar putea într-o zi să ceară satisfacție. Și nu mai este câtuși de puțin posibil să estimăm întinderea și profunzimea consecințelor tragice pe care momentul respectiv l-ar putea avea și pe care, până la urmă, probabil că le va aduce națiunilor noastre.

În acest context, omul este uluit de cât de mare este incapacitatea puterii ce se pretinde a fi cea mai științifică dintre toate cele care s-au succedat aici de a înțelege legile de bază ale propriei funcționări și de a învăța din propria istorie. Nu mă tem de faptul că, așa cum este evident, odată cu instalarea puterii de astăzi, în Cehoslovacia s-a încheiat viața și, cu siguranță, s-a oprit istoria. În istoria de până acum, după fiecare situație și după fiecare eră au urmat o altă situație și o altă eră, iar până acum noua situație sau noua eră au fost întotdeauna (spre binele sau în dauna omului) foarte departe de toate ideile despre viitor pe care le avuseseră organizatorii și guvernanții epocii anterioare.

Mă tem de altceva. Întreaga scrisoare vorbește de fapt despre motivul de care mă tem cu adevărat, despre consecințele nerezonabil de dure și pe termen lung pe care le va avea toată această siluire de astăzi pentru popoarele

noastre. Mă tem de acele lucruri prin care va trebui să plătim cu toții pentru această drastică suprimare a istoriei, pentru expulzarea crudă și inutilă a vieții undeva în subsolul societății și al sufletului uman, pentru noua „amânare“ violentă a tuturor posibilităților de a trăi măcar un pic normal – ca societate. Și, după cum poate rezultă din ceea ce am scris deja, nu este vorba doar despre ceea ce plătim în moneda amărăciunii zilnice pe care ne-o produc siluirea socială și umilința umană și nici despre darea usturătoare pe care va trebui să o plătim sub formă de faliment spiritual și moral pe termen lung al societății, dar mă preocupă și birul greu de estimat astăzi pe care ni l-ar putea impune momentul următor, când viața și istoria își vor revendica drepturile.

Responsabilitatea pentru situația din țară a politicianului care ocupă o funcție de conducere variază și, desigur, nu este niciodată absolută. Nimeni nu guvernează singur, deci o anumită parte a responsabilității revine celor din jurul liderului politic. Nicio țară nu trăiește în vid, deci politicile sale sunt întotdeauna influențate într-un fel sau altul de politicile altor țări. O mare parte din vină o poartă, desigur, întotdeauna cei care au guvernat înainte și ale

căror politici au determinat într-o oarecare măsură situația în care se află țara acum. În sfârșit, și cetățenii sunt de vină pentru multe, fie individual, în calitate de creatură stăpână pe sine care contribuie la crearea stării generale prin deciziile sale personale zilnice, fie toți împreună, ca un anumit gen de întreg istoric și social, limitat de condițiile în care se dezvoltă, dar care, în același timp, limitează retroactiv aceste condiții.

În ciuda acestor limitări, care se aplică în mod firesc chiar și în situația noastră actuală, responsabilitatea dumneavoastră în calitate de politician care conduce țara este încă foarte mare: decideți asupra climatului în care trăim cu toții și, prin urmare, aveți o influență directă asupra valorii finale a impozitului prin care societatea își plătește astăzi „consolidarea“.

În cehi și slovaci – la fel ca în fiecare națiune – trăiesc în paralel cele mai diverse presupuneri: am avut, avem și vom avea eroi, la fel cum am avut, avem și vom avea denunțători și trădători. Suntem capabili să ne dezvoltăm creativitatea și imaginația, să ne ridicăm spiritual și moral până la a iniția acțiuni neașteptate, să luptăm pentru adevărul propriu și să ne sacrificăm pentru alții, dar în același mod suntem în stare și să cedăm

indiferenței totale, să nu ne intereseze altceva decât propria burtă și cum să ne dăm reciproc la gioale. Și chiar dacă sufletele umane nu sunt niște halbe în care oricine poate turna orice (această imagine arogantă despre popor apare adesea în discursurile oficiale sub forma cumplitei expresii „noi“ – adică guvernul – „trebuie să le băgăm în cap oamenilor“ una sau alta), depindem foarte mult de liderii care vor fi mobilizați în urma tuturor dispozițiilor contradictorii latente în societate, de acele potențialități cărora li se va da ocazia să fie aplicate și de acelea care, dimpotrivă, vor fi suprimate. Deocamdată este stimulat, activat și dezvoltat sistematic tot ce este mai rău în noi: egoismul, ipocrizia, indiferența, lașitatea, frica, resemnarea, dorința de salvare personală din orice, indiferent de consecințele generale. În același timp, și conducerea de stat de astăzi are posibilitatea de a se adapta la societate în așa fel încât să se ofere oportunități nu pentru ceea ce este rău, ci pentru ceea ce este bun în noi. Până acum, ați ales calea cea mai confortabilă pentru dumneavoastră și cea mai periculoasă cale pentru societate: calea aparenței externe cu prețul declinului intern, calea creșterii entropiei cu prețul anesteziерii vieții, calea de a vă limita la protejarea propriei puteri cu prețul

aprofundării crizei spirituale și morale a societății și umilirii demnității umane. În același timp, chiar și în limitele puterii dumneavoastră, aveți posibilitatea de a face multe pentru o îmbunătățire cel puțin relativă a situației: poate că ar fi o cale mai pretențioasă, mai ingrată, poate că rezultatele sale nu ar apărea imediat, în multe cazuri s-ar manifesta rezistență, dar cu siguranță, în termeni de perspective și interese veritabile ale societății noastre, ar fi, incomparabil, calea care ar avea cel mai mult sens. În calitate de cetățean al acestui stat, vă rog în mod deschis și public, pe dumneavoastră și pe toți ceilalți lideri de astăzi ai regimului, să acordați atenție contextelor pe care am căutat să vi le aduc în atenție, pentru ca, în lumina lor, să meditați asupra măsurii responsabilității istorice pe care o aveți și să acționați în conformitate cu ea.

Václav Havel

Note:

[41] Titlu original: *Dopis Gustávu Husákovi* (1975). (*N. red.*)

[42] Comitetul Central al Partidului Comunist Cehoslovac. (*N. trad.*)

[43] Adresare obișnuită în Cehia și fosta Cehoslovacie către cei care dețineau titlul de doctor în orice domeniu (nu neapărat în medicină). (*N. trad.*)

[44] Dublă aluzie ironică la conducerea PCCS (pe care, formal, o întruchipa însuși Husák) și la cea a URSS, care îl impusese și îl menținea la putere cu forța armelor și care, de fapt, exercita conducerea efectivă a țării. (*N. trad.*)

[45] Practică obișnuită în special în întreprinderile industriale de pe vremea socialismului: angajaților li se impuneau de sus niște norme („planul de producție“ sau pur și simplu „planul“) pe care apoi, „din proprie inițiativă“, ei se angajau în mod oficial să le îndeplinească și să le depășească. (*N. trad.*)

Procesul[46]

Nu se întâmplă prea des și în general se întâmplă în momente când puțină lume se așteaptă: undeva, ceva nu merge așa cum trebuie și, din cauza unei interacțiuni neprevăzute între anumite elemente interne ale sale și a unor împrejurări externe mai mult sau mai puțin întâmplătoare, un anumit eveniment își depășește dintr-odată limitele în contextul cotidian obișnuit, sparge armura a ceea ce se presupune că ar trebui să-l mărginească și scoate la iveală sensul său interior cel mai profund, ascuns și într-o oarecare măsură simbolic. Ceva anume, la început deloc excepțional, iluminează brusc timpul și lumea în care trăim cu o lumină neașteptată și readuce în prezent, în mod surprinzător, întrebările care contează cu adevărat.

La exterior, nu s-a întâmplat nimic special: procesul a avut loc la un anumit moment; a durat cât a trebuit, iar lucrurile s-au sfârșit așa

cum era necesar să se sfârșească: prin condamnarea inculpaților. Și totuși, toate aspectele la care omul a fost martor aici și-au depășit atât de evident și de insistent limitele, încât au simțit aceasta chiar și aceia care aveau cele mai puține motive s-o admită. Impresia aceasta a stat pur și simplu suspendată în aer din primul moment și s-a intensificat cu putere ceas după ceas. Cel mai ciudat era că fenomenul nu putea fi oprit: jocul, odată început, trebuia jucat până la capăt, urmând ca, în final, să dezvăluie cât de periculos s-au încurcat inițiatorii lui în rețeaua propriului prestigiu: decât să îndrăznească a opri totul recunoscându-și greșeala, preferă să se complacă până la final într-un spectacol degradant.

Cabotinii acestui bâlci s-au trezit într-o situație paradoxală: cu cât și-au jucat mai sincer rolurile, cu atât mai clar le-au dezvăluit semnificația neintenționată, astfel transformându-se treptat în coautori ai unui spectacol complet diferit de acela în care credeau sau ar fi vrut să joace.

Cine ar fi trebuit de la început să fie procurorul în acest proces? Fără îndoială, un purtător de cuvânt credibil și un protector al intereselor societății, dovedind în mod convingător

caracterul scandalos al creației artistice a acuzaților, vulgaritatea, imoralitatea și impactul antisocial al acesteia.

Dar ce a devenit acest om? Un simbol al puterii arogante și înguste, care urmărește tot ceea ce nu este în stare să includă în viziunea ei sterilă asupra vieții, tot ce este neobișnuit, riscant, autoproclamat și incoruptibil, tot ce este prea nevinovat și prea pretențios, prea deschis și prea misterios, tot ce e prea dur și prea rafinat pentru gustul ei vulgar, de fapt orice înseamnă altceva decât ceea ce este ea însăși. Prin gura lui a vorbit aici lumea manipulării spirituale, a oportunismului universal, a aridității emoționale, a banalității vieții și a pudorii morale exagerate; pur și simplu lumea „stăpânilor“, a „domnilor“, a acelor domni care din timpuri imemoriale – indiferent dacă perorau fraze de natură religioasă, liberale, patriotice sau socialiste – încercau să-și facă lachei din artiști și împotriva cărora, tot din timpuri imemoriale, artiștii s-au revoltat sau pe care cel puțin i-au ridiculizat. Acest om tensionat, lipsit de imaginație și umor stătea înfășurat în hainele pe care „domnii“ le poartă în mod tradițional atunci când se confruntă cu

un anumit fenomen artistic inclasificabil: mantia ultragiului patetic asupra decăderii morale și a nerespectării valorilor tradiționale.

Oare ce și-au dorit Ivan Jirous[47] și prietenii săi de pe banca acuzaților? Cu siguranță nu să fie niște eroi care, precum Dimitrov, să se transforme în acuzatori ai procurorilor, aruncând asupra lumii reflexiile zdrobitoare ale unei lumini cu totul noi. Mă îndoiesc că au urmărit alt scop decât de a convinge curtea cu privire la nevinovăția lor și de a-și apăra dreptul la a scrie și la a-și cânta cântecele. În schimb, cum îi caracteriza autorul scenariului? Niște huligani pletoși și respingători, acea „scursură" a societății, după cum îi numea directorul televiziunii, indivizi de care oamenii serioși nu s-ar apropia sub nicio formă.

Și ce au devenit în cele din urmă? Personificarea neintenționată a acelor forțe din adâncul ființei umane care o determină în permanență, iar și iar, să se caute pe sine, să se redefinească liber și în propria manieră în raport cu lumea, să nu facă rabat de la ceea ce poartă în inimă și să nu-și trădeze conștiința, să spună lucrurilor pe nume și să pătrundă – cum a spus Pavel Zajíček[48] în instanță – în „zonele profunde ale ființei" pe cont propriu și pe riscul său, știind că

se poate lovi în orice moment de opoziția „domnilor“, de lipsa de înțelegere a celor cu minți înguste sau de propriile limite.

În sfârșit, ce și-a dorit președinta completului de judecată? Simt că inițial și-a dorit să fie pur și simplu o judecătoare obiectivă care să ia în considerare, fără prejudecăți, atât argumentele acuzării, cât și pe cele ale apărării, declarațiile martorilor și ale inculpaților și să emită o sentință echitabilă.

În schimb, ce a făcut acest proces din ea? Un simbol tragic al justiției incapabile să-și apere statutul de independență și să emită sentințe ce decurg din conștiința umană, civilă și juridică a judecătorilor. Sistemul judiciar este conștient de faptul că puterea îl manipulează, dar este incapabil să o înfrunte și ulterior acceptă în mod voluntar rolul penibil al unui subordonat în serviciul „domnilor“.

Ce anume ar fi trebuit de fapt să fie acest întreg proces? Probabil că doar unul dintre actele curente în practica judiciară de zi cu zi, obișnuită să transforme destinele, faptele și infracțiunile umane în grămezi plictisitoare de dosare, articole, protocoale și paragrafe, probabil doar o soluție de rutină a unuia dintre sutele de cazuri penale similare. La urma urmei,

el a păstrat mult timp această aparență: pentru mult timp, el nu a constat, formal, în nimic altceva decât vreo câteva sute de mărturii scrise și zeci de declarații orale analizând, în majoritatea lor, probleme precum închiderea sau deschiderea ușilor sălii de spectacole în timpul concertelor grupului The Plastic People de la Bojanovice sau Postupice[49].

În același timp, această fațadă a minuțiozității și obiectivității judiciare a început repede să se convingă că reprezintă doar o perdea de fum menită să mascheze ceea ce este cu adevărat acest proces – o dispută pasionantă despre sensul vieții umane, o întruchipare insistentă a întrebării legate de ce anume ar trebui să-și dorească omul în viață: acceptarea tacită a lumii așa cum îi este ea oferită și integrarea în ea pe post de obiect ascultător sau puterea de a deveni un subiect capabil de alegeri libere în viață, practic „rațiunea“ de a se înregimenta sau dreptul la rezistență în numele propriului său adevăr uman.

Multă vreme m-am gândit fără succes cum aș putea descrie cel mai bine experiența acestei situații complet ieșite din comun.

Să spun că a fost deprimant? Desigur. S-ar putea evoca, de exemplu, inclusiv sentimentul

că impresia umană cea mai autentică au creat-o în sala de judecată tocmai cei de pe banca acuzaților, înconjurați de polițiști și duși la toaletă cu cătușe? Sau că avocații apărării își rosteau pledoariile excelente și exhaustive și că inculpații se apărau în mod convingător, iar argumentația acuzării se descompunea încet-încet chiar și în acea situație în care, așa cum bănuia toată lumea, inculpații erau condamnați de mult? Aerul depresiv al întregului eveniment era dat chiar de caracterul său ieșit din comun. Ce altă impresie ar fi putut trezi faptul că această dispută cu privire la sensul vieții omenești avea loc aici, în fața completului de judecată al Tribunalului Districtual Praga-Vest sau că niciunul dintre cei prezenți nu putea face singurul lucru care trebuia făcut, și anume să se ridice și să strige: „Terminați cu comedia asta și toată lumea să plece!“?

Să spun că a fost emoționant? Bineînțeles. Oricine ar fi simțit un nod în gât în momentul când Karásek[50] a mormăit încet că, dacă Jirous va fi condamnat, atunci cere să fie condamnat și el. Din punct de vedere juridic, aceasta este, desigur, o prostie, dar, în acel moment și context, reprezenta ceva atât de autentic uman,

încât, într-o secundă, îți spunea mai mult despre adevărata esență a lucrurilor decât sute de dosare oficiale.

Uneori era aproape incitant, alteori neliniștitor, chiar chinuitor, mai ales când încerci să găsești un mod personal de a denumi întreaga situație, când, în schimb, ea te aruncă în lumea absurdului pur.

Dar nimic din toate acestea încă nu surprinde pe deplin experiența trăită atunci. De fapt, la un nivel mai profund, nu a fost deloc surprinzător. Aș spune chiar că, în ciuda a orice, experiența asta a cuprins în sine ceva înălțător, ceva provocat, probabil, de conștiința participării la această irepetabilă iluminare a lumii, dar mai ales de ideea entuziasmantă că există încă printre noi oameni care garantează în mod existențial pentru propriul lor adevăr și nu ezită să plătească prețuri atât de dureroase pentru a-și susține și argumenta modul în care înțeleg viața (în timp ce aceia care îi judecă se pot baza doar pe responsabilitatea colectivă a puterii sociale colosale și preferă să trimită oameni nevinovați la închisoare decât să rișteze să-și șifoneze cât de puțin cariera).

Totuși, undeva, la nivelul cel mai profund, am simțit în cadrul acestei experiențe un alt

element, poate cel mai important dintre toate: elementul zguduitor, o provocare neintenționată, dar cu atât mai insistentă, un fel de apel al puterii exemplului. Multe dintre considerațiile și avertismentele pe care le susțin mi s-au părut meschine. Dintr-odată s-a trezit în mine un fel de forță sporită de împotrivire față de fiecare viclenie a vieții, de fiecare încercare de a ieși fără dureri din dilemele acesteia. Brusc am găsit mai multă obstinație într-o direcție și mai multă independență în cealaltă. Dintr-odată, am resimțit un dezgust profund pentru o întreagă lume în care, așa cum mi-am dat seama în acel moment, încă mai stăteam cu un picior, și anume lumea ușilor din dos.

După cum se poate vedea, dacă un eveniment nu se va mai putea autocontrola, în sensul mai profund pe care îl am în vedere aici, atunci, în mod inevitabil, va exista și o parte în noi înșine care nu se va mai putea autocontrola: noua viziune asupra lumii va deschide și o nouă viziune asupra propriilor noastre posibilități umane, asupra a ceea ce suntem și ce am putea fi. Iar noi, smulși din „umanitatea noastră de

rutină“, ne confruntăm din nou cu întrebarea cea mai însemnată dintre toate: cum să ne împăcăm cu noi înșine, cu ceea ce suntem?

Probabil că nu aș scrie aici despre acest aspect „zguduitor“ dacă nu aș fi sigur că nu este vorba doar despre un produs al exagerării mele personale (ceea ce, de fapt, ni se reproșează adesea). Nu este. Universalitatea sa este evidențiată de faptul că a reușit să evadeze din sala ferecată a tribunalului, pătrunzând și pe coridoarele curții și pe scara acesteia: doar conștientizarea înălțătoare a insistenței experienței trăite în comun și a urgenței apelului care se făcea simțit în mod corespunzător în interiorul ei, numai acestea pot explica apariția rapidă a acelei ciudate comunități improvizate, care a existat aici pe tot parcursul procesului și care a fost cu siguranță mai mult decât o simplă adunare aleatorie a prietenilor inculpaților și a oamenilor interesați de acest proces. De exemplu, au apărut reguli complet neobișnuite de interacțiune socială și în afara acestui mediu: au dispărut fazele de prezentare, cunoaștere, tatonare, convențiile obișnuite au fost abolite, iar reținerea obișnuită a dispărut – și, în consecință, chiar sub privirile mai multor echipe ale părții adverse (ce-i drept,

nu erau în uniformă, dar, paradoxal, recognoscibili chiar de la prima vedere), se discutau zeci de lucruri pe care câte unii s-ar fi temut să le vorbească și între patru ochi. Era o comunitate de oameni nu numai din ce în ce mai atenți unul cu celălalt, mai dispuși să comunice și dovedind tot mai multă încredere reciprocă, dar și o comunitate ciudat de democratică: un bărbat mai în vârstă, cu o înfățișare demnă, fost membru al Comitetului Central al PCCS, a vorbit fără reținere cu băieții cu părul lung pe care îi vedea pentru dată în viață, iar ei, la rândul lor, au stat de vorbă fără reținere cu acest domn, pe care îl cunoșteau până acum cel mult din fotografii. Toate rezervele și distanțările interne posibile par să-și piardă sensul aici; toți acei „dar" obligatorii care pluteau în atmosferă au devenit ridicoli, nesemnificativi și evazivi. Toată lumea pare să simtă că, într-un moment în care totul este în joc, mai există doar două opțiuni: să pariezi totul sau să renunți la tot.

În cea de-a doua zi a procesului, când am ieșit de la tribunalul din strada Karmelitská îndreptându-mă către Cafeneaua din Orașul Mic[51] (unde, de altfel, mergeam cu toții, și noi, și „echipa corespunzătoare" a părții adverse) și

toate acestea îmi umpleau gândurile într-o asemenea măsură, încât aproape că nu puteam să mă gândesc la nimic altceva, am întâlnit un regizor ceh de generație mijlocie, care a început o conversație prietenoasă cu mine. Când m-a întrebat ce mai fac, i-am răspuns nu prea logic că vin de la procesul undergroundului ceh. M-a întrebat dacă era vorba despre droguri. I-am răspuns că drogurile n-au nicio legătură cu chestia asta și am încercat să-i dau o scurtă explicație. Când am terminat, a dat din cap și m-a întrebat: „Și în rest, cum o mai duci?“

Poate că-l nedreptățesc, dar în acel moment am avut sentimentul intens că acest om amabil aparține unei lumi cu care nu vreau să am nicio legătură cât trăiesc. Domnule procuror Kovařík[52], luați aminte: stă să cadă asupra noastră pacostea vulgarității – vreau să spun, chiar și peste lumea asta unsă cu toate alifiile[53].

Hrádeček, luni, 11 octombrie 1976

Note:

[46] Titlu original: *Proces* (1976). (*N. red.*) Eseu scris cu ocazia procesului intentat grupului muzical underground The Plastic People of the Universe (buni prieteni ai lui Havel) pentru „atentat la morala socialistă“. (*N. trad.*)

[47] Unul dintre membrii marcanți ai grupului The Plastic People of the Universe. (*N. trad.*)

[48] Poet și muzician, fondator al grupului DG307, personalitate marcantă a undergroundului ceh anticomunist din anii '70 și '80 ai secolului trecut. (*N. trad.*)

[49] Localități în care au avut loc concerte clandestine, astăzi legendare, ale grupului. (*N. trad.*)

[50] Svatopluk Karásek, muzician și cleric evanghelist, alt membru marcant al formației și bun prieten al lui Jirous. (*N. trad.*)

[51] Cafenea populară din cartierul Malá Strana (Orașul Mic), frecventată de artiști, dar, așa cum rezultă chiar din rândul următor, și extrem de supravegheată de Miliție și Securitatea comunistă cehoslovacă. (*N. trad.*)

[52] Unul dintre cei mai îndârjiți acuzatori ai grupului și ai undergroundului ceh în ansamblul său. (*N. trad.*)

[53] Aluzie la lumea profitorilor Normalizării, a celor care știuseră să se „descurce" în numele interesului personal, dar sacrificându-și principiile etice și morale. (*N. trad.*)

Puterea celor fără de putere[54]

În memoria lui Jan Patočka[55]

(1)

Europa de Est este bântuită de o stafie pe care Occidentul o numește „disidență".

Această fantomă nu a apărut din senin. Este o manifestare naturală și o consecință inevitabilă a fazei istorice actuale a sistemului politic pe care îl bântuie. Ea este rodul realității că acest sistem a încetat de mult (și, din mii de varii motive, nici nu mai poate) să se bazeze pe arbitrarul pur și brutal al puterii care excludea orice manifestare sau discurs neconform, dar, pe de altă parte, este atât de anchilozată politic, încât este aproape imposibil ca un atare discurs să își găsească locul în mediul structurilor oficiale ale respectivului regim.

De fapt, cine sunt acești așa-ziși „disidenți“? Care este originea atitudinii lor și care îi este scopul? Ce rost au acele „inițiative independente“ în care „disidenții“ se reunesc și care sunt șansele reale ale acestor inițiative? Este potrivit să se utilizeze termenul de „opoziție“ în legătură cu acțiunile lor? Dacă da, ce înseamnă mai exact „opoziția“ în cadrul acestui sistem, cum funcționează, ce rol joacă în societate, la ce speră și la ce poate spera? Este oare în puterea „disidenților“, au ei posibilitatea, ca oameni care se află în afara oricăror structuri de putere și în poziția unor „cetățeni de categorie inferioară“, să influențeze în vreun fel societatea și sistemul social? Oare pot cu adevărat să schimbe ceva?

Cred că pentru a reflecta asupra acestor chestiuni – cum ar fi posibilitățile celor „fără de putere“ – trebuie să începem prin a reflecta asupra *naturii puterii* în condițiile în care acționează acești indivizi „fără putere“.

(2)

Sistemul nostru este cel mai adesea caracterizat drept o dictatură, și anume dictatura birocrației politice asupra unei societăți nivelate.

Mă tem că tocmai această etichetă – de înțeles, de altfel – mai degrabă ascunde decât dezvăluie adevărata natură a puterii în acest sistem.

La ce ne duce cu gândul acest termen?

Aș spune că în conștiința noastră el este asociat în mod tradițional cu ideea unui grup relativ mic de oameni care, într-o anumită țară, preiau cu forța puterea asupra majorității societății, bazându-și în mod deschis puterea pe instrumentele specifice de care dispune și care poate fi relativ ușor separat social de majoritatea controlată. Această noțiune „tradițională“ sau „clasică“ de dictatură include cumva, în esență, prezumția unei existențe temporare, a efemerității istorice și a neaderenței. Existența sa ni se pare strâns legată de viața persoanelor care au instituit-o, este în general o chestiune de amploare și are o semnificație mai degrabă locală și, indiferent dacă o astfel de dictatură se legitimează cu o ideologie sau alta, puterea ei constă în primul rând în numărul și armamentul soldaților și ofițerilor de poliție. Un asemenea regim percepe drept principal pericol la adresa sa posibilitatea ca cineva să apară mai bine dotat din aceste puncte de vedere, cineva care ar putea răsturna grupul respectiv de la conducerea țării.

Cred că până și o viziune din afară asupra societății noastre ar trebui să constate că sistemul în care trăim nu are prea multe în comun cu o asemenea dictatură „clasică“:

1) El nu este limitat local, ci, dimpotrivă, domnește într-un întreg bloc imens de putere, controlat de una dintre cele două superputeri mondiale actuale. Și, deși conține în mod natural particularități locale sau specifice anumitor perioade, sfera lui de acțiune este fundamental limitată de cadrul a ceea ce îl unifică pe baza acelui imens bloc al puterii menționat anterior. Nu numai că este vorba despre aceleași principii, structurate în același mod (acela dezvoltat de superputerea dominantă), dar, mai mult, se manifestă în toate țările-satelit prin rețeaua de instrumente de manipulare a superputerii centrale, complet subordonate intereselor acesteia. Totuși, în această lume a „impasului“ determinat de echilibrul nuclear al superputerilor, așa-numita circumstanță îi conferă o stabilitate externă fără precedent în comparație cu dictaturile „clasice“: multe crize locale care ar duce la o schimbare a sistemului într-un stat izolat pot fi rezolvate prin intervenția în forță a restului blocului.

2) Dacă dictaturile „clasice“ includ fundamentarea lor istorică – ele apărând adesea ca un fel de capricii ale istoriei, rezultate aleatorii ale proceselor sociale aleatorii sau ale unor tendințe individuale sau colective –, atunci nici măcar pe departe nu putem afirma ceva asemănător despre sistemul nostru. Deși s-a înstrăinat de multă vreme de mișcările sociale din al căror fond social și intelectual și-a extras seva pe parcursul întregii sale dezvoltări, totuși autenticitatea acestor mișcări (mă refer la mișcările muncitorești și socialiste din secolul al XIX-lea) îi conferă o incontestabilă fundamentare istorică. Este un anumit teren solid pe care se putea sprijini, înainte ca propria-i dezvoltare să-l constituie treptat în realitatea socială și politică complet nouă de astăzi, care a crescut deja cu fermitate în structura lumii și a timpurilor moderne. Din această fundamentare istorică a făcut parte și înțelegerea corectă a contradicțiilor sociale ale vremurilor din ale căror mișcări sociale originare a provenit. Faptul că în miezul acestei „înțelegeri corecte“ se află o predispoziție genetică spre înstrăinarea monstruoasă provocată de dezvoltarea ulterioară nu este esențial. La urma urmei, chiar și acest element a

crescut în mod organic din atmosfera vremii și, în același timp, a beneficiat de o anumită modalitate proprie de „aderare/înrădăcinare“.

3) Un fel de moștenire a acelei „corecte înțelegeri“ originale este o altă particularitate care distinge sistemul nostru de diverse alte dictaturi moderne: el are o ideologie disproporționat de concisă, structurată logic, în general ușor de înțeles și, în mod inerent, foarte flexibilă, care în ciuda complexității și caracterului său închis capătă natura unui soi de religie secularizată. Îi oferă omului un răspuns gata pregătit pentru orice întrebare, nu poate fi acceptată doar în parte, iar acceptarea ei se extinde adânc în existența umană. În epoca crizei certitudinilor metafizice și existențiale, în epoca dezrădăcinării umane, a înstrăinării și a pierderii sensului general al lumii, această ideologie trebuie să aibă neapărat o forță hipnotică specială, să-i ofere ființei rătăcite un „cămin“ ușor accesibil. Ajunge să-l acceptați și dintr-odată totul va fi clar din nou, iar secretele, întrebările, neliniștea și singurătatea vor dispărea iar din orizontul vostru. Cu toate acestea, omul va plăti scump pentru acest „cămin“ ieftin, și anume prin abdicarea de la propria rațiune, conștiință și responsabilitate.

La urma urmei, partea integrantă a ideologiei adoptate este delegarea rațiunii și conștiinței către cei superiori ție, anume prin principiul identificării centrului puterii cu centrul adevărului (în cazul nostru, avem de-a face cu o legătură directă cu cezaropapismul bizantin, în care cea mai înaltă instanță seculară este și cea mai înaltă instanță spirituală). Este adevărat că, în ciuda tuturor celor menționate, această ideologie – cel puțin în zona blocului nostru – nu mai are prea multă influență asupra individului (poate cu excepția Rusiei, unde conștiința de sclav încă predomină cu respectul său orb, fatidic, pentru stăpânire și identificarea automată cu tot ceea ce pretinde aceasta, combinată cu patriotismul de tip superputere, pentru care interesele imperiului sunt în mod tradițional mai importante decât acelea ale individului). Totuși, acest lucru nu este important, deoarece rolul pe care îl are ideologia în sistemul nostru (vom discuta despre asta) este îndeplinit tocmai de către această ideologie – și încă foarte bine, tocmai pentru că ea este așa cum este.

4) Noțiunea tradițională de dictatură include în mod necesar, în ceea ce privește tehnica puterii în sine, anumite elemente de improvizație. De

obicei, mecanismele puterii nu sunt foarte fixe, există mult spațiu liber pentru arbitrariile aleatorii și nereglementate; există, de asemenea, condiții sociale și de mentalitate pentru unele forme de rezistență împotriva puterii. Pe scurt, există o mulțime de cusături superficiale care se pot sparge înainte ca întreaga structură de putere să apuce a se stabiliza. Dimpotrivă, dezvoltarea celor șaizeci de ani a acestui sistem în URSS și de aproximativ treizeci de ani în țările Europei de Est (bazată și pe unele modele structurale de lungă durată ale autocrației ruse) a creat, în ceea ce privește latura „fizică" a puterii, mecanisme atât de desăvârșite și sofisticate de manipulare directă și indirectă a societății, încât, pe post de bază „fizică" a puterii, ele reprezintă acum o calitate radical nouă. În același timp, să nu uităm că eficacitatea lor este îmbunătățită semnificativ de predominanța proprietății de stat și de gestionarea centralizată a directivelor asupra tuturor mijloacelor de producție, ceea ce oferă structurilor de putere oportunități fără precedent și incontrolabile de a investi în sine (de exemplu în birocrație și poliție) și îi facilitează – în calitate de angajator unic – manipularea existențială a tuturor cetățenilor.

5) Dacă dictatura „clasică“ se caracterizează printr-o atmosferă de emoție revoluționară, eroism, dăruire și violență entuziastă din toate părțile, atunci ultimele rămășițe ale unei astfel de atmosfere au dispărut de mult din viața blocului sovietic. Acest bloc nu mai formează o enclavă izolată de restul lumii civilizate și imună la procesele prin care trece; dimpotrivă, este o parte integrantă a acesteia, care îi împărtășește destinul global și contribuie la crearea sa. Mai exact, acest lucru înseamnă că în societatea noastră (iar coexistența pe termen lung cu lumea occidentală nu face decât să accelereze această evoluție) se impune în esență aceeași ierarhie a valorilor vieții precum în țările occidentale dezvoltate, mai precis avem de-a face doar cu o formă diferită de consumator și de societate industrială, cu toate consecințele sociale și spirituale pe care acestea le aduc. Fără a lua în considerare această dimensiune, nu poate fi înțeleasă corect natura puterii în sistemul nostru.

Diferența profundă a sistemului nostru în ceea ce privește natura puterii față de cum ne imaginăm dictatura în mod tradițional – diferență vizibilă, sper, chiar și din această comparație realizată dintr-o perspectivă complet

exterioară – mă provoacă să propun pentru acest sistem, strict pentru scopul considerentelor de față, unele desemnări speciale. Dacă voi continua să-l numesc sistem post-totalitar, atunci, desigur, o voi face cu deplina conștiință a faptului că probabil nu este conceptul cel mai cuprinzător; dar nu-mi trece prin cap altul mai bun. Nu afirm că prefixul „post-“ implică faptul că sistemul nostru nu mai este totalitar; dimpotrivă, ceea ce vreau să spun este că totalitarismul său este fundamental diferit de acela al dictaturilor „clasice“ totalitare, care se leagă de obicei de conceptul de totalitarism în conștiința noastră.

Cu toate acestea, circumstanțele despre care am vorbit formează doar un cerc de factori condiționali și un fel de cadru secvențial ale însești constituției din care izvorăște puterea sistemului post-totalitar. Voi încerca acum să subliniez câteva aspecte ale acestei constituții.

(3)

Responsabilul unui aprozar a plasat în vitrină, printre cepe și morcovi, sloganul „Proletari din toate țările, uniți-vă!“.

De ce a făcut-o? Ce voia să spună lumii prin acest gest? Este într-adevăr entuziasmat personal

de ideea de a-i uni pe proletarii din toate țările? Pasiunea lui merge atât de departe, încât simte o nevoie irezistibilă de a-și face cunoscut idealul marelui public? S-a gândit oare vreodată cu adevărat, măcar pentru o clipă, la cum ar trebui să aibă loc o astfel de conexiune și ce ar însemna aceasta?

Cred că pot presupune pe bună dreptate că majoritatea aprozariștilor nu se gândesc deloc la interpretările textelor lozincilor atârnate în vitrinele lor. Cu atât mai puțin este probabil că acestea ar exprima ceva din opiniile lor despre lume.

Aprozaristul a primit această lozincă de undeva de la Centru, odată cu ceapa și morcovii, și a pus-o în vitrină pur și simplu pentru că așa se face de ani buni, pentru că toată lumea o face, fiindcă așa trebuie să se facă. În caz contrar, el ar putea avea probleme, i s-ar putea reproșa lipsa „decorului“, ba chiar lipsa de loialitate. A făcut-o pentru că este un gest dintr-acelea care trebuie făcute dacă vrei să reușești în viață, fiindcă este unul dintre miile de „lucruri mărunte“ care îi oferă o viață relativ pașnică „în armonie cu societatea“.

După cum se poate observa, conținutul semantic al lozincii îi este indiferent

aprozaristului și, dacă o afișează în vitrină, nu o face pentru a-și informa publicul cu privire la propriile sale idei.

Acest lucru nu înseamnă însă că fapta sa nu are niciun motiv sau sens sau că aprozaristul nu ar comunica nimănui nimic prin sloganul său. Această parolă are funcție de *simbol*, ca atare, conține un mesaj ascuns, dar cât se poate de clar. La nivel verbal, acesta ar putea fi exprimat după cum urmează: eu, aprozaristul XY, sunt aici și știu ce să fac, mă comport așa cum este de așteptat din partea mea, sunt un tip de încredere și nu se poate spune nimic împotriva mea, sunt ascultător și, prin urmare, am dreptul la o viață pașnică. Acest mesaj are, în mod firesc, și un destinatar. Este direcționat „în sus“, superiorilor aprozaristului și, în același timp, este un scut prin care acesta se pune la adăpost de eventualii informatori.

Astfel, prin semnificația sa reală, deviza este înrădăcinată direct în existența umană a aprozaristului: ea reflectă interesul său pentru viață. Dar în ce constă acest interes?

Observație: dacă aprozariștii și-ar comanda lozinci de tipul: „mi-e teamă și de aceea sunt un tip care ascultă necondiționat“, atitudinea lor față de conținutul semantic al acestora nu ar

mai fi atât de laxă, cu toate că și în acest caz conținutul s-ar suprapune perfect cu mesajul ascuns al lozincii. Doar că, probabil, aprozaristul ar manifesta o reticență în a plasa în vitrină un mesaj atât de lipsit de ambiguitate cu privire la umilința sa, ar fi jenat, i-ar fi rușine. Este de înțeles. Este om și, prin urmare, are un anumit sentiment al demnității.

Pentru a depăși această complicație, declarația sa de loialitate trebuie să ia forma unui semn care, cel puțin la suprafață, adică, în acest caz, la nivelul textului, să indice niveluri superioare ale unei convingeri altruiste. Aprozaristului trebuie să i se ofere ocazia de a spune: la urma urmei, de ce proletarii din toate țările nu s-ar putea uni?

Astfel, în ochii celorlalți, acest semn ajută la mascarea temeliilor „de categorie josnică“ ale propriului său conformism și, prin aceasta, a fundamentelor la fel de „joase“ ale puterii. Ele sunt mascate de o fațadă care pretinde a reprezenta ceva „superior“.

Acel ceva „superior“ este *ideologia*.

Ideologia ca mod aparent de relaționare cu lumea îi oferă omului iluzia de a fi o personalitate unică, demnă și morală, făcându-l

astfel să suporte mai ușor realitatea că, de fapt, nu este nici pe departe așa ceva, ideologia ca maimuțăreală a ceva abstract, dezinteresat, situat deasupra „banalității individuale“, ceva ce-i permite individului să-și înșele conștiința și să-și ascundă în fața lumii întregi și față de sine însuși adevăratul său nivel și josnicul său *modus vivendi*. Este o legitimizare productivă, dar, în același timp, de o oarecare demnitate, în direcțiile „sus“, „jos“ și „lateral“, în raport cu oamenii și cu Dumnezeu. Este un văl prin care omul își poate acoperi „decăderea și exteriorizarea ființei“ și adaptarea la o stare dată. Este un alibi aplicabil tuturor: de la aprozaristul care își poate masca teama pentru locul de muncă cu vălul așa-zisului interes de a-i uni pe proletarii din toate țările până la funcționarul suprem care își maschează interesul de a rămâne la putere cu vorbe goale prin care pretinde că se află în serviciul clasei muncitoare.

Funcția de bază – aceea de „alibi“ – a ideologiei este, prin urmare, de a-i oferi omului, în calitate de victimă și sprijin al sistemului post-totalitar, iluzia că atitudinea lui este în conformitate cu ordinea umană și universală a lucrurilor.

Cu cât este mai mică raza de acțiune a unei dictaturi și cu cât este mai puțin civilizată

stratificarea socială înlăuntrul său, cu atât mai repede se poate realiza voința dictatorului: anume printr-o disciplină mai mult sau mai puțin „pură“, adică lipsită de acea complicată „raportare la lume“ și „auto-justificare“. Totuși, cu cât mecanismele de putere sunt mai complexe, cu atât sunt mai mari și mai stratificate comunitățile umane care le cad pradă, iar cu cât este mai lungă perioada istorică în care ele sunt active, cu atât mai mulți indivizi „din exterior“ trebuie să se unească spre a se angaja și a le da credibilitate și cu atât mai mare însemnătate capătă în spațiul lor de acțiune „alibiul“ ideologic pe post de „punte“ între puterea politică și individ, o punte pe care puterea politică se plimbă apropiindu-se de individ, iar individul se plimbă apropiindu-se de putere.

De aceea joacă ideologia un rol atât de important în sistemul post-totalitar, acest set complex de componente, angrenaje, schimbătoare de viteză și instrumente de manipulare indirectă care nu lasă nimic la voia întâmplării și care, ridicând caracterul integru al puterii la puterea *n*, este, în absența acesteia – ca „alibi“ universal al ei și al fiecăruia dintre segmentele sale – cu totul de neimaginat.

(4)

Există o prăpastie între intențiile sistemului post-totalitar și intențiile vieții autentice: în timp ce viața este prin natura sa îndreptată către pluralitate, multicoloritate, auto-constituire și autoorganizare independentă, în scopul împlinirii propriei libertăți, sistemul post-totalitar necesită monolitism, uniformitate, disciplină. În timp ce viața normală își dorește să ne creeze în permanență noi structuri „improbabile“, sistemul post-totalitar ne obligă să ne întoarcem mereu la „starea cea mai probabilă“. Aceste intenții ale sistemului arată că însăși esența sa cea mai profundă este orientarea exclusivă către sine, către a fi din ce în ce mai temeinic și mai necondiționat „el însuși“, ceea ce este și, prin urmare, spre a-și extinde constant raza de acțiune. Acest sistem se află în serviciul omului numai în măsura în care pare inevitabil ca individul să se afle în serviciul său. Orice trece dincolo de acest nivel, adică orice element prin care individul și-ar depăși poziția predefinită, este reflectat de către sistem ca un atac la adresa sa. Și pe bună dreptate, orice astfel de transcendență îl neagă cu adevărat, ca principiu. Prin urmare, se poate spune că scopul intern al sistemului

post-totalitar nu este, așa cum pare de obicei la prima vedere, doar să păstreze puterea în mâinile grupului conducător. Acest efort de autoconservare ca fenomen social este supus unui „principiu mai înalt“ – care arată ca un fel de autopropulsare oarbă a sistemului. Omul, indiferent unde își are locul în ierarhia puterii, nu este, din punctul de vedere al acestui sistem, ceva „în sine“, ci doar ceva care trebuie să alimenteze această autopropulsare, punându-se, astfel, în serviciul sistemului: prin urmare, dorința sa de a accede la putere poate fi exercitată permanent numai dacă „direcția sa este identică cu aceea a autopropulsării“.

Ideologia ca punte de „alibi“ dintre sistem și om ascunde decalajul dintre intențiile sistemului și intențiile vieții, pretinde că cerințele sistemului provin din nevoile vieții și e un fel de lume a „aparențelor“ care ne este prezentată pe post de realitate.

Individul se simte atins aproape la fiecare pas de cerințele și pretențiile sistemului post-totalitar. Totuși, atingerea se face cu mănuși ideologice. De aceea, viața în acest sistem s-a dezvoltat întrețesută cu urzeala înrădăcinată a ipocriziei și a minciunilor: guvernul birocrației este numit guvernul poporului, clasa muncitoare este

aservită în numele clasei muncitoare, se pretinde că umilirea generală a individului ar însemna de fapt eliberarea sa finală, izolarea de informație este prezentată drept cheie către accesarea acesteia, manipularea cu ajutorul puterii este botezată drept „control public asupra acesteia“, iar arbitrarul puterii este redenumit ca respectare a ordinii de drept. Suprimarea culturii este ambalată cu eticheta dezvoltării acesteia, răspândirea influenței imperiale este prezentată drept sprijin pentru cei oprimați, lipsa libertății de exprimare ca cea mai înaltă formă de libertate, farsa electorală ca cea mai înaltă formă de democrație, interdicția gândirii independente ca perspectivă științifică asupra lumii, iar ocupația unui popor ca ajutor frățesc. Puterea este captiva propriilor sale minciuni, deci trebuie să falsifice. Falsifică trecutul, prezentul și viitorul. Falsifică statisticile. Se preface că nu are la dispoziție un aparat polițienesc atotputernic și capabil de orice. Se preface că respectă drepturile omului. Se preface că nu persecută pe nimeni. Se preface că nu se teme. Se preface că nu se preface.

Individul nu trebuie să creadă toate aceste mistificări. Totuși, trebuie să se comporte de

parcă le-ar crede, sau cel puțin să le tolereze tacit, sau măcar să aibă relații bune cu cei care operează aceste mistificări.

De aceea, el este nevoit *să trăiască în minciună.*

Nu trebuie să accepte și minciuna însăși. Ajunge că acceptă viața din care aceasta face parte, că acceptă să trăiască în acest fel. Acest lucru este suficient pentru a confirma sistemul, pentru a-l împlini, pentru a-l face ceea ce este, pentru a se identifica cu el.

(5)

Am văzut că adevăratul sens al lozincii aprozaristului nu are nicio legătură cu ceea ce spune textul lozincii. Cu toate acestea, sensul real al acesteia este destul de clar și în general de înțeles. Acest lucru rezultă din cunoașterea comună a codului: aprozaristul și-a declarat loialitatea și nu putea face nimic altceva ca proclamația să-i fie acceptată, singurul mod prin care puterea socială îl putea auzi, și anume să primească *ritualul* prescris, să accepte „aparența“ drept adevăr și să fie de acord cu „regulile jocului“. Puterea nu reacționează la alte modalități de exprimare a loialității. Totuși, prin acceptarea regulilor jocului, a intrat în joc

el însuși, a devenit jucător, a permis jocului să continue, să meargă mai departe, pur și simplu să continue să existe.

Dacă ideologia este inițial o „punte“ între sistem și individ „ca individ“, atunci în momentul în care omul pătrunde pe această punte, ideologia devine și o punte între sistem și om *ca parte a acestuia*. Astfel, dacă inițial, prin acțiunea sa exterioară, ideologia ajută la constituirea puterii în calitate de „alibi“ psihologic al său, în schimb, din momentul când este acceptată, ea începe să o constituie și din „interior“, în calitate de componentă directă a sa: mai precis, începe să funcționeze ca instrument principal al *comunicării ritualice în interiorul puterii.*

Întreaga structură de putere, a cărei articulație „fizică“ a fost deja discutată, nu ar putea exista fără o anumită ordine „metafizică“ menită a-i lega toate segmentele, a le conecta și a le subordona unui mod unificat de „autoraportare“. Aceasta conferă funcționării lor un set de „reguli de joc“, mai precis anumite legități, limite și norme. Este un sistem de comunicare de bază, pentru întreaga structură a puterii pe care o integrează în acest fel, făcând posibilă comunicarea pe cale internă și

transmiterea de informații și instrucțiuni. Este ca un fel de set de „reguli de circulație“ și „panouri de orientare“ care asigură o formă și un cadru funcționării acestei ideologii în raport cu puterea politică. Această ordine „metafizică“ reprezintă o garanție a coeziunii interne a structurii puterii totalitare, este „chitul“ ei, principiul care o leagă, care o împiedică să se dezintegreze, instrumentul disciplinei sale. Fără acest „adeziv“ interior, ea ar fi menită să dispară exact ca o structură totalitară: s-ar dezintegra prin fragmentare, s-ar transforma în atomii săi individuali, ciocnindu-se haotic între ei, fiecare cu interesele și tendințele sale individuale nereglementate; în lipsa adezivului, întreaga piramidă totalitară a puterii ar trebui să „se prăbușească singură“, ca să spunem așa, într-un fel de colaps material.

În cele din urmă, ideologia ca interpretare a realității din punctul de vedere al puterii este întotdeauna subordonată interesului acesteia; prin urmare, ea are o tendință organică de a evada din realitate, de a crea o lume a „aparențelor“, de a se ritualiza. Acolo unde există o competiție publică pentru putere și, prin urmare, un control public asupra acesteia, funcționează în mod natural și un control

public asupra a ceea ce puterea legitimează ideologic. Prin urmare, în astfel de circumstanțe, se generează întotdeauna anumite instrumente corective care împiedică ideologia să evadeze complet din realitate. În schimb, în condițiile totalitarismului, aceste corecții dispar și, prin urmare, nimic nu stă în calea tendinței ideologiei de a se îndepărta tot mai mult de realitate și de a se preschimba treptat în ceea ce ea reprezintă într-un sistem post-totalitar: o lume a „aparențelor", un simplu limbaj ritualic, formalizat, lipsit de contactul semantic cu realitatea și transformat într-un sistem de semne ritualice, înlocuind realitatea cu pseudo-realitatea.

În același timp, însă, ideologia devine, așa cum am văzut, o componentă și un sprijin din ce în ce mai importante ale puterii, ca legitimizare de „alibi" și ca principiu coeziv intern obligatoriu. Odată cu creșterea semnificației acestor aspecte și cu evadarea tot mai pronunțată din realitate, ideologia capătă o putere reală specială, devine ea însăși o realitate, chiar dacă o *realitate în felul său*, adică una care, la anumite niveluri (și mai ales „în interiorul" puterii), are, în cele din urmă, mai multă greutate decât realitatea ca atare: depinde din ce în ce mai mult de bravura

aparentă a ritualului decât de realitatea autentică din spatele lui, semnificația fenomenelor nu decurge din ele însele, ci din integrarea lor conceptuală în contextul ideologic, nu realitatea influențează teza, ci teza influențează realitatea. Puterea, în cele din urmă, se leagă mai mult de ideologie decât de realitate; își extrage forța din teză, este complet dependentă de ea.

Totuși, acest lucru duce inevitabil la faptul că teza, respectiv ideologia, încetează în mod paradoxal să mai deservească puterea, în schimb puterea începe să deservească ideologia de parcă ideologia i-ar fi „expropriat“ puterii tocmai puterea, de parcă ar fi devenit ea însăși un dictator. În faza următoare, s-ar părea că teza însăși, ritualul în sine, ideologia ca atare decid cu privire la oameni, nu oamenii cu privire la ele.

Dacă ideologia este principala garanție a consistenței interne a puterii, ea devine și o garanție din ce în ce mai importantă a *continuității* sale. În timp ce în dictatura „clasică“, succesiunea, este întotdeauna o problemă, potențialii interesați neputându-se legitima prin niciun argument logic și fiind întotdeauna condamnați la lupta crudă și

acerbă pentru putere, în schimb, în sistemele post-totalitare, puterea este transferată de la o persoană la alta, de la un grup la altul și de la generație la generație într-un mod mult mai lin. Un nou „king-maker“ este implicat în selecția succesorilor: legitimitate rituală, abilitatea de a se sprijini pe un ritual, de a-l îndeplini, de a-l folosi, de a se lăsa, zice-se, „purtat în sus în voia lui“. Desigur, chiar și într-un sistem post-totalitar, există luptă pentru putere, de obicei chiar mult mai brutală decât într-o societate deschisă (nu este o luptă publică, reglementată de reguli democratice și supusă controlului public, ci una secretă, de culise și mi-e greu să-mi amintesc vreun caz în care secretarul general al vreunui partid comunist de guvernământ a fost înlocuit de un nou secretar de partid fără ca diferite forțe militare și de securitate să fie cel puțin în alertă). Cu toate acestea, și spre deosebire de condițiile din dictatura „clasică“, această luptă nu poate niciodată să pună în pericol însăși esența sistemului și continuitatea acestuia. Cel mult provoacă un șoc asupra structurii puterii, care, totuși, își revine rapid, tocmai pentru că elementul său coeziv de bază, ideologia, rămâne intact: indiferent cine ajunge

la putere și în urma cui, acest lucru este posibil doar în fundalul și în cadrul ritualului comun, și niciodată pe baza negării acestuia.

Totuși, această „dictatură a ritualului“ duce la *anonimizarea* vizibilă a puterii. Omul aproape că se dizolvă în ritual, se lasă purtat de el și adesea s-ar zice că ritualul însuși este cel care scoate oamenii din întuneric către lumina puterii. Or, să nu fie oare caracteristică pentru sistemul post-totalitar anihilarea la toate nivelurile ierarhiei puterii a individualității, din ce în ce mai înghesuită între oameni fără chip, marionete, servitori uniformi ai rutinelor ritualice ale puterii?

Mișcarea automată a unei astfel de puteri dezumanizate și anonimizate este una dintre dimensiunile acelei „autopropulsări“ de bază a sistemului, de parcă dictatele acestei „autopropulsări“ ar fi ales oamenii în structura puterii fără o voință individuală, de parcă această „dictare a sintagmei“ însăși a propus la putere „oameni-șablon“ ca garanți ai „autopropulsării“ sistemului post-totalitar.

„Sovietologii“ occidentali supraestimează adesea rolul indivizilor în sistemul post-totalitar și trec cu vederea că liderii, în ciuda influenței imense pe care le-o conferă structura centralizată a

puterii, nu sunt adesea nimic altceva decât o funcție oarbă a legilor sistemului, legi pe care nici măcar ei nu le reflectă și nici nu le pot reflecta. La urma urmei, experiența ne învață suficient de bine cât de puternică se dovedește întotdeauna a fi „autopropulsarea“ sistemului în raport cu voința individului. Dacă un individ este dotat cu voință individuală, trebuie să o ascundă mult timp în spatele măștii ritualului anonim pentru a avea o șansă în ierarhia puterii, iar în momentul când se afirmă în această ierarhie și încearcă să-și exercite voința, mai devreme sau mai târziu, „autopropulsarea“ îl depășește prin forța sa inerțială, iar el este fie expulzat din structura puterii ca un corp străin, fie obligat să renunțe treptat la propria-i individualitate, să se contopească din nou cu „autopropulsarea“ și să devină un slujitor al ei, cu nimic mai diferit față de cei dinaintea lui sau care vin după el. (Să ne amintim, de exemplu, evoluția lui Husák sau Gomułka.[56]) Nevoia de a ne contopi în mod constant cu imaginea ritualului și de a ne raporta la acesta înseamnă că, de multe ori, chiar și membrii mai „luminați“ ai structurii puterii au căzut pradă ideologiei. Ei nu reușesc niciodată să vadă până în adâncul cel mai profund al realității „pure“ și sfârșesc întotdeauna prin a o confunda, până în

ultimul moment, cu pseudo-realitatea ideologică. (Unul dintre motivele pentru care Guvernul Dubček nu a reușit să fie la înălțimea situației în 1968 a fost, după părerea mea, tocmai faptul că, în situații-limită și confruntat cu „întrebările supreme“, nu a reușit niciodată să se elibereze complet de lumea „aparențelor“ ideologice.)

Astfel, se poate spune că ideologia ca instrument de comunicare în interiorul puterii, asigurând coeziunea internă a structurii acesteia, reprezintă în sistemul post-totalitar ceva ce transcende latura „fizică“ a puterii, o subjugă în mare măsură și prin aceasta îi asigură continuitatea.

Este unul dintre pilonii stabilității externe a acestui sistem.

Totuși, acest pilon se sprijină pe o bază instabilă, și anume, pe o minciună. Prin urmare, își confirmă forța doar în măsura în care cineva este dispus să o accepte, să trăiască în minciună, fiind însă conștient de ea.

(6)

De fapt, de ce a trebuit aprozaristul să-și afișeze mărturisirea exact în vitrina magazinului său? Oare nu și-a demonstrat obediența în moduri

personale sau pe jumătate publice suficient de diferite? În ședințele sindicale, a votat întotdeauna așa cum trebuia, a participat la diferite concursuri, a participat disciplinat la alegeri, a semnat chiar și „Anticarta“. De ce loialitatea sa mai trebuie declarată public? La urma urmei, oamenii care trec prin dreptul vitrinei sale cu siguranță nu se opresc aici pentru a citi că proletarii din toate țările ar trebui, în opinia aprozaristului, să se unească. Ei pur și simplu nu citesc lozinca, se poate presupune că nici măcar nu o văd: dacă o întrebi pe doamna care s-a oprit un pic mai înainte în fața vitrinei de ce anume a făcut-o, probabil că îți va răspunde că o interesa dacă au roșii în magazin, dar cel mai probabil nici nu își va da seama că se afla acolo și o lozincă, darămite să-și amintească de conținutul ei.

Solicitarea ca aprozaristul să se exprime public pare lipsită de sens. Dar nu este așa. Ce-i drept, oamenii nu observă lozinca aprozaristului. Dar asta fiindcă astfel de lozinci se află și în alte vitrine, pe ferestre, pe acoperișuri, pe stâlpii de înaltă tensiune, peste tot, fiindcă formează, așadar, un gen de *panoramă a vieții lor de zi cu zi*. Totuși, în ansamblu, ei sunt conștienți de

această panoramă. Și ce altceva este lozinca aprozaristului decât o mică parte a acestei mari panorame?

Motivul pentru care aprozaristul a trebuit să pună sloganul în vitrină nu este dat de speranța că cineva îl va citi sau că va convinge pe cineva de ceva, ci de altceva: de faptul că, împreună cu alte mii de lozinci, alcătuiește panorama pe care toată lumea o cunoaște bine. O panoramă care însă are și semnificația ei ascunsă: îi amintește omului unde locuiește și ce se așteaptă de la el, îi spune ce fac toți ceilalți și ce trebuie să facă și el dacă nu vrea să fie ostracizat ori să ajungă în izolare, „separat de societate“, să nu încalce „regulile jocului“, riscând astfel să-și piardă „pacea“ și „siguranța“.

Doamna care se comportase atât de indiferent față de lozinca aprozaristului poate că tocmai afișase cu o oră în urmă o lozincă similară pe holul biroului unde lucrează. A făcut-o în mod mai mult sau mai puțin automat, la fel ca aprozaristul nostru, iar acest lucru se datorează *fundalului panoramei generale* și preocupării pentru ceilalți, adică s-a încadrat în acea panoramă la care contribuie și vitrina aprozaristului.

Când acesta va veni la biroul doamnei, el nu îi va observa lozinca, la fel cum nici ea nu o observase pe a lui. Cu toate acestea, lozincile lor sunt condiționate una de cealaltă: ambele au fost afișate luând în considerare panorama generală și, ca să spunem așa, sub dictatul său, dar amândouă sunt elemente componente ale acestei panorame și, astfel, îi îndeplinesc porunca samavolnică. Aprozaristul și funcționara se adaptează situației, dar tocmai prin aceasta o și întruchipează. Ei fac ceea ce se face, ceea ce este de făcut, ceea ce trebuie făcut, dar, procedând astfel, confirmă că aceste lucruri trebuie cu adevărat făcute. Ei îndeplinesc o anumită obligație pe care astfel continuă să o perpetueze. Metaforic vorbind, fără lozinca aprozaristului nu ar fi existat lozinca funcționarei și invers. Unul îi propune celuilalt ceva ce ar trebui repetat, iar acela acceptă această propunere. Indiferența lor reciprocă față de respectivele lozinci este o aparență: de fapt, prin ele, ei se forțează reciproc să accepte jocul, confirmând astfel și puterea. Altfel spus, fiecare dintre ei contribuie la menținerea celuilalt în starea de obediență. Ambii sunt, în același timp, obiectul manipulării, dar și subiectul acesteia, victime ale sistemului, dar și instrumente ale sale.

Faptul că întregul oraș reședință de județ este acoperit de lozinci pe care nimeni nu le citește este, pe de o parte, un mesaj personal de la secretarul de partid pe județ către secretarul de partid pe regiune, dar reprezintă și ceva mai mult, anume un mic exemplu al principiului *autototalității sociale*. Este în esența sistemului post-totalitar să atragă fiecare individ către structurile puterii, desigur, nu pentru a-și pune în valoare identitatea umană prin putere, ci pentru ca individul să renunțe la ea în favoarea „identității sistemului“, mai precis, pentru ca el să fie unul dintre motoarele generatoare ale „autopropulsării“ generale, un slujitor al propriului său scop lipsit de finalitate, pentru a participa la responsabilitatea generală relativă la acest scop, pentru a fi târât către sistem de curentul general și pentru a fi implicat în el ca Faust în pactul cu Mefistofel. Și nu numai atât, ci și pentru ca individul să participe prin această implicare la crearea unei norme generale și la a pune presiune asupra concetățenilor săi. Ba chiar mai mult: pentru a avea un rost în această implicare, pentru a se identifica cu ea ca ceva evident și inevitabil și pentru ca sistemul să poată astfel, mai târziu, să eticheteze – pentru sine – eventuala lui neimplicare drept anomalie, obrăznicie, atac personal, în ultimă instanță,

„excludere din societate“. Târând astfel pe toată lumea în structura sa de putere, sistemul îi transformă pe toți într-un set de instrumente ale totalitarismului reciproc, acel „autototalitarism“ al societății.

Toți sunt cu adevărat implicați și înrobiți, nu numai aprozariștii, ci și prim-miniștrii. Poziția diferită în ierarhia puterii este determinată doar de diferența dintre gradele de implicare. Aprozaristul este puțin implicat, dar și puterile îi sunt mici și puține. Desigur, premierul poate face mai mult, dar este mult mai implicat. Cu toate acestea, niciunul dintre ei nu este liber, doar că fiecare la un alt nivel. Cel mai apropiat partener al acestui gen de implicare umană nu este, așadar, un alt individ uman, ci sistemul ca structură cu un scop în sine. Poziția în ierarhia puterii îi diferențiază pe oameni în ceea ce privește responsabilitatea și vinovăția, dar nu conferă nimănui responsabilitate și vinovăție necondiționată și nu absolvă complet pe nimeni de responsabilitate și vinovăție. Astfel, conflictul dintre intențiile vieții și intențiile sistemului nu se reflectă în conflictul a două comunități delimitate social și numai o privire superficială ar putea cu aproximație să împartă societatea exclusiv în conducători și cei care sunt conduși.

La urma urmei, aceasta este una dintre cele mai importante diferențe dintre sistemul post-totalitar și dictatura „clasică“, în care linia acestui conflict poate fi încă localizată social. Într-un sistem post-totalitar, această linie trece de fapt prin fiecare individ, deoarece fiecare este, într-un fel, și victimă a sistemului, și susținător al său. Ceea ce înțelegem prin sistem, atunci, nu este o ordine pe care unii le-ar impune-o altora, ci este vorba despre ceva care pătrunde în întreaga societate și reprezintă o creație, o „coproducție“ colectivă a acesteia, ceva ce pare evaziv, deoarece are aspectul unui simplu principiu, dar de fapt „molipsește“, cuprinde întreaga societate ca un aspect important al existenței acesteia.

Faptul că omul a creat și creează zilnic un sistem de deservire prin care se privează singur de cea mai specifică dintre identitățile sale nu reprezintă un accident de neînțeles al istoriei, o anumită deraiere irațională a acesteia sau rezultatul vreunei voințe diabolice superioare care, din motive necunoscute, a decis să chinuiască în acest fel o parte a omenirii. S-ar fi putut și se poate întâmpla numai pentru că există probabil în omul modern o anumită predispoziție de a crea sau cel puțin de a tolera

un astfel de sistem. Probabil că în om sălășluiește ceva ce continuă acest sistem, ceva ce se oglindește în el și care i se potrivește, ceva care paralizează orice încercare de revoltă a „părții mai bune din noi“. Omul este forțat să trăiască în minciună, dar poate fi obligat la aceasta numai pentru că este capabil să ducă o astfel de viață. Nu numai că sistemul duce la alienarea individului, dar și individul alienat sprijină acest sistem ca pe un proiect neintenționat al său, ca pe o imagine decăzută a propriei decăderi, ca pe o documentare a propriului eșec.

În fiecare individ, viața este, desigur, prezentă în intențiile sale esențiale: în fiecare există într-o oarecare măsură dorința de demnitate umană, integritate morală, de experiență liberă a ființei, de transcendență a „lumii ființelor“, dar, în același timp, fiecare este mai mult sau mai puțin capabil să se împace cu „viața în minciună“, fiecare cade cumva pradă în cursa pragmatismului și intenționalității profane, fiecare adăpostește în el o urmă din dorința de a se pierde într-o mulțime anonimă și de a începe să „curgă“ confortabil, la unison cu ea, prin albia pseudo-vieții.

Așadar, de mult timp nu mai avem de a face aici cu un conflict a două identități.

Este vorba despre ceva mult mai rău: *despre o criză a identității înseși*.

Simplificând foarte mult lucrurile, s-ar putea spune că sistemul post-totalitar s-a dezvoltat pe *terenul întâlnirii istorice a dictaturii cu societatea de consum*. Oare această amplă adaptare la „viața în minciună“ și această lărgire atât de facilă a noțiunii de „autototalitarism social“ să nu aibă nicio legătură cu reticența generală a consumatorului de a-și sacrifica vreuna dintre certitudinile materiale pentru propria sa integritate spirituală și morală? Sau cu disponibilitatea sa de a renunța la „sensul cel mai înalt“ în fața atracțiilor cu tendință de externalizare ale civilizației moderne? Cu deschiderea lui față de tentațiile nepăsării de turmă? Iar cenușiul și lipsa de consistență a vieții într-un sistem post-totalitar nu sunt până la urmă doar o imagine caricaturală a prăbușirii vieții moderne? Și nu suntem noi – chiar dacă parametrii externi ai civilizației ne situează atât de mult îndărătul lui – de fapt un fel de memento al Occidentului, dezvăluindu-i treptat drumul care îl așteaptă?

(7)

Să ne imaginăm acum că într-o bună zi ceva se revoltă în aprozaristul nostru, iar el încetează să mai afișeze lozinci prin vitrine doar pentru plăcerea celor de sus, încetează să mai meargă la alegeri despre care știe că nu sunt alegeri, la ședințe începe să spună ce gândește cu adevărat și chiar găsește în sine puterea de a se solidariza cu cei cu care conștiința îi poruncește să se solidarizeze.

Prin această rebeliune, aprozaristul iese din „viața în minciună“, respinge ritualul și încalcă „regulile jocului“, își regăsește din nou identitatea reprimată și demnitatea, își împlinește libertatea. Revolta sa va fi o încercare *de a trăi în adevăr*. Nota de plată va veni repede: va fi retrogradat din postul de responsabil de magazin și i se va oferi un post de salahor, salariul i se va reduce, speranțele de a-și petrece vacanța în Bulgaria se vor pierde în neant, copiii săi nu-și vor putea continua studiile. Superiorii îl vor intimida, iar colegii vor fi uluiți.

Totuși, majoritatea celor care vor aplica aceste sancțiuni nu vor acționa din dorința lor autentică, ci pur și simplu sub presiunea „condițiilor“, aceleași condiții în care, mai înainte, aprozaristul își afișase lozincile în

vitrină. El va fi persecutat fie pentru că se așteaptă din partea lui să facă acest lucru, fie pentru ca torționarii lui să-și demonstreze loialitatea sau, pur și simplu, „doar“ pe fundalul unei panorame generale, din care face parte și cunoașterea faptului că așa se procedează în asemenea situații, că așa trebuie abordate, că asta-i treaba și că, dacă omul n-ar proceda în acest fel, ar putea deveni el însuși un suspect. Astfel, cei care aplică sancțiunile se comportă în esență exact așa cum se comportă toată lumea într-un anumit grad sau altul, ca părți ale unui sistem post-totalitar, ca purtători ai „autopropulsării“, ca instrumente minore ale „autototalității“ sociale.

Prin urmare, însăși structura de putere va fi aceea care, prin intermediul celor care aplică sancțiunile – simple segmente anonimizate ale sale –, îl va expulza din sine pe aprozarist.

Sistemul în sine va fi cel care, prin prezența sa alienantă în popor, îl va pedepsi pe acesta pentru rebeliunea sa.

El trebuie să facă aceasta prin logica „autopropulsării“ sale și a autoapărării. Mai precis, aprozaristul nu a comis doar un gest de deraiere individuală, un declin închis în unicitatea sa, ci a făcut ceva în mod

disproporționat mai grav: încălcând „regulile jocului“, el a anulat jocul ca atare. L-a dezvăluit ca pe un simplu joc. A spart lumea „aparențelor“, acest suport de bază al sistemului, a perturbat structura puterii prin ruperea ligamentului acesteia, a arătat că „viața în minciună“ este viață în minciună, a străpuns fațada „înaltului principiu“ și a dezvăluit realul, fundamentele „josnice“ ale puterii. A spus că împăratul e gol. Și, având în vedere că împăratul era cu adevărat gol, s-a întâmplat ceva extrem de periculos: prin gestul său, aprozaristul s-a adresat lumii, le-a permis tuturor să arunce o privire în spatele cortinei, le-a arătat că se poate trăi în adevăr. „Viața în minciună“ poate funcționa ca suport constitutiv al sistemului numai în ipoteza propriei universalități. Ea trebuie să cuprindă și să pătrundă totul, nu tolerează coexistența cu „trăirea în adevăr“: fiecare îndepărtare de la sine *neagă acest principiu și îl amenință în ansamblu.*

Acest lucru este de înțeles: până când „aparențele“ nu se confruntă cu realitatea, ele nu par a fi aparențe, până când „viața în minciună“ nu se confruntă cu „viața în adevăr“, nu există nicio perspectivă care să-i dezvăluie falsitatea. Cu toate acestea, de îndată ce apare o

alternativă la ele, aceasta le amenință în profunzimea a ceea ce reprezintă ele, în esența și integralitatea lor. Și nu contează deloc cât spațiu ocupă această alternativă. Puterea ei nu constă câtuși de puțin în latura sa „fizică“, ci în „lumina“ pe care o aruncă asupra a ceea ce susține sistemul și asupra fundamentului său șubred: aprozaristul nu a amenințat structura puterii în sensul său „fizic“, prin puterea sa faptică, ci prin ceea ce acțiunea sa ar fi putut influența la nivelul transcendenței, prin ceea ce ea ar fi putut „iradia“ în împrejurimi și, desigur, prin consecințele imprevizibile ale acestei „iradieri“.

Astfel, în sistemul post-totalitar, „viața în adevăr“ nu conține doar o dimensiune existențială (întoarcerea omului către sine), ci și una epistemologică (dezvăluind realitatea așa cum este ea) și morală (este un exemplu). În plus, are o evidentă dimensiune *politică*.

Dacă suportul de bază al sistemului este „viața în minciună“, atunci nu este de mirare că vede ca principală amenințarea la adresa sa „viața în adevăr“. De aceea adevărul trebuie persecutat și vânat mai mult decât orice altceva.

Adevărul, în sensul cel mai larg al cuvântului, are în sistemul post-totalitar un efect special și

necunoscut în alte contexte: el joacă într-o măsură mult mai mare și mai ales într-un mod diferit rolul unui *factor de putere* sau chiar de *forță politică*.

Cum acționează această forță? Cum se aplică adevărul ca factor de putere? Cum se poate realiza puterea ei ca *putere*?

(8)

Omul este și poate fi înstrăinat de el însuși numai pentru că există ceva de înstrăinat de el. Terenul siluirii sale continue este existența sa autentică. „Viața în adevăr“ este astfel țesută direct în structura „vieții în minciună“, și anume ca alternativă reprimată, ca acea intenție de autenticitate căreia „viața în minciună“ îi dă un răspuns neautentic. Numai pe acest fundal „viața în minciună“ are sens, numai *din cauza lui* există: prin cvasi-ancorarea sa ca „alibi“ în „ordinea general-umană“, ea nu reprezintă altceva decât un răspuns dat tendinței umane către adevăr.

Dedesubtul suprafeței ordonate a „vieții în minciună“, ne lovim de *sfera ascunsă* a intențiilor reale ale vieții, de „deschiderea ascunsă“ a acesteia către adevăr.

Strania, exploziva și imprevizibila putere politică a „vieții în adevăr“ constă în faptul că o „viață în adevăr“ deschisă are drept aliat invizibil, dar omniprezent tocmai această „sferă ascunsă“. Din ea izvorăște, ei i se adresează, în ea găsește înțelegere. Acolo există spațiu pentru *partajarea sa potențială*. Totuși, această sferă este ascunsă și, prin urmare, foarte periculoasă din punctul de vedere al puterii: mișcările complexe din adâncul său au loc *în întuneric*. În momentul în care ies „la lumină“ – fie chiar ele, în faza finală, fie consecințele lor care iau forma diferitelor șocuri surprinzătoare –, este adesea prea târziu pentru a le mai ține secrete ca de obicei. Ca urmare, apar situații când puterea socială este lipsită de idei, ceea ce îi provoacă întotdeauna panică și o forțează la reacții inadecvate.

Se pare că fundalul și punctul de plecare inițial pentru ceea ce ar putea fi înțeles în sens larg ca „opoziție“ este tocmai „viața în adevăr“ în sistemul post-totalitar. Cu toate acestea, confruntarea acestei „forțe de opoziție“ cu puterea dată pare să aibă o formă fundamental diferită față de o societate deschisă sau dictatură „clasică“. Inițial nu este o confruntare la nivelul puterii *de facto* instituționalizată și calificabilă,

bazată pe unul sau altul dintre instrumentele directe ale puterii, ci la un nivel cu totul diferit, acela al conștiinței și conștienței umane, nivelul existențial. Raza de acțiune a acestei puteri speciale nu poate fi determinată pe baza numărului de adepți, alegători sau soldați, deoarece se răspândește formând un fel de „a cincea coloană“ a conștiinței sociale, a intențiilor ascunse ale vieții, a instinctelor suprimate ale omului care tânjește după propria sa demnitate și realizarea drepturilor elementare, intereselor sociale și politice reale. Este vorba, astfel, despre o putere care nu constă în forța unui grup social-politic delimitabil sau a altuia, ci în primul rând în forța potențialului ascuns în întreaga societate, inclusiv în toate structurile sale de putere. Așadar, această putere nu se bazează câtuși de puțin pe propriii soldați, ci pe așa-numiții „soldați ai inamicului“, și anume pe toți cei care trăiesc în minciună și care pot fi oricând, cel puțin teoretic, atinși de forța adevărului (sau măcar se pot adapta acestei forțe, evadând din instinctul de autoconservare a puterii). Este un fel de armă bacteriologică cu ajutorul căreia, atunci când condițiile sunt îndeplinite, un singur civil poate dezarma o întreagă divizie.

Această forță nu participă la nicio competiție directă pentru putere, ci, din punctul de vedere al acesteia, funcționează într-un spațiu neclar al existenței umane. Cu toate acestea, mișcările ascunse pe care le provoacă ea în acest spațiu au capacitatea – și este dificil de ghicit dinainte când, unde, cum și în ce măsură – de a evolua către un rezultat vizibil: un act sau eveniment politic real, o mișcare socială, o izbucnire bruscă de nemulțumire, un conflict puternic în interiorul structurilor de putere până acum în aparență monolitice sau pur și simplu într-o schimbare de neoprit a climatului social și spiritual. Și întrucât toate problemele reale și fenomenele de criză sunt ascunse sub o pătură groasă de minciuni, nu este niciodată în întregime clar când va cădea proverbiala picătură care va revărsa cupa și ce anume va fi acea picătură. De aceea, puterea socială pedepsește preventiv și aproape din reflex chiar și cea mai modestă tentativă de „a trăi în adevăr“.

De ce Soljenițîn a fost expulzat din patria sa? Cu siguranță că nu în calitate de componentă *de facto*[57] a puterii, în sensul că un reprezentant al regimului s-ar fi simțit amenințat de pericolul ca Soljenițîn să-i ia locul. Expulzarea lui

însemna altceva: o încercare disperată de a reduce la tăcere această teribilă sursă de adevăr, un adevăr pentru care nimeni nu putea prezice dinainte ce schimbări ar fi putut provoca în conștiința societății și la ce cutremure politice ar fi putut duce într-o zi aceste schimbări. Sistemul post-totalitar a acționat în felul său: a protejat integritatea lumii „aparențelor“ pentru a se proteja pe sine.

Coperta „vieții în minciună“ este făcută dintr-o materie ciudată. Atâta timp cât acoperă ermetic întreaga societate, pare a fi din piatră, dar în momentul în care cineva o sparge într-un singur loc, când o singură persoană strigă „Împăratul e gol!“, când un singur jucător încalcă regulile jocului și le dezvăluie ca fiind doar un joc, totul apare brusc într-o altă lumină, astfel că dă impresia că este făcută în întregime din hârtie, începe să se rupă și să se dezintegreze, iar procesul este de neoprit.

Desigur că, atunci când vorbesc despre „a trăi în adevăr“, nu mă refer doar la o reflecție conceptuală, cum ar fi un protest sau o scrisoare scrisă de un grup de intelectuali. Există multe modalități prin care o persoană sau un grup de oameni se revoltă împotriva manipulării: de la o scrisoare a intelectualilor la o grevă a

muncitorilor, de la un concert rock la o demonstrație studențească, de la refuzul de a participa la o comedie electorală, trecând printr-un discurs deschis la un congres oficial de partid și ajungând până la greva foamei. Dacă sistemul post-totalitar suprimă intențiile vieții autentice într-un mod complex, cuprinzător și se bazează pe manipularea complexă a tuturor manifestărilor acesteia, atunci este valabilă și reciproca: sistemul este indirect amenințat politic de fiecare manifestare liberă a vieții, adică de o astfel de manifestare căreia, în condiții social-politice normale, nimeni nu s-ar gândi să-i atribuie vreo însemnătate politică nici măcar potențială, cu atât mai puțin explozivă.

Primăvara de la Praga este deseori interpretată ca o ciocnire a două grupuri la nivelul puterii *de facto*: cei care doreau să mențină sistemul așa cum era și cei care doreau să-l reformeze. În același timp, însă, deseori uităm că această confruntare a fost doar actul final și rezultatul exterior al unei drame îndelungate care a avut loc în primul rând și inițial la nivelul spiritului și al conștiinței societății și că undeva la începutul acestei drame s-au aflat niște indivizi care puteau trăi în adevăr chiar și în cele mai

rele vremuri. Acești oameni nu aveau putere *de facto* și nu aspirau la aceasta. Spațiul „vieții lor în adevăr“ nu trebuia nici măcar să fie o reflecție politică. Ei ar fi putut fi poeți, pictori, muzicieni. Totuși, nu era câtuși de puțin necesar ca ei să fie creatori în domeniul artelor, ci cetățeni obișnuiți care să reușească să-și păstreze demnitatea umană. Desigur, azi ar fi greu să aflăm când și prin ce căi ascunse și sinuoase au acționat cutare sau cutare fapt sau atitudine apărute în numele adevărului asupra cutărui sau cutărui mediu și în ce mod virusul adevărului s-a răspândit treptat în țesutul „vieții în minciună“, erodându-l. Dar un lucru pare clar: încercarea de reformă politică nu a fost cauza trezirii societății, ci consecința finală a acestei deșteptări.

Cred că, în lumina acestei experiențe, poate fi mai bine înțeles și prezentul: confruntarea a o mie de chartiști[58] cu sistemul post-totalitar pare, în sens politic, lipsită de speranță pentru primii, dacă o privim din perspectiva tradițională a unui sistem politic deschis, în care fiecare forță politică se manifestă în mod firesc în primul rând prin pozițiile sale la nivelul puterii *de facto*. Din această perspectivă, un astfel de mini-partid nu ar avea nicio șansă. Cu toate acestea,

dacă ne uităm la această confruntare pe baza a ceea ce știm despre natura puterii într-un sistem post-totalitar, ea apare ca fiind substanțial diferită. Nimeni nu poate ști încă ce anume vor provoca apariția Cartei 77, existența și acțiunile sale în „sferele ascunse“ și astfel este apreciată în acest mediu tentativa Cartei de a reface încrederea în sine a societății civile din Cehoslovacia. Cu atât mai puțin este posibil a se prevedea când, cum și dacă această intenție/inițiativă va proiecta vreodată schimbări politice concrete. Totuși, acest aspect face parte deja din „viața în adevăr“. Ca soluție existențială, el readuce omul pe terenul solid al propriei identități; ca element politic, îl aruncă într-un joc de tip „totul pe o singură carte“. De aceea îl aleg numai cei care simt că pentru ei merită să adopte prima dimensiune a acestui aspect, pentru putea trece și prin cea de-a doua, sau care au ajuns la concluzia că nu au altă variantă de a face cu adevărat politică în Cehoslovacia de astăzi, ceea ce este, la urma urmei, același lucru. Doar cei care nu sunt dispuși să-și sacrifice propria identitate umană politicii sau care nu cred în sensul politicii care necesită un astfel de sacrificiu își pot însuși această opinie.

Cu cât sistemul post-totalitar exclude mai înverșunat de la nivelul puterii *de facto* orice politică alternativă și independentă de legile „autopropulsării“, cu atât mai clar punctul de acțiune al amenințării sale politice se transferă către tărâmul existențial și „ante-politic“. De obicei fără un efort direct, „viața în adevăr“ devine singura bază naturală și punctul de plecare pentru toate activitățile orientate împotriva direcției „autopropulsării“ sistemului. Și chiar dacă astfel de activități depășesc în cele din urmă un cadru caracterizat drept simplă „viață în adevăr“, ele se transformă în diverse structuri paralele, mișcări, instituții, încep să reflecteze asupra lor în calitate de element cu funcție politică, exercită o presiune reală asupra structurilor oficiale și încep să acționeze *de facto* într-o oarecare măsură la nivelul puterii concrete, purtând întotdeauna pecetea specifică originii. Prin urmare, mi se pare că nici așa-numitele „mișcări disidente“, modul lor de operare și perspectivele lor nu pot fi bine înțelese de cei care nu iau în considerare în mod constant fundalul special în care cresc și care nu încearcă să înțeleagă această particularitate.

(9)

Criza profundă a identității umane, cauzată de „viața în minciună“ și capabilă să genereze în mod retroactiv această viață[59], are, fără îndoială, dimensiunea sa morală: se manifestă, printre altele, ca o *profundă criză morală a societății*. Un om care a căzut de pe scara de valori a consumatorului, „dizolvat“ în amalgamul spiritului de turmă civilizațional și care nu este înrădăcinat în ordinea ființei prin sentimentul unei responsabilități superioare aceleia legate de propria supraviețuire, este un om *demoralizat*. Sistemul se bazează pe această demoralizare, o aprofundează, fiind o proiecție socială a ei.

Dimpotrivă, „a trăi în adevăr“, ca formă a rebeliunii omului împotriva poziției care i-a fost impusă cu forța, este o încercare de a-și recâștiga propria responsabilitate. Este, prin urmare, un act de natură evident morală, nu numai pentru că omul trebuie să plătească atât de mult pentru el, dar mai ales pentru că efectul său nu este sigur. Așa-numita „răsplată“/ „recompensă“ sub forma unui remediu general al raporturilor social-politice poate să apară, dar nimeni nu o garantează. Din acest punct de vedere, așa cum am mai spus, este un joc de tip „a risca totul pe o singură carte“ și este greu de imaginat că un om cu judecată ar putea intra în

el pe baza unui simplu raționament de tip „victima de astăzi va fi recompensată mâine“ – fie și numai sub forma unei recunoștințe generale. (La urma urmei, este de înțeles faptul că, prin tradiție, reprezentanții puterii nu au fost în stare să se răfuiască cu „trăirea în adevăr“ altfel decât
(re)inventându-i mereu motivații intenționate, scopuri egoiste precum dorința de putere, faimă sau bani și străduindu-se cel puțin s-o integreze măcar astfel în lumea lor, adică în lumea demoralizării generale.)

Dacă în sistemul post-totalitar „trăirea în adevăr“ devine pilonul oricărei politici independente și alternative, atunci toate reflecțiile asupra naturii și perspectivelor politicii respective trebuie să reflecte în mod necesar această dimensiune morală ca *fenomen politic*. (Și dacă pe vreunul dintre prietenii mei convingerea marxist-revoluționară despre determinarea „suprastructurii“ morale îl împiedică să observe în întregime importanța acestui aspect și să-l încorporeze într-un fel sau altul în imaginea sa despre lume, aceasta este numai în detrimentul său. Fidelitatea obsesivă față de acele postulate îl împiedică să înțeleagă bine mecanismele propriei acțiuni politice, fapt

prin care, în mod paradoxal, întruchipează fenomenul de care, ca marxist, îi suspectează atât de des pe alții, și anume, victimă a falsei „conștiințe“.)

Cu adevărat: acea semnificație politică particulară a moralei în sistemul post-totalitar este un fenomen cel puțin neobișnuit din istoria politică modernă, fenomen care, așa cum voi încerca să sugerez, are consecințe de mare anvergură.

(10)

Cel mai important eveniment politic din Cehoslovacia de la venirea la putere a lui Husák în 1969 a fost, fără îndoială, apariția Cartei 77. Cu toate acestea, climatul spiritual pentru acest fenomen nu a fost pregătit de niciun eveniment pur politic, ci de procesul unor tineri muzicieni din jurul formației The Plastic People, un proces în care nu s-au luptat două forțe sau concepte politice, ci două concepții de viață. Pe de o parte, puritanismul steril al *establishment*-ului post-totalitar, pe de altă parte, niște tineri necunoscuți care nu doreau altceva decât să trăiască în adevăr: să cânte muzica pe care o iubeau, să cânte despre lucrurile pe care le trăiesc cu adevărat, să trăiască liber, demn și frățește. Erau oameni fără trecut politic, care nu

făcuseră opoziție politică în mod conștient, fără ambiții politice, nu erau foști politicieni excluși din structurile de putere. Acești oameni au avut toate oportunitățile de a se adapta situației, de a accepta „viața în minciună“ și de a trăi în liniște și siguranță. Totuși, au decis altfel. Cu toate acestea, sau mai exact tocmai de aceea, cazul lor a avut un ecou deosebit. De fapt, i-a atins într-un fel sau altul pe toți cei care încă nu renunțaseră. Mai mult, cazul lor a survenit într-un moment în care, după ani de așteptare, apatie și scepticism față de diverse forme de sfidare a puterii, începuse să apară un nou fenomen, un fel de „oboseală a oboselii“, când oamenii începeau să se sature de atâta așteptare sterilă și supraviețuire pasivă în speranța că la un moment dat, totuși, lucrurile se vor îmbunătăți. Într-un anumit sens, a fost ultima picătură, cea din cauza căreia cupa s-a revărsat. Și multe grupuri și curente, până atunci izolate, rezervate sau ale căror moduri de a se angaja în acțiuni concrete și-ar fi găsit cu greu o formă de compatibilitate, au resimțit brusc, concomitent și cu putere indivizibilitatea libertății. Toți au înțeles că acel atac împotriva undergroundului muzical ceh era un atac împotriva unor lucruri de bază și de maximă importanță, împotriva a ceva ce, de fapt, îi unea pe toți: „viața în

adevăr“, intențiile autentice ale vieții. Libertatea muzicii rock a fost înțeleasă ca libertate umană, așadar și ca libertate de reflecție filosofică și politică, libertate a literaturii, libertate de a exprima și apăra diferite interese sociale și politice ale societății. Un sentiment real de solidaritate s-a trezit în oameni, iar ei și-au dat seama că a nu se ridica în numele libertăților altora însemna renunțarea voluntară la propria libertate, chiar dacă nu le erau foarte apropiați prin ceea ce făceau sau prin modul lor de a înțelege viața. (Nu există libertate fără egalitate și nu există egalitate fără libertate – această descoperire veche este evidențiată de Carta 77, un alt element caracteristic si extrem de important pentru istoria modernă cehoslovacă, ceea ce analizează atât de bine autorul cărții *Osmašedesátý*[60] sub denumirea de „principiul excluderii“, această bază a întregii noastre mizerii moral-politice moderne, care a apărut la sfârșitul celui de Al Doilea Război Mondial în cadrul acelei conspirații ciudate a democraților cu comuniștii și apoi s-a dezvoltat tot mai mult „până la a-și atinge sfârșitul amar“. Acest principiu a fost astfel depășit pentru prima oară, după decenii întregi, prin Carta 77: într-o reciprocă garantare solidară a libertății, au devenit cu toții parteneri egali în drepturi întru

libertate. Așadar, nu este doar o „coaliție“ a comuniștilor cu unii dintre non-comuniști – acest lucru nu ar fi ceva atât de nou din punct de vedere istoric și revoluționar din punct de vedere moral-politic –, ci o comunitate care *a priori* nu se închide pentru nimeni și nu atribuie nimănui un statut inferior.) Prin urmare, acesta este climatul în care a apărut Carta 77. Cine s-ar aștepta ca urmărirea penală a uneia sau poate a două trupe rock puțin cunoscute să aibă implicații politice atât de ample?

Cred că povestea Cartei 77 ilustrează bine ceea ce am sugerat în considerațiile anterioare: anume că, în cadrul unui sistem post-totalitar, cel mai adecvat context și punctul de plecare pentru mișcări și tendințe care câștigă treptat semnificație politică nu sunt evenimentele pur politice sau confruntările diferitelor forțe sau concepte la fel de evident politice. Aceste mișcări apar de obicei în altă parte, într-o zonă mult mai largă a „pre-politicii“, unde se confruntă „viața în minciună“ cu „viața în adevăr“, adică cerințele unui sistem post-totalitar cu intențiile reale ale vieții. Intențiile autentice ale vieții pot îmbrăca în mod natural tot felul de forme: uneori pot fi interese

materiale, sociale sau profesionale de bază, câteodată chiar interese spirituale, alteori cele mai elementare cerințe existențiale, precum simpla dorință de a trăi în stilul propriu și cu demnitate. Prin urmare, o astfel de confruntare capătă caracter politic nu datorită dimensiunii politice inițiale a intențiilor avute în vedere, ci pur și simplu pentru că, dacă sistemul post-totalitar se bazează pe manipularea complexă a individului și, ca atare, este și dependent de ea, atunci fiecare act sau manifestare umană cu adevărat liberă, fiecare încercare de a „trăi în adevăr“ ia în mod necesar forma unei amenințări la adresa acestui regim și, prin urmare, devine un aspect politic prin excelență. În schimb, posibila auto-articulare politică a mișcărilor și a tendințelor care se dezvoltă din acest fundal „pre-politic“ reprezintă ceva ce se naște și se maturizează ca efect secundar, mai degrabă ca urmare a confruntărilor la care se ajunge; așadar, nu se pune problema ca această auto-articulare să fi fost la originea lor, ca un fel de program, proiect sau impuls.

Acest lucru este confirmat din nou în 1968 în Cehoslovacia: politicienii comuniști care încercau atunci să reformeze sistemul nu au venit cu un program propriu și nu au devenit

ceea ce au devenit pentru că au decis brusc acest lucru printr-un fel de iluminare mistică, ci pentru că au fost determinați în acest sens de o presiune pe termen lung și din ce în ce mai intensă din domenii care nu aveau nimic de-a face cu politica în sens tradițional. De fapt, au încercat să abordeze politic contradicțiile sociale (care luau aspectul confruntărilor dintre intențiile sistemului și acelea ale vieții), pe care le experimentaseră timp de ani buni în viața personală, care reflectau din ce în ce mai deschis diversele straturi sociale, pe care, sprijiniți de rezonanța vie a întregii societăți, oamenii de știință și artiștii le denumeau în cele mai diverse moduri si a căror rezolvare o solicitau studentii.

Apariția Cartei 77 ilustrează, de asemenea, consistența politică specială a aspectului moral despre care am vorbit. La urma urmei, în lipsa acestui puternic sentiment de solidaritate împărtășit de diverse grupuri, nu s-ar fi putut imagina apariția sa, la fel cum nu s-ar fi putut imagina nici în lipsa sentimentului brusc că adevărul nu mai poate aștepta și că trebuie să fie exprimat clar și răspicat, indiferent de sancțiunile pe care le-ar putea avea drept consecință ori de incertitudinea speranței că un astfel de act va avea un rezultat concret într-un

viitor previzibil. „Există lucruri pentru care merită să suferim“, a scris Jan Patočka cu puțin timp înainte de a muri. Chartiștii cred că acceptă acest principiu nu numai ca pe o moștenire, ci și ca pe cea mai exactă descriere a motivului pentru care fac ceea ce fac.

Văzută din exterior – și mai ales din punctul de vedere al sistemului și structurilor sale de putere –, apariția Cartei 77 a fost o surpriză. Părea ceva venit din senin. Desigur, ea nu apăruse din senin, dar această impresie era de înțeles. Mișcările care duseseră la apariția Cartei avuseseră loc într-o „zonă ascunsă“, undeva într-un fel de semiîntuneric, unde este atât de dificil să cartografiezi și să analizezi ceva. Apariția acestei mișcări a fost la fel de puțin previzibilă pe cât de puțin posibil este astăzi să prevedem la ce anume va duce ea. Așadar, asistăm din nou la acel șoc de moment când ceva din „tărâmul ascuns“ străpunge brusc suprafața stearpă a „vieții în minciună“! Evident, cu cât omul este mai dependent de lumea aparențelor, cu atât este mai surprins când se întâmplă asemenea lucruri.

(11)

În societățile post-totalitare, toată viața politică în sens tradițional este exterminată. Oamenii

nu se pot exprima politic în mod public și cu atât mai puțin nu se pot organiza politic. Golul care apare este astfel complet umplut de un ritual ideologic. Interesul oamenilor pentru afacerile politice scade în mod natural în această situație, iar gândirea politică independentă și munca politică – dacă există vreo formă a ei în aceste condiții – par pentru majoritatea oamenilor ceva nerealist, retras, un fel de joc de dragul jocului, la ani-lumină depărtare de grijile lor stringente de zi cu zi; poate ceva simpatic, dar complet inutil, pentru că, pe de o parte, este complet utopic și, pe de altă parte, extrem de periculos din cauza durității deosebite prin care orice inițiativă în această direcție este condamnată de puterea socială.

Cu toate acestea, chiar și în aceste societăți, există, desigur, indivizi și grupuri de oameni care nu renunță la politica înțeleasă ca misiune de viață și, într-un fel sau altul, încearcă să gândească politic, să se manifeste și, eventual, să se organizeze independent, deoarece aceasta face parte din „viața în adevăr“.

Faptul că acești oameni există și lucrează este extrem de important și de pozitiv în sine. Ei mențin, chiar și în cele mai rele vremuri, continuitatea reflecției politice și dacă vreo

mișcare politică reală care decurge dintr-o confruntare „pre-politică“ sau alta începe din timp și în mod corespunzător să reflecteze politic asupră-și, crescându-și astfel șansele la un oarecare succes relativ, aceasta se poate întâmpla – și adeseori se întâmplă – tocmai datorită acestor „generali însingurați fără armată“. Ei au menținut continuitatea gândirii politice în ciuda celor mai grele sacrificii și, la momentul potrivit, au îmbogățit inițiativa sau mișcarea apărută ulterior tocmai cu acel element de auto-reflecție politică. (În cazul Cehoslovaciei, avem din nou dovezi clare în acest sens: aproape toți prizonierii politici de la începutul anilor ’70, care în acel moment sufereau aparent inutil, întrucât tentativele lor de acțiune politică în mijlocul unei societăți cu totul apatice și decimate păreau de-a dreptul donquijotești, fac parte astăzi, în mod natural, dintre chartiștii activi. În Carta 77 este apreciată contribuția morală a sacrificiilor lor anterioare, iar ei îmbogățesc această mișcare cu experiența lor și cu acel element de reflecție politică.)

Totuși, mi se pare că gândirea și acțiunile acestor prieteni care nu renunță niciodată la activitatea politică și sunt întotdeauna gata să își

asume responsabilitatea politică imediată suferă adesea de o boală cronică. Ea constă în înțelegerea limitată a întregii particularități istorice a sistemului post-totalitar ca realitate socio-politică, în insuficienta pricepere a naturii specifice a puterii, caracteristică acestui sistem, și, prin consecință, în supraestimarea importanței muncii politice imediate în sensul tradițional al cuvântului și în subestimarea semnificației politice a acelor evenimente și procese „pre-politice“ din al căror sol fecund se nasc în primul rând adevăratele schimbări politice ale statu-quoului. În calitate de politicieni, respectiv oameni cu ambiții politice, ei continuă adesea (și este de înțeles, la urma urmei) acele lucruri prin care a sucombat cândva viața politică normală, mențin modele de comportament adecvate unor condiții politice mai normale și, astfel, transferă involuntar în condiții cu totul noi anumite moduri de gândire, obiceiuri, concepte, categorii și noțiuni specifice unor condiții radical diferite, fără a judeca suficient dacă acele categorii revolute au sau pot avea vreun conținut sau vreun sens în noile condiții, ce anume este în ele doar politică pur și simplu, ce și cum poate avea în ele o anumită influență politică și ce anume din conținutul lor are șanse

politice ca atare. Expulzarea din toate structurile de putere și incapacitatea de a acționa direct asupra acestor structuri, combinate cu acea loialitate față de înțelegerea tradițională a politicii, așa cum s-a format ea în societăți mai mult sau mai puțin democratice (sau în dictaturi „clasice“), duc adesea la detașarea de realitate a acestor oameni (de ce să facem compromisuri cu realitatea dacă oricum nu este acceptat niciun compromis pe care îl propunem?) și se trezesc într-o lume a considerațiilor pur utopice.

Cu toate acestea, după cum am încercat deja să sugerez, într-un sistem post-totalitar, evenimentele politice cu o anumită însemnătate se nasc din altceva și altfel decât într-un sistem democratic, iar dacă o mare parte a societății are o atitudine atât de indiferentă, dacă nu chiar neîncrezătoare față de conceperea modelelor și programelor politice alternative și formarea privată a partidelor de opoziție, aceasta nu se datorează doar unei renunțări generale la evoluțiile sociale și pierderii acelui „sentiment al înaltei responsabilități“ – consecințe ale demoralizării generale –, dar există aici și o urmă de instinct social sănătos, de parcă

oamenii ar simți că într-adevăr „totul este altfel“ și că într-adevăr de-acum totul trebuie să se facă altfel.

Dacă unele dintre cele mai importante impulsuri politice din ultimii ani din diferitele țări ale blocului sovietic au venit, cel puțin în primele etape, înainte de a se reflecta eventual în cine știe ce consecințe la nivelul puterii veritabile – mai mult de la matematicieni, filosofi, fizicieni, scriitori, istorici, muncitori obișnuiți etc. decât de la politicieni – și dacă atât de mulți oameni din aceste profesii „nepolitice“ sunt motorul diferitelor „mișcări disidente“, aceasta se întâmplă nu pentru că toți acești oameni ar fi mai deștepți decât cei care se simt în primul rând politicieni, ci, printre altele, și fiindcă nu sunt atât de împovărați și limitați de gândirea și obiceiurile politice – este vorba despre gândirea și obiceiurile politice *tradiționale* – și, prin urmare, sunt, paradoxal, mai deschiși la realitatea politică așa cum este ea cu adevărat și au un simț mai profund și mai exact a ceea ce conține ea și a ceea ce trebuie făcut în cadrul acestei realități.

Degeaba însă, viziunea unui model politic alternativ, fie el și cel mai frumos, nu este cu adevărat capabilă astăzi să se adreseze acelei

„sfere ascunse“, să dinamizeze oamenii și societatea, să provoace o adevărată mișcare politică. Altul este câmpul real al politicii potențiale din sistemul post-totalitar: tensiunea constantă și crudă dintre cerințele complexe ale acestui sistem și intențiile vieții, și anume nevoia elementară a omului de a trăi cel puțin într-o oarecare măsură în armonie, de a trăi pur și simplu suportabil, de a nu fi umilit de superiori și autorități, de a nu fi controlat în permanență de poliție, de a se putea exprima liber, de a-și putea exercita creativitatea naturală, de a avea o certitudine în sistemul judiciar etc. Orice atinge într-un fel sau altul acest câmp, orice are legătură cu această tensiune elementară, omniprezentă și vie, se adresează în mod convingător și inevitabil oamenilor. Proiectele abstracte ale unei ordini politice sau economice ideale nu-i interesează atât de mult și pe bună dreptate, și aceasta nu numai pentru că toată lumea știe cât de puține șanse au de a se impune, ci și pentru că astăzi oamenii resimt din ce în ce mai intens următorul fapt: cu cât o politică se bazează mai puțin pe omenescul și concretul „aici și acum“ și cu cât mai mult se fixează pe noțiuni abstracte de tip „undeva“ și „cândva“, cu atât mai ușor poate deveni doar o nouă variantă a

înrobirii omului. Oamenii care trăiesc într-un sistem post-totalitar sunt cât se poate de conștienți că, mult mai important decât dacă la putere sunt unul sau mai multe partide și cum se numesc ele este dacă în respectivul regim se poate trăi omenește sau nu.

A scăpa de povara categoriilor și obiceiurilor politice tradiționale, a te deschide pe deplin către lumea existenței umane și a trage concluzii politice de-abia după analizarea acesteia reprezintă o variantă nu doar mai realistă, ci și în termenii „stării ideale" *mai de perspectivă* din punct de vedere politic. Într-adevăr, schimbarea reală, profundă și de durată a condițiilor în bine, așa cum voi încerca să sugerez într-un alt context, nu poate rezulta din faptul că vor prevala – chiar dacă ar fi așa – unul sau altul dintre conceptele politice, la urma urmei strict exterioare (așadar, structurale, sistemice), bazate pe concepțiile politice tradiționale, ci va trebui să se pornească, mai mult ca niciodată și decât oriunde altundeva, de la om, de la existența umană, de la reconstituirea fundamentală a poziției sale în lume, a relației lui cu sine, cu ceilalți, cu universul. Probabil că apariția unui model economic și politic mai bun trebuie astăzi mai mult ca niciodată să fie urmarea unei

transformări existențiale și morale mai profunde a societății. Nu este „ceva în sine“, ceva ce trebuie doar inventat și introdus pe piață ca un nou automobil. Dacă nu este doar o nouă variantă a vechiului marasm, reprezintă ceva ce poate lua doar forma unei manifestări a vieții în schimbare. Așadar, nu introducerea unui sistem mai bun garantează automat o viață mai bună, ci mai degrabă invers: doar trăind mai bine se poate construi probabil un sistem mai bun.

Repet că nu subestimez importanța reflecției politice și a muncii politice conceptuale. Dimpotrivă, cred că adevărata reflecție politică și adevărata muncă conceptuală reprezintă exact lucrurile de care încă nu avem parte. Cu toate acestea, când spun „adevărata“, mă refer la o reflecție și o lucrare conceptuală care sunt eliberate de toate schemele politice tradiționale importate la noi dintr-o lume care nu se va întoarce niciodată (și a cărei revenire oricum nu ar găsi rezolvări de durată celor mai importante probleme).

A doua și a patra internațională, la fel ca multe alte forțe și organizații politice, ne pot sprijini în mod semnificativ diferitele eforturi, dar niciuna dintre ele nu va rezolva problemele în locul nostru. Ele operează într-o altă lume, sunt

un derivat al altor condiții, conceptele lor teoretice pot fi pentru noi, interesante și putem învăța ceva din ele, dar cu siguranță nu ne vom rezolva problemele prin simpla identificare cu ele. Și în multe cazuri mi se pare o prostie să încercăm, în condițiile noastre, să continuăm unele dintre dezbaterile care acționează viața politică într-o societate democratică. Oare chiar putem discuta serios despre schimbare sau doar despre reformarea sistemului? La urma urmei, aceasta este o pseudo-problemă tipică condițiilor noastre. Deocamdată nu avem ocazia să reformăm sau să schimbăm sistemul, nu ne este deloc clar unde se termină reforma și unde începe schimbarea, știm dintr-o serie de experiențe dure că nici „reforma“, nici „schimbarea“ în sine nu garantează nimic și, la urma urmei, nici nu ne pasă dacă, din punctul de vedere al unei doctrine sau al alteia, sistemul în care trăim pare a fi „schimbat“ sau „reformat“. Ceea ce ne interesează este să trăim cu demnitate, astfel încât sistemul să servească omul, și nu omul să servească sistemul și să luptăm pentru această idee prin mijloacele prin care putem lupta și cu ajutorul cărora are sens să luptăm. Faptul că un jurnalist din Occident, înecat în viața politică de zi cu zi a sistemului în care trăiește, ar putea fi caracterizat ca fiind prea

legalist sau prea hazardat, revizionist, contrarevoluționar sau revoluționar, burghez sau comunist, de dreapta sau de stânga, acesta este ultimul lucru care ne poate interesa!

(12)

Unul dintre conceptele care reprezintă o sursă permanentă de diverse ambiguități, în principal pentru că este transferat circumstanțelor noastre din condiții destul de diferite, este conceptul de *opoziție*.

Dar ce anume înseamnă exact „opoziția“ într-un sistem post-totalitar?

Într-o societate democratică tradițională de tip parlamentar, opoziția politică înseamnă o forță politică comparabilă cu puterea propriu-zisă (cel mai adesea un partid sau un grup de partide) care nu este la guvernare, oferă un program politic alternativ, vrea să ajungă la guvernare și este respectată de către guvern ca parte naturală a vieții politice a țării, activă politic și luptând pentru putere în cadrul reglementărilor legale convenite. Pe lângă această opoziție, există și fenomenul „opoziției extraparlamentare“, care sunt tot forțe organizate mai mult sau mai puțin la nivelul puterii propriu-zise și comparabile cu ea, dar

care funcționează în afara acelor reglementări create de sistem și prin alte mijloace decât se obișnuiește în limitele acestor reglementări.

În dictatura „clasică“, opoziție înseamnă forțe politice care au, de asemenea, o agendă politică alternativă și funcționează fie legal, fie la limita legalității, dar fără posibilitatea de a lupta pentru putere în conformitate cu eventuale reguli convenite, sau forțele care se pregătesc pentru o confruntare violentă cu puterea conducătoare sau aflate direct în acest tip de confruntare), cum ar fi diferite grupuri de gherilă sau mișcări insurgente.

Opoziția nu există în niciunul dintre aceste sensuri în sistemul post-totalitar. Deci, în ce sens este folosit termenul în acest context?

1) Uneori include (în principal în termenii jurnalismului occidental) persoane sau grupuri de persoane din structura puterii care se găsesc într-o stare de luptă *ascunsă* pentru putere cu grupurile plasate la niveluri mai înalte; motivul confruntării poate fi dat de anumite diferențe conceptuale (bineînțeles, nu foarte semnificative), dar cel mai adesea este vorba despre o simplă și nesofisticată dorință de putere sau de opoziție față de ceilalți reprezentanți ai acesteia.

2) „Opoziția“ poate fi de asemenea înțeleasă în aceste condiții drept tot ceea ce are sau poate avea un impact politic indirect în sensul discutat aici, adică toate lucrurile de care sistemul post-totalitar se simte amenințat ca atare, pur și simplu din punctul de vedere al intereselor „autopropulsării“ sale și care într-adevăr îl amenință. Din acest punct de vedere, opoziția este, de fapt, fiecare încercare de „a trăi în adevăr“, de la refuzul aprozaristului de a așeza în vitrină sloganul recomandat până la un poem scris în mod liber, adică toate manifestările prin care intențiile reale ale vieții depășesc limitele definite de intențiile sistemului.

3) Mai des decât o formă de „a trăi în adevăr“, termenul de opoziție este în general înțeles (din nou, mai ales de către observatorii occidentali) sub forma unor grupuri care își exprimă atitudinile nonconformiste și punctele de vedere critice în mod permanent și în public, care nu își ascund gândirea politică independentă sau care se consideră ele însele, într-o măsură mai mare sau mai mică, drept un anumit gen de forțe politice. În acest sens, termenul „opoziție“ coincide mai mult sau mai puțin cu termenul „disidență“, deși, în mod

firesc, există diferențe mari între cei care sunt etichetați în acest fel, în ceea ce privește nivelul de acceptare sau de respingere a etichetei. Aceasta depinde nu numai de faptul dacă și în ce măsură se consideră ei înșiși drept o forță politică propriu-zisă și dacă au anumite ambiții la nivelul puterii ca atare, dar și de ceea ce înseamnă pentru fiecare dintre ei termenul de „opoziție“.

Voi da din nou un exemplu: Carta 77 subliniază în mod explicit în declarația introductivă că nu reprezintă o formă de opoziție, deoarece nu intenționează să prezinte agende politice alternative. Misiunea sa este cu adevărat alta, ea într-adevăr nu vine cu astfel de programe și, dacă inițiativa lor definește ceea ce înseamnă opoziția în sistemul post-totalitar, atunci ea nu poate fi considerată opoziție în adevăratul sens al cuvântului.

Cu toate acestea, din primul moment, guvernul vede Carta ca pe o structură de opoziție și o tratează ca atare. Aceasta înseamnă că guvernul – și acest lucru este firesc – înțelege „opoziția“ mai mult sau mai puțin în sensul pe care l-am definit la punctul 2), mai precis ca orice se sustrage manipulării generalizate totale și care, prin urmare, neagă principiul că

sistemul are drepturi absolute asupra oamenilor. Dacă acceptăm această definiție a „opoziției“, atunci trebuie, în acord cu guvernul, să considerăm într-adevăr Carta drept opoziție. Cu adevărat, ea subminează puternic absolutismul puterii post-totalitare, bazate pe universalitatea faptului de a „trăi în minciună“.

Totuși, măsura în care un semnatar al Cartei se consideră pe sine drept un membru al opoziției înseamnă altceva. Cred că majoritatea semnatarilor se bazează pe semnificația tradițională a acestui termen, așa cum este stabilită într-o societate democratică (sau într-o dictatură „clasică“), și, prin urmare, înțeleg „opoziția“ și în țara noastră ca pe o forță politică distinctă, care, chiar dacă nu este comparabilă cu puterea propriu-zisă, cu atât mai puțin în cadrul unor reguli respectate de guvern, dacă ar avea ocazia nu ar refuza acest lucru, întrucât forța politică despre care vorbim ar avea o anumită agendă politică alternativă, ai cărei susținători ar fi gata să preia direct responsabilitatea politică. Dacă acceptăm această noțiune de opoziție, unii (majoritatea) nu se simt parte a ei. Alții (o minoritate) se simt parte la aceasta, chiar dacă respectă pe deplin faptul că totuși Carta nu le oferă spațiu pentru

activitatea de „opoziție“ în acest sens. În același timp, însă, probabil că toți chartiștii sunt suficient de conștienți de specificitatea condițiilor din sistemul post-totalitar pentru a înțelege că nu doar lupta pentru drepturile omului, dar și lucruri mult mai „inocente“ au în aceste circumstanțe o anumită formă de forță politică și, prin urmare, pot fi înțelese ca un element de „opoziție“. Niciunul dintre chartiști nu se poate distanța suficient de atitudinea sa de opoziție în acest sens al cuvântului.

Cu toate acestea, o altă împrejurare complică lucrurile: de mai multe decenii, puterea politică din blocul sovietic folosește termenul de „opoziție“ ca fiind cea mai cumplită acuzație la care ne putem gândi: ea este sinonimă cu termenul „inamic“. A numi pe cineva „membru al opoziției“ este același lucru cu a spune că persoana respectivă vrea să răstoarne guvernul și să elimine socialismul (desigur, plătit de imperialiști) și au existat perioade în care această etichetare ducea direct în fața plutonului de execuție. Evident, această circumstanță nu întărește în mod deosebit dorința oamenilor de a se eticheta cu acest

cuvânt, cu atât mai mult cu cât este doar un cuvânt. Mai important este ceea ce se face cu adevărat decât modul în care este denumit.

Ultimul motiv pentru care mulți se opun acestei desemnări este faptul că noțiunea de „opoziție“ conține ceva negativ în sine. Persoana definită astfel își poartă eticheta în raport cu o anumită „poziție“. Prin urmare, se raportează în mod explicit la puterea politică prin care se definește și în funcție de a cărei poziție își definește poziția proprie. Pentru oamenii care pur și simplu au decis să trăiască în adevăr, să spună cu voce tare ceea ce cred, să se solidarizeze cu concetățenii lor, să creeze cum doresc și să se comporte pur și simplu în conformitate cu ceea ce le dictează „cea mai bună parte a conștiinței lor“, este, desigur, neplăcut să își formuleze „atitudinile“ inițiale și pozitive în mod negativ și intermediat și să se definească pe ei înșiși prin faptul că sunt împotriva cutărui sau cutărui lucru și prin ceea ce sunt și reprezintă de fapt.

După cum se poate observa, diversele ambiguități pot fi evitate doar definind în mod clar, mereu, din nou, în ce sens este folosit termenul de opoziție și ce se înțelege prin el în

condițiile noastre, înainte de a-l utiliza ca atare și de a se începe evaluarea „caracterului și conținutului de opoziție“ propriu-zis.

(13)

Dacă termenul „opoziție“ a fost transferat dintr-o societate democratică într-un sistem post-totalitar fără a defini pe deplin și unifica mai întâi semnificația în care va fi folosit în această situație diferită, în schimb termenul „disident“ a fost ales și general acceptat de jurnaliștii din Occident ca etichetă a unui fenomen specific pentru un sistem post-totalitar și aproape inexistent într-o societate democratică.

Ce înseamnă „disident“?

Se pare că acest titlu a fost cucerit în principal de către acei cetățeni ai blocului sovietic care au decis să trăiască în adevăr și care, în plus, îndeplinesc următoarele condiții:

1) Își exprimă atitudinile neconforme cu sistemul și opiniile critice, în limitele posibilităților lor, în spațiul *public*, fac acest lucru în mod sistematic și, în consecință, sunt cunoscuți în Occident.

2) Prin aceste atitudini, în ciuda faptului că nu pot publica acasă și că guvernul îi persecută în

toate modurile posibile, și-au câștigat și în țările lor, în raport cu societatea și cu guvernul, o reputație mai mult sau mai puțin solidă și, într-o oarecare măsură, deși foarte limitată și foarte ciudată, dispun și în mediul lor de o anumită formă de *putere autentică*. Această putere îi protejează de cele mai rele aspecte ale persecuției guvernamentale sau cel puțin garantează că, dacă vor fi persecutați, aceasta nu se va petrece fără anumite complicații politice pentru guvernul lor.

3) Orizontul atenției și angajamentului lor critic depășește cadrul restrâns al imediatei lor apropieri sau al unui interes specializat, extinzându-se la lucruri mai generale și dobândind într-o anumită măsură un caracter politic, deși gradul în care se reflectă pe ei înșiși ca forță politică directă poate fi destul de diferit.

4) Sunt oameni de sorginte mai degrabă *intelectuală*, adică oameni „în stare să scrie“, deoarece exprimarea scrisă este principalul și adesea singurul mijloc politic de care dispun și care poate atrage atenția asupra lor, în special peste graniță. Din punctul de vedere al unui observator străin, alte moduri de a „trăi în adevăr“ se pierd fie în cadrul dificil de observat

al unui anumit mediu local, fie, dacă depășesc acel cadru, par a fi doar un apendice mai puțin vizibil al expresiei scrise.

5) Sunt oameni despre care, indiferent de profesie, se vorbește în Occident mai ales în legătură cu angajamentul lor civic sau cu aspectul politic-critic al activității lor și mai puțin despre munca lor în domeniul în care sunt specializați. Știu din experiența personală că există un anumit gen de frontieră invizibilă pe care, fără să vrei și fără să știi exact când și cum să o faci, trebuia să o depășești pentru a nu se mai scrie despre tine ca scriitor care se manifestă într-un fel sau altul în mod civic și pentru a începe să se vorbească despre tine ca „disident“ care (apropo, când, în timpul liber?) mai scrie și niște piese de teatru pe acolo.

Este incontestabil că există oameni care îndeplinesc toate aceste condiții. Este totuși foarte discutabil dacă este bine să se folosească o denumire specială pentru acest grup definit în esență destul de aleatoriu și mai ales dacă denumirea de „disident“ este cea mai potrivită.

Totuși, acest lucru se întâmplă și probabil că nu vom schimba nimic în acest sens; uneori chiar noi înșine, deși cu reticență, doar pentru o

înțelegere rapidă, în mod mai degrabă ironic și cu siguranță întotdeauna între ghilimele, adoptăm această denumire.

Deci, poate este cel puțin potrivit să explicăm câteva dintre motivele pentru care „disidenților“ nu le place de obicei să fie numiți așa.

Mai presus de toate, termenul este deja problematic din punct de vedere etimologic: disident înseamnă, după cum se știe, „apostat“, „renegat“, „decăzut“, dar „disidenții“ nu se simt ca niște apostați, pentru, că pur și simplu, nu au decăzut din nimic. Dimpotrivă, s-au refugiat în ei înșiși și dacă unii dintre ei s-au îndepărtat de ceva, atunci este vorba doar de ceea ce a fost fals și alienant în viața lor, de „trăirea în minciună“.

Dar nu aceasta este ideea principală.

Eticheta „disident“ implică impresia că ar fi vorba despre un fel de *profesie* specială de parcă, în afară de diversele moduri normale de a te întreține, ar exista unul deosebit, și anume, „disidența“ constând într-un murmur critic cu privire la situația din jur, de parcă „disidentul“ nu ar fi, pur și simplu, un fizician, sociolog, muncitor sau poet care acționează doar așa cum simte el că trebuie să acționeze și pe care doar logica interioară a gândirii, a comportamentului

și a activității sale (adesea confruntate cu împrejurări mai mult sau mai puțin aleatorii) l-a condus în cele din urmă – fără ca el să se fi străduit în mod deosebit în acest sens sau să fi așteptat aceasta cu nerăbdare – către acea confruntare deschisă cu puterea, ci, dimpotrivă, de parcă ar fi vorba despre cineva care pur și simplu este *decis* să-și aleagă profesia nemulțumitului de meserie, așa cum cineva decide să se facă cizmar sau fierar.

De fapt, lucrurile stau cu totul altfel și este normal să fie așa. De obicei, omul află și conștientizează că este „disident“ mult timp după ce a devenit. Acest statut este rezultatul atitudinilor sale specifice față de viață, conduse de motive complet diferite de obținerea unui titlu sau altul și nu invers, că atitudinile și activitățile sale specifice ar fi rezultatul unei intenții anterioare de a fi „disident“. „Disidența“ pur și simplu nu este o profesie, chiar dacă cineva se angajează în ea douăzeci și patru de ore pe zi, ci este mai întâi și mai presus de toate o anumită atitudine existențială, care nu este câtuși de puțin proprietatea exclusivă a celor care, îndeplinind întâmplător condițiile externe și aleatorii în cauză, și-au cucerit titlul de „disident“.

Dacă dintre toate miile de anonimi care încearcă să trăiască în adevăr și dintre acele milioane care și-ar dori să trăiască în adevăr, dar nu pot (poate doar din cauză că, având în vedere interacțiunea aleatorie a circumstanțelor, acest lucru ar presupune în cazul lor de zece ori mai mult curaj decât pentru mulți dintre aceia care au făcut acest pas), deci dacă am selecta la întâmplare dintre toți acești oameni câteva zeci și i-am transforma într-o *categorie socială* specială, atunci o astfel de procedură ar crea în mod necesar o imagine complet distorsionată a situației generale. Fie va da impresia că „disidenții“ sunt un fel de proeminențe, un grup exclusiv de „animale protejate“ cărora li se permite să facă ceea ce le este interzis altora și de a căror „creștere“ guvernul se ocupă poate chiar ca dovadă vie a generozității sale sau va susține iluzia că, dacă aceia permanent nemulțumiți sunt atât de puțini și oricum nu pățesc mare lucru, înseamnă de fapt că toți ceilalți sunt mulțumiți căci, dacă nu ar fi mulțumiți, s-ar face și ei „disidenți“!

Dar asta nu este tot: prin această etichetare se susține în mod involuntar și impresia că „disidenții“ sunt interesați în primul rând de cine știe ce interes de grup și că întreaga lor

dispută cu guvernul este doar o dispută izolată între două grupuri opuse, o dispută care se desfășoară în afara societății și care, în esență, nici nu are prea multe în comun cu ea. Dar ce contradicție profundă există între o astfel de idee și adevăratul sens al atitudinii „disidente“! În fond, această atitudine este indisolubil legată de interesul față de *ceilalți*, de suferințele societății în ansamblu, adică ale tuturor celorlalți care nu se manifestă. Dacă „disidenții“ au un anumit fel de autoritate și nu au fost exterminați demult ca niște insecte exotice rătăcite pe undeva unde n-au ce căuta, nu este pentru că guvernul respectă acest grup exclusivist cu ideile sale exclusiviste, ci pentru că simte pe bună dreptate puterea politică potențială prin care faptul de „a trăi în adevăr“ este înrădăcinat în „tărâmul ascuns“. Simte pe bună dreptate din ce lume izvorăște și în ce lume se întoarce ceea ce face acest grup: este lumea *vieții* omenești *de zi cu zi*, tensiunea cotidiană dintre intențiile vieții și intențiile sistemului. (Ar putea exista dovezi mai bune în acest sens decât ceea ce a făcut guvernul după ce a apărut Carta 77, începând să le impună oamenilor la nivel național o declarație conform căreia ceea ce scria în Cartă era greșit? Apropo, acele milioane de semnături forțate au dovedit

exact opusul: că de fapt Carta avea dreptate.) Imensa atenție de care se bucură „disidenții“ din partea autorităților politice și a poliției și care poate trezi în câte unii sentimentul că guvernul se teme de „disidenți“ ca de o garnitură alternativă la guvernare nu își are originea în faptul că ei ar fi cu adevărat ceva de acest gen, ceva atotputernic și plasat la fel ca guvernul însuși undeva deasupra societății, ci dimpotrivă, în faptul că ei sunt „oameni obișnuiți“, care au parte în viață de greutăți „obișnuite“ și diferă de ceilalți doar prin faptul că spun cu voce tare ceea ce alții nu pot sau nu îndrăznesc să spună. Am vorbit despre forța politică a lui Soljenițîn. Aceasta nu constă în cine știe ce puteri politice exclusive ale sale ca individ, ci în experiențele cumplite ale milioanelor de victime ale Gulagului, cărora el le-a dat glas și prin care a sensibilizat alte milioane de oameni de bună-credință.

Instituționalizarea unei categorii selective de „disidenți“ cunoscuți sau proeminenți înseamnă negarea bazei morale proprii acțiunilor lor. Am văzut, însă, dimpotrivă, că „mișcările de disidență“ se dezvoltă dintr-un principiu al *egalității*, bazat pe *indivizibilitatea* drepturilor și libertăților omului. Să se fi aliat „disidenții

cunoscuți“ pentru confruntările cu muncitorii necunoscuți și să fi devenit *tocmai în acest fel* „disidenți cunoscuți“? După ce i-a unit solidaritatea cu muzicieni necunoscuți, nu tocmai *cu ei* s-au unit „disidenții cunoscuți“ în Carta 77 și nu au devenit tocmai în acest fel „disidenți cunoscuți“? Este un paradox cu adevărat crud faptul că, pe cât mai intens se manifestă unii cetățeni în favoarea altora, cu atât mai des sunt etichetați prin câte un cuvânt care îi separă de acești „alții“!

Sper ca, prin această explicație, ghilimelele între care am plasat în mod constant cuvântul „disident“ să primească un sens clar.

(14)

Într-o perioadă când Cehia și Slovacia făceau parte integrantă din Imperiul Austro-Ungar și când nu existau condiții nici concrete, nici politice sau psihosociale pentru ca națiunile noastre să își caute identitatea în afara acestui imperiu, T.G. Masaryk a fondat programul național ceh pe ideea de *mici activități*, adică munci oneste și responsabile în cadrul *establishment*-ului existent în diferite domenii ale vieții, menite să amplifice creativitatea națională și încrederea în sine ca popor. Un accent special a căzut în mod natural pe

elementul iluminist, educativ, moral, umanist. Masaryk a văzut în om singura soluție posibilă pentru un destin național mai demn, în posibilitatea acestuia de a-și crea condiții prealabile în primul rând pentru un destin individual mai demn. Punctul de plecare pentru transformarea poziției națiunii a fost transformarea omului.

Acest concept de „muncă pentru națiune“ a luat amploare în societatea noastră, a avut succes în multe privințe și este încă viu și astăzi. În afară de cei care își ascund sub acest pretext colaboraționismul ca un gen de „alibi“ mai sofisticat, există și astăzi mulți care respectă cu adevărat acest principiu și își pot dovedi valoarea în acest sens – cel puțin în anumite domenii – prin succese incontestabile. Este dificil de prezis cât de mult s-ar agrava situația dacă o mulțime de oameni muncitori, care pur și simplu nu pot altfel, nu ar încerca să facă lucrul cel mai bun pe care îl pot face, oferind un minim inevitabil „vieții în minciună“, astfel încât să poată oferi un maxim realizabil nevoilor autentice ale societății. Acești oameni se bazează pe premisa corectă că fiecare mică activitate este o critică indirectă la adresa politicii rele și că

există situații în care merită să alegi această cale, chiar dacă ea înseamnă renunțarea la dreptul natural la critică directă.

Totuși, astăzi, chiar și în comparație cu împrejurările anilor '60, această atitudine își are limitele sale clare. Se întâmplă din ce în ce mai des ca „micile activități" să se lovească de plafonul sistemului post-totalitar și să se trezească în mijlocul unei dileme: fie dai înapoi, reduci din nivelul onestității, responsabilității și consecvenței pe care se bazează „mica activitate" și pur și simplu te adaptezi situației (abordare majoritară) sau continui pe calea pe care ai început și, astfel, intri inevitabil într-o confruntare deschisă cu puterea politică (abordare minoritară).

Dacă conceptul de „mică activitate" nu a fost niciodată menit să reprezinte un imperativ integrat cu orice preț în structura existentă (în acest sens, oricine permite expulzarea din aceasta ar părea că a renunțat la „munca pentru națiune"), cu atât mai puțin poate avea acest sens astăzi. Desigur, nu există un model general de comportament, o cheie universală, transferabilă și care să se potrivească oricărei situații pentru a determina punctul în care „mica activitate" încetează să mai fie „muncă

pentru națiune“ și devine „muncă împotriva națiunii“. Este mai mult decât clar faptul că, totuși, pericolul unei astfel de inversări de sens planează din ce în ce mai amenințător asupra „micilor activități“ și că șansa ca acestea să se împiedice de plafonul menționat este din ce în ce mai mare, evitarea coliziunii însemnând trădarea esenței proprii „micii activități“.

În 1974, când am fost angajat într-o fabrică de bere, șeful meu era un anume Š., un om care se pricepea la fabricarea berii. Avea în sine ceva ca un sentiment de mândrie față de statutul său și îl interesa ca fabrica noastră să producă bere bună. Își petrecea aproape tot timpul în fabrica de bere, venind în mod constant cu unele îmbunătățiri, torturându-ne pe toți pe baza presupunerii că toți iubeam industria berii la fel ca el – ar fi greu să ne imaginăm un lucrător mai constructiv în mijlocul delăsării socialiste. Conducerea fabricii de bere, ai cărei membri își cunoșteau mai puțin domeniul și erau mai puțin îndrăgostiți de el decât Š., dar mai influenți politic, nu numai că au pus fabrica pe butuci, cum se spune, nu numai că nu au reacționat la sugestiile lui Š., ci mai mult, au devenit din ce în ce mai rigizi față de Š., zădărnicindu-i munca în toate modurile

posibile. Situația a mers atât de departe, încât Š. nu a avut de ales decât să scrie o scrisoare cuprinzătoare către direcția superioară, în care a încercat să analizeze toate neregulile de la fabrica de bere, să explice deschis de ce ajunsese cea mai proastă din toată regiunea și să-i arate cu degetul pe adevărații vinovați. Vocea lui ar fi putut fi auzită, directorul puternic din punct de vedere politic, dar necunoscător în ale berii, intrigant și care îi disprețuia pe muncitori ar fi putut fi înlocuit, situația din fabrică s-ar fi putut îmbunătăți din inițiativa lui Š. Dacă s-ar fi întâmplat astfel, acesta ar fi fost cu siguranță un exemplu de finalizare cu succes a unei „mici activități". Din păcate, s-a întâmplat tocmai contrariul: directorul fabricii de bere, în calitate de membru al comitetului regional al partidului, avea cunoștințe la cel mai înalt nivel și a avut grijă ca urmările să fie cele de care avea el nevoie. Analiza lui Š. a fost numită „scrisoare compromițătoare", Š. a fost calificat drept sabotor politic, dat afară din fabrica noastră și transferat la alta, pe un post de muncitor necalificat. „Mica activitate" s-a lovit de plafon: sistemul post-totalitar. Š. ieșise din rând, rupsese jocul, se „autodezmoștenise" prin faptul că spusese adevărul și ajunsese la stadiul de „subcetățean" cu iz de inamic care putea spune

orice, fiindcă, în principiu, nu ar fi putut fi niciodată auzit. Devenise un „disident“ al fabricilor de bere din Boemia de Est.

Cred că este o poveste tipică, dar care, dintr-un alt punct de vedere, ilustrează ceea ce am spus în capitolul anterior: nu devii „disident“ optând într-o zi pentru această carieră particulară, ci pentru că responsabilitatea interioară, combinată cu întregul complex al circumstanțelor externe, pur și simplu te proiectează în această poziție. Ești aruncat din structurile existente și confruntat cu acestea. La început nu exista nimic mai mult și nimic mai puțin decât intenția omului de a-și face bine treaba, iar la sfârșit se trezește că este etichetat drept inamic.

Munca bună este într-adevăr o critică a politicii proaste. Uneori „îi merge“, ca să spun așa, iar alteori nu. Totuși, „îi merge“ din ce în ce mai puțin. Și nu din vina ei.

Nu mai suntem pe vremea Austro-Ungariei, când națiunea cehă (în anii cei mai grei, aceia ai absolutismului lui Bach[61]) a avut un singur „disident“ real, pe acela care a fost exilat la Brixen[62]. Dacă nu adoptăm o înțelegere snoabă

a cuvântului „disident“, atunci putem constata că astăzi găsim „disidenți“ la fiecare colț de stradă.

A le reproșa acestor „disidenți“ că au renunțat la „micile activități“ ar fi pur și simplu absurd. „Disidența“ nu este o alternativă la conceptul de „mică activitate“ al lui Masaryk, ci, dimpotrivă, este adesea singurul său rezultat posibil.

Spun „adesea“ și prin aceasta vreau să subliniez aceasta: departe de mine gândul că singurele persoane oneste și responsabile sunt cele care s-au trezit dintr-odată în afara structurilor existente și în plină confruntare cu ele. Fabricantul de bere ar fi putut câștiga bătălia. Condamnarea celor care au rezistat în cadrul sistemului *numai* pentru faptul că au rezistat, așadar pentru a nu fi devenit „disidenți“, ar fi la fel de absurdă precum a-i da pe ei *numai* din cauza asta drept exemplu „disidenților“. La urma urmei, judecarea comportamentului uman nu după ceea ce este, după cât de bun este sau nu, ci după stadiul de mizerie exterioară la care îl aduce pe om ar fi contrară întregii atitudini „disidente“ ca încercare de a trăi în adevăr.

(15)

Încercarea aprozaristului nostru de a „trăi în adevăr“ se poate limita la faptul că acesta pur și simplu nu face anumite lucruri: el nu așază steagurile în spatele ferestrelor doar ca să evite un denunț din partea administratorului clădirii, nu merge la alegeri pe care nu le consideră alegeri, nu-și ascunde opiniile față de superiorii săi. Prin urmare, inițiativa sa poate rămâne un „simplu“ refuz de a satisface unele dintre cerințele sistemului (ceea ce nu înseamnă deloc puțin!). Cu toate acestea, ea se poate transforma în mult mai mult: un aprozarist poate începe să facă ceva concret, ceva ce depășește apărarea personală imediată împotriva manipulării și în care se obiectivează „responsabilitatea sa superioară“ redescoperită. De exemplu, își poate organiza colegii să acționeze împreună pentru a-și apăra interesele; poate să scrie la diverse instituții și să atragă atenția asupra nedreptăților și neregulilor din mediul lor, să caute literatura neoficială, să o copieze și să le-o împrumute și prietenilor.

Dacă ceea ce am numit „trăire în adevăr“ este punctul de plecare existențial (și potențial politic) de bază al tuturor acelor „inițiative civice independente“ și mișcări „disidente“ sau „de opoziție“ despre care este vorba în aceste

considerații, aceasta nu înseamnă, desigur, că *fiecare* dintre încercările de „a trăi în adevăr“ a și devenit în mod automat așa ceva. Dimpotrivă, „a trăi în adevăr“, în sensul original și cel mai amplu al cuvântului, reprezintă un teritoriu destul de larg, nu foarte clar delimitat și dificil de cartografiat al micilor manifestări umane, a căror majoritate va rămâne probabil pentru totdeauna cufundată în propriul anonimat și al căror impact politic nu va fi probabil niciodată surprins mai specific decât în contextul unei descrieri globale a climatului sau a stării de spirit sociale. Majoritatea acestor încercări rămân într-o fază de rebeliune elementară împotriva tendințelor de manipulare. Pur și simplu, omul își îndreaptă coloana vertebrală și trăiește mai demn la nivel individual.

Doar pe ici, pe colo, datorită caracterului, trăsăturilor specifice și profesiei unor anumite persoane, dar și drept consecință a unui număr de circumstanțe destul de aleatorii (cum ar fi specificul mediului local, contactele de prietenie etc.), din acest fundal amplu și anonim se va dezvolta câte o inițiativă mai coerentă și mai vizibilă care va depăși granița „simplei“ rebeliuni individuale, transformându-se într-o anumită activitate mai structurată și mai

conștientă de propriul său țel. Această frontieră, dincolo de care faptul de „a trăi în adevăr“ încetează să mai fie „doar“ o negație a „trăirii în minciună“ și începe să se *articuleze* creativ într-un anumit mod, este locul în care începe să se nască ceva ce ar putea fi numit *viață socială, politică și spirituală independentă a societății*. Desigur, această „viață independentă“ nu este separată în mod natural de altă viață (eventual „dependentă“) prin nicio frontieră strictă. Deseori ele coexistă în oameni. Totuși, cele mai importante focare ale sale se caracterizează printr-un grad relativ ridicat de emancipare interioară: navighează ca un fel de bărcuțe pe oceanul vieții manipulate, sunt zguduite de loviturile valurilor, dar reapar întotdeauna la suprafață dintre acestea ca niște mesageri vizibili ai „trăirii în adevăr“, depunând mărturii coerente cu privire la intențiile suprimate ale vieții.

Ce anume creează această „viață independentă a societății“?

Ea conține, desigur, un spectru larg de discursuri: de la autodidacticismul și reflectarea independentă a lumii, trecând prin creația culturală liberă și răspândirea acesteia, până la cele mai diverse atitudini civice libere, inclusiv

organizarea socială independentă. Pe scurt, este un spațiu în care „trăirea în adevăr“ începe să se articuleze și să se materializeze într-un mod într-adevăr vizibil.

Ceea ce se va numi mai târziu o „inițiativă civică“, o „mișcare disidentă“ sau chiar „opoziție“ abia se ivește din acest spațiu al „vieții independente a societății“, precum proverbiala zecime a aisbergului vizibilă la suprafața oceanului. Mai precis, așa cum „viața independentă a societății“ se dezvoltă din fundalul neclar conturat al „trăirii în adevăr“ în sensul cel mai larg al cuvântului, ca expresie clară, „articulată“ a acestuia, la fel și proverbiala „disidență“ se dezvoltă din fundalul constituit de această „viață independentă“. Cu toate acestea, există aici o diferență semnificativă: dacă „viața independentă a societății“ poate fi înțeleasă cel puțin din punct de vedere exterior ca o „formă superioară“ a faptului de „a trăi în adevăr“, în schimb nu mai este nici pe departe atât de clar că o „mișcare disidentă“ este neapărat o „formă superioară“ a „vieții independente a societății“. Acesta reprezintă, pur și simplu, doar *unul dintre discursurile sale* și, deși probabil *cel mai vizibil*, la prima vedere *cel mai politic* și *cel mai evident articulat* în

caracterul său politic, nu înseamnă nici pe departe că tot el trebuie să fie neapărat și discursul său cel mai matur și cel mai însemnat și aceasta nu numai în general, în legătură cu aspectele sociale, dar chiar și în ceea ce privește impactul său politic indirect. La urma urmei, așa cum am văzut, este vorba despre un fenomen rupt artificial din mediul său nativ prin înzestrarea cu o denumire specială. În realitate, însă, el este de neconceput fără fundalul întregului din care se dezvoltă, a cărui parte integrantă este și din care își extrage întreaga forță vitală. De fapt, din ceea ce s-a spus până acum despre particularitățile sistemului post-totalitar, rezultă că ceea ce *pare* la un moment dat și se reflectă ca atare drept „cea mai politică" dintre forțe nu trebuie neapărat să și fie o astfel de forță, în condițiile în care orice forță politică independentă este în primul rând o putere politică potențială. Iar dacă este cu adevărat, atunci aceasta se datorează numai și numai contextului său „pre-politic".

Ce rezultă din această descriere?

Nici mai mult, nici mai puțin decât că este imposibil să vorbim despre ceea ce fac de fapt „disidenții" și despre efectele activității lor fără a

vorbi mai întâi despre activitatea tuturor celor care participă într-un fel sau altul la „viața independentă a societății“ și care nu trebuie câtuși de puțin să fie considerați „disidenți“: despre scriitorii care scriu așa cum își doresc, indiferent de cenzură și de pretențiile oficiale și care, dacă editurile oficiale refuză să-i publice, își distribuie lucrările în regim de samizdat[63]; despre filosofi, istorici, sociologi și toți ceilalți oameni de știință care urmează calea cercetării științifice independente și, dacă acest lucru nu este posibil în contextul structurilor oficiale sau la limita acestora, își diseminează și ei lucrările tot în samizdat sau organizează discuții, prelegeri și seminare private; despre profesorii care îi învață în regim privat pe tineri lucrurile pe care școlile oficiale le ascund; despre clericii care se străduiesc să ducă o viață religioasă liberă în cadrul apostolatului lor și, dacă sunt privați de respectivele prerogative, în afara acestuia; despre pictori, muzicieni și cântăreți care creează indiferent de părerea instituțiilor oficiale despre rezultatul muncii lor; despre toți cei care împărtășesc și răspândesc cultura independentă; despre oamenii care, în diverse moduri posibile, se străduiesc să exprime și să apere interesele sociale reale ale celor ce lucrează, să le înapoieze sindicatelor adevărata lor menire sau să formeze

sindicate independente; despre cei cărora nu le este frică să atenționeze în mod constant autoritățile cu privire la nedreptăți și să se înroleze în lupta pentru respectarea legii; despre diferite comunități de tineri care încearcă să se elibereze de sub tutela manipulării și să-și trăiască viața în spiritul propriei ierarhii a valorilor și așa mai departe.

Puține persoane s-ar gândi să-i numească pe toți aceștia „disidenți". Și totuși: oare acei „disidenți cunoscuți" nu sunt chiar unii dintre ei? Și oare toate lucrurile despre care s-a vorbit până acum nu reprezintă tot ceea fac și „disidenții"? Oare „disidenții" nu scriu lucrări științifice și nu le publică în samizdat? Nu scriu literatură de ficțiune? Nu țin cursuri pentru studenții din universitățile private? Nu luptă ei împotriva diferitelor nedreptăți și nu se străduiesc să afle și să exprime interesele sociale reale ale diferitelor categorii ale populației?

După ce am încercat să cartografiez resursele, structura internă și unele aspecte specifice atitudinii „disidente" ca atare, am trecut acum, cum se poate vedea, la analiza întregii chestiuni oarecum „din exterior" și la examinarea a *ceea ce*

fac de fapt „disidenții“, cum se manifestă în mod obiectiv inițiativele lor și către ce anume duc.

Prima constatare în acest sens este că domeniul inițial al eforturilor lor, cel mai important și care predetermină orice altceva, este pur și simplu străduința de a *crea și promova* o „viață independentă a societății“ ca expresie „articulată“ a faptului de „a trăi în adevăr“, așadar de a *servi* în mod coerent și intenționat – așadar „articulat“ – *adevărul* și de a organiza această activitate. Este, la urma urmei, firesc. Dacă „trăirea în adevăr“ reprezintă punctul de plecare elementar al oricărui efort uman de a face față presiunii alienante a sistemului, dacă aceasta este singura bază semnificativă și logică a oricărei acțiuni politice independente și cea mai autentică dintre sursele existențiale ale atitudinii „disidente“, cu greu ne-am putea imagina că până și activitatea obiectivată de disidență ar putea avea la bază altceva decât faptul de a servi adevărul și viața adevărată și efortul de a deschide spațiul către intențiile reale ale vieții.

(16)

Sistemul post-totalitar lansează un *atac* global asupra omului care îl înfruntă singur, abandonat, izolat. Prin urmare, este cât se poate

de normal ca toate „mișcările disidente“ să aibă un pronunțat *caracter defensiv*. Ele apără omul și intențiile reale ale vieții împotriva intențiilor sistemului.

Astăzi, KOR[64] polonez este numit Comitetul de Autoapărare Socială, cuvântul „apărare“ fiind prezent și în denumirile altor grupuri similare din Polonia, dar și al Grupului Sovietic Helsinki[65], iar Carta noastră 77 are și ea în mod clar un caracter defensiv.

Din punctul de vedere al politicii tradiționale, această apărare poate părea un program de înțeles, totuși minimalistă, „de avarie“ și, la urma urmei, bazat pe un principiu mai degrabă negativ: un concept, model sau ideologie nu este opus altui concept, altui model sau altei ideologii, deci nu este vorba nici măcar despre „politică“ în adevăratul sens al cuvântului. Aceasta presupune întotdeauna un program bazat pe un principiu „pozitiv“ și cu greu s-ar putea limita la apărarea cuiva împotriva a ceva.

Cred că o astfel de opinie dezvăluie limitele viziunii politicii tradiționale. Acest sistem nu este o linie politică specifică a unui anumit guvern, ci ceva substanțial diferit: o violare complexă, profundă și pe termen lung, respectiv o „autoviolare“ a societății. A-l înfrunta

opunând presupusei sale linii politice o altă linie și încercând apoi schimbarea guvernării ar fi nu numai o variantă cu totul nerealistă, dar mai presus de toate insuficientă. Oricum nu ar atinge rădăcina problemei. De mult timp aici nu mai este vorba despre vreo linie sau program politic. Este o problemă de viață.

Apărarea intențiilor vieții, apărarea omului este, prin urmare, nu numai o variantă mai *realistă* – ea poate începe aici și acum și poate obține mult mai mult sprijin din partea oamenilor (întrucât le afectează viața de zi cu zi) –, dar în același timp (și poate tocmai de aceea) și într-un mod incomparabil este mai *consecventă*, întrucât merge la însăși esența problemei.

Uneori trebuie să ne scufundăm în adâncul mizeriei pentru a înțelege adevărul, la fel cum trebuie să coborâm în adâncul unei fântâni pentru a vedea stelele. Mi se pare că acest program de „de avarie", „minimalist" și „cu principiu negativ", apărarea „obișnuită" a omului, este într-un anumit sens (și nu doar în condițiile noastre) programul *maximal* și *cel mai pozitiv* de astăzi. El readuce în sfârșit politica către singurul punct din care poate porni dacă vrea să evite toate greșelile vechi, adică orientarea către *individul concret*. În societățile

democratice, unde violarea drepturilor individului nu este nici pe departe atât de evidentă și de crudă, politica va trece de-abia în viitor prin această schimbare fundamentală și probabil că lucrurile vor trebui să se înrăutățească înainte ca politica să descopere urgența acestei schimbări. În lumea noastră, tocmai din cauza mizeriei în care ne aflăm, s-ar putea spune că politica a trecut deja prin această schimbare. Începe să dispară din centrul atenției și câmpul susținerii sale viziunea abstractă a unui model „cu principiu pozitiv" care se salvează pe sine (și, bineînțeles, practica politică oportunistă, această a doua față a aceleiași monede), ajungând în sfârșit în punctul central acela care a fost mai mult sau mai puțin înrobit de aceste modele și de respectiva practică.

Desigur, fiecare societate trebuie organizată într-un fel. Cu toate acestea, dacă menirea organizării sale este să servească oamenii, și nu invers, în primul rând este necesar ca oamenii să fie eliberați, oferindu-li-se astfel spațiul necesar pentru a se organiza în mod semnificativ și rațional. Perversitatea abordării de sens contrar, atunci când oamenii sunt mai întâi organizați într-un fel sau altul (de către

cineva care știe întotdeauna cel mai bine ce „de ce anume au ei nevoie“), pentru a fi, chipurile, eliberați mai târziu, am cunoscut-o cu vârf și îndesat pe pielea noastră.

În concluzie, eu văd cel mai mare plus tocmai în acele lucruri în care orice persoană prizonieră într-o măsură prea mare a viziunilor politicii tradiționale vede minusurile „mișcărilor disidente“, și anume în natura lor defensivă. În opinia mea, acesta este elementul prin care ele transcend tocmai politica din perspectiva căreia agenda lor poate părea atât de inadecvată și insuficientă.

(17)

În „mișcările disidente“ ale blocului sovietic, apărarea umană ia forma apărării *drepturilor omului* și a drepturilor civile, așa cum sunt ele definite în diverse documente oficiale (Declarația Universală a Drepturilor Omului, Convențiile Internaționale privind Drepturile Omului, Actul final al Conferinței de la Helsinki, constituțiile naționale ale diverselor state). Aceste mișcări îi apără pe toți cei care sunt urmăriți penal în baza pretenției respectării acestor drepturi, împlinesc prin activitatea lor aceste așteptări și asigură respectarea acestor drepturi, solicitând iar și iar ca ele să fie

respectate de puterea statului și arată cu degetul către toate domeniile vieții în care aceste drepturi sunt încălcate.

Prin urmare, munca lor se bazează pe *principiul legalității*. Acționează public, deschis și nu numai că insistă asupra faptului că acțiunile lor sunt conforme cu legea, dar chiar fac din respectarea legii unul dintre principalele obiective ale eforturilor lor. Acest principiu al legalității, ca punct de plecare de bază și cadru al activității lor, le este comun tuturor acestor organizații în cadrul întregului bloc sovietic (nefiind necesar ca ele să se pună de acord asupra acestui lucru).

Această circumstanță ne pune în fața unei întrebări importante: de ce, în condiții caracterizate de un arbitrar atât de extins al puterii, tocmai *principiul legalității* este atât de spontan și universal acceptat?

În primul rând, este cu siguranță vorba despre o expresie destul de naturală a specificității condițiilor din sistemul post-totalitar și despre o consecință a unei înțelegeri elementare a acestei specificități: dacă lupta pentru libertatea societății are în general doar două variante alternative de bază, principiul legalității sau rezistența (fie armată, fie pașnică), atunci

inadecvarea esențială a celei de-a doua dintre aceste alternative la sistemul post-totalitar este evidentă de la bun început. Este o abordare adecvată a unor condiții care sunt în mod evident și neîndoielnic în mișcare, dinamice, fluide, cum ar fi stări de război, conflicte sociale sau politice directe sau a căror intensitate culminează tocmai în acele momente, instaurarea sau prăbușirea unei dictaturi „clasice“, adică situații în care există o confruntare deschisă pentru putere a unor forțe sociale cel puțin într-o oarecare măsură comparabile (cum ar fi o putere ocupantă și o națiune care luptă pentru libertate) sau în care există o graniță clară între uzurpatorii puterii și o societate care le-a căzut pradă ori se află într-o criză deschisă. Totuși, condițiile dintr-un sistem post-totalitar – cu excepția anumitor situații marginale explozive (precum în Ungaria, în 1956) – sunt caracterizate prin orice altceva decât aceste trăsături. Mai precis sunt statice și stabile, în interiorul lor, criza socială este de obicei doar latentă (deși încă și mai profundă), societatea nu este puternic polarizată la nivelul puterii reale, în schimb conflictele sale fundamentale au loc, așa cum am văzut, în primul rând la nivelul individului. În această situație, nicio încercare de rezistență nu ar avea

nici măcar o speranță minimă de rezonanță socială. O societate „adormită“, cufundată în căutarea valorilor consumului și „implicată“ ca ansamblu în sistemul post-totalitar (adică, participând la funcționarea sa și având funcția de purtătoare a „autopropulsării“) pur și simplu nu ar putea să accepte așa ceva. Ar resimți-o ca pe un atac împotriva sa și probabil că ar reacționa printr-o apropiere mai puternică de sistem (ca garant cel puțin al unei anumite cvasilegalități) decât în sens invers. Dacă adăugăm la acest fapt realitatea că sistemul post-totalitar are un mecanism atât de perfecționat de supraveghere cuprinzătoare, directă și indirectă, a societății, de neegalat la nivelul istoriei, este clar că orice încercare de rezistență ar fi nu doar lipsită de perspectivă din punct de vedere politic, dar și aproape imposibilă din punct de vedere tehnic. Probabil că ar fi lichidată înainte de a se putea transforma într-o manifestare concretă. Dar, chiar dacă ar reuși, ar rămâne doar la nivelul unui gest izolat al câtorva indivizi singuratici, împotriva cărora s-ar afla nu doar gigantica putere statală (și suprastatală), ci în esență și societatea în favoarea căreia s-ar întreprinde o astfel de tentativă. (De altfel, tocmai de aceea, puterea de stat și propaganda sa încearcă să

atribuie „mișcărilor disidente“ obiective teroriste și să le acuze de metode ilegale și conspirative.)

Totuși, nimic din toate acestea nu reprezintă principalul motiv datorită căruia „mișcările disidente“ aleg principiul legalității. Acesta se găsește, desigur, la un nivel mai profund, și anume într-o structură internă specifică atitudinii „disidente“: faptul că principiul schimbării violente a sistemului (și, în esență, către asta tinde orice mișcare de rezistență) este și trebuie să-i fie străin *ca atare*, tocmai pentru că se bazează pe violență. (În general, el poate fi acceptat ca un rău necesar numai în situații extreme în care violența directă nu poate fi înfruntată decât prin violență și când contrariul ar însemna tocmai susținerea violenței. Să ne amintim, de exemplu, orbecăiala politică a pacifismului european ca unul dintre factorii care au deschis calea către cel de Al Doilea Război Mondial.) Acest lucru rezultă din scepticismul menționat față de acest mod de gândire, bazat pe convingerea că o schimbare socială cu adevărat semnificativă poate fi realizată doar prin schimbarea în orice manieră a sistemului sau a guvernului și că această schimbare așa-zis „fundamentală“ o

îndreptățește să sacrifice lucrurile „mai puțin fundamentale“, și anume viețile umane. Respectul față de propriul concept teoretic prevalează aici asupra respectului față de viața concretă a individului și tocmai în aceasta constă pericolul potențial al unei noi înrobiri a omului. „Mișcărilor disidente“ le este proprie, așa cum am încercat deja să sugerez, tocmai viziunea opusă, care înțelege schimbarea sistemului doar ca pe ceva exterior, secundar, care prin sine nu garantează nimic. Trecerea de la o viziune politică abstractă asupra viitorului la omul concret și la apărarea sa efectivă „aici și acum“ este astfel în mod natural însoțită de o opoziție sporită față de orice formă de violență „în numele unui viitor mai bun“ și de o profundă neîncredere în faptul că viitorul cucerit prin forță ar putea cu adevărat fi mai bun, că nu ar fi în mod fatal marcat de mijloacele prin care a fost cucerit. Nu este vorba despre conservatorism sau așa-numita „moderare“ politică. „Mișcările disidente“ nu se atașează de ideea unei lovituri de stat politice violente, nu pentru că o astfel de soluție ar fi prea radicală pentru ele, ci mai degrabă pentru că ar fi *prea puțin* radicală. Ele văd problema în cauză la un nivel mai profund decât într-un domeniu în care lucrurile pot fi rezolvate prin

schimbări guvernamentale sau tehnico-sistemice. (Unii, fideli schemelor clasice marxiste din secolul al XIX-lea, înțeleg sistemul nostru ca pe o dominație a clasei exploatatoare asupra clasei exploatate și, pe baza postulatului că exploatatorii nu renunță la puterea lor în mod voluntar, văd ca unică soluție revoluția care mătură clasa conducătoare. Pentru asemenea persoane, lucruri precum lupta pentru drepturile omului par a fi, în mod necesar, niște chestiuni iremediabil iluzorii, oportuniste și care, prin urmare, mistifică societatea prin premisa dubioasă că se poate negocia în mod pașnic cu exploatatorii, pe baza legalității lor înșelătoare. Dar, negăsind în lung și în lat pe nimeni dispus să efectueze revoluția, ei cad pradă amărăciunii, scepticismului, pasivității și în cele din urmă apatiei, adică exact punctul în care acest sistem vrea să îi conducă pe oameni. Este un exemplu de tipul unde poate duce aplicarea mecanică greșită a condițiilor unui sistem post-totalitar al șabloanelor ideologice aparținând altei lumi și altor vremuri.)

Cu toate acestea, nu trebuie să fii susținător al opiniei că situația politică poate fi schimbată numai printr-o lovitură de stat violentă pentru

a-ți pune următoarea întrebare: are sens să invocăm legi atunci când legile, în special cele generale privind drepturile omului, sunt și-așa doar o fațadă, o parte a lumii „aparențelor“, un simplu joc în spatele căruia se ascunde doar manipularea totală? „Pot să ratifice orice, pentru că oricum vor face tot ce vor“ este o viziune pe care o întâlnim adesea. Așadar, până la urmă, nu este oare acea eternă abordare de tip *dacă asta spui, asta cred* și permanentă invocare a legilor – despre care și copiii știu că este valabilă atât cât dorește puterea conducătoare – doar o formă de ipocrizie, mormăielile veșnic nemulțumitului Švejk și apoi doar un alt mod de a accepta jocul oferit și, prin urmare, doar o altă formă de autoamăgire? Altfel spus: este această abordare câtuși de puțin compatibilă cu principiul de „a trăi în adevăr“ ca punct de plecare pentru o atitudine „disidentă“?

Răspunsul la această întrebare nu poate fi dat decât pe fondul unei reflecții mai largi asupra funcției statului de drept într-un sistem post-totalitar.

Spre deosebire de dictatura „clasică“, în care voința puterii este realizată într-o măsură mult mai mare în mod *direct* și nereglementat, care nu are niciun motiv să-și ascundă caracterul și

să-și mascheze modul de exercitare a puterii și care, prin urmare, nu are nevoie să se împovăreze prea mult cu vreo ordine juridică, un sistem totalitar, este, dimpotrivă, de-a dreptul obsedat de nevoia de a lega toate elementele printr-o formă de ordine și prin reguli. Viața în acest sistem este penetrată în toate direcțiile de o întreagă rețea de reglementări, decrete, directive, regulamente și norme. (Nu degeaba se vorbește despre el ca despre un sistem *birocratic*.) O mare parte din toate aceste reguli sunt instrumente directe ale manipulării complexe a vieții, element inerent sistemului post-totalitar. Omul este un șurub neînsemnat al unui mecanism gigantic, semnificația sa este limitată la funcția sa în cadrul acestui mecanism, aspectele legate de locurile de muncă, de situația locativă, mișcările, manifestările sociale și culturale, absolut totul trebuie legat, determinat și controlat cât mai strict. Fiecare abatere de la cursul prescris al vieții este văzută ca o eroare, o formă de arbitrar și anarhie. De la bucătarul care, fără consimțământul greu de obținut al aparatului birocratic, nu poate găti pentru oaspeții unui restaurant o specialitate neconformă cu normele de stat până la cântărețul care nu-și poate interpreta noua piesă

la un concert fără consimțământul aceluiași aparat birocratic, toți oamenii sunt condiționați în manifestările lor de viață de această rețea birocratică de reglementări, fiind, în ansamblul lor, un produs legitim al unui sistem post-totalitar care limitează din ce în ce mai puternic toate intențiile vieții în spiritul propriei intenții: interesul ca „autopropulsarea“ sa să se desfășoare cât mai lin.

Ordinea juridică în sens restrâns servește în același mod direct sistemului post-totalitar. În acest sens, ea nu este diferită de toate celelalte domenii ale „lumii reglementărilor și interdicțiilor“. În același timp însă, la anumite niveluri în mod mai evident, la altele în mod mai puțin evident, ea prezintă încă un mod – *indirect* – în care se achită de aceste servicii, a cărui funcție se apropie vizibil de funcția sa ideologică, transformând-o chiar într-o parte componentă a acesteia:

1) Și ordinea juridică are funcție de alibi: îmbracă nivelul „ordinar“ al puterii în hainele luxoase ale „literei legii“, construiește o iluzie agreabilă de justiție, de „apărare a societății“ și de reglementare obiectivă a exercitării puterii, pentru a ascunde adevărata esență a practicii juridice, constând în manipularea de tip

post-totalitar a societății. Cine nu cunoaște nimic despre viața din țara noastră, ci doar legile acesteia, nu poate să înțeleagă de ce ne plângem: întreaga manipulare politică ascunsă a instanțelor și a procuraturii, restricțiile asupra avocaților, veritabila lipsă de transparență a procedurilor judiciare, caracterul arbitrar al activității organelor de securitate și superioritatea lor față de justiție, aplicarea pe o scară absurd de largă a unor secțiuni în mod intenționat vagi ale Codului penal etc. și, bineînțeles, indiferența totală față de clauzele pozitive ale statului de drept (drepturile cetățenești). Toate acestea ar rămâne, desigur, un secret pentru un astfel de observator, iar singurul lucru pe care l-ar constata ar fi impresia că sistemul nostru juridic nu este cu mult mai rău decât sistemele juridice ale altor state civilizate, ba chiar că nici nu este prea diferit de ele (poate în afara unor aspecte curioase, precum realitatea consacrată constituțional privind eternitatea unui singur partid politic la guvernare și dragostea statului nostru pentru superputerea vecină). Dar nu numai atât. Dacă un astfel de observator ar avea ocazia să examineze latura formală (documentată „pe hârtie“) a practicii judiciare și de securitate, ar constata că cele mai multe

dintre regulile obișnuite sunt pe deplin respectate: acuzațiile sunt aduse în termenul prevăzut de lege după arestare, de asemenea mandatul de arestare, pronunțarea urmăririi penale, dreptul inculpatului de a avea un avocat etc. Așadar, toată lumea are un alibi: toți au respectat legea. Faptul că au distrus în mod crud și complet inutil viața unui tânăr – poate numai fiindcă a copiat vreun roman al unui scriitor interzis sau doar pentru că polițiștii s-au înțeles cu privire la o acuzație falsă (ceea ce știe toată lumea, de la judecător la acuzat) – rămâne cumva în culise. Caracterul nedrept al acuzației nu are voie să rezulte câtuși de puțin din scripte, iar articolul despre instigarea la violență nu împiedică în mod formal aplicarea sa la cazul copierii romanului. Cu alte cuvinte, ordinea juridică, cel puțin în unele dintre domeniile sale, este într-adevăr doar o fațadă, doar o parte a unei lumi de „aparențe“. Atunci de ce se mai află aici? Exact din aceleași motive pentru care există și ideologia: construiește puntea „alibi“ între sistem și om, ceea ce face mai ușor accesul cuiva în structura puterii și în serviciul arbitrarului acesteia. „Alibiul“ îi permite să se îmbete cu iluzia că nu face altceva decât să respecte legea și să protejeze societatea de infractori. (Fără acest „alibi“, cum ar putea fi

recrutate noi și noi generații de judecători, procurori și anchetatori?) Ca parte a lumii „aparențelor“, totuși, această ordine juridică nu îmbată, nu înșală doar conștiința procurorilor, ci și societatea, străinătatea și istoria.

2) La fel ca ideologia, ordinea juridică este un instrument indispensabil comunicării rituale în interiorul puterii. Oare nu este tocmai ea aceea care oferă acestei forme de exercitare a puterii un cadru de reglementare, cea care face posibilă compatibilitatea tuturor articolelor sale, trimiterea reciprocă de la unul la celălalt, legitimarea lor, cea care oferă „reguli“ întregului joc și tehnologia necesară celor care îl manevrează? Poate fi oare imaginată exercitarea puterii post-totalitare fără acest ritual universal care o face posibilă și care conectează compartimentele respective ale puterii în calitate de limbaj comun? Cu cât aparatul represiv are o poziție mai importantă în structura puterii, cu atât este mai important ca funcționarea sa să aibă o anumită ordine formală! De fapt, cum ar putea oamenii să fie atât de ușor, discret și simplu de trimis la închisoare pentru copierea unor cărți, dacă nu ar exista judecători, procurori, anchetatori, avocați, grefieri și dosare groase și dacă toate

acestea nu ar fi cuprinse într-o ordine strictă? Și cel mai important: dacă nu ar exista un paragraf 100 cu un aspect atât de inocent, referitor la instigarea la violență? Cu siguranță ar fi fost posibil și fără toate aceste elemente esențiale, dar cel mult într-o dictatură efemeră a unui bandit ugandez. Dar într-un sistem care conține o parte atât de mare a umanității civilizate și care astăzi reprezintă o parte integrantă, stabilă și respectată a lumii moderne, acest lucru este de neconceput, pur și simplu nefiind posibil din punct de vedere tehnic. Fără o ordine juridică cu funcția sa ritualică obligatorie, acest sistem nu ar putea exista.

Întregul rol al ritualului, al fațadei și al „alibiurilor“ este, desigur, cel mai elocvent nu în acea parte a ordinii juridice care spune ceea ce un cetățean nu are voie să facă și care este baza persecuției sale, ci în partea care declară ceea ce îi este permis acestuia și la ce anume are dreptul. Aici avem cu adevărat de-a face doar cu „vorbe, vorbe, vorbe“. Totuși, această parte este extrem de importantă din punctul de vedere al sistemului: acesta se legitimează astfel ca un întreg în fața cetățenilor, în fața copiilor din școli, în fața publicului internațional, în fața istoriei. El nu poate să nu accepte această

legitimizare, pentru că nu poate să pună la îndoială postulatele de bază ale ideologiei sale, de o importanță existențială pentru el (am văzut cum structura puterii este în mod direct aservită propriei ideologii și prestigiului ideologic), să nege tot ceea ce etalează demolându-și unul dintre pilonii principali: integritatea lumii aparențelor.

Dacă exercițiul puterii curge prin întreaga structură de putere ca sângele în vene, atunci ordinea juridică este un fel de „căptușeală" a acestor vene, fără de care sângele puterii nu ar putea curge în mod ordonat și s-ar revărsa la întâmplare în trupul întregii societăți, iar ordinea s-ar prăbuși.

Cred că invocarea persistentă și nesfârșită a legii, nu doar a legilor drepturilor omului, ci a tuturor legilor nu înseamnă câtuși de puțin că cei care recurg la aceasta sunt victime ale iluziei că legea ar fi altceva decât ceea ce este ea de fapt în sistemul nostru. Ei știu bine care îi este funcția. Dar *tocmai* pentru că știu acest lucru și pentru că știu și cât de necesară îi este ea sistemului – desigur, în formulările sale „distinse"! – ei știu, de asemenea, și *cât de importantă este această invocare*. Neputând niciodată renunța la lege și fiind forțat în mod

iremediabil să-i afirme valabilitatea (din cauza „alibiurilor“ și a comunicării), sistemul este totuși obligat să reacționeze într-un fel la principiul *dacă asta spui, asta cred*. Invocarea legii este tocmai actul de „a trăi în adevăr“ care înjunghie întregul postament de înșelăciune exact în esența înșelătoriei sale. Dezvăluie iar și iar în fața societății, inclusiv a tuturor structurilor de putere, caracterul de ritual al legii, atrage atenția în mod repetat asupra adevăratului său conținut și, prin aceasta, îi obligă indirect pe toți cei care se ascund în spatele lui *să întărească și să facă credibil* acest „alibi“, această comunicare a lor, această „căptușeală“, fără de care voința puterii lor nu ar putea curge, fie din cauza propriei conștiințe sau a impresiei exterioare, din instinctul de autoconservare a puterii (ca autoconservare a sistemului și a principiului său de interconectare obligatorie) sau pur și simplu din teama de a fi criticați pentru „stângăcie“ în utilizarea ritualului. Nu au altă cale. Imposibilitatea de a elimina regulile din joc îi obligă să le respecte și mai mult. A nu reacționa la aceasta ar însemna tăierea frânghiei propriului „alibi“ și pierderea controlului asupra comunicării reciproce. A pleca de la ideea că legile sunt doar o fațadă, că ele oricum nu se

aplică, așa că nu are rost să le invocăm, nu ar însemna altceva decât a le întări în continuare „fațada“, „caracterul ritualic“, a le reafirma ca parte a lumii „aparențelor“, a le permite celor care le folosesc să se odihnească în îmbrățișarea călduță a celei mai ieftine (și, prin urmare, a celei mai înșelătoare) forme a „alibiului“ lor.

De multe ori m-am convins cu ochii mei cum un polițist, procuror sau judecător, dacă are de-a face cu un chartist mai experimentat, un avocat mai curajos sau chiar dacă este expus atenției publice (ca individ cu nume și prenume, rupt din anonimatul aparatului de stat), începe brusc să aibă grijă ca ritualul să funcționeze fără greșeală. Aceasta nu schimbă cu nimic faptul că în spatele ritualului se ascunde voința arbitrară a puterii, dar însăși manifestarea acestei preocupări reglementează, limitează și frânează în mod inevitabil respectiva voință arbitrară.

Desigur, nu este suficient. Dar a te baza pe realitatea umană „aici și acum“ face parte din esența atitudinii „de disident“, precum și a crede mai degrabă în „puținul“ pus în aplicare de o mie de ori și în mod consecvent decât într-o „soluție absolută“ abstractă plutind în văzduh undeva, într-un orizont invizibil, chiar dacă s-ar

ușura doar puțin suferința unui cetățean insignifiant. La urma urmei, nu este aceasta oare doar o altă formă de „mică activitate“ de tip Masaryk, față de care, la prima vedere, atitudinea „de disidență“ părea că se află într-un contrast atât de puternic?

Totuși, acest pasaj nu ar fi complet dacă nu aș sublinia anumite limite interne ale abordării de tip „dacă asta spui, asta cred“. Iată despre ce este vorba: legea este – chiar și în cazul ideal – întotdeauna una dintre modalitățile imperfecte și mai mult sau mai puțin exterioare de a proteja ceea ce este mai bun în viață în fața a ceea ce este mai rău. Totuși, ea nu se poate îmbunătăți niciodată pe sine însăși. Sarcina ei este strict profesională, sensul său nu constă în ea însăși, iar promovarea respectului față de lege nu asigură automat o viață mai bună. Acest lucru îl pot face, la urma urmei, numai oamenii, nu legile sau instituțiile. Ne putem imagina o societate cu legi bune, în care legile sunt pe deplin respectate, dar în care nu se poate trăi. Și dimpotrivă, ne putem imagina o viață destul de tolerabilă, chiar și cu legi imperfecte și imperfect aplicate. Așadar, până la urmă, este vorba în principal despre cum anume este viața și dacă legile o servesc sau o

reprimă, nu doar despre respectarea sau nu a acestora (la urma urmei, respectarea lor strictă ar putea fi cel mai mare dezastru pentru o viață demnă). Cheia unei vieți omenești demne, bogate și fericite nu se află în constituție sau în legea penală. Legile indică doar ceea ce este permis și ceea ce nu este permis spre a face viața mai ușoară sau mai dificilă, limitează sau restricționează, pedepsesc, tolerează sau protejează, dar nu dau nici sens, nici conținut vieții. Prin urmare, lupta pentru așa-numita „legalitate“ trebuie să ia în considerare constant această „legalitate“ la baza vieții, așa cum este ea în realitate și în legătură cu viața. Fără a ține ochii deschiși față de adevăratele dimensiuni ale frumuseții și mizeriei sale și fără o relație morală cu ea, această luptă ar eșua mai devreme sau mai târziu în adâncul unei scolastici autotelice. Omul ar deveni involuntar acel observator care ne judecă situația numai pe baza dosarelor din instanță și în funcție de îndeplinirea sau nu a tuturor cerințelor prescrise.

(18)

Dacă baza activității „mișcărilor disidente“ este de *a fi în slujba adevărului*, adică a intențiilor reale ale vieții, dacă acest serviciu se dezvoltă în mod necesar în sensul de *a apăra omul* și

dreptul său la o viață liberă și adevărată (adică în a apăra drepturile omului și lupta pentru respectarea legilor), atunci faza următoare și până acum, se pare, cea mai matură a acestei evoluții este ceea ce Václav Benda[66] a formulat drept dezvoltarea *structurilor paralele*.

În situația când celor care au optat pentru „a trăi în adevăr“ le este negată orice posibilitate de a influența direct structurile sociale existente, cu atât mai puțin de a se afirma în cadrul acestora și când acești oameni încep să creeze ceea ce eu am numit „viața independentă a societății“, această
„a doua“ viață independentă începe în mod necesar să se *structureze* de la sine. Uneori întâlnim doar motive în fază germinală ale unei astfel de structurări, alteori aceste structuri independente ajung la forme destul de dezvoltate. Originea și dezvoltarea lor sunt inseparabile de fenomenul „disidenței“, deși, desigur, ele depășesc cu mult aria de acoperire atât de aleatoriu definită la care se face referire prin acest termen.

Despre ce structuri este vorba?

Pentru prima dată în țara noastră, Ivan Jirous[67] a dezvoltat și a aplicat practic conceptul de „a doua cultură“/„cultură alternativă“ și, deși

inițial acesta s-a referit în principal la domeniul muzicii rock nonconformiste și într-o oarecare măsură la anumite manifestări literare, de artă plastică sau „de acțiune“ apropiate formațiilor muzicale nonconformiste, utilizarea acestui termen s-a răspândit în curând, acoperind întreaga zonă a culturii independente și reprimate, adică nu numai arta și diferitele sale curente, ci și științele umaniste și reflecția filosofică. Această „a doua cultură“ își creează în mod firesc formele organizaționale de bază: ediții și reviste în regim samizdat, spectacole și concerte private, seminare, expoziții etc. (În Polonia toate acestea sunt incomparabil mai dezvoltate: există o editură independentă, mult mai multe reviste, inclusiv politice, „presa“ nu depinde de simpla mașină de scris etc.; în Uniunea Sovietică, samizdatul are o tradiție mai lungă și probabil forme destul de diferite.)

Cultura este, așadar, un domeniu în care „structura paralelă“ poate fi observată în forma sa cea mai dezvoltată. Cu toate acestea, Benda ia în considerare perspectivele sau formele germinale ale unor astfel de structuri și în alte domenii: de la o rețea de informații paralelă, trecând prin învățământul paralel (universități private), o mișcare sindicală paralelă, relații

externe paralele la un fel de ipoteză a unei „economii paralele“. Din aceste „structuri paralele“ el derivă apoi ideea de „polis paralel“, respectiv vede în ele expresia organizatorică a germenilor unor astfel de polisuri.

În mod natural, într-un anumit stadiu al dezvoltării lor, „viața independentă a societății“ și „mișcările disidente“ nu se pot lipsi de anumite elemente de *organizare și instituționalizare*. Este firesc ca dezvoltarea să meargă în această direcție și, cu excepția cazului în care „viața independentă a societății“ va fi suprimată și distrusă în mod radical de putere, această tendință se va intensifica. Mână în mână cu această dezvoltare va apărea în mod inevitabil și o *viață politică paralelă* – așa ceva există deja parțial și în țara noastră: diverse grupări mai puternic orientate politic vor continua să se definească și să acționeze politic, să se confrunte reciproc în câmpul politicii.

Se poate spune că „structurile paralele“ sunt cea mai articulată manifestare a „trăirii în adevăr“ de până acum și că susținerea și dezvoltarea lor sunt, de asemenea, una dintre sarcinile importante cu care se confruntă „mișcările disidente“ în prezent.

Aceasta reconfirmă faptul că punctul cel mai adecvat de plecare pentru toate eforturile societății de a face față presiunii sistemului este zona „pre-politicului“. Căci ce altceva sunt „structurile paralele“ decât un spațiu al *altei vieți*, o viață în armonie cu propriile sale intenții și care se structurează în conformitate cu ele? Ce altceva sunt aceste îndemnuri la „autoorganizare“ socială decât încercarea unei anumite părți a societății de a trăi ca societate în adevăr, de a scăpa de „autototalitarism“ și de a se elibera astfel în mod radical de „implicarea“ sa în sistemul post-totalitar? Ce altceva este aceasta decât o încercare nonviolentă a oamenilor de a nega acest sistem în sine și de a-și constitui viața pe o nouă bază: anume propria identitate? Și această tendință nu confirmă oare din nou acea întoarcere principială către omul concret? La urma urmei, „structurile paralele“ nu se dezvoltă dintr-o viziune teoretică *a priori* a schimbării sistemice (nu sunt secte politice), ci din intențiile vieții și din nevoile autentice ale unor oameni concreți. La urma urmei, toate eventualele schimbări sistemice ai căror germeni îi putem observa aici au apărut, ca să spunem așa, în fapt și *de jos*, prin faptul că viața

schimbată le-a *impus*-o, așadar, nu pentru că ele ar fi precedat-o, i-ar fi dat o orientare sau i-ar fi impus o schimbare.

Experiența istorică ne învață că un mod de viață omenească cu adevărat semnificativ este de obicei unul care conține un element de o anumită universalitate, așadar nu este doar ceva parțial, accesibil doar unei comunități delimitate într-un fel sau altul și care nu poate fi transferat altora, ci eligibil pentru a fi un mod de viață *pentru oricine*, precursor al unei *soluții generale*. Așadar, nu este doar o expresie a unei responsabilități închise în sine a omului față de sine și pentru sine, ci un mod de viață față de care această responsabilitate este întotdeauna, prin însăși natura sa, o responsabilitate față de și pentru lumea întreagă. Prin urmare, ar fi profund eronat ca cineva să înțeleagă „structurile paralele“ și „polisul paralel“ ca o formă de evadare în ghetou și de izolare, rezolvând exclusiv ecuațiile de viață ale celor care au ales-o și indiferentă față de ceilalți, pe scurt, ca pe un mod de viață dedicat exclusiv unui grup, și renunțând la relația cu situația generală. Un astfel de concept ar înstrăina încă de la început principiul de „a trăi în adevăr“ de punctul său de plecare, și anume grija pentru

„ceilalți“, și l-ar transforma în cele din urmă într-o formă mai cultivată de „a trăi în minciună“, fapt prin care ar înceta însă să mai fie un adevărat punct de plecare individual și de grup (o astfel de soluție ar aminti izbitor de imaginea falsă a „disidenților“ ca grup exclusiv, bazată pe particularitatea poziției lor și purtându-și propriul dialog cu puterea).

La urma urmei, chiar și cea mai dezvoltată viață în „structurile paralele“, chiar și cea mai matură formă de „polis paralel“ poate exista, cel puțin în condițiile post-totalitare, numai dacă omul este în același timp conectat prin mii de legături la „prima“ structură, cea oficială, chiar dacă doar prin faptul că își face cumpărăturile în magazinele ei, îi utilizează moneda, îi respectă legile în calitate de cetățean. Desigur, ne putem imagina viața cu aspectele sale „inferioare“ integrate în structura oficială și cu cele „superioare“ înflorind într-un „polis paralel“, dar o astfel de viață ca program nu ar fi oare doar o altă formă schizofrenică de „a trăi într-o minciună“ în care într-un fel sau altul trebuie să trăiască toți ceilalți? Deci nu ar reprezenta oare tocmai dovada că un punct de plecare netransferabil și care nu are „valoare de model“ nu ar putea fi nici măcar un punct de plecare

individual semnificativ? Patočka a spus că cel mai interesant lucru cu privire la responsabilitate este că o purtăm cu noi *peste tot*. Aceasta înseamnă că o avem și trebuie să ne-o asumăm și să o înțelegem *aici, acum*, în aceste coordonate spațio-temporale în care ne-a așezat Dumnezeu și nu putem să ne debarasăm de ea oriunde am pleca, fie într-o mănăstire indiană, fie într-un „polis paralel". Dacă evadarea către o mănăstire indiană ca mod de viață individual sau de grup pentru tinerii occidentali eșuează atât de des, atunci aceasta se întâmplă probabil numai și numai pentru că îi lipsește exact acel element de universalitate (nu toți oamenii pot merge la o mănăstire indiană). Un exemplu de sens opus este creștinismul: acesta reprezintă un mod de viață pentru mine aici și acum, dar aceasta *numai pentru că* este în același timp un mod de viață pentru oricine, oriunde, oricând.

Așadar: „polisul paralel" merge mai departe și are sens doar ca act de *aprofundare a responsabilității către ansamblu și pentru ansamblu*, ca identificare a celui mai potrivit *spațiu pentru această aprofundare*, și nu ca o evadare din ea ori abdicare de la ea.

(19)

Am vorbit deja despre *potențialitatea* influenței politice a „trăirii în adevăr“ și despre posibilitatea limitată, care rezultă de aici, de a estima dacă, cum și când una sau alta dintre manifestările sale poate duce la o schimbare autentică. S-a vorbit deja despre irelevanța oricăror calcule în acest sens. Este una dintre trăsăturile esențiale ale „inițiativelor independente“ faptul că acestea reprezintă întotdeauna, cel puțin inițial, intrarea într-un joc de tip „totul sau nimic“.

Cu toate acestea, cred că această schiță a unor aspecte ale activității „mișcărilor de disidență“ nu ar fi completă dacă nu s-ar dezvolta într-o încercare de a medita – fie și la modul foarte general – asupra unor variante alternative ale posibilului său impact social concret, și anume, asupra modurilor în care „responsabilitatea către întreg și pentru întreg“ menționată mai înainte poate fi realizată în practică (desigur, fără ca acest lucru să fie cert).

În primul rând trebuie subliniat faptul că întreaga sferă a „vieții independente a societății“, și cu atât mai mult „mișcarea disidentă“ ca atare, nu este nici pe departe singurul factor care are sau poate avea un impact asupra istoriei țărilor care trăiesc în

sisteme post-totalitare. O criză socială latentă poate oricând, independent de acestea, să provoace cele mai diverse schimbări politice: să cutremure structura puterii, să îi inducă sau să îi accelereze catalitic diferite confruntări ascunse, ducând apoi la schimbări de personal, conceptuale sau cel puțin de „climat“, să afecteze semnificativ atmosfera generală a vieții, să provoace mișcări și explozii sociale bruște și imprevizibile. Schimbările de putere din centrul blocului pot afecta situația din celelalte țări ale sale în cele mai diverse moduri. Desigur, diferiți factori economici și tendințele mai largi în dezvoltarea civilizației globale au o influență semnificativă. Un domeniu extrem de important din care pot proveni impulsuri pentru fluctuații ample și răsturnări politice îl reprezintă politica internațională, politica celeilalte superputeri și a tuturor celorlalte țări, structura în schimbare a intereselor străine și a pozițiilor blocului nostru de putere. De asemenea, nu este lipsită de semnificație nici identitatea persoanelor care merg în locurile cele mai înalte (deși, așa cum am menționat deja, importanța liderilor în sistemul post-totalitar nu ar trebui supraestimată). Astfel de influențe și combinațiile lor mai mult sau mai puțin aleatorii sunt nenumărate, iar eventualul

impact politic al „mișcării disidente“ este, desigur, de conceput doar pe acest fundal și în legătură cu el, ca unul dintre numeroșii factori (și în niciun caz cel mai important) care influențează evoluția politicii, diferind de alții poate doar prin faptul că este orientat în esență către *reflectarea* acestei evoluții din punctul de vedere al apărării ființei umane și către aplicarea imediată a rezultatelor acestei reflecții.

Punctul de plecare pentru ca aceste mișcări să își poată exercita influența „în afară“ este, așa cum am văzut, întotdeauna și în primul rând *influența asupra societății* (așadar nu direct și imediat asupra structurii de putere ca atare). Inițiativele independente vizează „sfera ascunsă“, demonstrează importanța principiului de „a trăi în adevăr“ ca alternativă umană și socială și luptă pentru a câștiga un spațiu de influență pentru el, ajută, deși, evident, indirect, la creșterea încrederii în sine a societății, sfărâmă lumea „aparențelor“ și demască adevărata natură a puterii. Nu preiau rolul mesianic al unor „avangarde“ sau „elite“ sociale, care își imaginează că sunt singurele care știu cel mai bine cum stau lucrurile și că menirea lor este de a conștientiza masele „neconștientizate“ (acest gen de autoproiecție

este propriu unui alt mod de gândire, care se consideră deținătorul unui „proiect ideal“ și, prin urmare, al dreptului de a-l impune societății companiilor). De asemenea, nu au pretenția de *a conduce* pe nimeni: lasă acest lucru pe seama tuturor celor care preiau sau nu ceva din experiența și din munca lor. (Dacă propaganda noastră oficială a introdus pentru chartiști termenul de „autoproclamați“, aceasta nu a fost pentru a sublinia adevăratele lor ambiții „avangardiste“, ci ca un rezultat natural al gândirii celor de la putere, bazat pe principiul „îi judec pe alții după mine însumi“, care vede automat în orice discurs critic expresia dorinței de a-i alunga pe puternicii zilei din fotoliile lor și de a se așeza în ele în același mod în care aceștia le-au ocupat ani întregi: „în numele poporului“.)

Așadar, aceste mișcări influențează structura de putere în sine numai în mod indirect, numai prin influența asupra unei părți a societății, vizând în primul rând „sfera ascunsă“ a acesteia (nu este o confruntare la nivelul puterii propriu-zise).

Am sugerat mai înainte o formă a acestei influențe: consolidarea indirectă a conștiinței juridice și a responsabilității juridice. Totuși,

acesta este doar un caz particular a ceva mult mai amplu: presiunea indirectă a faptului de „a trăi în adevăr“, a gândirii libere, a valorilor alternative și a „comportamentului alternativ“, a autorealizării sociale independente. Structura puterii, indiferent dacă vrea sau nu, trebuie să reacționeze întotdeauna într-o oarecare măsură. În schimb, răspunsul ei are întotdeauna două dimensiuni: *represiunea* și *adaptarea*. Uneori se manifestă mai mult una dintre ele, alteori cealaltă. (Exemplu: activitatea „Universității Zburătoare“[68] din Polonia duce la intensificarea represiunii. „Profesorii zburători“ sunt arestați și deținuți timp de două zile de poliție. În același timp, însă, sub presiunea activității Universității Zburătoare, profesorii universităților oficiale încearcă să îmbogățească oferta de materii prin predarea unor subiecte în mod normal tabu.) Motivele acestei adaptări la situație pot fi diverse: de la acelea „ideale“ (abordarea locuitorilor „sferei ascunse“, trezirea conștiinței, dorința de a afla adevărul) până la acelea care urmăresc un scop bine determinat: instinctul de autoconservare al puterii îi obligă pe cei implicați să perceapă gândirea și atmosfera spirituală și socială în schimbare și să reacționeze flexibil la aceste realități. Care

dintre motive predomină și în ce moment nu este semnificativ în ceea ce privește efectul rezultat.

Această adaptare ca „dimensiune pozitivă“ a răspunsului tinde și poate avea în mod natural un întreg spectru de diverse forme și faze concrete. Se poate manifesta ca o încercare a unor cercuri de a *integra* în structurile oficiale anumite valori sau persoane care provin din „lumea paralelă“, de a și le însuși, dar în același timp de a se asemăna un pic cu ele, de a corecta oarecum o stare insuportabilă de dezechilibru excesiv, de a echilibra situația. (Să ne amintim cum, în anii ’60, unii comuniști progresiști au început să „descopere“ anumite valori și fenomene culturale nerecunoscute până atunci, ceea ce, desigur, a fost o mișcare pozitivă, dar nu lipsită de anumite pericole: de exemplu, ca astfel de valori „integrate“ sau „însușite“ să-și piardă ceva din independență și originalitate prin acoperirea cu un strat de oficialitate și conformism, slăbindu-și credibilitatea.)

În faza următoare, această mișcare de adaptare poate duce la diferite încercări ale structurilor oficiale de a se reforma (atât în ceea ce privește misiunea lor, cât și structural). Desigur, astfel de reforme sunt în general jumătăți de măsură

(combină și aliniază „în mod realist“ faptul de a fi în serviciul vieții cu acela de a sluji „autopropulsarea“ sistemului post-totalitar) și nici nu pot fi altfel. Ele estompează linia clară de până acum între „a trăi în adevăr“ și „a trăi în minciună“, ascund situația, mistifică societatea și îngreunează orientarea corectă. Bineînțeles, acest aspect nu schimbă faptul că este întotdeauna și în mod fundamental bine atunci când se întâmplă așa ceva: în acest fel se deschid noi spații. Numai că în același timp se impun standarde mai înalte în ceea ce privește recunoașterea și determinarea granițelor dintre compromisurile „admisibile“ și cele „nepermise“.

O altă etapă superioară este *diferențierea* internă a structurilor oficiale: aceste structuri se deschid către anumite forme de *pluralitate* mai mult sau mai puțin instituționalizate ca pretenție naturală a intențiilor reale ale vieții. (Exemplu: fără a schimba caracterul statal centralizat al bazei instituționale a vieții culturale, apar pe această bază sub presiunile venite „de jos în sus“ noi edituri, reviste de grup, grupuri artistice, centre de cercetare și spații paralele de desfășurare a activității etc.; sau un alt exemplu: o organizație de tineret unică, unitară și

coordonată de stat ca „pârghie de acțiune“ tipic post-totalitară se dezintegrează sub presiunea nevoilor reale într-un număr de organizații mai mult sau mai puțin independente, precum uniunea studenților, uniunea elevilor de liceu, organizații de tineret ale lucrătorilor, muncitorilor etc.) Această diferențiere, care a dat posibilitatea de a se manifesta inițiativelor „venite de jos“, este urmată imediat de constituirea de noi structuri, deja în mod clar paralelă, respectiv independentă, dar în același timp respectată sau cel puțin tolerată în diferite grade de către instituțiile oficiale. Astfel de organisme merg deja dincolo de adaptarea structurilor oficiale în curs de liberalizare la nevoile autentice ale vieții, sunt o expresie directă a acestor nevoi, care își cucerește o poziție rezonabilă corespunzătoare în contextul a ceea ce există, deci este vorba deja despre o manifestare reală a „autoorganizării“ societății. (În 1968, cele mai cunoscute organisme de acest tip erau KAN[69] și K 231[70].)

Un fel de etapă culminantă a acestui proces este situația în care structurile oficiale – ca niște membre ale sistemului post-totalitar făcute să stea, să se ridice și să se îndoaie spre a-și îndeplini sarcina de a servi „autopropulsarea“ și

având o structură internă în spiritul acelei sarcini – pur și simplu *mor, se descompun și dispar*, urmând ca în vechea lor zonă de activitate să fie *complet înlocuite de noile structuri* crescute „de jos în sus“ și construite în mod fundamental diferit.

Cu siguranță ne putem imagina o întreagă serie de alte moduri în care intențiile vieții, în curs de afirmare, transformă politic (adică la nivel de concept, structură și „climat“) ordinea generală și slăbesc manipularea societății la toate nivelurile. Aici am menționat doar acele modalități concrete de schimbare a ordinii generale, pe care le-am trăit pe propria piele în Cehoslovacia în jurul anului 1968. Ar trebui adăugat că toate aceste forme concrete au fost o manifestare și o componentă a unui proces istoric specific, care poate să nu fie singura variantă și care pare în specificul său greu repetabil undeva (și cu atât mai puțin la noi), ceea ce firește că nu scade importanța învățămintelor generale pe care și astăzi le căutăm și le găsim în el.

Din punctul de vedere al tematicii noastre, vorbind despre anul 1968 în Cehoslovacia, poate că este indicat să subliniem câteva aspecte caracteristice evoluțiilor din acel moment: toate

schimbările mai întâi „de climat“, apoi conceptuale și apoi structurale nu au avut loc sub presiunea „structurilor paralele“ în sensul în care încep să se formeze astăzi ca un fenomen specific nu numai condițiilor actuale din Cehoslovacia, ci probabil cu faza actuală de dezvoltare a sistemului post-totalitar în ansamblu. Astfel de structuri – această contrapondere a structurilor oficiale – pur și simplu nu existau atunci (și cu atât mai puțin posibil ar fi fost să găsim pe atunci la noi niște „disidenți“ în sensul actual al termenului). La acea vreme, era vorba pur și simplu despre rezultatul presiunii celor mai diverse încercări „spontane“ de gândire mai liberă, creație independentă și reflecție politică (uneori mai consistente, alteori rămânând doar la nivelul de jumătăți de măsură), despre creșterea pe termen lung, „spontană“ și discretă a „vieții independente a societății“ în structurile existente (de obicei, începând cu manifestări instituționale ale sale „pe tăcute“, la periferia acestor structuri și în împrejurimile lor tolerate). Așadar, era vorba despre un proces de „trezire treptată a societății“ ca un fel de deschidere „târâș-grăpiș“ a „sferei ascunse“. (Probabil că are ceva în comun cu chestia asta, de vreme ce propaganda oficială care denumește

intențiile vieții „contrarevoluție“, vorbind în cazul Cehoslovaciei despre așa-numita „contrarevoluție târâș-grăpiș“.) Totuși, nu era obligatoriu ca impulsurile către această deșteptare să provină numai din „viața independentă a societății“ (deși, desigur, de aici au pornit în mare măsură, iar această origine a lor este subestimată până astăzi). O altă posibilă sursă putea fi și confruntarea celor din structurile oficiale, identificați mai mult sau mai puțin cu ideologia oficială, cu realitatea așa cum era ea cu adevărat, manifestată sub forma unor crize sociale aflate în adâncire latentă, dar și confruntarea propriei lor experiențe amare cu adevărata natură a puterii și cu modul său de funcționare (în acest moment mă gândesc în special la pătura numeroasă a comuniștilor reformiști „antidogmatici“, așa cum s-a dezvoltat ea de-a lungul anilor în cadrul structurilor oficiale). Nu existau condiții, nici motive pentru acea „autostructurare“ distinctă a inițiativelor independente, plasate atât de tăios în afara tuturor structurilor oficiale și recunoscute de acestea, așa cum le cunoaștem din epoca „mișcărilor disidente“. Pe atunci, sistemul post-totalitar din Cehoslovacia nu era încă fixat în forme atât de încremenite, etanșe și stabile ca astăzi, pentru a impune în mod direct

„auto-structurarea“ alternativă, ci era (din numeroase motive istorice și sociale), în fond, mai deschis. Structura de putere, obosită de experiența despotismului stalinist și bâjbâind neajutorat în eforturile sale de a-l revizui în mod nedureros, a putrezit iremediabil din interior și pur și simplu nu a mai putut face față în mod inteligent schimbării climatului, faptului de a asista la instalarea membrilor săi mai tineri și a mii de manifestări de viață omenească autentică la nivelul „pre-politicului“, în acea zonă de frontieră neclar conturată dintre oficial și neoficial.

Dintr-un punct de vedere mai general, o altă circumstanță caracteristică pare a fi importantă: întreaga mișcare socială care a culminat în 1968 nu a ajuns, în ceea ce privește modificările structurale concrete, mai departe de nivelul unei reforme, diferențieri sau schimbări de structuri din perspectiva puterii propriu-zise *subalterne* (ceea ce nu le diminuează nicidecum semnificația politică reală), nu a afectat însăși structura centrală de putere a sistemului post-totalitar, și anume modelul său politic ca atare, principiile de bază ale ordinii sociale generale sau modelul său economic corespunzător, care delega toată puterea economică în mâna puterii

politice. Pe plan structural, nimic semnificativ nu s-a schimbat nici în sfera instrumentelor directe ale puterii (armată, securitate, justiție etc.). La acest nivel, nu a fost niciodată mai mult decât o schimbare de atmosferă, schimbări de personal, o schimbare de linie politică și, mai presus de toate, o schimbare în practica puterii. Orice s-ar fi aflat la nivel mai înalt a rămas în faza discuțiilor și proiectelor (în ceea ce privește semnificația politică reală, probabil că două proiecte acceptate oficial au mers cel mai departe în acest sens: Programul de Acțiune al Partidului Comunist Cehoslovac din aprilie 1968, un program care reprezenta o jumătate de măsură – altfel nici nu s-ar fi putut –, era contradictoriu și nu afecta în esență „latura fizică“ a puterii sociale și propunerea de reformă economică, una care, deși mergea mult mai mult în întâmpinarea intențiilor reale ale vieții în sfera economică (pluralitate de interese și inițiative, stimulente dinamice, restricții asupra formelor de guvernare prin directive etc.), nu se atingea de pilonul fundamental al puterii economice în sistemul post-totalitar, și anume principiul proprietății de stat (în niciun caz cu adevărat comună, colectivă asupra mijloacelor de producție). Aceasta este o limită pe care

deocamdată nicio mișcare din spațiul sistemului post-totalitar nu a depășit-o încă (poate în afara câtorva zile din timpul Revoluției Maghiare).

Ce alte variante de evoluție pot apărea în viitor? A răspunde la această întrebare ar însemna să pătrundem pe tărâmul speculațiilor pure: criza socială latentă a avut până acum mereu drept rezultat – și nu există niciun motiv să presupunem că nu va avea și în continuare – diverse cutremure sociale sau politice mai puternice sau mai slabe (Germania Democrată în 1953, Ungaria, URSS și Polonia în 1956, Cehoslovacia și Polonia în 1968, Polonia în 1970 și 1976), foarte diferite unul de celălalt ca fundal, desfășurare și consecințe finale. Luând în considerare complexul enorm al diferiților factori care au provocat astfel de cutremure și imprevizibilitatea acumulării aleatorii a evenimentelor prin care mișcările din „sfera ascunsă“ țâșnesc „în lumină“ (problema „ultimei picături“), dacă avem în vedere imprevizibilitatea totală a evoluției viitoare a confruntărilor dintre tendințe conflictuale precum, pe de o parte, integrarea tot mai profundă a „blocului“ și expansiunea puterii și, pe de altă parte, perspectiva procesului de dezintegrare a URSS sub presiunea trezirii

conștiinței naționale în zonele ne-rusești (procesul global al luptei de eliberare a națiunilor nu va putea ocoli permanent Uniunea Sovietică), atunci va trebui să constatăm inutilitatea tuturor încercărilor de prognoză pe termen lung.

La urma urmei, nu cred că, din punctul de vedere al „mișcărilor disidente", speculațiile de acest fel ar avea vreo semnificație imediată: asemenea mișcări nu se dezvoltă din acest tip de calcule, iar a construi presupuneri pe o asemenea bază ar însemna pentru ele înstrăinarea de propria identitate.

În ceea ce privește perspectiva „mișcărilor disidente" ca atare, mi se pare cel mai puțin probabil ca evoluțiile viitoare să ducă la coexistența permanentă a două „polisuri" izolate, care nu interacționează, nu se influențează reciproc și își sunt reciproc indiferente – cel principal și cel „paralel". Faptul de a „trăi în adevăr" atâta timp cât rămâne ceea ce este nu poate să nu amenințe sistemul. Conviețuirea sa durabilă și lipsită de tensiune dramatică cu „trăirea în minciună" este pur și simplu de neconceput. Relația dintre un sistem post-totalitar, dacă rămâne ceea ce este, și „viața independentă a societății", dacă

rămâne și ea ceea ce este de fapt (și anume un spațiu al responsabilității reînnoite pentru și cu privire la întreg), va fi întotdeauna în mod secret sau deschis *conflictuală*.

În această situație, există doar două posibilități: fie sistemul va continua să se dezvolte (mai precis, va *putea* să-și dezvolte) „elementele post-totalitare", va începe să se apropie irezistibil de o viziune terifiantă orwelliană asupra lumii manipulării absolute și va sufoca definitiv toate manifestările concrete ale „vieții în adevăr", fie „viața independentă a societății" („polisul paralel"), inclusiv „mișcarea disidentă", va deveni încet, dar sigur, un fenomen social din ce în ce mai important, reflectând tot mai vizibil tensiunile sociale reale și pătrunzând tot mai pronunțat în viața societății ca parte reală a acesteia, influențând într-un fel sau altul situația generală, desigur, întotdeauna doar ca unul dintre factori, acționând pe baza tuturor celorlalți factori, în legătură cu aceștia și într-un mod adecvat acestui ansamblu.

Fie că se concentrează asupra reformelor structurilor oficiale, asupra diferențierii lor, pe înlocuirea lor cu structuri noi, fie că intenționează, zice-se, să îmbunătățească sistemul sau, dimpotrivă, să-l distrugă – să

ridice astfel de întrebări și altele similare (cu excepția cazului în care sunt pur și simplu pseudo-probleme) în opinia mea, „mișcarea disidentă“ poate fi localizată numai pe fundalul unei anumite situații, în momentul în care se confruntă cu o sarcină specifică, să spunem așa *ad hor*, dintr-o reflectare concretă a nevoilor autentice ale vieții. A răspunde la acestea în mod abstract și a forma niște linii politice actuale din punctul de vedere al unui viitor ipotetic ar însemna, în opinia mea, în spiritul revenirii la metodele politicii tradiționale, numai a le limita și a înstrăina munca în orientarea sa din perspectivă esențială și reală. Am subliniat deja în mai multe rânduri că punctul de plecare pentru aceste mișcări și forțele lor politice potențiale nu constau în construcția schimbării sistemice, ci în lupta reală și zilnică pentru o viață mai bună „aici și acum“.

Exprimarea politică și structural sistemică pe care și-o va găsi viața va fi probabil întotdeauna sau cel puțin pentru încă mult timp de-acum încolo limitată, cu aspect de jumătate de măsură, jumătate de inimă, nesatisfăcătoare și profanată de marasmul tacticii. Altfel, pur și simplu nu se poate. Este necesar să ții cont de

acest lucru și să nu te lași copleșit de el. Cu adevărat important este ca elementul principal, adică lupta cotidiană, ingrată și nesfârșită pentru ca omul să trăiască în demnitate, libertate și adevăr, să nu-și impună niciodată niciun fel de limitări, să nu rămână la jumătatea drumului, să nu fie niciodată inconsecvent, pentru a nu deveni subiect al capcanelor tacticii politice, al speculațiilor și al fanteziei. Puritatea acestei lupte este cea mai bună garanție pentru rezultate optime la nivelul interacțiunii factuale cu structurile post-totalitare.

(20)

Specificitatea condițiilor post-totalitare, absența politicii „normale“ și lipsa oricărei șanse pentru o schimbare politică fundamentală au un aspect pozitiv: ne obligă să examinăm situația într-o perspectivă mai largă și să ne gândim viitorul în contextul unor viziuni globale pe termen mai lung asupra lumii din care facem parte. Nevoia de a ne convinge în mod constant și pe propria piele de faptul că cea mai specifică dintre confruntări între om și sistem este incomparabil mai profundă decât la nivelul unei politici imediate oarecare se pare că determină în același timp direcția unui atare de mod de a gândi.

Atenția noastră se îndreaptă astfel inevitabil către aspectul cel mai important: *criza civilizației tehnice contemporane în ansamblu*, criză pe care Heidegger o descrie drept incapacitatea omului de a reacționa în fața puterii planetare a tehnicii. Tehnologia, acest copil al științei moderne, care la rândul ei este un copil al metafizicii moderne, a scăpat de sub control, a încetat să-l mai servească pe om, l-a înrobit și l-a forțat să o asiste la pregătirea propriei lui distrugeri. Omul nu cunoaște nicio ieșire din această situație: nu are nici idei, nici vreo credință, cu atât mai puțin vreun concept politic care să întoarcă situația, readucând-o sub controlul lui. Observă neputincios cum mașina pe care a creat-o lucrează rece și imperturbabilă, îl absoarbe irezistibil și îl rupe de toate legăturile sale naturale (de exemplu, de „căminul“ său în cel mai larg sens al cuvântului, inclusiv casa lui din biosferă), îl îndepărtează de experiența ființei și îl aruncă în „lumea existențelor“. Din multe și diverse puncte de vedere, această situație a fost deja descrisă. Mulți oameni și grupuri sociale întregi o experimentează dureros și caută o ieșire din ea (de exemplu, înclinația unor grupuri de tineri occidentali către gândirea orientală, stabilirea de comunități etc.). Singura încercare socială sau

politică de a „face ceva în acest sens“, care are în sine elementul necesar de universalitate (responsabilitate pentru întreg și față de întreg), limitată totuși la o anumită idee despre cum ar trebui să ne confruntăm *din punct de vedere tehnic* cu dictatul tehnologiei este vocea disperată și rătăcită a mișcării ecologiste în mijlocul unei lumi tot mai frământate.

„Numai Dumnezeu ne poate salva“, spune Heidegger subliniind nevoia „unei alte gândiri“, adică de a rupe legătura cu filosofia în ceea ce privește acele aspecte ale sale care au întruchipat-o timp de secole întregi, precum și nevoia unei schimbări radicale în modul în care omul se înțelege pe sine, lumea și poziția sa în lume. Nu știe cum să pornească acest demers, astfel că singurul lucru pe care îl poate recomanda este „pregătirea așteptării“.

Se pare că perspectiva în sensul căreia diferiți gânditori și mișcări simt că s-ar putea afla într-un punct de plecare necunoscut ar putea fi descrisă mai general ca perspectiva unei ample „revoluții existențiale“. Împărtășesc această orientare, la fel și părerea că ieșirea nu poate fi găsită în vreo „găselniță tehnică“, adică în proiectul exterior al unei schimbări sau revoluții oarecare strict filosofice, sociale, tehnologice,

nici măcar strict politice. Toate acestea sunt domenii în care acea „revoluție existențială“ poate și trebuie să ajungă cu consecințele sale. Totuși, spațiul său nu poate fi decât existența umană în cel mai profund sens al cuvântului. Numai de aici se poate ea dezvolta într-o reconstrucție morală totală și, în cele din urmă, bineînțeles, și politică a societății.

Ceea ce numim o societate de consum și industrială (sau postindustrială), ceea ce Ortega y Gasset a înțeles cândva prin „rebeliunea mulțimilor“, toată mizeria mentală, morală, politică și socială a lumii de astăzi sunt probabil doar aspecte diferite ale crizei profunde în care se află omul de astăzi, târât de „autopropulsarea“ globală a civilizației tehnice.

Sistemul post-totalitar ia o singură dată chipul acestei incapacități totale a omului modern de a fi „stăpânul propriei sale situații“ într-un mod deosebit de drastic și confirmându-și cu atât mai clar adevărata origine. „Autopropulsarea“ acestui sistem este un gen de versiune specială și extremă a „autopropulsării“ globale a civilizației tehnice. Eșecul uman pe care îl reflectă este doar o variantă a eșecului total al omului modern.

Cu toate acestea, criza planetară a statutului uman pătrunde lumea occidentală în același mod ca pe lumea noastră, doar că aceasta ia alte forme sociale și politice. Heidegger vorbește explicit despre *criza democrației*. Nu există niciun indiciu că democrația occidentală – adică democrația de tip parlamentar tradițional – ar deschide o cale de ieșire mai profundă. S-ar putea spune chiar că, cu cât este mai mult spațiu în ea în comparație cu lumea noastră pentru intențiile reale ale vieții, cu atât îi ascunde omului mai bine situația de criză și cu atât mai profund îl cufundă în ea.

Într-adevăr, democrațiile parlamentare tradiționale nu par să ofere o modalitate de a contracara fundamental „autopropulsarea“ civilizației tehnice, precum și pe aceea a societății industriale și de consum, și acestea fiind neajutorate în fața sa. Modul în care îl manipulează pe om este infinit mai subtil și mai rafinat decât modul brutal al sistemului post-totalitar. Pe de altă parte, întregul complex stătut de partide politice de masă încremenite în forme și idei străvechi, slăbite conceptual și acționate politic într-un mod atât de înrobit atingerii scopului, controlate de aparate profesionale și dezlegând cetățeanul de orice

responsabilitate personală concretă, toate acele structuri complexe de focare manipulatoare și expansive ale acumulării de capital, întregul dictat omniprezent al consumului, producției, publicității, comerțului, al culturii de consum și al întregului flux de informații, toate acestea – de atâtea ori analizate și descrise – cu greu pot fi considerate o modalitate viabilă prin care omul s-a putea redescoperi pe sine. În prelegerea sa de la Harvard, Soljenițîn descrie natura iluzorie a libertăților care nu se bazează pe responsabilitate și incapacitatea cronică rezultată de aici a democrațiilor tradiționale de a face față violenței și totalitarismului. Deși omul este dăruit cu multe libertăți personale și certitudini necunoscute pentru noi, aceste libertăți și certitudini îi sunt inutile în cele din urmă: chiar și el devine în cele din urmă doar o victimă a „autopropulsării“, incapabil să-și apere identitatea și să se opună exteriorizării și expunerii sale publice, să depășească acel cadru îngust al supraviețuirii personale și să devină un membru demn și responsabil al „polisului“, participând cu adevărat la crearea propriului destin.

Cred că, dacă dorim să emitem perspective pe termen lung pentru o schimbare semnificativă

în bine, suntem direct obligați să percepem chiar și acest aspect mai profund de criză al democrației tradiționale. Cu siguranță, dacă ar fi create condiții pentru aceasta în unele țări ale blocului sovietic, ceea ce este din ce în ce mai puțin probabil, parlamentarismul tradițional cu spectrul obișnuit al marilor partide politice ar putea fi o soluție de tranziție adecvată pentru a ajuta la reconstituirea conștiinței și încrederii civice decimate, restabilind un sentiment de dezbatere democratică, pentru a deschide spațiul pentru cristalizarea pluralității elementare politice ca intenție esențială a vieții. Cu toate acestea, a te agăța de democrația parlamentară tradițională ca ideal politic și a cădea pradă iluziei că doar această formă „consacrată“ îți poate garanta pe termen lung o poziție demnă și dreaptă prin ea însăși ar reprezenta, în opinia mea, o optică de tip ochelari de cal.

Văd o întoarcere a atenției politice către individ ca ceva pe mult mai profund decât o întoarcere la mecanismele obișnuite ale democrației occidentale (sau burgheze). Și dacă în 1968 am crezut că problema noastră va fi rezolvată prin înființarea unui partid de opoziție căruia să i se permită să concureze public pentru putere cu

partidul aflat încă și încontinuu la putere, acum în schimb sunt conștient că nu va fi atât de ușor și că niciun partid de opoziție în sine și nicio nouă lege electorală în sine nu pot garanta societății că nu va fi în curând victima unei noi forme de siluire. Într-adevăr, o astfel de garanție nu este probabil o chestiune care să țină de niște măsuri organizatorice „seci". Este cu adevărat greu să-l găsim în ele pe Dumnezeu, singurul care ne mai poate mântui.

(21)

Pe bună dreptate mi se poate pune întrebarea: și atunci?

Scepticismul cu privire la simpla construcție *a priori* a modelelor politice alternative și la încrederea oarbă în capacitatea salvatoare a reformelor sau schimbărilor sistemice nu înseamnă, desigur, deloc scepticism față de reflecția politică, iar accentul pe care îl pun pe schimbarea focusului politicii și concentrarea acesteia asupra individului concret nu mă privează de dreptul de a mă gândi la posibilele consecințe structurale ale acesteia. Dimpotrivă: dacă s-a putut spune A, atunci trebuie spus și B.

Totuși, nu îmi permit să formulez mai mult de câteva observații foarte generale în legătură cu acest subiect:

În materie de consecințe, perspectiva „revoluției existențiale“ este în primul rând o perspectivă a *reconstituirii morale a societății*, adică reînnoirea radicală a relației autentice a omului cu ceea ce am numit „ordinea umană“ (și care nu poate să fie înlocuit de nicio ordine politică) – o nouă experiență de a fi, ancorarea reînnoită în univers, o „responsabilitate superioară“ reasumată, o relație interioară redescoperită față de alți indivizi și față de comunitatea umană. Probabil că acestea sunt direcțiile despre care va fi vorba.

Și consecințele politice?

Cel mai probabil s-ar putea manifesta în constituirea unor astfel de structuri, care se vor dezvolta mai mult din noul *spirit* al relațiilor și garanțiilor politice, adică în primul rând pe *conținutul* lor *uman*, decât pe o formalizare sau alta a acestora. Prin urmare, este vorba despre o reabilitare a unor valori precum încrederea, deschiderea, responsabilitatea, solidaritatea, dragostea. Cred în structuri care nu sunt orientate spre latura „tehnică“ a exercitării puterii, ci către *sensul și semnificația* acestui

exercițiu, într-o structură cimentată mai mult pe un sentiment al anumitor comunități împărtășit reciproc decât de ambiții reciproc împărtășite și îndreptate către „exterior". Ele pot și trebuie să fie structuri *deschise, dinamice și mici*. Dincolo de un anumit prag, „legăturile umane", precum încrederea și responsabilitatea personală nu mai pot funcționa (subliniază Goldsmith). Ele trebuie să fie structuri care, prin natura lor, nu restricționează apariția altor structuri. Orice acumulare de putere (una dintre manifestările „autopropulsării") ar trebui să le fie organic străină. Structuri nu ca organe sau instituții, ci sub forma unor comunități. Cu siguranță nu pot fi structuri care își bazează autoritatea pe o tradiție de mult timp golită de sens (precum partidele politice tradiționale de masă), ci pe abordarea concretă de către ele a situației. Decât un set încremenit de organizații formalizate, mai bine organizații ad hoc, impregnate de entuziasm pentru un anumit obiectiv și care dispar odată cu realizarea acestuia.

Autoritatea liderilor ar trebui să rezulte din personalitatea lor, confirmată din experiența personală a celor din jur, și nu din poziția lor în nomenclatură; ar trebui să fie înzestrați cu o

doză mare de încredere din partea celorlalți și o înaltă autoritate bazată pe aceasta. Este singura cale de evadare din neputința clasică a organizațiilor democratice tradiționale, care adesea par să se bazeze mai degrabă pe neîncredere decât pe încredere reciprocă și mai degrabă pe iresponsabilitate decât pe responsabilitatea colectivă. Numai aici – în deplina răspundere existențială a fiecărui membru al comunității – este posibil să se stabilească un baraj permanent împotriva „totalitarismului târâș-grăpiș“. Aceste structuri ar trebui, desigur, să apară „de jos în sus“, ca rezultate ale unei „autoorganizări“ sociale autentice, ar trebui să trăiască într-un dialog viu cu nevoile reale din care au apărut și ar trebui să dispară odată cu acestea. Acestea ar trebui să aibă principii de construcție internă foarte diverse și minim reglementate; criteriul decisiv al acestei „autoconstituții“ ar trebui să fie *sensul și semnificația sa actuală*, nu numai norma seacă.

Viața politică, dar și viața economică ar trebui să se bazeze pe cooperarea variată și în continuă schimbare a unor astfel de dinamici ale apariției și dispariției și, mai presus de toate, pe sensul și semnificația actuală a organismelor vii și

cimentate prin relații omenești. În ceea ce privește viața economică, cred într-un *principiu al autoguvernării*, singurul probabil care poate furniza ceea ce visau toți teoreticienii socialismului, și anume participarea reală (adică informală) a celor ce muncesc la luarea deciziilor economice și sentimentul de responsabilitate reală pentru rezultatele muncii comune. Principiul controlului și al disciplinei ar trebui să fie înlocuit de acela al autocontrolului și autodisciplinei umane spontane.

O astfel de imagine a consecințelor sistemice ale „revoluției existențiale“ depășește cu mult, așa cum rezultă chiar și dintr-o astfel de schiță generală, cadrul democrației parlamentare clasice, așa cum s-a stabilizat ea în țările occidentale dezvoltate și cum eșuează întotdeauna într-un fel sau altul. După ce am introdus noțiunea de „sistem post-totalitar“ în susținerea acestor considerații, poate că mi-aș putea permite, doar pe moment, să numesc structura mai înainte descrisă ca perspectivă a unui sistem *post-democratic*.

Fără îndoială, ar fi posibil să dezvoltăm și să detaliem această idee, dar mi se pare că ar fi un demers cel puțin prostesc, întrucât el ar avea

drept consecință înstrăinarea lentă, dar sigură a acestei idei de sine însăși. Face parte din însăși esența unei astfel de „post-democrații“ realitatea că ea se poate dezvolta numai *via facti*, *din viață*, concomitent cu aceasta și în mod continuu, din noua sa atmosferă și din noul „spirit“ (deși, evident, cu participarea reflecției politice, dar în calitate de ghid pentru viață, de dirijor al acesteia). Totuși, a concretiza expresiile structurale ale acestui nou „spirit“, fără ca acest „spirit“ să fie prezent și fără ca cineva să-i cunoască deja fizionomia specifică, ar însemna să anticipăm evenimentele.

(22)

Probabil că aș lăsa întregul pasaj anterior doar pe post de temă pentru meditații în regim privat, dacă nu mi-ar reveni iar și iar un sentiment care ar putea părea destul de arogant și pe care, din acest motiv, l-aș exprima mai degrabă doar sub forma unor întrebări: nu amintește oare structura post-democratică, prin unele elemente, de structura grupurilor „disidente“ sau a unor inițiative civice independente, așa cum le cunoaștem din împrejurimile noastre? Oare nu apar în aceste mici comunități cimentate de mii de greutăți și suferințe împărtășite în comun unele dintre

relațiile și legăturile politice speciale „uman atotcuprinzătoare“ menționate în descrierea de mai înainte? Nu unește oare aceste comunități (și într-adevăr ele sunt mai mult *comunități* decât organizații) – care acționează fără șanse pentru succesul extern direct, trăind astfel în primul rând din sentimentul comun al unei semnificații mai profunde a propriei lor activități – tocmai acea atmosferă în care legăturile formalizate și virtualizate pot fi înlocuite prin sentimentul viu al solidarității și fraternității? Oare pe fondul tuturor greutăților împărtășite reciproc nu apar tocmai acele relații „post-democratice“ de încredere personală imediată și, bazată pe aceasta, puterile autorizate informale ale indivizilor? Oare aceste grupuri nu apar, nu trăiesc și dispar sub presiunea unor nevoi concrete și autentice, fără a fi împovărate de balastul tradiției golite de sens? Nu este oare încercarea lor de „a trăi în adevăr“ în mod coerent și un sentiment reînnoit al „responsabilității superioare“ în mijlocul unei societăți indiferente, cu adevărat un semn al unui gen de reconstrucție morală incipientă?

Cu alte cuvinte, nu sunt aceste comunități informale, nebirocratice, dinamice și deschise,

toate aceste „polisuri paralele“, un fel de precursor în stadiu germinal sau micromodel simbolic al acelor structuri politice „post-democratice“ mai semnificative care ar putea iniția o organizare mai bună a societății?

Știu dintr-o mie de experiențe personale cum simpla circumstanță a semnării comune a Cartei 77 poate stabili imediat o relație mai profundă și mai deschisă între oameni care nu se cunoșteau sau care se cunoșteau doar superficial și cum poate genera imediat un sentiment puternic de comunitate plin de sens și semnificativ, lucru care ar putea – ce-i drept, rareori – să faciliteze chiar și cooperarea pe termen lung într-o structură oficială apatică. Este ca și cum însăși conștiința sarcinii acceptate în comun și a experienței în comun împărtășite ar produce schimbări în oameni și în climatul convietuirii acestora. Până și activitatea lor publică ar conferi un fel de dimensiune umană de nivel superior, greu de găsit în altă parte.

Poate că toate acestea sunt doar consecințele unei amenințări comune și poate în momentul în care această amenințare se termină sau dispare, va începe să se piardă încetul cu încetul și atmosfera căreia i-a dat naștere. (Cu toate

acestea, scopul celor care amenință este exact opusul acesteia. Am fi oricând șocați să aflăm câtă energie sunt dispuși să investească pentru a deteriora prin diferite mijloace toate relațiile umane din cadrul comunității amenințate.)

Dar, chiar dacă ar fi așa, aceasta nu ar schimba întrebările pe care le-am pus.

Nu cunoaștem ieșirea din marasmul lumii și ar fi o expresie a unei mândrii de neiertat să avem impresia că, în condițiile în care facem atât de puțin, ne-am putea imagina o cale fundamentală de ieșire și chiar să ne propunem pe noi înșine, comunitățile noastre și soluțiile noastre de viață drept singurul exemplu a ceea ce are sens să facă toată lumea.

Cu toate acestea, cred că, pe fondul tuturor considerațiilor anterioare despre condițiile post-totalitare și despre poziția și constituirea internă a încercărilor de a apăra în aceste condiții omul și identitatea sa, întrebările pe care le-am pus erau la locul lor, neavând nici mai mult, nici mai puțin decât valoarea unui impuls de a reflecta obiectiv asupra propriei experiențe și de a ne gândi dacă unele elemente ale acestei experiențe – fără să ne dăm seama noi înșine – nu duc undeva dincolo de limitele sale și dacă

nu sunt codificate chiar aici, în viața noastră de fiecare zi, anumite provocări, așteptând în liniște momentul când vor fi citite și înțelese.

Întrebarea este dacă „viitorul luminos“ este într-adevăr și întotdeauna doar o chestiune a unui „acolo“ îndepărtat. Și dacă, dimpotrivă, ar fi vorba despre ceva ce s-a aflat aici de mult timp și numai orbirea și slăbiciunea noastră ne-au împiedicat să vedem și să dezvoltăm aceste lucruri în jurul nostru și în noi?

Hrádeček, octombrie 1978

Note:

[54] Titlu original: *Moc bezmocných* (1978). (*N. red.*)

[55] Jan Patočka (1907–1977), unul dintre cei mai însemnați filosofi cehi ai secolului al XX-lea. A adus contribuții de mare importanță în domeniile fenomenologiei, filosofiei istoriei, literaturii, artei și culturii cehe. A influențat puternic gândirea filosofică cehă contemporană, mai ales cercurile intelectualității independente și pe acelea ale disidenților. A fost unul dintre primii și principalii purtători de cuvânt ai Cartei 77. (*N. trad.*)

[56] Politician polonez, fost secretar al Partidului Muncitoresc Unit Polonez (Comunist) care la începutul carierei, în a doua jumătate a anilor '50 ai secolului trecut, dădea impresia de a fi democrat și un luptător împotriva jugului sovietic, dar a dezamăgit în timp, în special prin abdicarea de la principiile inițial afișate ale democrației și adoptarea unor poziții de forță în raport cu societatea civilă poloneză din anii '50 și '60. A fost nevoit să plece de la putere în urma grevelor studențești și muncitorești din Polonia din 1968, când, dată fiind amploarea mișcărilor sociale și pentru a evita escaladarea lor, PMUP a fost nevoit să promită niște reforme democratice aproape radicale relativ la perioada și țara unde au survenit. Referirea la Husák este legată de atitudinea sa inițial profund antistalinistă de la începutul anilor '50, motiv pentru care a și fost închis. Conform anumitor „legende de partid", el a scăpat de pedeapsa capitală numai datorită morții neașteptate a lui Stalin în 1953. (*N. trad.*)

[57] Fie ea și potențială. (*N. trad.*)

[58] Semnatari ai Cartei 77. (*N. trad.*)

[59] Cu sensul de aparență de viață. (*N. trad.*)

[60] În traducere, *Șaizeci și opt*. Manuscris bătut inițial la mașină și publicat la sfârșitul anului 1977, republicat de edituri profesioniste din Londra și Köln și care încearcă să explice cu luciditate cele întâmplate în Cehoslovacia în anul 1968, lăsând la o parte mitologizarea pozitivă sau negativă aferentă acestora. Autorul acestui volum fundamental pentru istoria modernă a Cehiei și Cehoslovaciei este scriitorul, istoricul și politicianul Petr Pithart, disident anticomunist după anul 1968 și personalitate marcantă a undergroundului intelectual și artistic ceh. După 1989, Pithart a devenit unul dintre cei mai importanți politicieni ai Cehoslovaciei democratice și, după dizolvarea acesteia în 1993, ai Republicii Cehe. (*N. trad.*)

[61] Alexander von Bach – politician austriac din secolul al XIX-lea care, după Revoluția de la 1848, a instituit în Imperiu o formă de absolutism bazată pe controlul bisericii catolice asupra educației. (*N. trad.*)

[62] Este vorba despre scriitorul și jurnalistul ceh Karel Havlíček Borovský (1821–1856), considerat întemeietor al jurnalisticii, satirei și criticii literare cehe, în același timp luptător pentru drepturile cehilor în cadrul Imperiului, motiv pentru care în decembrie 1851 a fost deportat din ordinul lui Alexander von Bach în orașul Brixen (Bressanone) din Tirolul de Sud (astăzi în Italia). (*N. trad.*)

[63] Samizdatul este o lucrare reprodusă artizanal și difuzată clandestin specifică țărilor cu regim totalitar din fosta URSS. (*N. red.*)

[64] Komitet Obrony Robotników (Comitetul pentru Apărarea Oamenilor Muncii) – mai târziu Komitet Samoobrony Społecznej (Comitetul de Autoapărare Socială) – organizație sindicală poloneză de opoziție în timpul regimului comunist, predecesoare a Solidarității. (*N. trad.*)

[65] Grupul Helsinki de la Moscova – organizație în URSS înființată inițial în 1976 pentru a monitoriza conformarea sovietică la Acordurile de la Helsinki și a raporta Occidentului despre abuzurile sovietice în materie de drepturile omului. Și-a încheiat în mod forțat existența la începutul anilor '80, dar a reapărut în 1989 și continuă să funcționeze în Rusia și astăzi. În anii '70, grupul Helsinki din Moscova a inspirat formarea unor grupuri similare în alte țări ale Pactului de la Varșovia și grupuri de sprijin în Occident. În cadrul Uniunii Sovietice au fost înființate și alte grupuri de supraveghere Helsinki: în Ucraina, Lituania, Georgia și Armenia. (*N. trad.*)

[66] Filosof, cibernetician și politician ceh (1946–1999), semnatar al Cartei 77 și fost deținut politic în timpul regimului comunist. (*N. trad.*)

[67] Poreclit „Tâmpitu'", poet, jurnalist și critic de artă ceh (1944–2011), personalitate marcantă și lider al undergroundului ceh din perioada comunistă, cunoscut în principal pentru colaborarea sa cu formația de rock The Plastic People of the Universe. (*N. trad.*)

[68] Instituții clandestine care, în diverse perioade din istoria Poloniei (sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea sub ocupația țaristă/prusacă, anumite perioade din timpul celui de Al Doilea Război Mondial, perioada comunistă, mai ales intervalul 1977–1981), organizau cursuri clandestine și forme alternative de învățământ care se sustrăgeau cenzurii oficiale (în ultimul caz, comunistă). Universitățile Zburătoare (în alte variante, „Plutitoare") erau denumite astfel pentru că își schimbau frecvent sediile spre a nu fi descoperite de autorități. Ultima Universitate Zburătoare și-a întrerupt activitatea în 1981, la instaurarea legii marțiale în Polonia. (*N. trad.*)

[69] Klub angažovaných nestraníků (Clubul Activiștilor Apartinici) – organizație înregistrată legal în primăvara lui 1968, deschisă persoanelor care doreau să se angajeze politic, dar refuzau să facă parte atât din Partidul Comunist Cehoslovac, cât și din oricare dintre partidele recunoscute oficial în țară (componente ale Frontului Național). (*N. trad.*)

[70] Klub 231 – Clubul Foștilor Deținuți Politic din regimul comunist, în perioada dintre 1948 și începutul anilor '60, înregistrat și recunoscut oficial pe 31 martie 1968. (*N. trad.*)

Scrisori către Olga[71]

Nr. 63

Dragă Olga,

Întrucât scrisoarea mea de Anul Nou a fost ceva mai abstractă (am încercat să descriu pe scurt acolo un fel de focar de concentrare spre care converg sau din care provin diferite considerații ale mele), în schimb astăzi voi rămâne la nivelul de bază al realităților concrete.

*

Pe timpul sărbătorilor de Anul Nou, m-am uitat la televizor în timpul liber, ți-am scris o scrisoare și am citit *Istoria diplomației*. Am văzut la cinema un film maghiar destul de interesant intitulat *Kinek a törvénye*[72]? În ajunul Revelionului, m-am distrat de minune (spre deosebire de majoritatea celor prezenți) la filmul *Kulový blesk*[73], ai cărui autori sunt Smoljak și Svěrák[74]. Se poate intui, la fel ca în cazul majorității comediilor cehești, că în timp

își pierde un pic actualitatea, de parcă autorii nu ar fi fost capabili să explice, să completeze și să epuizeze într-un mod consistent și convingător subiectul ales. Dar sunt obișnuit cu chestia asta, așa că ea nu m-a împiedicat de la a mă bucura după multă vreme de o ironie inteligentă. În schimb, de Revelion (spre deosebire de majoritatea), nu m-am distrat prea mult la filmul *Il vangelo secondo Simone e Matteo*[75] (principala sursă de umor ar fi trebuit să fie acolo faptul că tot timpul cineva bate pe altcineva). Ce am mai văzut? Cred că nimic care să merite o atenție specială. Ca tot poporul, mă uit, desigur, la *Arabela*[76], o poveste vest-germano-cehoslovacă prezentată sub forma unui serial grandios, pe care îl urmăresc cu ochi ceva mai inițiați decât ai celorlalți: scenarist este Miloš Macourek[77], alături de care am scris cândva două spectacole de cabaret pentru Zábradlí[78], colaborând și la dramaturgia acestora. Ca atare, observ fără greș și în serial punctele forte și deficiențele notorii ale lui Miloš (puncte forte: ideile poetico-absurde specifice lui; neajunsuri: o neglijență absolută în selecția și articularea lor, platitudine și încărcătură exagerată, atitudine samavolnică, arbitrar, lipsă de spirit critic etc.). Datorită acelor plusuri, pe ici, pe colo râd și mă bucur.

În rest consider că tot ansamblul este o mică aiureală cosmopolită. Distracția asta miroase a mii de mărci și este supraîncărcată de actori, costume, motive nearticulate etc. Un adevărat basm își are legile sale exacte – chiar dacă sunt numai al sale –, „reguli ale jocului“ (ca orice alt gen), dar chestia asta nu respectă aproape nicio regulă (de fapt, aici se amestecă toate regulile posibile). Pentru gustul meu este doar un amestec cumplit. Mi se pare că cele mai bune lucruri pe care le-a scris Miloš au fost primele sale poezii (de altfel, singurele pe care nu le-a scris pentru bani). Ideile sale deseori excelente și cu multe semnificații nu merg decât pe suprafețe mici, pe care pot străluci. Pe o suprafață mai mare se împrăștie, se diluează, poluează și uneori se pierd complet într-o mare a sterilității.

*

Despre starea mea de sănătate îți pot spune că plămânii au rezistat până acum cu succes gerurilor, disconfortului și altor dificultăți din viața de aici. Sper ca această stare de lucruri să mai dureze. Pe de altă parte, mă deranjează durerile articulațiilor cotului; săptămâna viitoare voi merge la un medic specialist. În mare, am o dispoziție destul de bună. Recent,

am avut parte de o experiență interesantă: am constatat nevoia directă a organismului uman (sub influența adrenalinei sau ce-o mai fi pe acolo) de a se enerva din când în când și de a-și obiectiva oarecum furia (cel mai adesea certând pe cineva). Mi s-a întâmplat asta (în timpul programului de lucru, am zbierat la un coleg de celulă) și am fost uimit de cât de bine mi-a fost după aceea. Eram vesel, cu chef de muncă și nici măcar frig nu-mi mai era. După cum văd, deși nu-mi stă în caracter, cred că voi fi nevoit să mă cert cu cineva din când în când.

*

Atenție! Acum s-ar putea să pară că închisoarea trezește în mine o anumită formă de agresivitate – ceea ce este o prostie, desigur. Sunt la fel de pașnic pe cât am fost toată viața și, cu cât învăț mai multe lucruri noi, cu atât sunt mai puțin dispus la concluzii pe termen scurt sau reacții pripite. Dacă închisoarea a afectat cumva relația mea cu lumea, probabil că a fost doar prin faptul că, pe de o parte, a lărgit cercul a ceea ce sunt în stare să înțeleg și, pe de altă parte, a restrâns cercul a ceea ce sunt în stare să respect.

Am conștientizat un lucru interesant și ciudat: că dintre toate decesele recente, cel mai adesea

simt nevoia să mă gândesc la moartea lui John Lennon. (Ieri am găsit în sfârșit detalii despre asta în suplimentul duminical al ziarului *Mladá fronta*[79].) Poate pentru că moartea se transcende cu atâta insistență, de parcă ar fi existat în mod latent, în legătură cu acest eveniment, mai multe contexte, probleme și aspecte mai specific tragice ale crizei lumii de azi decât în oricare altul. Resimt asta ca pe ceva ce ar putea fi numit „moartea secolului“ (poate mai degrabă decât moartea lui Kennedy sau King). De fapt, cam așa se vede și din afară sau o fi doar un fel de impresie „deraiată“ a unui om smuls din context? Oricum ar fi, ar trebui să faci rost de la prietenii tăi măcar de ultimul lui album.

*

În plus față de ceea ce mi-a scris Ivan[80] despre filmul *Călărețul electric*, am citit alte două recenzii (dintre care una scrisă de Kliment[81] în *Rudé právo*[82]) și am avut impresia că este vorba despre trei filme diferite. Dintre ele, mi-a plăcut cel mai mult filmul lui Ivan.

*

Felicitarea și urările tale de Anul Nou au fost foarte frumoase, păcat că nu le-am putut ține cu mine măcar o vreme. Când îmi scrii ceva

mai important, formulează ca și când ai scrie o scrisoare obișnuită, pentru că atunci o pot păstra la mine până la sosirea următoarei scrisori și o pot studia în liniște. În ceea ce privește ilustratele, nu-mi trimite frumoasele reproduceri ale tablourilor vechi – ilustratele se aruncă imediat după ce le citim și asta îți frânge inima de pomană.

*

Acum patru zile s-a împlinit un an de la sosirea la Heřmanice. Acum, când s-a împlinit, mi se pare că acest an a trecut, în fond, destul de repede. Cu ocazia acestei aniversări, am făcut o constatare însemnată (mai precis, este desigur cea mai evidentă banalitate, mi se pare importantă doar într-un context psihic și mental extrem de specific), și anume că totul va trece; fiecare criză, depresie, eșec, situație încurcată și aparent de nerezolvat, pe scurt, tot ce este rău are totuși și o trăsătură bună: anume faptul că are o durată finită și că întotdeauna – oricât de puțin probabil ar părea în clipa aceea – cumva tot se va sfârși și trebuie să se sfârșească. Sper că acest lucru se aplică inclusiv șederii mele în închisoare, luată ca eveniment în ansamblu.

Te sărut,

Vašek[83]

Note:

[71] Titlu original: *Dopis 63* (1981). (*N. red.*)

[72] În traducere, *Pentru cine este valabilă legea?*. Film maghiar din anul 1979 care problematizează relativizarea legii de către clasa politică conducătoare în stat, ceea ce, pe vremea socialismului, aproape că echivala cu o activitate antistatală. (*N. red.*)

[73] În traducere, *Fulgerul circular* (1978), una dintre puținele comedii cehoslovace din primul deceniu al așa-zisei Normalizări, în care cenzura comunistă a permis utilizarea pe scară mai largă a metodelor satirei sociale și, tangențial, politice. (*N. trad.*)

[74] Ladislav Smoljak, Zdeněk Svěrák – doi dintre cei mai cunoscuți și apreciați scenariști cehi din cea de-a doua jumătate a secolului trecut, scenariști ai filmului menționat. (*N. trad.*)

[75] În traducere, *Evanghelia după Simion și Matei*. Serie de comedii italiene din anii '70 ai secolului trecut, pastișând cu neașteptat succes filmele cu Spencer și Hill. (*N. trad.*)

[76] Serial cehoslovac de mare succes, astăzi legendar, realizat în anii '70 și '80 ai secolului trecut. Prezentat în mod formal sub formă de poveste, serialul conținea, sub această „acoperire", numeroase și pe alocuri incredibil de curajoase aluzii la realitatea socială și politică a Cehoslovaciei din timpul Normalizării. (*N. trad.*)

[77] Poet, dramaturg și scenarist ceh, în anii '60 prieten și colaborator al lui Havel. (*N. trad.*)

[78] Divadlo na Zábradlí (Teatrul de pe Balustradă) – celebru teatru praghez a cărui activitate a ajuns la apogeu pe timpul relativei liberalizări din anii '60 ai secolului trecut. (*N. trad.*)

[79] Ziar cehoslovac de pe vremea comunismului care se adresa tinerelor generații, echivalent al *Scânteii tineretului*. (*N. trad.*)

[80] Este vorba despre Ivan Jirous. (*N. trad.*)

[81] Jurnalist, recenzent și critic de film din perioada Normalizării. (*N. trad.*)

[82] Principalul organ de presă al Partidului Comunist Cehoslovac, echivalentul *Scânteii* de la noi. (*N. trad.*)

[83] Diminutivul lui Václav, prenumele lui Havel. (*N. trad.*)

Scrisori către Olga[84]

Nr. 64

17.01.1981

Dragă Olga,

Mi-a sosit scrisoarea cu numărul douăzeci și șapte de la tine și m-a încântat. Sunt de acord cu tot ce vrei să faci, atât în ceea ce privește apartamentul, cât și în toate celelalte privințe. Mă bucură în mod deosebit că îți plac munca editorială, precum și alte lucruri bune pe care le faci sau la care iei parte. M-a bucurat și scrisoarea parfumată de la Květa (fără poezia finală). Am impresia că am primit cea mai mare parte a scrisorilor ei, nu am o evidență exactă, dar ea (la fel ca tine sau Ivan) poate afla cu ușurință ce anume am primit din ceea ce mi-a trimis: confirm cu regularitate primirea fiecărei scrisori în următoarea mea scrisoare. De obicei nu uit să confirm și cu privire la ilustrate. În al treilea rând, îi mulțumesc lui Ivan pentru scrisoarea douăzeci și opt, care conține calcule

încurajatoare despre lungimea pedepsei mele și vestea tristă că *Rottiserie*[85] a fost adaptată, completând caracteristic reflecțiile mele cu privire la variabilitatea „orizontului meu concret". Te rog să-i mulțumești lui Ivan pentru *Fierarul din Lešetín*[86].

*

Ți-am scris de Anul Nou că cel mai important lucru este să nu vă pierdeți credința și speranța. Aș vrea să revin puțin asupra acestor aspecte, așa cum ți-am promis.

În primul rând, când vorbesc despre credință și speranță, nu mă refer la optimism în sens convențional. Aceasta înseamnă, de obicei, convingerea că „totul va ieși bine". Nu împărtășesc o astfel de convingere și o consider, într-o formă atât de generală, o iluzie periculoasă. Nu știu cum se va termina „totul" și, prin urmare, trebuie să accept și posibilitatea ca totul sau cel puțin majoritatea lucrurilor să iasă prost. Totuși, credința nu are nimic de-a face cu acest lucru și nu depinde de nicio previziune cu privire la ce se va întâmpla. Ne putem imagina un om fără credință care crede că totul va ieși bine și un om cu credință care contează pe faptul că totul va ieși prost. Așadar, optimismul (așa cum îl înțeleg eu în acest

context) nu este ceva în mod clar pozitiv și înviorător, ci mai degrabă opusul: am întâlnit mulți oameni care, când credeau că totul va ieși bine, erau plini de euforie și entuziasm, în mare parte exagerat, iar când aveau cu privire la viitor o impresie opusă, de obicei cu prima ocazie deveneau brusc profund sceptici. În schimb, scepticismul lor (adesea proiectat în diferite viziuni catastrofice) era la fel de emoțional, superficial și întemeiat pe o selecție tendențioasă a faptelor ca entuziasmul lor anterior. Era vorba doar despre două fețe ale aceleiași monede. Când cineva are pur și simplu nevoie de iluzii pentru viață, aceasta nu este o manifestare a puterii, ci a slăbiciunii, și în funcție de asta iau formă și rezultatele unei astfel de vieți.

Adevărata credință este ceva incomparabil mai profund și mai misterios decât o oarecare emoție optimistă (sau pesimistă) și cu siguranță nu depinde de modul în care ți se pare că arată realitatea. Prin urmare, numai o persoană cu credință în acest sens mai profund al cuvântului este capabilă să vadă lucrurile așa cum sunt cu adevărat (adică să fie deschisă realității, respectiv fenomenelor) și să nu le distorsioneze nici într-o direcție, nici în cealaltă, căci nu are niciun

motiv personal-emoțional pentru o astfel de distorsiune a realității. Ceea ce, desigur, nu se aplică unui om fără credință: acesta nu are niciun motiv să încerce să pătrundă în esența realității și să o înțeleagă, deoarece un astfel de efort poate mai mult decât orice altceva presupune credință și este de neconceput fără aceasta. Omul fără credință își vede pur și simplu de ale sale, de supraviețuirea sa pe cât posibil nedureroasă și confortabilă, iar în rest nu-i pasă de nimic, îi este totuna orice s-ar întâmpla. Iar dacă afirmă ceva despre realitate, atunci, firește, se va referi în primul rând la ceea ce corespunde într-un fel sau altul concepției sale despre viață. Cu siguranță nu este deschis, fără niciun fel de prejudecăți, tuturor dimensiunilor realității.

Dar ce anume este adevărata credință despre care vorbesc aici? Unde se poate ea găsi în om, în ce constă și către ce este orientată? Cui se adresează?

Desigur, nu dețin un răspuns complet la această întrebare, așa că voi încerca să menționez doar câteva lucruri mai mult sau mai puțin evidente: credința în acest sens poate și de obicei ia diferite forme, așadar, este „credința în ceva“, dar acest „ceva“ nu reprezintă elementul decisiv

în cadrul ei, deci nu este pentru ea doar un fetiș pe care o amenințare sau alta îl zguduie imediat, odată cu însăși credința, fiind necesară și schimbarea rapidă cu un alt fetiș. Decisivă aici este pur și simplu existența acestei credințe ca atare, drept ceva original, primordial și independent de orice altceva, ceva care, ca să spunem așa, își precede obiectul (dacă are vreun obiect anume). Cu alte cuvinte, credința dă viață obiectului, nu obiectul dă viață credinței. (Desigur, există întotdeauna un feedback, un efect invers, dar cred că acesta este întotdeauna secundar, este doar un reflex al acțiunii principale.) Prin asta diferă, așadar, printre altele, credința adevărată de entuziasmul optimistului: nu își extrage esența din nicio faptă sau presupunere specifică, de existența căreia ar fi complet dependentă și după pierderea căreia s-ar prăbuși imediat ca un balon care a crăpat. Aceasta nu este o vrajă provocată de drogul întruchipat de un obiect sugestiv, ci o „stare de spirit“ esențială, o „dimensiune existențială“ organică, o orientare înspre un anume țel pe care omul pur și simplu o are sau nu și care, dacă o are, îi ridică întreaga existență la un plan superior al ființei. În același timp, nu contează deloc cât de mult și în ce fel gândește omul despre propria-i credință și dacă

este conștient de ea. Tot ceea ce contează este în ce măsură, în ce mod și cât de profund sunt ancorate în abisurile relației sale cu lumea și ale tuturor acțiunilor sale datele inițiale ale existenței acestui sens și dorința omului de identificare cu el, sensul indivizilor, precum și „sensul în sine“ (ca sursă unică și supremă a sensului indivizilor), adică sensul înțeles ca ceea ce transcende toate limitele relative ale spațiului, timpului sau calculelor umane subjugate unui anumit scop (așadar, relativiste). (Pentru că numai ținând seama de eterna și absoluta „memorie a ființei“ se pot explica cele mai multe dintre lucrurile bune pe care le face omul.) Și, așa cum acest sens transcende lumea relativă a lucrurilor al căror sens este, și credința în el transcende toate unitățile de măsură ale intenționalității relative – de aceea și este atât de independentă de modul în care se termină lucrurile: chiar dacă este neclar, sensul ei conține totul în ceea ce o privește, inclusiv ceea ce nu se termină bine. În lipsa presupunerii existenței sensului și a dorinței de identificare cu el, ar fi de neconceput experiența lipsei de sens ca experiență a absenței sensului. (Acesta este și cazul așa-numitei arte absurde: mai mult decât orice altceva, ca un strigăt disperat împotriva pierderii sensului, ea conține

credință; dacă există vreo artă care se descurcă fără credință, aceea este arta pur comercială.) Credința, cu presupunerea sa profundă a existenței sensului are, la urma urmei, un antipod natural în experiența neantului. Ele sunt niște vase comunicante, iar viața umană este de fapt o luptă neîncetată a acestor două puteri pentru sufletul nostru. Dacă va fi victorioasă a doua dintre ele, atunci această tensiune dramatică dispare, omul cade pradă indiferenței, iar categoriile de credință și sens mai există atunci doar ca bază de conștientizare de către ceilalți a acestei căderi.

Deși credința poate lua forma unor diferite dispoziții, stări, iubiri sau multor altor trăsături și manifestări psihologice umane concrete, totuși, la fel ca responsabilitatea de care este strâns legată, prin neîncetata sa „încleștare“ de „sensul ca atare“, ea depășește semnificativ această sferă, orientând omul spre ceva ce se află dincolo de lucruri și în interiorul lor, către „orizontul lor absolut“. Așadar, acest orizont – în calitate de inițiator, purtător și donator de semnificații – nu este nici pe departe doar o mărime astronomic-metafizică rece și abstractă, ci, așa cum se dovedește, și sursa unei forțe foarte vii care înalță omul, omenirea și istoria

ei. S-ar putea spune astfel: dacă omul este un fel de reluare condensată a miracolului ființei în ansamblu, atunci toate manifestările vizibile ale dimensiunii sale miraculoase își au originea în ceea ce îl leagă în mod primordial și specific lui de miracolul ființei, și anume în credința sa în sensul acestui miracol. Ce-i drept, este o „credință-bianco“[87], dar tocmai tensiunea fără de sfârșit dintre experiența vie a sensului pe de o parte și imposibilitatea de a-l cunoaște, pe de altă parte, conferă adevărata tensiune interioară și tuturor faptelor prin care cineva se prezintă ca om. Cam atât (pentru azi) pe tema credinței.

*

În ultima scrisoare ți-am scris într-un anumit context că aici cercul a ceea ce respect s-a „restrâns“. Mai târziu mi-am dat seama că formularea ar putea fi confuză. Corect ar fi fost să scriu că acest cerc este doar mai clar definit, întrucât mi-am specificat, pentru mine însumi, criteriile după care mă ghidez în această chestiune. Și cu aceasta consider că am corectat lucrurile.

*

Și acum un lucru practic: cândva, în martie sau aprilie ’79, mi-au ridicat permisul de conducere

pentru o jumătate de an. Acest interval s-a împlinit de mult și am constatat că este necesar să le arăt clar că sunt în viață, că mă aflu în acest institut de reeducare prin muncă[88] pentru o perioadă de timp limitată și că, atunci când mă voi întoarce, îmi vreau înapoi permisul (probabil că mă vor pune să dau din nou examen din regulile de circulație). La urma urmei, dacă nu-ți ridici permisul mult timp și nici nu dai vreun semn de viață în acest sens, există pericolul ca acesta să îți fie anulat, iar atunci ar trebui să fac din nou la școala de șoferi! Nu știu dacă permisul meu este la centrul de specialitate din Praga sau din Trutnov, nici nu-mi mai amintesc detaliile, așa că poate ar fi cel mai bine dacă ai rezolva tu acest lucru în locul meu.

*

Îmi salut toți prietenii și le transmit sărutări tuturor prietenelor. Dar astăzi aș dori să subliniez că îi sărut în special pe aceia care sunt, la fel ca mine, temporar părăsiți pe cine știe unde.

Te sărut,
Vašek

Note:

[84] Titlu original: *Dopis 64*. (*N. red.*)

[85] Celebră vinărie din strada pragheză Mikulandská, unul dintre localurile preferate ale lui Havel. „Transformarea“ se referă la adaptarea localurilor, magazinelor și în general a tuturor întreprinderilor sau punctelor de interes public la așteptările politice ale Normalizării, constând în principal în eliminarea tuturor elementelor care ar fi putut aminti de liberalizarea relativă din anii ’60: rețete culinare, uniforme pentru chelneri, comportament al acestora, decoruri, mobilier, tablouri, culoare a zugrăvelii etc. (*N. trad.*)

[86] Povestire în versuri din anul 1883 a lui Svatopluk Čech (poet, scriitor și jurnalist ceh, unul dintre cele mai mari nume ale literaturii și jurnalismului ceh din secolul al XIX-lea) și operă din anul 1902 a compozitorului ceh Stanislav Suda. De menționat că prima ediție a povestirii a fost confiscată, fiind retipărită de-abia în 1892 în Statele Unite, întrucât descria un conflict dintre un fierar ceh și un om de afaceri german care încerca să intre în posesia atelierului acestuia. (*N. trad.*)

[87] Credință în alb, fără garanții. (*N. red.*)

[88] Denumire sarcastic-eufemistică a închisorilor destinate „dușmanilor de clasă“, „instituții“ în care se presupunea că, prin regimul epuizant și umilitor de muncă forțată, aceștia se vor „reeduca“, spre a deveni cetățeni de nădejde ai Cehoslovaciei Socialiste. (*N. trad.*)

Scrisori către Olga[89]

Nr. 65

24.01.1981

Dragă Olga,

Săptămâna aceasta am primit cea de-a douăzeci și opta scrisoare de la tine și pe a douăzeci și noua de la Ivan. După cum se vede, îmi puteți scrie mai des și asta mă face imediat mai fericit. Sper să vă păstrați cât mai mult timp obiceiul ăsta bun. Mă bucur că de Crăciun ți-am oferit un aparat de fotografiat bun și sunt foarte curios cu privire la fotografiile tale. Ai putea face o poză cu noul birou de scris, aș vrea să mă familiarizez cu el măcar în acest fel.
(În ceea ce privește fotografiile, poate că cel mai bine ar fi să faci ca data trecută: să aduci mai multe când vii în vizită, iar eu le voi alege pe cele pe care vreau să mi le trimiți și, în același timp, când vor sosi, i-aș cere domnului educator[90] să mi le dea, respectiv să mi le schimbe cu acelea pe care le am aici.) M-au

fascinat cuvintele tale despre credința în viață, cu atât mai mult cu cât, în același timp, ți-am scris și o reflecție asupra acestui subiect. Voi reveni la scrisoarea lui Ivan dacă îmi rămâne loc.

*

Am o veste foarte bună: domnul comandant mi-a dat niște manuale de limbi străine. Această scrisoare poate fi sau nu însoțită de o aprobare pentru un pachet suplimentar. Oricum ar fi, trimite-mi manualele cât mai curând (dar nu pune altceva în pachet). Am vrut și mi s-au aprobat în total patru cărți: 1) un manual de limba engleză; 2) un manual de limba germană; 3) un mic dicționar ceh-englez și englez-ceh; 4) un mic dicționar ceh-german și german-ceh. La manuale: alege-le cele mai bune care se pot găsi și pe care ți le vor recomanda experții (desigur, nu te limita doar la ceea ce avem acasă). În ceea ce privește limba engleză, ar trebui să fie un manual pentru avansați, dar care să cuprindă întreaga gramatică engleză (inclusiv elementele de bază) și o mulțime de fraze, expresii și material conversațional în general; să nu fie prea specializat sau legat tematic doar de un anumit domeniu (cum ar fi un manual de engleză de afaceri sau altele asemenea), dar în același timp

să fie foarte cuprinzător (ca să pot lucra din el până când îmi ispășesc pedeapsa.) În ceea ce privește limba germană, se aplică aceleași criterii. Deși sunt mai puțin avansat în limba germană decât în limba engleză, nu sunt nici complet începător. Așadar, cel mai bun ar fi tot un manual care conține toate elementele de bază (și, prin urmare, nu presupune cunoștințe anterioare), dar care să ajungă suficient de departe, la un nivel mai înalt de competență (adică vorbire fluentă și capacitatea de a citi texte nespecializate profesional), așadar, nimic pentru copii (*der*, *die*, *das* și poza domnului zis „der Vater“, cum aveam prin școala primară de pe vremea Protectoratului). Dicționarele pot fi din acelea de buzunar dacă nu încap două ceva mai mari, dar care să fie tot în ambele sensuri. Așadar, sper că vei găsi niște dicționare de calitate, fie de la vreun magazin, fie de pe la prieteni. Calitatea acestor manuale contează foarte mult pentru mine, deoarece de ea depinde într-o mare măsură cât anume mă voi dedica studiului și dacă voi reuși să realizez – măcar din acest punct de vedere – planurile ample cu care am venit aici de când am început să-mi ispășesc sentința.

*

Apropo de lucruri practice: se apropie încet termenul unei alte vizite (mă aștept să fie cândva pe la începutul lunii martie), așadar, cred că este momentul să-mi exprim dorințele în legătură cu el. Practic ar trebui să aibă aceeași compoziție ca pachetele anterioare, poate doar cu mici variații. Aceasta înseamnă: 1) un kilogram de ceai Earl Grey; 2) trei sute de țigări, de data aceasta nu trebuie neapărat să fie Stuyvesants, pot fi și diverse alte mărci străine (de preferat mai tari, dar numai cu filtru); 3) o pastă de dinți mare (sau două mici); 4) un set de lame de ras pentru aparatul meu; 5) mai multe vitamine decât de obicei; 6) bomboane de ciocolată; 7) câteva ace; 8) dacă nu se va completa limita de greutate, poate niște sucuri concentrate sub formă de praf. Asta e tot, mulțumesc anticipat.

*

Cu privire la sănătatea mea: 1) de la îmbolnăvirea de dinainte de Crăciun, plămânii nu mi-au mai făcut probleme (încă); 2) aproximativ optzeci la sută din durerea articulară a fost eliminată prin infiltrații și alte medicamente; 3) mi-a căzut un drug de fier pe picior; nu am nimic spart sau sfărâmat, doar că s-a cam învinețit locul, și mă cam doare (ceea ce

este normal pentru aceste leziuni și probabil va dura mult) și mă face să șchioapăt caraghios. Sunt scutit de anumite eforturi mai grele, dar merg la muncă. Am comprese și niște unguent puse pe rană. În rest, sunt sănătos și mă simt bine.

*

Și acum cu privire la scrisoarea lui Ivan: așa cum v-am atenționat recent, considerațiile din scrisorile mele nu trebuie luate literalmente. Dacă nu ar suna prea lipsit de modestie, aș spune că, din punctul de vedere al genului, scrisorile mele aparțin mai mult tărâmului artei sau poeziei decât celui al filosofiei și cu siguranță nu pot fi abordate ca o nouă teorie fizică. Totuși, Ivan este un vechi logician, prin urmare nu se poate abține să nu-și pună întrebări, așa că nu-mi rămâne decât să răspund la ele, deși, sincer să fiu, mi-e destul de incomod să fac acest lucru, având în vedere natura considerațiilor mele.

Astfel: în ceea ce privește evoluția umană în materie de opinie și abaterea „versiunii actualizate“ de la „starea reală“: și asta are de a face cu identitatea umană. În primul rând, pe ea o actualizăm în permanență la celălalt și nu este nici pe departe doar o colecție de opinii, ci

ceva infinit mai complex, mai misterios și mai esențial, un fel de conștiință a lumii și conștiință de sine, modul de a observa și de a gândi, așa-numita mentalitate etc.; ceva ce, printre altele, iese în evidență prin posibilitatea de a cultiva (oarecum) aceste (sau alte) opinii sau de a se orienta către ele, ceea ce nu poate fi redus însă la aceste (sau altfel de) opinii. Dacă afirmăm că „cunoaștem“ pe cineva, ne referim tocmai la acest „eu“ al său, la identitatea acelei persoane. Opiniile sale concrete (dacă nu le cunoaștem) le deducem de-abia pe baza acestei identități a sa, drept produs/consecință presupusă a acesteia. Riscul ca acestea să fie sau să poată fi diferite de ceea ce credem noi este, la urma urmei, prezent în esența acestei actualizări și este abia aceea care îi conferă adevărata încărcătură dramatică (presupuneri, incertitudine etc.). Cu toate acestea, factorul decisiv nu constă în faptul că cineva aflat departe de noi își schimbă sau nu punctele de vedere într-un fel sau altul. Factorul decisiv constă în păstrarea identității (și dezvoltarea sa oarecum în propria-i „albie“) sau pierderea sa, adică dacă opiniile sale în schimbare trădează continuitatea personalității sau dacă, dimpotrivă, sunt rezultatul discontinuității și al dezintegrării acesteia. Este, desigur, întotdeauna

posibil ca un prieten aflat la închisoare să poată, de exemplu – în amintirea și imaginația noastră – trăi de mult timp drept altcineva decât cine este el de fapt. Dacă însă așa și este cu adevărat, aceasta nu mai e doar o chestiune de opinii. Opiniile se pot schimba foarte mult, omul rămânând el însuși, sau se pot schimba doar un pic, omul transformându-se în altcineva. În general, o anumită tensiune între modul în care celălalt „trăiește în noi“ și ceea ce este el cu adevărat există întotdeauna într-o anumită măsură, indiferent dacă suntem sau nu în contact cu el (putem vedea pe cineva în fiecare zi, fără a-l cunoaște de fapt, cum se spune).

Toate acestea doar din motive de claritate și ordine. Esența întrebărilor lui Ivan, dacă le înțeleg bine, consta, totuși, în altceva: el era preocupat de genul „nemuririi“ noastre din „memoria ființei“, și anume în ce „versiune ne aflăm“ de fapt acolo. Cred că face parte din esența materiei (și anume, din absolutul acestui tip de „existență“) faptul că suntem prezenți acolo total și complet, adică drept ceea ce suntem și ceea ce am fost vreodată în propriii ochi; drept ceea ce suntem și ceea ce am fost vreodată pentru altcineva (inclusiv pentru cei

aflați cel mai departe de noi, care au auzit cândva despre noi doar ceva denaturat, ceva ce au și uitat imediat); și apoi, drept ceea ce suntem și ceea ce am fost vreodată „cu adevărat“. (Dar ce înseamnă „cu adevărat“? Probabil tot ceea ce tocmai am menționat și ceva în plus, un fel de semnificație sau sens ale tuturor acestor lucruri, adică exact ceea ce suntem pe fundalul „orizontului absolut“.) În schimb, însă, în „memoria ființei“, totul este, cum s-ar zice, exact ceea ce este. Asta înseamnă că omul este acolo ca om și personajul de roman ca personaj de roman (cu tot ceea ce face parte din el, așadar, inclusiv modul în care oamenii îl receptează).

Per ansamblu: în „memoria ființei“ sunt ca acela care sunt astăzi, precum și ca acela care sunt pentru alții, adică atât pentru cei cu care sunt, cât și pentru cei de care m-am rupt (este greu de spus cine dintre ei mă cunoaște mai bine), dar nu numai atât. Sunt acolo și ca tensiune între toate „versiunile“ mele, pentru că și acea tensiune (și poate mai ales ea) sunt eu. Dar nu numai atât: sunt acolo până la urmă și ca ceea ce include toate aceste versiuni și în același timp le depășește cu mult, și anume ca ceea ce sunt

„cu adevărat“ (lucru de care, desigur, nu am habar, pentru că nu sunt Dumnezeu). Aceasta se află însă în mod sigur numai „acolo“.

*

Și acum, ca să acopăr toată foaia, o mențiune cu privire la considerațiile mele: poate că tu sau Ivan vă veți întreba unde anume există, după părerea mea, lucruri precum „orizontul absolut“, „amintirea ființei“ etc., respectiv dacă este vorba despre o parte imaterială a așa-numitei realități obiective, independente, de conștiința noastră sau a mea, sau dacă este vorba doar despre creații ale gândirii umane sau doar despre creații ale gândirii mele personale. Cred că tot acest stil interogativ a fost depășit de filosofia modernă (în principal de fenomenologie). Pe mine, cel puțin, astfel de întrebări nu mă deranjează, ba chiar mi se par oarecum scolastic artificiale, de prisos, nelalocul lor, improbabile, și având cel mult însemnătatea unor jucării, întrucât, în esență, nu li se poate răspunde (mai precis, nu li se poate răspunde deloc și sunt practic, în ceea ce privește răspunsurile, dependente doar de convingere ca formă concretă a credinței – de exemplu, Dumnezeu este o realitate pentru creștini și o creație a minții pentru marxiști). Categorii

precum „orizontul absolut“ nu sunt pentru mine nimic mai mult și nimic mai puțin decât doar obiectul și rezultatul „experienței mele cu această lume“ și mai mult nu vă pot spune despre asta: dacă și cât de tehnic există în afara mea sau în afara noastră, bineînțeles că nu știu și nici nu voi afla vreodată, astfel încât nu văd niciun motiv să mă mai chinui cu aceste lucruri.

*

Salutați-i pe toți cei dragi – astăzi un salut special pentru Zdeněk[91]. Cred că numele său ar apărea în fiecare scrisoare care s-ar ocupa de subiectul identității umane: este unul dintre pilonii discreți pe care se sprijină totul; dacă nu ar exista în jurul nostru oameni atât de constanți, fideli și cinstiți, mi s-ar părea mai degrabă inutil să mă mai căznesc să fac ceva pe lumea asta.

Te sărut,
Vašek

Note:

[89] Titlu original: *Dopis 65*. (*N. red.*)

[90] O altă denumire eufemistică demnă de sarcasmul și cruzimea comuniștilor: gardianul de închisoare de o neobișnuită cruzime era numit „domnul educator“, întrucât închisoarea însăși era numită „institut de reeducare prin muncă“. (*N. trad.*)

[91] Regizorul de teatru și poetul Jan Antonín Pitínský, pe numele adevărat Zdeněk Petrželka, prieten și apropiat al lui Havel, el însuși disident și luptător anticomunist. (*N. trad.*)

Politică și conștiință[92]

(1)

Când eram copil, am trăit o vreme la țară și îmi amintesc cu precizie o întâmplare de atunci: mergeam la școală pe un drum de pământ către un sat din apropiere și am văzut la orizont un coș mare al unei fabrici construite în grabă, cel mai probabil pentru a sprijini efortul de război. Fumul gros, de culoare maro-închis, emana din horn, împrăștiindu-se pe cerul albastru. De câte ori am văzut chestia asta, am avut întotdeauna senzația intensă că ea conține ceva profund inadecvat, un mod prin care oamenii murdăreau cerul. Nu știu dacă ecologia exista deja la acel moment ca disciplină științifică, dar, dacă exista, cu siguranță nu știam nimic despre ea. Cu toate acestea, m-am simțit brusc atins și jignit de acea „murdărire a cerului". Mi se părea că omul avea o vină profundă aici, că el distrugea ceva important, încălca arbitrar ordinea naturală a lucrurilor și că în mod

necesar avea să suporte o anumită formă de răzbunare pentru această faptă. Totuși, opoziția mea față de această chestiune era în principal estetică. Evident, nu aveam idee la acea vreme despre emisiile nocive care într-o zi ar fi putut să ucidă pădurile, să extermine animalele sălbatice și să pună în pericol sănătatea umană.

Dacă un om din Evul Mediu ar fi văzut dintr-odată așa ceva la orizont, să zicem în timp ce vâna, probabil că ar considerat că este vorba despre o lucrare a Diavolului, ar fi căzut în genunchi și s-ar fi rugat pentru mântuirea lui și a aproapelui său.

Ce anume este comun lumii omului medieval si lumii băiețelului? Cred că este vorba despre un lucru foarte important: ambii sunt mai puternic ancorați decât majoritatea oamenilor moderni în ceea ce filosofii numesc „lumea naturală“ sau „lumea vieții“. Nu s-au înstrăinat încă de lumea experienței lor reale și personale, o lume care își are diminețile și serile ei, „partea sa de jos“ (pământul) și „de sus“ (cerul), în care soarele răsare în fiecare zi de la est, călătorește pe bolta cerească și apune la vest și în care noțiunile de acasă și „altundeva“, bine și rău, frumos și urât, aproape și departe, îndatorire și drept înseamnă încă ceva foarte viu și sigur, o lume care

cunoaște linia dintre ceea ce știm precis, lucrurile de care ne este permis să ne ocupăm și ceea ce se află dincolo de orizontul ei, lucruri în fața cărora ar trebui să ne înclinăm cu umilință, pentru că au o natură misterioasă. Această lume naturală este lumea înregistrată în mod neintermediat de „eul“ nostru și confirmată personal tot de către acest „eu“. Este lumea încă neindiferentă a experienței noastre directe, cu care suntem într-un mod cu totul personal conectați prin dragostea, ura, respectul, disprețul, tradiția și interesele noastre, prin simțul încă nereflectat în nimic al creației culturale. Este terenul bucuriei și al durerii noastre irepetabile, netransferabile și inalienabile, o lume în care, prin care și pentru care suntem oarecum responsabili. Este lumea responsabilității noastre personale. Noțiuni precum dreptatea, onoarea, trădarea, prietenia, infidelitatea, vitejia sau compasiunea au un conținut foarte specific în această lume, asociat cu anumite persoane și foarte important pentru o anumită viață concretă; pe scurt, are încă o anumită greutate. Structura de bază a acestei lumi este reprezentată de valorile care par a fi aici dintotdeauna și pentru totdeauna, cu mult înainte de a vorbi noi despre ele, înainte de a le examina și de a le face subiectul discuției

noastre. În același timp, coerența internă îi conferă acestei lumi un fel de dată inițială formulată „pre-speculativ“, anume presupunerea că această lume funcționează și este posibilă doar pentru că există ceva dincolo de orizontul său, că este ceva în spatele sau deasupra ei, ceva ce, deși se smulge puterii noastre de înțelegere și capacității noastre de manevrare, oferă totuși acestei lumi o bază solidă, ordine și pace și este sursa ascunsă a tuturor regulilor, obiceiurilor, ordinelor, interdicțiilor și normelor obligatorii din ea. Prin urmare, lumea naturală, prin însăși natura sa, ascunde o presupoziție a absolutului care o definește și o delimitează, îi dă suflet și o coordonează, fără de care această lume ar fi de neconceput, absurdă și inutilă și pe care nu ne rămâne decât să îl respectăm în liniște. Orice încercare de a disprețui, de a cuceri sau chiar de a înlocui cu altceva această formă a absolutului este înțeleasă în dimensiunile acestei lumi ca o manifestare a trufiei, pentru care omul trebuie întotdeauna să plătească un preț enorm, așa cum au plătit Don Juan și Faust.

Pentru mine, coșul care murdărește cerul nu este doar o regretabilă scăpare a tehnicii care a uitat să includă „factorul ecologic“ în socotelile

sale și care poate corecta cu ușurință această greșeală cu un filtru adecvat, care purifică fumul de substanțele nocive. Pentru mine însă, asta înseamnă mult mai mult decât atât: anume un simbol al unei epoci care urmărește să depășească limitele și normele lumii naturale și să o transforme într-un domeniu privat al omului, o chestiune de opinie subiectivă, sentimente, iluzii, prejudecăți și capricii private ale unui „simplu“ individ. O epocă negând semnificația fermă, obligatorie a experienței personale, inclusiv experiența misterului și a absolutului, iar în locul absolutului trăit personal ca măsură a lumii, plasează un absolut nou, creat de oameni, privat de dimensiunea misterului și cu totul eliberat de „capriciile“ subiectivității, prin urmare, impersonal și inuman, anume un absolut al așa-zisei obiectivități, al cunoașterii raționale obiective, al programului științific al lumii.

Știința modernă, construind imaginea generală și general valabilă a lumii, penetrează astfel limitele lumii naturale, pe care o înțelege doar ca pe o închisoare de prejudecăți, din care este necesar să ne croim drum către lumina adevărului verificat obiectiv și care este pentru ea doar o nefericită moștenire a strămoșilor

noștri înapoiați și o fantezie a imaturității lor copilărești. În schimb, prin acest gest, ea tulbură ca pe o simplă ficțiune chiar fundamentul cel mai profund al acestei lumi naturale: îl ucide pe Dumnezeu și se așază pe tronul său eliberat, astfel încât să poată fi ea acum aceea care ține în mâini ordinea existenței și singurul său ordonator legitim; pentru a fi ea de-acum încolo singurul proprietar de drept al tuturor adevărurilor relevante, pentru că numai ea se înalță mai presus de toate adevărurile subiective ale oamenilor individuali și le înlocuiește cu un adevăr mai bun: adevărul suprasubiectiv și suprapersonal, cu adevărat obiectiv si universal.

Raționalismul modern, precum și știința modernă, deși sunt creații ale oamenilor și s-au dezvoltat, ca tot ceea ce este omenesc, în spațiul lumii naturale, părăsesc, programează, neagă, degradează și defăimează această lume naturală și în același timp o colonizează: pe omul modern, peste a cărui lume naturală domnesc, firesc, știința și tehnologia, fumul care iese pe coș îl deranjează numai dacă duhoarea pătrunde în apartamentul său, dar cu siguranță nu este ofensat de acest fenomen la nivel metafizic. Știe că fabrica respectivă produce lucruri necesare.

Ca om al erei tehnice, el se gândește la un eventual remediu numai în limitele dimensiunii tehnologice, anume filtrul cu care ar trebui echipat coșul de fum.

Ca să mă fac bine înțeles: nu propun umanității abolirea coșurilor de fum, nici interzicerea științei, nici o întoarcere generală la Evul Mediu. (La urma urmei, nu este o coincidență faptul că unele dintre cele mai profunde descoperiri ale științei contemporane problematizează în mod surprinzător tocmai mitul obiectivității și se întorc pe un traseu ocolitor la subiectul uman și la lumea acestuia.) Cuget doar în limita celor mai generale și în mod sigur foarte schematice contururi posibile cu privire la ceea ce generează structura spirituală a civilizației moderne și unde, în ce anume este necesar să căutăm cele mai profunde cauze ale crizei sale. Și chiar dacă, meditând asupra acestui subiect, mă interesează mai mult aspectele politice decât cele ecologice ale acestei crize, aș putea să ilustrez lucrurile pe care le am în vedere cu ajutorul unui alt exemplu ecologic: timp de secole întregi, celula de bază a agriculturii europene a fost gospodăria. La noi se numea „grund“, ceea ce nu este lipsit de interes din punct de vedere

etimologic. Cuvântul, preluat din germană, înseamnă de fapt „bază“, iar în cehă are un colorit semantic deosebit: ca sinonim colocvial al cuvântului ceh *bază* (și în același timp *fermă*), termenul subliniază „fundamentalitatea bazei“, onestitatea și credibilitatea sa indubitabilă și tradițională, conferită ei într-o eră a pre-speculativului. Într-adevăr, gospodăriile rurale au fost sursa a nenumărate contradicții sociale diverse, din ce în ce mai profunde, dar cărora nu li se poate nega un anumit aspect: că au inclus întotdeauna o tradiție adecvată, armonioasă și veche de secole, trăită/încercată/„testată“ personal (de generații întregi de fermieri), o ancorare garantată personal (pe baza rezultatelor activității lor de gospodari) în natura locului în care se ridica gospodăria și un fel de proporționalitate optimă reciprocă, atât în materie de dimensiuni, cât și de specificitate, a tot ceea ce făcea parte din ea (teren arabil, pajiști, turme, animale de casă, ape, drumuri etc.). Toate acestea formau – și niciun fermier nu s-a ocupat în mod științific de chestia asta timp de secole întregi – un sistem economic și ecologic care funcționa destul de satisfăcător, în care totul era conectat prin mii de fire ale contextelor reciproce și ale legăturilor semnificative, asigurându-i stabilitatea în

ansamblu și stabilitatea rezultatelor muncii gospodarului. (Printre altele, grundul tradițional era – spre deosebire de „producția agricolă pe scară largă“ de astăzi – autosuficient pe plan energetic.) Dacă vechea agricultură a suferit unele dezastre generale, nu a fost din vina ei, ci din cauza vremii nefavorabile, îmbolnăvirii animalelor, războaielor și altor catastrofe pe care gospodarul nu le putea influența. Cu siguranță, prin aplicarea științei agricole și sociale moderne, mii de lucruri pot funcționa mai bine în agricultură: productivitatea sa poate fi crescută, efortul uman poate fi redus, cele mai grave contradicții sociale pot fi eliminate. Aceasta în ipoteza că modernizarea va fi caracterizată de un anume respect și modestie în fața misterioasei ordini a naturii și a acelui simț al echilibrului rezultat de aici, proprii lumii naturale a experienței și responsabilității personale omenești și că nu va fi vorba doar despre o incursiune de o arogantă megalomanie a științei impersonal de obiective, întruchipate de un agronom pe cale de a-și termina studiile sau de un birocrat în slujba „viziunii științifice asupra lumii“. Ei bine: tocmai de această a doua experiență a avut parte țara noastră: i-au zis „colectivizare“. A fost o tornadă care a măturat satul cehoslovac acum

treizeci de ani, cu scopul de a nu mai lăsa acolo nimic așa cum fusese înainte. Drept urmare, pe de o parte, zeci de mii de vieți distruse de criminali, victime pe altarul unei utopii științifice despre un mâine mai luminos; pe de altă parte, diminuarea efectivă a disparităților sociale și a efortului fizic din mediul rural, și creșterea cantitativă autentică a producției agricole. Dar nu din acest motiv vorbesc acum despre asta, ci din altul: la treizeci de ani de la această furtună, care a măturat de pe suprafața pământului până și instituția gospodăriei tradiționale, știința află cu uimire ceea ce știa de la bun început până și un gospodar pe jumătate analfabet: că orice încercare de a anula în mod atât de radical, o dată pentru totdeauna și fără drept de apel acea graniță a lumii naturale respectată cu umilință, cu tradiția sa de atentă observare și înregistrare personală a tot și a toate, de a lua natura în mâinile omului, ca să spunem așa, și de a-i lua tainele în râs, de a-L desființa pe Dumnezeu și de a te juca de-a Dumnezeu, că orice astfel de încercare se va răzbuna pe om. Ceea ce s-a și întâmplat: din cauza distrugerii hotarelor dintre ogoare și a smulgerii din pământ a micilor tufișuri, au dispărut păsările sălbatice, adică apărătorii naturali ai culturilor împotriva dăunătorilor,

lucrători care nici nu cereau salariu pentru munca lor. Unirea terenurilor individuale în uriașe câmpuri de cultură a făcut ca în fiecare an milioane de metri cubi de humus din straturi cărora le-a luat secole întregi pentru a se forma să fie iremediabil șterse de ape. Fertilizarea artificială și eradicarea chimică a dăunătorilor determină otrăvirea catastrofală a tuturor produselor vegetale, a solului și a apei; utilajele grele comprimă în mod sistematic solul, făcându-l impermeabil și, prin urmare, steril; vacile crescute în hale gigantice suferă de nevroze și își pierd laptele; agricultura solicită un efort din ce în ce mai mare din partea industriei (fabricarea de mașini, de îngrășăminte artificiale, creșterea costurilor de transport în situația de specializare locală în creștere) etc. Pe scurt și negru pe alb: prognozele sunt înspăimântătoare și nimeni nu știe ce alte surprize ne vor pregăti anii și deceniile următoare.

Este paradoxal: un om din era științei și tehnologiei are impresia că va îmbunătăți viața, deoarece este capabil să înțeleagă și să utilizeze complexitatea naturii și legile generale ale funcționării ei și tocmai de această complexitate și de aceste legi este luat în cele din urmă prin

surprindere în mod tragic. El a crezut că va explica și controla natura și urmarea este că a distrus-o, iar ea l-a dezmoștenit. Pe de altă parte, la ce altceva se așteaptă „omul din afara naturii“? La urma urmei, tocmai știința de ultimă generație constată că organismul uman este de fapt doar o intersecție extrem de frecventată de miliarde de microorganisme organice, contacte și influențe reciproce inimaginabil de complicate ale acestora, formând laolaltă incredibilul mega-organism numit „biosfera“ care ne înconjoară planeta.

De vină nu este știința ca atare, ci aroganța omului din era științifică. Omul pur și simplu nu este Dumnezeu și răzbunarea jocului de-a Dumnezeu este plină de cruzime. El și-a desființat orizontul absolut al relaționării, și-a respins experiența personală „pre-obiectivă“ a lumii și și-a exilat conștiența personală și conștiința undeva în baia apartamentului ca pe un element de simplă intimitate care nu interesează pe nimeni; s-a debarasat de responsabilitate ca de un „preludiu al subiectivității“ și în locul tuturor acestora a instalat o iluzie – așa cum se dovedește astăzi –, cea mai periculoasă dintre toate cele de până acum: ficțiunea, iluzia obiectivității eliberate de

umanitatea concretă, un construct al înțelegerii raționale a universului, o schemă abstractă a unei pretinse „necesități istorice“ și, culmea culmilor, o viziune a unei „bunăstări generalizate“ calculabile prin mijloace pur științifice și tehnic realizabile, pe care este suficient să o concepem în institute de cercetare și să o concretizăm în uzinele industriale și uzinele birocratice. Faptul că în fiecare an milioane de oameni cad victime ale acestei iluzii în lagărele de concentrare înființate pe criterii științifice nu-l deranjează pe „omul modern“ (cu excepția situației când ajunge el însuși acolo, iar acest mediu îl aruncă în mod drastic înapoi în lumea sa naturală): doar fenomenul compasiunii personale face parte din acea lume anulată a prejudecăților personale, care a trebuit să cedeze locul științei, obiectivității, necesității istorice, tehnicii, sistemului și aparatului, iar acestea nu-și fac griji cu așa ceva pentru că pur și simplu nu sunt personale, umane. Sunt abstracte și anonime, întotdeauna legate de o anumită finalitate și, prin urmare, *a priori* nevinovate.

Și viitorul? Cui să-i mai pese de el, pe cine să mai intereseze și cine să-și mai facă personal griji pentru el, dacă și percepția lucrurilor *sub*

specie aeternitatis[93] a fost alungată în acea baie a lucrurilor intime, adică direct în tărâmul basmelor! Dacă omul de știință de astăzi se gândește la ceea ce se va întâmpla peste două sute de ani, atunci o face doar ca un observator personal dezinteresat, căruia nu îi pasă cu adevărat dacă cercetează metabolismul ploșnițelor, semnalele radio, ale pulsărilor sau rezervele de gaze naturale ale planetei. Și politicianul modern? Nu are deloc motive personale pentru a se ocupa de așa ceva, mai ales dacă asta i-ar pune în pericol șansele la alegeri – asta dacă lucrează într-o țară în care există alegeri!

(2)

Filosoful ceh Václav Bělohradský[94] a dezvoltat în mod sugestiv ideea că spiritul raționalist al științei moderne, bazată pe rațiunea abstractă și pe asumarea obiectivității impersonale ca dată inițială, are nu numai un tată natural, pe Galileo, ci și un tată în domeniul politicii, pe Machiavelli, care a formulat pentru prima dată (deși cu o tușă de ironie răuvoitoare) teoria politicii ca tehnologie rațională a puterii. Se poate spune că dincolo de toate complicatele peripeții istorice originea cea mai îndepărtată a statului și a puterii politice moderne poate fi

căutată aici, prin întoarcerea la momentul în care rațiunea umană începe să se „elibereze“ de om, de experiența sa personală, de conștiința personală și responsabilitatea personală și, prin urmare, și de acele unice lucruri la care se raportează, în dimensiunile lumii naturale, fiecare gen de responsabilitate, și anume din orizontul său absolut. Și, așa cum omul de știință modern l-a pus în paranteză pe omul concret ca subiect al experienței lumii, îl pun tot mai mult și în mod tot mai evident în paranteză și statul, și politica modernă.

Acest proces de anonimizare și depersonalizare a puterii și reducere a acestuia la o simplă tehnică de control și manipulare are, firește, mii de forme, variante și manifestări. O dată este ascuns și discret, a doua oară, absolut evident, insidios și, nu în ultimul rând, strecurându-se pe căi subtile și întortocheate, brutal de direct. În esență, este totuși vorba despre o mișcare unică și universală. Este o dimensiune esențială a întregii civilizații moderne, crește direct din structura sa spirituală, este încastrată în ea prin împletitura complicată a mii de rădăcini și, propriu-zis, inseparabilă de natura sa tehnică, de spiritul de turmă și de orientarea spre consumator care îi sunt proprii.

Conducătorii și liderii, ca personalități identice cu ei înșiși, cu chipuri umane concrete, mereu și oarecum personal răspunzători de faptele lor bune și rele – instalate fie de o tradiție dinastică, fie de voința poporului, fie de o bătălie sau intrigă victorioasă –, sunt înlocuiți în timpurile moderne de un manager, un *apparatchik*, un profesionist al controlului, al manipulării și al expresiei, punct de intersecție depersonalizat al relațiilor funcționale și de putere, parte integrantă a mecanismului de stat, prizonier al rolului său prestabilit, instrument „inocent“ al puterii anonime „inocente“, legitimate de știință, cibernetică, ideologie, lege, abstractizare și obiectivitate, adică de orice altceva în afara responsabilității personale față de oameni ca persoane și ca „aproape“ al nostru. Politicianul modern este „transparent“: în spatele măștii sale de profesionist erudit și al limbajului său artificial, nu se poate întrezări omul în stare să se identifice cu propriile iubiri, pasiuni, plăceri, preferințe, opinii personale, uri, cruzimi sau cu propriul curaj în ordinea lumii naturale. Și în cazul său, toate acestea își au locul în baia exilurilor private; dacă reușim totuși să întrezărim ceva în spatele acelei măști, este în cel mai bun caz un tehnician al puterii mai mult sau mai puțin capabil. Sistemul, ideologia

și aparatul i-au expropriat omului – condus sau conducător – conștiința, rațiunea și modul natural de a vorbi și, prin asta, umanitatea concretă. Stările sunt asemănătoare mașinilor; oamenii se transformă în fișiere statistice de alegători, producători, consumatori, pacienți, turiști sau soldați; binele și răul, în calitate de categorii din lumea naturală și, prin urmare, rămășițe ale trecutului, își pierd sensul real în politică; singura metodă a acesteia devine scop și singura măsură este succesul verificabil în mod obiectiv și, ca să spunem așa, matematizabil, cuantificabil. Puterea este *a priori* inocentă, deoarece nu se dezvoltă dintr-o lume în care cuvintele „vinovăție“ și „nevinovăție“ să mai aibă vreun conținut.

Puterea impersonală își atinge expresia până acum cea mai desăvârșită în sistemele totalitare. Și, deși depersonalizarea puterii și colonizarea de către ea a conștiinței și vorbirii umane – așa cum subliniază Bělohradský – urmează adesea cu succes tradiția non-europeană a înțelegerii „cosmologice“ a imperiului (identificându-l pe acesta ca singurul centru veritabil al lumii cu lumea întreagă și considerând omul proprietatea implicită a imperiului), nu înseamnă că puterea impersonală modernă, așa

cum o demonstrează și argumentează, cu tensiunea de rigoare, aceste sisteme, ar fi vreo aventură non-europeană. Dimpotrivă, tocmai Europa și Occidentul european au dat și adesea au impus de-a dreptul lumii toate lucrurile pe care se bazează astăzi această putere: de la știința modernă, raționalism, scientism, Revoluția industrială și revoluția în general ca fanatism al abstractizării, trecând prin internarea în baie a lumii naturale și până la cultul consumului, bomba atomică și marxism. Și tot Europa – democratica Europă Occidentală – se confruntă astăzi neputincioasă cu consecințele acestui export cu două tăișuri. Acest lucru este dovedit, de exemplu, de dilema sa actuală: dacă ar trebui să se opună expansiunii retroactive a consecințelor propriei expansiuni sau dacă să se retragă din fața ei. Mai precis, dacă ar trebui să înfrunte rachetele prin care, exportându-și potențialul spiritual și tehnologic, a ajuns să țintească singură asupră-și, cu ajutorul unei instalații de rachete asemănătoare sau încă și mai bine, demonstrându-și astfel, ce-i drept, hotărârea nestrămutată de a-și apăra valorile care i-au mai rămas, dar în același timp acceptând participarea la un joc impus și cu totul imoral sau dacă să se retragă și să spere că

responsabilitatea astfel dovedită pentru soarta planetei va molipsi și restul lumii cu puterea sa magică.

Cred că, în ceea ce privește relația Europei de Vest cu sistemele totalitare, dintre toate greșelile pe care le poate face, cea mai mare ar fi probabil tocmai cea mai probabilă și cea mai riscantă: și anume că nu va înțelege sistemele totalitare drept ceea ce sunt în ultimă instanță, adică o oglindă convexă a întregii civilizații moderne, și nici apelul dur – și poate ultimul – la adresa acesteia pentru o revizuire generală a înțelegerii de sine. Din acest punct de vedere, nu mai este atât de important în ce formă Europa Occidentală ar face această greșeală: fie că, în spiritul propriei tradiții raționaliste, ar accepta sistemele totalitare ca pe un fel de încercare locală specifică de a asigura „binele comun“, încercare căreia numai răuvoitorii îi atribuie o natură expansivă, fie că, în spiritul aceleiași tradiții raționaliste (de data aceasta în forma unei accepții machiavelice a politicii ca tehnologie a jocului de putere), le-ar înțelege doar ca pe o amenințare externă la adresa sa venită din partea unor vecini în expansiune, care pot fi ținuți la o distanță corespunzătoare numai printr-o demonstrație adecvată de forță,

fără a fi necesar să se ocupe de ei mai în detaliu. Prima dintre aceste variante este aceea a omului care se împacă cu ideea fumului ieșit pe coș, întrucât știe că, deși fumul arată și miroase urât, servește la urma urmei unei cauze bune: producția de bunuri de trebuință generală. A doua variantă este a celor care au impresia că este vorba pur și simplu despre un defect tehnic, care poate fi, așadar, remediat cu mijloace tehnice: adică printr-un filtru sau un agent de purificare a emanației.

Din păcate, după părerea mea, realitatea este mai gravă: așa cum coșul de fum care „murdărește cerul“ nu este doar o deficiență tehnică corectabilă tehnic sau cu ajutorul taxelor care trebuie plătite pentru un mâine mai bun în numele consumului, ci un simbol al unei civilizații care abdică de la absolut, ignoră lumea naturală și disprețuiește imperativele acesteia, tot astfel și sistemele totalitare reprezintă un avertisment mult mai serios decât ar putea accepta raționalismul occidental. Într-adevăr, ele sunt mai presus de toate o oglindă convexă a consecințelor sale firești, o imagine exagerată grotesc a direcției ascunse către care, fără să știe, se îndreaptă el însuși, un vlăstar dus la extrem al propriei sale evoluții și un produs

cu valoare de avertisment al expansiunii sale, o informație cu o mulțime de învățăminte privind propria lui criză. Așadar, nu este vorba doar despre niște vecini periculoși, cu atât mai puțin despre o avangardă a progresului mondial. Din păcate, este vorba despre avangarda crizei globale a acestei civilizații (inițial europene, apoi euro-americane și apoi planetare), despre unul dintre posibilele studii futurologice ale lumii occidentale. Nu în sensul că într-o zi o vor ataca și o vor cuceri, ci într-un sens mai profund: că demonstrează, mimează cât de departe poate merge ceea ce Bělohradský numește „escatologia impersonalității".

Este guvernul total al unei puteri impersonale, anonim birocratice, tumefiate, nu lipsită încă de conștiință, dar care operează deja în afara oricărei conștiințe; o putere bazată pe omniprezența ficțiunii ideologice care motivează orice, fără ca asta să însemne că va atinge vreodată adevărul; puterea ca univers al controlului, represiunii și fricii; puterea care naționalizează și, prin aceasta, dezumanizează gândirea, morala și viața privată; puterea care a încetat de mult să mai fie apanajul unui grup de conducători arbitrari, dar care cuprinde și absoarbe pe toată lumea, astfel încât, în cele din

urmă, toți să participe cumva la ea, fie și numai prin tăcere; o putere pe care de fapt nimeni nu o mai are, pentru că, dimpotrivă, ea îi cuprinde pe toți; un monstru care nu este controlat de oameni, dar care, dimpotrivă, prin „autopropulsarea“ sa obiectivă (adică eliberată de toate limitările umane, inclusiv rațiunea omenească și, prin urmare, complet irațională), îi trage pe toți în direcția unui necunoscut înspăimântător.

Repet: este vorba despre un imens memento al civilizației contemporane. Poate că unii generali consideră că cel mai bine ar fi să conducem sub escortă astfel de sisteme la marginea lumii și să le abandonăm acolo și că atunci am avea liniște. Dar aceasta ar însemna cam același lucru precum gestul fetei care vrea să scape de urâțenie spărgându-și oglinda care îi amintește mereu cât e de urâtă. O astfel de „soluție finală“, ca unul dintre visurile tipice ale rațiunii impersonale capabile – așa cum ne amintește în mod expresiv chiar termenul „soluție finală“ – de a ne transforma înspăimântător de ușor visurile în realitate și, prin aceasta, realitatea într-un vis întunecat, nu numai că nu ar rezolva criza lumii de astăzi (asta în ipoteza în care ar supraviețui „experimentului“), ci, dimpotrivă,

această criză s-ar adânci în toată lumea, încărcând și mai mult contul deja destul de încărcat al acestei civilizații cu povara altor milioane de morți. Această soluție nu numai că nu i-ar opri orientarea organică spre totalitarism, ci mai degrabă i-ar accelera-o: ar fi un fel de victorie à la Pirus[95], deoarece învingătorii ar ieși dintr-o astfel de întâlnire mai asemănători adversarilor lor învinși decât ar fi astăzi oricine dispus să recunoască și capabil să-și imagineze. (Doar un mic exemplu: cât de imens ar trebui să fie Arhipelagul Gulag instituit în Occident în interesul patriei, al democrației, al progresului și al disciplinei de război, spre a fi trimiși acolo toți cei care refuză fie din naivitate, fie din principiu, fie de frică, fie de lene să participe la o astfel de inițiativă?)

Niciun rău nu a fost încă eliminat prin eliminarea simptomelor sale. Cauza trebuie eliminată.

(3)

Din când în când am ocazia să vorbesc cu diferiți intelectuali occidentali care vin în țara noastră și decid să viziteze vreun disident – pe de o parte, dintr-un interes sincer, în virtutea efortului de înțelegere și a intenției de a-și exprima solidaritatea, pe de altă parte, pur și

simplu din curiozitate: în afara monumentelor gotice și baroce, disidenții sunt probabil singura atracție pentru un turist străin în acest mediu cenușiu și anodin. Asemenea convorbiri sunt de obicei instructive, iar pe parcursul lor se află și se conștientizează multe lucruri. Cel mai adesea mi se pune acest tip de întrebare: credeți că veți schimba ceva, fiind atât de puțini și neavând nicio influență? Sunteți un adversar al socialismului sau vreți doar să-l îmbunătățiți? Condamnați sau aprobați instalarea rachetelor Pershing II și de croazieră în Europa de Vest? Ce putem face pentru dumneavoastră? Ce vă determină să faceți ceea ce faceți, dacă în urma acestui fapt aveți parte doar de persecuție și închisoare, fără niciun fel de rezultate vizibile? Ați dori restaurarea capitalismului în țara dumneavoastră?

Aceste întrebări sunt bine intenționate, apar din voința de a înțelege și dezvăluie că celor care le formulează nu le este indiferent cum stau lucrurile în această lume și ce viitor o așteaptă.

Cu toate acestea, tocmai astfel de întrebări și altele similare îmi dezvăluie întotdeauna cât de profundă este în cazul multor intelectuali occidentali neînțelegerea a ceea ce se întâmplă aici (și, în anumite privințe, nici n-ar putea să

înțeleagă), a ceea ce urmărim noi – mă refer la așa-numiții „disidenți“ – și, mai presus de toate, a sensului general a tot ce se întâmplă. Luați, de exemplu, întrebarea: „Ce putem face pentru dumneavoastră?“ Cu siguranță pot face multe: cu cât ne bucurăm mai mult de sprijinul, interesul și solidaritatea oamenilor cu spirit liber din lume, cu atât mai mic este riscul de a fi închiși și cu atât mai mare este speranța că apelurile noastre nu vor suna în gol. Și totuși, undeva în profunzimea întrebării se ascunde o neînțelegere: în ultimă instanță, nu este vorba despre a ne ajuta pe noi, câțiva „disidenți“, să facem mai puțină pușcărie. Nu este vorba nici măcar despre a ajuta această națiune, pe cehi și pe slovaci, și despre a aranja cumva ca aceștia să trăiască mai bine și mai liber. Ar trebui să se ajute ei înșiși în primul rând, fiindcă au așteptat prea des ajutorul celorlalți, s-au agățat prea adesea de el și de prea multe ori au avut experiențe neplăcute în asemenea contexte: fie ajutorul promis a fost revocat în ultimul moment, fie s-a transformat în exact opusul a ceea ce se aștepta de la el. În sensul cel mai profund al cuvântului, este vorba despre cu totul altceva: despre salvarea tuturor, adică în aceeași măsură și a mea, și a celor care mă întreabă. Sau să nu fie vorba despre o cauză

comună? Nu cumva perspectivele mele pesimiste sau, dimpotrivă, speranțele mele sunt și perspectivele pesimiste sau speranțele altuia? Nu este arestarea mea și un atac asupra lui, iar înșelăciunea la adresa lui, un atac asupra mea? Nu înseamnă anihilarea oamenilor din Praga o anihilare a tuturor? Nu înseamnă indiferența față de lucrurile care se întâmplă aici sau chiar iluziile cu privire la ele o pregătire pentru aceeași mizerie în altă parte? Nu este mizeria lor o condiție prealabilă pentru mizeria noastră? La urma urmei, nu este vorba câtuși de puțin despre un disident ceh ca persoană într-o situație-limită, care are nevoie de ajutor (ca să scap de suferință, cel mai bine m-aș putea ajuta singur, încetând, pur și simplu, să mai fiu „disident"), ci despre ceea ce spun și înseamnă eforturile sale imperfecte și destinul său, despre mărturia pe care o depune cu privire la starea, destinul, șansele și mizeria lumii, ce anume sunt sau cum ar putea deveni acestea un motiv de meditație pentru ceilalți din perspectiva destinului lor și prin urmare al nostru, comun, în ce fel sunt ele pentru cei care ne vizitează un avertisment, un apel, un pericol sau niște învățăminte.

Sau întrebarea cu privire la socialism și capitalism! Recunosc că mă simt de parcă mi-ar fi adresată din adâncul secolului trecut. Cred că de mult nu mai este vorba despre asemenea categorii strict ideologice și care și-au pierdut în mai multe rânduri strictețea sensului inițial, ci despre cu totul altceva, diferit, mai profund și care ne privește pe toți în aceeași măsură, anume întrebarea dacă lumea naturală poate fi reconstituită în vreun fel ca teren autentic al politicii, dacă poate fi reabilitată experiența umană ca măsură inițială a lucrurilor, dacă moralitatea poate fi așezată mai sus decât politica și responsabilitatea mai sus decât scopul, dacă se poate da din nou sens comuniunii umane și conținut vorbirii umane. Ne interesează dacă „eul" omenesc *sui juris* poate fi transformat în nucleu al desfășurării evenimentelor, complet și în toată demnitatea sa, garantând pentru sine însuși fiindcă se află direct conectat la ceva situat la un nivel superior nivelului său și capabil să sacrifice ceva sau, în cazuri extreme, chiar și totul din viața sa privată, din zi în zi mai prosperă (această „guvernare a zilei", după cum se exprima Jan Patočka) pentru a face ca viața să aibă sens. Nu este atât de important dacă, în cadrul acestui duel în același timp foarte modest și de nivel

mondial cu „autopropulsarea“ puterii impersonale, întâmplarea de a locui undeva ne obligă să ne confruntăm cu managerul occidental sau cu birocratul estic. Dacă este apărat omul, atunci există poate un fel de speranță (deși, cu siguranță, ea nu apare automat) că se vor găsi și unele modalități mai semnificative și raționale pentru instituirea unui echilibru între dreptul natural al omului de a participa la luarea deciziilor economice cu privire la munca sa și la un statut social demn, și motorul oricărei activități reprezentat de spiritul uman de inițiativă, antreprenoriatul uman și integrarea rezultatelor sale în relații de piață autentice, nefictive. În schimb, atâta timp cât omul nu este apărat, nu-l va salva nicio scamatorie tehnică sau administrativă menită a îmbunătăți funcționarea economiei, la fel cum niciun filtru instalat pe coșul de fum nu va împiedica dezumanizarea generală. Este mai important de ce funcționează sistemul decât cum funcționează; la urma urmei, nu poate el funcționa destul de bine și atunci când finalitatea lucrării sale este distrugerea totală?

Dar de ce vorbesc despre toate acestea în acest moment? Privind lumea din poziția pe care

mi-a hărăzit-o destinul, nu pot să scap de impresia că mulți occidentali înțeleg încă prea puțin ceea ce se întâmplă cu adevărat în acest moment.

Privind de exemplu din nou la cele două alternative politice de bază între care oscilează astăzi omul educat din Occident, am impresia că acestea nu sunt altceva decât două modalități diferite de a accepta jocul pe care puterea impersonală îl oferă omului și, prin urmare, doar două moduri diferite de a se îndrepta către totalitatea generalizată. Una dintre variantele „acceptării jocului" constă în faptul că rațiunea impersonală continuă să se joace cu misterul materiei – un mod de a se „juca de-a Dumnezeu" –, adică inventează și instalează peste tot din ce în ce mai multe arme de distrugere în masă, concepute „pentru a apăra democrația" și care de fapt ajută la continua degradare a acesteia către nivelul acelei „ficțiuni nelocuibile" în care s-a transformat de mult timp socialismul în partea noastră de Europă. Dimpotrivă, a doua variantă de acceptare a aceluiași joc o constituie pâlnia seducătoare, care absoarbe în sine atât de mulți oameni sinceri și buni și care se numește „lupta pentru pace". Cu siguranță că faptul nu este valabil în

general, dar deseori am impresia că această pâlnie a fost construită și, ca mod mai poetic de colonizare a conștiinței sale, întinsă drept capcană omului tot de către puterea impersonală malițioasă, omniprezentă și care pătrunde peste tot (atenție: mă refer la puterea impersonală ca principiu, adică totală și luată în general, nu numai la Moscova, care într-adevăr nu are resursele necesare pentru a organiza ceva atât de amplu cum este mișcarea contemporană pentru pace!). În lumea tradiției raționaliste și a conceptelor ideologice, cum ar putea fi mai bine neutralizat un om cinstit, care gândește liber (această amenințare esențială la adresa oricărei puteri impersonale), decât oferindu-i-se o teză cât mai simplă posibil, care conține toate aparențele unui scop nobil, plăcut și lui Dumnezeu? Oare ne putem imagina ceva ce ar putea inspira, angaja, ocupa și, în cele din urmă, neutraliza intelectual mai eficient un om cu judecata dreaptă decât posibilitatea de a lupta împotriva războiului? Această pacificare a minții poate fi atinsă în mod mai abil decât prin intoxicarea omului cu iluzia că războaiele vor fi prevenite dacă el împiedică instalarea unor arme care vor fi instalate oricum? Este greu de imaginat o modalitate mai ușoară de a „totalitariza“ gândirea umană: cu cât este mai

evident că armele vor fi oricum instalate, cu atât mai repede ea se va radicaliza, va apuca pe drumul fanatismului și în cele din urmă își va însuși din proprie inițiativă mintea celui care s-a identificat complet cu cauza împiedicării instalării rachetelor! Astfel, cineva care a început călătoria cu cele mai nobile intenții se trezește la sfârșitul acesteia exact acolo unde puterea impersonală are nevoie de el: pe drumul către gândirea totalitară, acolo unde nu-și mai aparține și renunță la propria rațiune și conștiință în favoarea altei „ficțiuni nelocuibile“! Dacă acest obiectiv este atins, faptul că acea ficțiune se numește „bunăstarea omenirii“, „socialism“ sau „pace“ reprezintă un aspect secundar. Cu siguranță însă, din punctul de vedere al apărării și al intereselor lumii occidentale, nu este prea bine dacă cineva spune „mai degrabă roșu decât mort“, iar din punctul de vedere al puterii globale (zice-se „independentă de împărțirea în blocuri“, respectiv planetare) impersonale – ca ispitire cu adevărat diabolică prin omniprezența sa –, nu ți-ai putea dori ceva mai bun: un astfel de slogan este un semnal inconfundabil că cel care îl utilizează a abdicat de la propria-i umanitate drept capacitate de a garanta personal ceva ce îl transcende, prin urmare de a-și sacrifica, în

ultimă instanță, chiar și viața în numele sensului său. Patočka a scris cândva că o viață care nu este dispusă să se sacrifice pentru propriul sens nu merită trăită. Numai că în lumea unei astfel de vieți și a unei astfel de „păci“ (adică cea a „guvernării zilei“), războaiele izbucnesc cel mai ușor. Acestei lumi îi lipsește singura și adevărata barieră morală care le-ar putea opri, anume, aceea garantată de curajul asumării sacrificiului suprem. Poarta către „asigurarea irațională a intereselor“ este larg deschisă. Absența eroilor care știu de ce mor este primul pas către grămezile de cadavre ale celor care au fost sacrificați doar ca vite. Cu alte cuvinte, sloganul „mai degrabă roșu decât mort“ nu mă irită ca semn al capitulării în fața Uniunii Sovietice. Mă înspăimântă ca expresie a abdicării omului occidental de la sensul vieții și înscriere a sa în circuitul puterii impersonale ca atare. Mottoul spune de fapt: nimic nu merită sacrificat pentru viață. Dar fără orizontul sacrificiului suprem, orice sacrificiu își pierde sensul, adică nimic nu valorează nimic. Nimic nu are sens. Este filosofia negației pure a umanității. O astfel de filosofie nu face decât să susțină politic totalitarismul sovietic. Cu toate acestea, formează imediat totalitarismul occidental.

Pur și simplu nu mă pot debarasa de impresia potrivit căreia cultura occidentală este mult mai amenințătoare decât rachetele SS 20. Iar odată, când un student francez de stânga mi-a spus cu un entuziasm sincer în privire că Gulagul este o taxă pentru idealurile socialismului și că Soljenițîn este doar un amărât cu probleme în viața personală, m-a cuprins o nostalgie adâncă. Este într-adevăr Europa incapabilă să învețe din propria istorie? Oare acest băiat drăguț chiar nu pricepe că până și cel mai convingător proiect de edificare a „fericirii generale“ se va găsi pe sine însuși vinovat de lipsă de omenie în momentul când va ucide fie și un singur om care nu și-a dorit să moară (nu discutăm despre cel care este o victimă conștientă a vieții în numele sensului acesteia)? Oare nu va pricepe acest lucru până în momentul când îl vor cerne printr-o sită ca pe o grămadă de nisip undeva pe lângă Toulouse? Oare buletinele de știri ale lumii de astăzi să fi suprimat într-o asemenea măsură limbajul uman natural, încât nici cea mai simplă experiență să nu poată fi împărtășită între doi oameni?

(4)

Cu siguranță, după toate aceste critici dure, este de așteptat să spun ce cred eu că este o

alternativă semnificativă pentru un om din Europa de Vest care se confruntă cu dilemele politice ale lumii de astăzi.

După cum se poate observa din tot ceea ce am spus deja, cred că noi, toți, indiferent dacă trăim în Occident sau în Est, avem în față o sarcină de bază, din care ar trebui să rezulte orice altceva. Această sarcină este de a înfrunta cu vigilență, cu deplina putere a judecății, cu atenție, dar în același timp, dovedind în acest sens un angajament total la fiecare pas și oriunde, autopropulsarea irațională a puterii anonime, impersonale și inumane a ideologiilor, sistemelor, aparatelor, birocrațiilor, limbajelor artificiale și lozincilor politice; să ne opunem presiunii sale complexe și multilateral alienante, fie că ia forma consumului, a reclamei, a represiunii, a tehnicii sau a frazei goale (această soră bună a fanatismului și a puțului gândirii totalitare); în ciuda tuturor ironiilor și a formelor de ridiculizare, să ne formulăm standardele și măsurile plecând de la lumea noastră naturală și să-i reclamăm autoritatea decizională astăzi negată; să respectăm cu smerenia celor înțelepți granițele și misterul din spatele lor; să recunoaștem că există ceva în ordinea ființei ce depășește evident toate

competențele noastre; să ne conectăm din nou și din nou la orizontul absolut al ființei noastre pe care – și ajunge să ne dorim măcar un pic acest lucru – îl redescoperim și pe care îl trăim pe viu întotdeauna cu ajutorul acestei ființe; să ne pornim acțiunile de la experiențele, reperele și imperativele noastre garantate personal, reflectate imparțial și necenzurate ideologic; să avem încredere în vocea conștiinței noastre mai mult decât în toate speculațiile abstracte și să nu ne fabricăm o altă responsabilitate decât cea la care ne îndeamnă această voce; să nu ne fie rușine de faptul că suntem capabili de dragoste, prietenie, solidaritate, compasiune și toleranță, ci dimpotrivă, să eliberăm aceste dimensiuni de bază ale umanității noastre din exilul lor în zona damnată a celor intime și private și să le acceptăm ca pe singurele puncte de plecare adevărate pentru o comunitate umană cu sens și semnificație; să ne urmăm propria rațiune și să slujim adevărul ca experiență esențială umană în toate circumstanțele.

Știu că totul sună foarte general, foarte vag și foarte nerealist, dar vă asigur că aceste cuvinte aparent naive provin dintr-o experiență foarte

concretă și nu întotdeauna ușoară a lumii și că, dacă mi se permite să mă exprim astfel, știu ce spun.

Avangarda puterii impersonale, care remorchează lumea de-a lungul orbitei sale irațională, căptușită cu natura devastată și rampe de lansare a rachetelor, reprezintă sistemele totalitare contemporane. Nu se pot vedea, nu le putem scuza, nu ne putem retrage din fața lor, nu le putem accepta jocul, fiindcă am risca să semănăm cu ele. Sunt convins că cel mai bun mod de a le contracara este să le studiem cu imparțialitate, să învățăm de la ele și să le opunem propria noastră „alteritate" radicală, așa cum se formează ea prin lupta constantă cu răul pe care aceste sisteme îl întruchipează atât de convingător, dar care ne înconjoară și există peste tot și, prin urmare, în fiecare dintre noi. Cele mai periculoase elemente pentru acest rău nu sunt rachetele care vizează un stat sau altul, ci negarea sa fundamentală în însăși structura umanității contemporane: întoarcerea omului către sine și către responsabilitatea pentru lume; o nouă înțelegere a drepturilor omului și faptul de a ni le solicita în permanență; opoziția față de orice manifestare a puterii impersonale plasată

dincolo de bine și rău, oriunde și pretutindeni, în orice fel și-ar masca scamatoriile și manipulările, chiar și prin nevoia de apărare împotriva sistemelor totalitare. Cea mai bună opoziție la totalitarism este pur și simplu să-l expulzăm din sufletul și mediul nostru, din țara noastră, să-l expulzăm din omul contemporan. Cel mai bun ajutor pentru cei care suferă într-un stat totalitar este înfruntarea peste tot în lume a răului pe care îl reprezintă sistemul totalitar, din care își extrage seva, din care se dezvoltă ca „avangardă“ a acestuia. Dacă nu există nimic pentru care sistemul să constituie o avangardă sau o formă extremă de „vlăstar“, îi va fugi pământul de sub picioare. Responsabilitatea umană reînnoită este cea mai naturală barieră în calea oricărei iresponsabilități. De exemplu, dacă potențialul spiritual și tehnologic al lumii dezvoltate va fi răspândit în mod cu adevărat responsabil – adică nu numai sub presiunea interesului egoist pentru profit –, atunci va fi prevenită și transformarea iresponsabilă a acestuia într-o armă distructivă: este cu siguranță mult mai rațional să operăm în sfera cauzelor decât să ne mărginim a reacționa la efecte. Aceasta nu se poate face altfel de obicei decât cu mijloace de același fel, adică la fel de imorale. A merge pe

acest drum nu înseamnă altceva decât a răspândi răul iresponsabilității în lume și a produce astfel exact otrava care menține în viață totalitarismul.

Sunt în favoarea „politicii anti-politice". Și anume, politica nu ca o tehnologie a puterii și manipulării cu aceasta sau ca formă de coordonare cibernetică a oamenilor sau ca o artă a utilitarismului, a practicilor neloiale și a intrigilor, ci politica drept una dintre căile de a căuta și cuceri sensul în viață, de a-l proteja și de a-l servi; politica în sens de morală practicată; ca slujire a adevărului; ca preocupare esențial umană și orientându-se după repere umane pentru cei ce ne sunt aproape. Este probabil o metodă extrem de idealistă în lumea de astăzi și foarte dificil de aplicat în viața de zi cu zi. Totuși, nu cunosc o variantă mai bună.

(5)

Când am fost judecat și apoi mi-am executat pedeapsa, am cunoscut pe propria-mi piele importanța și puterea benefică a solidarității internaționale. Nu voi înceta niciodată să fiu recunoscător pentru toate manifestările ei. Cu toate acestea, nu cred că noi, care încercăm să spunem adevărul cu voce tare în condițiile locale, ne aflăm într-un fel de situație asimetrică

și că ar trebui să fim singurii care vor cere în mod constant și aștepta ajutor, fără a fi capabili să ajutăm și noi în direcția din care se cere acel ajutor.

Sunt convins că ceea ce se numește „disident“ în blocul sovietic trece printr-o experiență modernă specifică, și anume experiența de a trăi la marginea extremă a puterii moderne dezumanizate. Din acest motiv, „disidentul“ are șansa – de fapt obligația – de a reflecta această experiență, de a depune mărturie despre ea și de a o transmite celor care au norocul să nu treacă prin ea. Deci și noi avem ocazia să-i ajutăm într-un fel pe cei care ne ajută, să-i ajutăm în interesul nostru profund comun, în interesul omului.

Experiența de bază dovedește că ceea ce am numit „politică anti-politică“ este posibilă și că poate avea efect chiar dacă, prin însăși natura sa, nu poate conta dinainte pe faptul că va avea vreun efect. Acest efect are, desigur, un aspect de o natură destul de diferită de ceea ce se înțelege prin succes politic în Occident. Este ascuns, indirect, pe termen lung și greu de măsurat; operează adesea numai în sfera invizibilă a conștiinței, conștienței și subconștientului social, în schimb modul în

care este evaluat în interiorul acesteia și măsura în care participă la o eventuală mișcare socială pot fi aproape nedetectabile. Cu toate acestea, se dovedește – și aceasta este, cred, o experiență de importanță fundamentală și generală – că singurul om în aparență neajutorat care îndrăznește să strige cu voce tare un cuvânt purtător de adevăr îl susține din toate puterile, cu toată ființa și cu toată forța vieții sale și, în plus, este gata să plătească un preț greu pentru asta, având în mod surprinzător mai multă putere decât ar avea în alte condiții mii de alegători anonimi, chiar dacă, formal, nu s-ar bucura de niciun fel de drepturi.

Se demonstrează chiar și în lumea de astăzi că sunt posibile înfruntarea „inocentă“ a puterii – chiar pe acel avanpost al său, cel mai înaintat, unde biciuiește vântul cel mai aspru – și dezvăluirea vinovăției sale cu ajutorul experienței personale și a lumii naturale, așa cum a făcut autorul *Arhipelagului Gulag*. Se demonstrează că adevărul și moralitatea pot întemeia un nou punct de plecare pentru politică și pot avea și astăzi o putere de netăgăduit: avertismentul din vocea singurului om de știință curajos, izolat undeva în provincie, înconjurat și terorizat de un mediu în

permanență instigat împotriva sa, poate fi auzit mai bine dincolo de granițele continentelor și sensibilizează conștiința puternicilor lumii mai eficient decât reușesc brigăzi întregi de propagandiști plătiți să își sensibilizeze propriile conștiințe. Se demonstrează că astfel de categorii cu totul personale, cum ar fi binele și răul, își au încă un conținut bine definit și, în anumite circumstanțe, sunt capabile să cutremure o putere în aparență de neclintit cu întreaga sa armată de soldați, polițiști și birocrați. Se demonstrează că politica nu este și nu trebuie nici pe departe să rămână definitiv apanajul unor profesioniști în tehnica puterii și că un simplu electrician cu inima la locul potrivit prețuiește cu adevărat ceva ce se află la un nivel superior nivelului său și nu se teme să influențeze istoria națiunii sale.

Da, „politica anti-politică“ este posibilă. Politica „de jos în sus“. Politica omului, nu a aparatului politic. Politica dezvoltată din inimă, nu dintr-o teză. Nu întâmplător această experiență plină de speranță trebuie efectuată chiar aici, pe acel promontoriu/avanpost mohorât. În timpul „guvernării zilei“, este necesar să coborâm până în fundul fântânii pentru a vedea stelele.

Când Jan Patočka a scris despre Carta 77, el a folosit termenul „solidaritatea celor zdruncinați". Se referea la cei care îndrăzniseră să se împotrivească puterii impersonale și să-i opună singurul lucru pe care îl aveau la dispoziție: propria umanitate. Nu constă oare perspectiva unui viitor mai bun pentru această lume tocmai într-un gen de comunitate internațională a celor zdruncinați, care, ignorând granițele statelor, sistemele politice și blocurile de putere, în afara jocului înalt al politicii tradiționale, și care nu aspiră la funcții și secretariate, vor încerca să modeleze o putere politică reală din acel fenomen astăzi atât de ridiculizat de către tehnicienii puterii care este conștiința umană?

Praga, februarie 1984

Note:

[92]Titlu original: *Politika a svědomí* (1984). (*N. red.*)

[93] În traducere – din punctul de vedere al veșniciei (lat.). Expresie folosită de Baruch Spinoza, care descrie ceea ce este adevărat în mod universal și etern, fără vreo referire sau dependență de porțiunile temporale ale realității. (*N. red.*)

[94] Născut în 1944 și emigrat în Italia în 1970, după invazia sovietică a Cehoslovaciei, Václav Bělohradský s-a afirmat în timp ca un susținător fervent al liberalismului progresist, orientat către ecologie. (*N. trad.*)

[25] O victorie à la Pirus este o victorie obținută cu un cost atât de mare pentru învingător, încât aproape că echivalează cu o înfrângere. Expresia este legată de regele Pirus al Epirului, care i-a învins pe romani la Heraclea și Asculum în 279 î.H., dar a suferit pierderi de neînlocuit în timpul luptelor (în timp ce romanii și-au putut înlocui pierderile), ceea ce a dus la pierderea în cele din urmă a războiului piric și retragerea din Peninsula Italică în Sicilia. Plutarh relatează reacția lui Pirus la felicitările primite din partea supușilor: „Încă o victorie ca asta și suntem terminați." De obicei această expresie este asociată cu bătăliile militare, dar, prin analogie, termenul este folosit și în domeniul afacerilor, al politicii, în cel juridic și sportiv, pentru a descrie o victorie cu consecințe ruinătoare pentru învingător. (*N. trad.*)

Farsă, reformă și viitorul lumii[96]

Este o întâmplare amuzantă faptul că împlinirea a douăzeci de ani de la invazia militară sovietică, cea care a suprimat Primăvara de la Praga, vine într-un moment în care Gorbaciov încearcă o reformă de anvergură în Uniunea Sovietică și când guvernatorii cehoslovaci, instalați în funcții de sovietici și ascultându-i orbește, sunt obligați să vorbească despre reforme în Cehoslovacia. Ideea bine-cunoscută a lui Marx, conform căreia dacă ceva se repetă în istorie și prima dată are loc ca o tragedie, atunci pentru a doua oară are loc ca o farsă, este bine confirmată în Cehoslovacia de azi. Până acum (adică până la momentul în care scriu asta, așadar octombrie 1987), acest „al doilea proces de renaștere națională“ din Cehoslovacia are toate caracteristicile unei farse. Voi menționa pe scurt de ce este așa, dar nu aș vrea să îi acord mult spațiu. Mi se pare că întreaga „întâmplare

amuzantă“ mă încurajează să mă gândesc la câteva lucruri mai generale și mai importante referitoare la comunism în general.

Mai întâi, despre actuala farsă cehoslovacă. Așadar, de ce este o farsă?

A) După intervenția sovietică, atunci când s-a format o garnitură care urma să conducă și, zice-se, să „normalizeze“, nu prea am avut de ales. Astfel, acest set a apărut practic dintr-un fel de combinație a mai multor relicve ale trecutului îndepărtat, și anume niște staliniști încremeniți în proiect și câțiva lingăi specializați pe viață, gata oricând să se alieze cu oricine. Există, fără îndoială, printre ei și oameni inteligenți care știu precis cum stau lucrurile, dar nu au încă prea multă influență, probabil fiindcă nu au nici suficient curaj pentru a-și exercita eventuala influență. Garnitura conducătoare a Normalizării s-a identificat pe deplin cu invazia sovietică, a condamnat cu ură eforturile de reformă ale Primăverii de la Praga și de douăzeci de ani îi persecută pe toți cei care erau pe atunci implicați în vreun fel în procesul respectiv, precum și pe toți cei care nu îi sunt loiali necondiționat. Este o conducere cu o identitate bazată pe antireformism. Este o conducere care a reușit, în cei douăzeci de ani

de guvernare, să creeze unul dintre cele mai dure, mai împietrite, mai sterpe și mai inamovibile tipuri de comunism care se găsesc în lumea de astăzi. Dacă, după douăzeci de ani de guvernare, această conducere începe să bălmăjească ceva despre reforme, ea va provoca, desigur, doar veselie generală. Nimeni nu o ia în serios, nimeni nu crede așa ceva. Și este, de asemenea, clar pentru toată lumea că este vorba doar despre o bălmăjeală în spatele căreia stă voința solidă de a nu schimba nimic sau cel puțin nimic important și, mai presus de toate, de a exclude orice posibilitate ca altcineva să conducă aici. Oamenii care au devastat această țară de douăzeci de ani si care astăzi critică această devastare și vorbesc despre nevoia de reparații și schimbări, dar nu intenționează să renunțe la funcțiile și privilegiile lor, nu pot fi decât ridicoli pentru oamenii cu judecată. Altă variantă nu există.

B) Cehii și slovacii nu sunt oameni cu nasul pe sus. Nici nu se entuziasmează prea des. În 1968 s-au entuziasmat, au crezut că se va trăi mai bine, s-au implicat. Și rău au făcut: s-au ars urât și după douăzeci de ani încă suportă consecințele. Numai un nebun s-ar putea aștepta ca, după această amară experiență, ei să

se entuziasmeze și să se implice din nou, riscând consecințe similare cu acelea de acum douăzeci de ani. Mai ales atunci când în direcția entuziasmului îi încurajează tocmai cei care i-au pedepsit atâta timp și cu atâta consecvență pentru entuziasmul lor de dinainte. Scepticismul general a atins o adâncime atât de mare, încât nu-mi pot imagina cât de mare ar trebui să fie un lider care să-l înlocuiască pe Husák pentru a fi în stare să pună din nou în mișcare această societate. Desigur, este întotdeauna corect să aplicăm în relația cu guvernul politica *asta spui, asta cred* și să-i cerem să îndeplinească ceea ce declară verbal. Carta 77 face acest lucru de ani buni, la fel și mulți alți oameni și grupuri. Cu toate acestea, societatea în ansamblu nu face în esență nimic. Urmărește cu interes politica *asta spui, asta cred*, simpatizează cu ea, știe că este corectă, dar, ca societate, este precaută, mult prea precaută. Istoria i-a învățat pe oameni să nu aibă câtuși de puțin încredere în comuniști. Așadar, invitațiile constante ale guvernului pentru o dezbatere la nivel național, indiferent dacă este vorba despre legea întreprinderilor, noua constituție sau orice altceva, și liniștea profundă a națiunii la toate

reuniunile în care se presupune a avea loc mai înainte menționata dezbatere sunt doar o altă față a farsei cehoslovace contemporane.

C) Al treilea aspect l-aș vedea prezentat în sfera ideologicului. Toate chichițele, întorsăturile din condei, piruetele, frazele și înfloriturile, tezele și subtezele lor dialectice, toate acestea au fost dezvoltate de regimul cehoslovac contemporan la nivelul unei bravuri fără precedent și toate acestea apar mai ridicole ca niciodată în ochii societății cehoslovace, deoarece este mai vizibil decât oricând abisul dintre această nobilă „lume a balivernelor" și realitatea așa cum este ea cu adevărat. Și dacă, timp de douăzeci de ani, cineva zdrobește ideologic reformismul și își justifică antireformismul, iar acum începe dintr-odată – cu ajutorul clișeelor sale marxiste preferate – să promoveze un nou reformism, dovedind în același timp că este o parte integrantă a antireformismului existent, atunci această tentativă de a jongla cu noțiunile nu poate avea decât un efect comic. Unele discursuri ale domnilor Biľak [97] și Fojtík[98] sunt bestselleruri astăzi și au o mare valoare pe piața paralelă a cărților: nu pentru curajul, ci pentru ridicolul lor.

Să fiu bine înțeles: nu sunt un promotor al scepticismului. Încerc împreună cu prietenii mei din Cartă și la fel ca mulți alții să fac ce se poate. Nu promovez scepticismul. Nu fac decât să îl constat.

Dar acum aș prefera să trec la câteva considerații mai generale. În esență, mecanismul oarecum stereotip al alternanței ritmice a „renașterilor naționale", „reformelor" și „perestroicilor" și suprimării lor repetate mă conduce astăzi la două observații generale.

*

1) Rebeliunea de la Kronstadt[22], Revoluția Maghiară, Primăvara de la Praga, era Solidarității, liberalizarea lui Hrușciov și acum a lui Gorbaciov etc., toate aceste încercări de a „face ceva" au avut sau au mii de trăsături specifice, nu sunt niște reluări mecanice ale aceleiași tragedii (respectiv comedii). Cu toate acestea, astăzi mi se pare din ce în ce mai evident ceea ce, până de curând, nu părea deloc evident pentru multă lume: că acestea sunt doar variante istorice distincte ale *unei singure tendințe istorice*: dorința societății de a reduce, atenua sau desființa complet totalitarismul sistemului comunist. Nu întâmplător toate aceste evenimente, mai devreme sau mai târziu,

într-o formă sau alta, într-un fel sau altul, pun mereu aceleași cerințe de bază pe ordinea de zi: o mai mare libertate spirituală, mai puțin centralism, pluralism politic, o influență mai mare a angajaților asupra întreprinderilor, autonomia întreprinderilor, concurență economică, mici întreprinderi private, drepturi sindicale autentice, limitarea puterii absolute a partidului de guvernământ, respectiv a aparatului de partid, limitarea puterilor absolute ale poliției, eliminarea tabuurilor istorice și de altă natură, reabilitarea tuturor victimelor cruzimii arbitrare, creșterea respectului pentru identitatea națiunilor și a nationalităților etc. Sistemul comunist este sau mai exact a fost întotdeauna până acum un sistem totalitar, chiar și dacă avea o față umană de tip Dubček (pe vremea aceea, se putea trăi frumos în acel sistem), sau o față de gangster de tip Pol Pot (probabil că se poate doar muri). Totalitarismul acestui sistem este în conflict cu însăși esența vieții, care tinde întotdeauna și în mod organic către varietate, aspect multicolor, unicitate, irepetabilitate, originalitate, adică spre pluralism. De aceea, în mod necesar, viața se apără de sistemul totalitar și i se opune în cele mai diverse moduri: o dată printr-o revoltă sângeroasă, altă dată prin crearea nonviolentă

de structuri paralele, altă dată prin presiuni asupra puterii, și anume prin infiltrarea pretențiilor sale naturale în creierele și organele conducătoare, a patra oară ignorând în mod extrem de straniu puterea și ideologia acesteia. Dar la bază există întotdeauna o opoziție între aceiași factori aflați în conflict: *viața împotriva totalitarismului*. Există oameni care sunt capabili să respecte și Rebeliunea de la Kronstadt, și Revoluția Maghiară, iar pe toate celelalte – în special perestroika lui Gorbaciov – le consideră niște înșelătorii deșarte, pentru că, după părerea lor, se poate cere sau totul, sau nimic, fiindcă pentru comuniști numai flinta e bună. Dimpotrivă, există oameni care respectă Primăvara de la Praga și se topesc după Gorbaciov, dar consideră că orice altceva – inclusiv Solidaritatea – reprezintă un fel de idiotenie burghez-anticomunist-extremist-reacționară. Și unii, și alții sunt niște nefericiți prizonieri ai înfloriturilor, paradigmelor și dogmelor lor politice și ideologice ori dimpotrivă, ai pragmatismului lor (pe care îl cred extrem de perspicace din punct de vedere politic). Unii sunt bieți sclavi ai fanatismului ideologic anticomunist, care vede în esență o singură soluție: asasinarea comuniștilor. Alții sunt în aceeași măsură niște bieți sclavi, dar ai

utopiilor marxiste și ai contraponderii lor naturale: echilibristica dialectică, întotdeauna capabilă să „diferențieze“ cu abilitate între ceea ce este încă adecvat și ceea ce nu se cuvine spus, spre a nu se crea suspiciunea că omul respectiv a abdicat de la orientarea sa de stânga. Însă e greu să-i poruncești istoriei să se desfășoare conform visurilor ideologice ale cuiva. Ea curge într-un mod foarte variat, de obicei cu totul altfel decât în varianta prescrisă de profeții ideologici de toate culorile. De aceea, și viața se răzvrătește împotriva totalitarismului într-un mod foarte variat: o dată printr-o revoltă, altă dată printr-o vizită la biserică, o dată prin acceptarea unor compromisuri în funcție de situație și prin construirea a diverse jumătăți de reformă, altă dată prin indiferență, o dată printr-o „terapie“ amplă a liderilor și prin presiuni asupra acestora, altă dată prin formarea unor structuri independente. În esență, este însă vorba despre o singură mișcare, aceeași și, indiferent dacă unele sau altele dintre manifestările sale ne plac mai mult sau mai puțin, nu ne rămâne, dacă dorim să păstrăm legătura cu realitatea, decât să le înțelegem drept ceea ce sunt cu adevărat: manifestări diferite ale aceleiași mișcări de bază. Desigur, aceste evenimente istorice diverse pot fi descrise și analizate în mod concret, obiectiv

și competent. Totuși, *a priori*, doar din motive politice sau ideologice – de exemplu, pentru că, odată, cineva și-a făcut viața mai ușoară identificându-se cu o doctrină –, nu este posibil să respingem din start unele dintre aceste evenimente, iar pe altele, tot din start (prin urmare, fără critică), să le acceptăm. Asta nu se poate, pentru că rezultatul ar fi unul singur: toate ar rămâne neînțelese, pentru că esența lor comună ar rămâne neînțeleasă.

2) Nu am o imagine de ansamblu foarte bună despre cum stau lucrurile în alte părți, dar știu că presa cehă și slovacă – mă refer la cea din exil și la samizdat – se chinuie adesea în ultimii ani cu o întrebare extrem de ciudată pe care nu am înțeles-o niciodată și care îmi pare aproape la fel de comică precum este procesul cehoslovac contemporan de renaștere națională numărul doi. Întrebarea sună astfel: este comunismul reformabil? Unii demonstrează că da, alții că nu. Și această viziune diferită generează gheizere întregi ale pasiunii de ambele părți.

În opinia mea, aceasta este o întrebare cu totul scolastică, ce poate fi de interes doar pentru oamenii care, din anumite motive, preferă să se miște mai degrabă printre nori ideologici decât pe pământul real. La urma urmei, un ideolog

este întotdeauna și profet, un om familiarizat cu viitorul lumii. Prin urmare, știe ce se poate întâmpla sau nu cu un anumit sistem sau cu altul. Întrebarea despre care vorbesc este comică, printre altele, și pentru că este o dispută între două grupuri de profeți: în timp ce unii știu precis că ideologia comunistă nu va fi reformată pentru că este de nereformat, ceilalți știu sigur că va fi reformată pentru că poate fi supusă reformării.

În primul rând, depinde destul de mult de cine și în ce fel își imaginează reforma. Unde începe de fapt reforma și unde se termină? Ce anume înseamnă încă reformă și ce anume nu mai înseamnă? Dacă spunem, de exemplu, că un comunism mai suportabil – unul în care se poate respira și trăi mai bine, în care există mai multă libertate și mai multă rațiune, în care poliția nu face chiar tot ce vrea – este un comunism reformat sau de reformă sau în reformare, atunci răspunsul la întrebare mi se pare atât de clar, încât aproape că nu mai are sens să discutăm mai departe: știm cu toții că există forme foarte diferite de comunism („comunisme“ foarte diferite între ele), că există diferențe mari și importante între ele și că nu contează dacă trăim în comunismul lui Stalin,

Dubček, Kádár, Mao, Pol Pot sau Novotný[100]. Unele dintre aceste forme de comunism sunt, la prima vedere, mai suportabile decât altele, iar dacă gradul de tolerabilitate este un indicator al reformei, atunci este clar, comunismul este reformabil, altfel ar exista doar forme insuportabile de comunism. Nu sunt un utopist, prin urmare, mă simt obligat să presupun că probabil nu voi apuca să cunosc un sistem ideal, care să corespundă pe deplin visurilor mele politice. Cu atât mai mult însă nu-mi poate fi indiferent dacă trăiesc într-un sistem mai mult sau mai puțin suportabil. Și dacă vreodată comunismul nu prea suportabil al lui Husák va fi înlocuit în Cehoslovacia de un comunism mai tolerabil (așadar, mai reformist), mă voi bucura (deși, desigur, îl voi critica din nou pentru un motiv oarecare) și îmi va fi absolut indiferent în ce fel vor continua disputele ideologilor cu privire la posibilitatea de a reforma sau nu comunismul.

Totuși, este altceva dacă se are în vedere în cadrul acestor dezbateri esența totalitară a sistemului comunist. Ea îi este proprie, a făcut parte din el de la bun început până în zilele noastre și peste tot, indiferent dacă forma de comunism este mai suportabilă sau complet

insuportabilă. Expresia externă a acestei esențe totalitare este bine cunoscutul principiu al „rolului conducător al partidului comunist“. În comunismul mai suportabil, până și acest principiu este mai bine tolerat; s-ar putea spune că un astfel de comunism este mai puțin sau mai slab totalitar decât altul. Cu toate acestea, comunismul complet netotalitar nu se află deocamdată nicăieri și nici nu s-a aflat vreodată pe undeva. Dacă ideea de nereformare a comunismului este susținută de cineva care prin conceptul de reformă înțelege faptul că sistemul comunist va renunța complet la esența sa totalitară, atunci trebuie să recunosc că îl înțeleg. Niciun stat comunist nu s-a deschis încă pe deplin pluralismului politic. Natura totalitară a comunismului are o putere inerțială atât de extraordinară și instrumente manipulative atât de complexe, încât orice încercare de a te atinge de ea a fost întotdeauna aspru pedepsită și suprimată. Totuși, dacă îi înțeleg pe cei care susțin această formă a ideii de „nereformare“ a comunismului, nu înseamnă că le și împărtășesc părerile. Le recunosc meritul de a ști ce s-a întâmplat până acum. Dar refuz să le recunosc capacitatea de a ști ce se va întâmpla în viitor. De aceea nici nu le recunosc dreptul de a afirma cu certitudine în prealabil

că sistemul comunist nu va renunța niciodată la esența sa totalitară. Cum pot să știe acest lucru? Dacă diferite forțe (de exemplu, adâncirea crizei economice și sociale, presiunile internaționale, autoorganizarea independentă a societății, schimbarea modului de a gândi al conducătorilor etc.) se unesc odată, undeva, într-o singură forță atât de puternică, încât va depăși chiar și puterea inerțială a totalitarismului? Se poate întâmpla dramatic, în câteva zile, și se poate întâmpla treptat, pe parcursul a câteva decenii. Dar de unde aroganța asta de a susține cu certitudine că așa ceva pur și simplu nu se poate întâmpla?

Totul se poate întâmpla.

Nu este foarte probabil ca vreun stat comunist, din proprie inițiativă – ba încă și numai datorită liderilor săi luminați! –, să renunțe complet la totalitarismul său într-un viitor previzibil. Asta este destul de clar. Dar mi se pare la fel de clar că este puțin probabil ca istoria să se oprească la un moment dat și ca totul să rămână așa cum este până la sfârșitul lumii.

Cu siguranță poate începe un război mondial (deși personal nu prea cred). După aceea, comunismul s-ar putea înscăuna în toată lumea

sau, dimpotrivă, s-ar putea să nu mai fie nicăieri. Deși probabilitatea cea mai mare este că după aceea nu vor mai exista nici comunismul, nici democrația, pentru că după aceea nu va mai exista nimic.

Acestea sunt într-adevăr doar două variante: oare istoria se va opri undeva pentru multă vreme? Sau se va termina definitiv?

Dar asta e o aiureală. Și tot o aiureală mi se pare afirmația că este absolut și exclus pentru totdeauna ca vreo formă mai suportabilă de comunism să devină din ce în ce mai suportabilă până când, la un moment dat, numai Dumnezeu știe când, cum și sub influența căror forțe își va pierde esența totalitară.

Deci, ce ne-a mai rămas?

În opinia mea, rămâne o opțiune destul de simplă: să nu ne chinuim cu pseudo-problemele ideologice, ci să depunem eforturi acum, aici, mereu și peste tot pentru ca lucrurile concrete să se schimbe în bine, să fie mai multă libertate, mai mult respect pentru demnitatea umană, economia să funcționeze mai bine, globul pământesc să fie distrus într-o măsură mai mică, să guverneze oameni politici mai

rezonabili, să se poată spune adevărul, astfel încât el să nu-i dispere pe oameni, iar ei să extragă consecințe practice din el.

Hrádeček, 27.10.1987.
Dedicat lui Jaroslav Šabat cu ocazia împlinirii a șaizeci de ani.

Note:

[96] Titlu original: *Fraška, reformovatelnost a budoucnost světa* (1987). (*N. red.*)

[97] Vasil Biľak – politician slovac de orientare neostalinistă, susținător fervent al invaziei din 1968. (*N. trad.*)

[98] Jan Fojtík – politician și jurnalist ceh, fost redactor-șef al oficiosului comunist *Rudé právo*, una dintre vocile cele mai active și cele mai influente ale Normalizării. (*N. trad.*)

[99] Răscoală eșuată a marinarilor sovietici împotriva primului guvern bolșevic al RSFS Rusă. A fost ultima mare ridicare la luptă împotriva guvernării bolșevice. (*N. trad.*)

[100] Antonín Novotný, președinte al Cehoslovaciei înaintea lui Ludvik Svoboda, așadar până la debutul perioadei celei mai puternic reformatoare din anii '60 în Cehoslovacia (Primăvara de la Praga propriu-zisă). (*N. trad.*)

Cuvânt despre cuvânt[101]

Dragi oaspeți prezenți,

Premiul pe care am astăzi onoarea de a-l primi se numește „Premiul pentru Pace“ și mi-a fost oferit de librari[102], adică de oameni care se dedică răspândirii cuvântului. Cred că asta mă îndreptățește să reflectez astăzi aici asupra misterioasei legături dintre cuvânt și pace și asupra puterii misterioase a cuvântului în istoria omenirii în general.

„La început a fost Cuvântul“, se spune pe prima pagină a uneia dintre cele mai importante cărți pe care le cunoaștem. În acea carte, aceasta înseamnă că sursa întregii creații este Cuvântul lui Dumnezeu. Nu se aplică acest lucru, în mod figurat, la toate activitățile umane? Oare nu este și în cazul nostru tocmai cuvântul sursa cea mai adâncă a ceea ce suntem și baza însăși a ființei cosmice pe care o numim om? Spiritul, sufletul

uman, conștiința noastră de sine, capacitatea noastră de a generaliza și de a gândi în noțiuni, de a înțelege lumea ca o lume (și nu doar ca împrejurimile noastre) și, în cele din urmă, capacitatea noastră de a ști că vom muri și totuși că vom trăi în continuare – nu sunt toate acestea intermediate sau create direct tot de către cuvânt?

Dacă Cuvântul lui Dumnezeu este sursa întregii Sale creații, atunci acea parte din creație pe care o reprezintă rasa umană se datorează ea însăși unui alt miracol divin, și anume, miracolului cuvântului uman. Și dacă acest miracol este cheia istoriei omului, atunci este și cheia istoriei societății, ba poate că este primul dintre aceste lucruri doar pentru că este mai întâi cel de-al doilea. Dacă cuvântul nu ar fi un fel de comunicare între două sau mai multe „euri“ umane, probabil că nu ar exista deloc.

Într-un fel, știm toate acestea dintotdeauna sau cel puțin le bănuim într-un fel. Sentimentul semnificației și greutății speciale a cuvântului a fost aparent prezent în conștiința umană din timpuri imemoriale.

Mai mult decât atât, datorită miracolului cuvântului, știm probabil mai bine decât alte viețuitoare că de fapt știm foarte puțin, așadar,

că există misterul. În fața acestui mister și simțind în același timp puterea aproape constitutivă a cuvântului, încercăm din timpuri imemoriale să descoperim ceea ce este învăluit în acest mister și să influențăm acea esență cu ajutorul cuvântului nostru. În calitate de credincioși, ne rugăm lui Dumnezeu, ca magicieni, invocăm sau alungăm duhurile și încercăm astfel să intervenim cu ajutorul cuvântului în fenomenele naturale și evenimentele umane, ca membri ai civilizației moderne – fie credincioși, fie necredincioși –, compunem din cuvintele noastre teorii științifice și ideologii politice cu ajutorul cărora înfruntăm și prin care influențăm uneori cu succes, alteori fără, cursul misterios al lumii.

Așadar, indiferent dacă ne dăm seama sau nu, indiferent de modul în care l-am explica, un lucru pare clar: că întotdeauna și într-un anumit sens pe bună dreptate, credem în influența hotărâtoare a cuvântului nostru asupra a ceea ce se petrece în lume.

De ce spun „pe bună dreptate“?

Să fie cu adevărat cuvântul omenesc atât de puternic, încât să poată schimba lumea și influența istoria? Și dacă a fost vreodată atât de puternic, este la fel și astăzi?

Locuiți într-o țară în care există o mare libertate a cuvântului. De această libertate se poate bucura oricine, oriunde, fără ca alții să observe în mod necesar acest lucru, darămite să se mai și ocupe de asta. Așadar, vi se poate părea că supraestimez importanța cuvântului pur și simplu pentru simplul motiv că trăiesc într-o țară în care se poate încă ajunge la pușcărie pentru a fi spus anumite cuvinte.

Da, trăiesc într-o țară în care importanța și emanația radioactivă ale cuvântului sunt confirmate zilnic de sancțiunile pe care cuvântul liber le atrage asupra sa. Recent, întreaga lume a comemorat bicentenarul Marii Revoluții Franceze, așadar, a trebuit să ne amintim și de faimoasa Declarație a Drepturilor Omului și Cetățeanului, o declarație care afirmă că fiecare cetățean are dreptul de a deține o tipografie. În ziua de azi, așadar la două sute de ani după această declarație, prietenul meu František Stárek[103] a fost condamnat la doi ani și jumătate de închisoare pentru a fi creat revista culturală independentă *Vokno* – și asta nu într-o tipografie privată, ci cu ajutorul unui ciclostil[104] care scârțâie cumplit! Cu puțin timp înainte, prietenul meu Ivan Jirous a fost condamnat la șaisprezece luni de închisoare pentru că a

exprimat cu ajutorul unei mașini de scris un strigăt de disperare cu privire la un aspect notoriu: că în țara noastră au existat multe abuzuri în justiție și că până și astăzi omul poate fi închis pe nedrept și torturat în închisoare. Prietenul meu Petr Cibulka[105] este în închisoare pentru că a distribuit texte și înregistrări, lansate în regim de samizdat, ale cântăreților și grupurilor nonconformiste. Da, totul este adevărat. Trăiesc într-adevăr într-o țară în care un congres al scriitorilor sau un discurs în cadrul acestuia pot duce la un cutremur care ar putea zgudui sistemul. Vă puteți imagina ceva similar în Republica Federală Germania? Da, trăiesc într-o țară care a fost zguduită în urmă cu douăzeci și unu de ani de textul prietenului meu Ludvík Vaculík[106], text care – ca și cum ar confirma concluziile mele despre puterea cuvântului – se numea *2000 slov*[107]. Acest text, printre altele, a servit drept unul dintre motivele pentru care cinci armate străine ne-au invadat țara într-o anumită noapte. Și nu întâmplător, în momentul în care scriu aceste lucruri, o pagină de text numită – din nou, parcă spre pentru a ilustra ceea ce spun aici – *Několik vět*[108] zguduie regimul local. Da, trăiesc într-adevăr într-un sistem în care cuvântul poate zgudui toate

aparatele de putere, în care cuvântul poate avea mai multă putere decât zece divizii, în care cuvântul plin de adevăr al lui Soljenițîn a fost resimțit ca fiind ceva atât de periculos, încât autorul său a trebuit să fie plantat în avion și exportat cu forța. Da, trăiesc acolo unde cuvântul *solidaritate* a reușit să scuture întregul bloc de putere.

Toate acestea sunt adevărate, s-a scris mult despre asta, iar valorosul meu predecesor Lev Kopelev[109] a vorbit deja în acest sens aici.

Dar acum pe mine mă interesează altceva. Nu vreau doar să vorbesc despre greutatea incredibilă pe care o capătă cuvântul în condiții totalitare, nu vreau să ilustrez puterea misterioasă a cuvântului doar pentru că există țări în care câteva cuvinte pot cântări mai mult decât un tren întreg cu dinamită.

Vreau să vorbesc mai general și să mă uit la subiectul meu în contextul său mai larg și mai controversat.

Trăim într-o lume în care este posibil ca un cetățean puternic dintr-o țară complet diferită să tragă o săgeată mortală asupra unui cetățean al Marii Britanii, într-un mod destul de public și nerușinat, pur și simplu pentru că a scris o

anumită carte. Se zice că omul cel puternic ar fi făcut-o în numele a miliarde de colegi de credință. Dar nu numai atât: în această lume, este posibil ca o anumită parte – sperăm doar o mică parte – a acestui miliard să fie identificată cu verdictul.

Ce este? Ce înseamnă asta? Să fie doar o adiere înghețată de fanatism, revenind la viață în mod ciudat în timpul diferitelor conferințe de tip Helsinki? Să fie consecințe destul de copleșitoare ale unei expansiuni a europenismului în lumi care inițial nu fuseseră deloc interesate în a importa vreo civilizație străină și cărora în cele din urmă acest import cu două sensuri le-a provocat datorii de sute de miliarde?

Sigur, asta înseamnă toate acestea.

Și ceva mai mult: un simbol.

Un simbol al multitudinii de sensuri misterioase pe care le are marea putere a cuvântului.

Da, puterea cuvântului nu are un singur sens și nu este transparentă. Nu este doar puterea eliberatoare a cuvântului lui Wałęsa sau puterea

de avertisment a cuvântului lui Saharov, nu este doar puterea aparent inutil irosită a cărții lui Rushdie.

Dar pe lângă cuvântul lui Rushdie, există și cuvântul lui Khomeini. Pe lângă cuvântul care electrizează societatea prin libertatea și veridicitatea sa, există și cuvântul hipnotizant, amăgitor, fanatic al nebuniei furioase, înșelător, periculos, aducător de moarte: cuvântul-săgeată.

Nu cred că trebuie să vă povestesc pe larg tocmai dumneavoastră despre magia neagră a unor cuvinte, deoarece ați simțit pe propria piele într-un trecut încă nu prea îndepărtat către ce orori istorice indescriptibile pot duce în anumite contexte politice și sociale cuvintele încântător de hipnotice și, în același timp, incredibil de nebunești ale unui anumit mic-burghez mediocru. Ce-i drept, nu înțeleg prin ce anume a putut să-i vrăjească pe unii dintre tații și mamele dumneavoastră, dar în același timp îmi dau seama că trebuie să fi fost ceva foarte sugestiv și foarte insidios, dacă a reușit, chiar și pentru o scurtă perioadă, să hipnotizeze chiar și marele spirit[110] care a dat un sens atât de nou și pătrunzător cuvintelor „das Sein“, „das Da-Sein“ și „die Existenz“.

Ce vreau să spun: cuvântul este un fenomen misterios, ambiguu, ambivalent, trădător. Poate fi o rază de lumină în tărâmul întunericului, așa cum a numit cândva Bielinski *Furtuna*[111] lui Ostrovski, dar poate fi și o săgeată mortală. Și cel mai rău dintre toate: poate fi un moment una și un moment, cealaltă, ba poate chiar încărca ambele valori în același timp!

Cum a fost cuvântul lui Lenin? Eliberator sau dimpotrivă, înșelător, periculos și apoi înrobitor? Cei interesați de istoria comunismului încă se ceartă cu pasiune în legătură cu acest lucru și probabil că se vor ciondăni încă mult timp. Personal, am observat că vorbele lui Lenin erau în permanență pline de furie.

Dar cuvântul lui Marx? A aruncat lumină asupra unui nivel ascuns al mecanismelor sociale sau a fost doar un germen strămoșesc discret al tuturor teribilelor Gulaguri de mai târziu? Nu știu, probabil că și una, și alta.

Dar cuvântul lui Freud? A dezvăluit universul secret al sufletului uman sau a fost doar germenul iluziei cu care se amăgesc astăzi jumătate din Statele Unite, și anume că putem

scăpa de necazurile și vinovăția noastră descărcându-ne de povara lor pe interpretarea unui expert bine plătit?

Dar aș merge și mai departe și aș pune o întrebare și mai provocatoare: cum a fost cuvântul lui Hristos? A fost începutul istoriei mântuirii și unul dintre cele mai puternice impulsuri culturale din istoria lumii sau a fost strămoșul spiritual al cruciadelor, al Inchiziției, al suprimării culturilor americane inițiale și apoi al întregii expansiuni pline de contradicții a rasei albe, care a provocat atâtea tragedii, inclusiv pe aceea care încadrează astăzi cea mai mare parte a lumii în categoria tristă a Lumii a Treia? Încă mai cred că cuvântul lui Hristos a reprezentat mai degrabă prima dintre categoriile de valori enumerate aici, dar nu pot ignora teancurile de cărți care demonstrează că până și în cel mai pur creștinism timpuriu a fost în mod inconștient codificat un anumit element care, pe fondul a mii de alte circumstanțe, inclusiv al constanței relative a naturii umane, a putut cumva deschide spiritual spațiul ororilor pe care le-am menționat.

Cuvintele au și ele o istorie.

Au fost vremuri, de exemplu, când cuvântul *socialism* a reprezentat pentru generații întregi

de umiliți și de oprimați sinonimul magnetic al unei lumi mai echitabile și când, pentru idealul exprimat prin acest cuvânt, oamenii erau în stare să-și sacrifice mulți ani din viață și poate viața însăși. Nu știu cum a fost în țara dumneavoastră, dar în țara mea, același cuvânt – socialism – a devenit de mult timp un baston destul de banal, cu care o mână de birocrați îmbogățiți și care nu cred în nimic își ciomăgesc pe spinare de dimineața până seara toți concetățenii cu spirit liber, numindu-i „dușmani ai socialismului“ și „forțe antisocialiste“. Într-adevăr, în țara mea, acest cuvânt a devenit de mult timp un descântec gol de conținut pe care este cel mai bine să îl evităm dacă nu dorim să părem suspecți. Am fost recent la o demonstrație mai degrabă spontană, nesponsorizată de disidenți, care protesta împotriva vânzării celor mai frumoase părți din Praga unor milionari australieni. Și când un vorbitor care se opunea proiectului a dorit să-și întărească apelul către guvern subliniind că lupta pentru a-și salva casa în numele socialismului, oamenii au început să râdă. Nu pentru că ar fi fost împotriva unei ordini sociale juste. Ci, pur și simplu, pentru că au auzit cuvântul cu care de mulți ani și în toate

împrejurările posibile și imposibile îi înjura și îi blestema un regim care nu știe decât să îi manipuleze și să îi umilească pe oameni.

Ciudate destine pot avea cuvintele! Același tip de oameni liberi și curajoși pot fi aruncați în închisoare o dată fiindcă pentru ei un cuvânt înseamnă ceva și a doua oară fiindcă același cuvânt nu înseamnă nimic, întrucât s-a preschimbat dintr-un simbol al unei lumi mai bune într-o înjurătură din vocabularul unui dictator cretin.

Niciun cuvânt, cel puțin în sensul oarecum metaforic în care folosesc eu cuvântul „cuvânt“, nu conține doar ceea ce îi atribuie dicționarul etimologic. Fiecare include în sine persoana care îl pronunță, situația în care îl pronunță și motivul pentru care îl pronunță. Același cuvânt poate emite strălucirea marilor speranțe sau doar razele morții. Același cuvânt poate fi o dată adevărat și altă dată fals, o dată strălucitor și altă dată înșelător, o dată poate deschide perspective minunate și altă dată poate instala pe pământ doar șine care duc la întregi arhipelaguri de lagăre de concentrare. Același cuvânt poate fi un element constitutiv al păcii la un moment dat, iar alteori fiecare dintre sunetele sale răsună ca ecourile mitralierei.

Gorbaciov vrea să salveze socialismul prin introducerea pieței și a libertății de exprimare. Li Peng[112] salvează socialismul prin masacrarea studenților, iar Ceaușescu prin buldozerizarea[113] națiunii sale. Ce înseamnă de fapt cuvântul în gura unuia și în gura celorlalți doi? Ce este acest lucru misterios care se salvează aici în atât de multe moduri diferite?

Am menționat Revoluția Franceză și frumoasa declarație care a însoțit-o. Declarația a fost semnată de un domn care a fost unul dintre primii executați în numele acestui minunat text umanist. Și după el au mai fost sute și poate mii. Libertate, egalitate, fraternitate – ce cuvinte minunate! Și cât de înspăimântător poate fi ceea ce înseamnă ele: libertatea unei cămăși desfăcute înainte de execuție, egalitatea în viteza cu care o ghilotină cade pe gât, o frăție într-un cer suspect, unde guvernează Ființa Supremă!

Cuvântul „perestroika“ sună plin de speranță pentru toată lumea de astăzi. Cu toții credem că există speranță pentru Europa și credem în lumea promisă din spatele acestui cuvânt.

Și totuși, recunosc că tremur uneori de teama că, până la urmă, acest cuvânt va deveni, și el, doar un nou descântec, se va transforma tot

într-un baston polițienesc cu care cineva ne va ciomăgi. Nu mă gândesc acum la patria mea: acest cuvânt are în gura conducătorilor săi același sens ca expresia „al nostru, ăl mare“ din gura lui Josef Švejk. Mă gândesc la altceva: anume că până și bărbatul curajos instalat acum la Kremlin acuză uneori și poate din disperare muncitorii greviști sau națiunile care se revoltă sau minoritățile naționale sau minoritățile cu opinii prea neobișnuite că ar pune în pericol perestroika. Îl înțeleg, este extrem de dificil să îndeplinească sarcina gigantică pe care și-a asumat-o, totul atârnă într-un echilibru al firului de păr și aproape orice poate rupe părul, iar apoi vom cădea cu toții în prăpastie. Totuși, mă mai întreb: oare nu există relicve considerabile ale vechii gândiri în cadrul acestei „noi gândiri“? Nu răsună aici ecouri ale stereotipurilor vechii gândiri și ale ritualurilor lingvistice și de putere? Oare cuvântul „perestroika“ nu începe să semene pe ici, pe colo, cu cel de socialism, mai ales când cu ajutorul său este ciomăgită în mod discret peste cap aceeași persoană care a luat atâta timp și în mod atât de nedrept atâtea ciomege în cap de la cuvântul „socialism“?

Țara dumneavoastră a adus o contribuție majoră la istoria europeană modernă: primul val al extinderii, celebra Ostpolitik.

Dar chiar și acest cuvânt ar putea fi uneori destul de ambiguu. A fost, desigur, prima licărire de speranță pentru o Europă fără Război Rece și Cortină de Fier; în același timp, din păcate a însemnat nu o dată și abdicarea de la libertate, așadar, de la premisa de bază a oricărei păci reale: îmi mai amintesc și acum că, la începutul anilor '70, mulți dintre colegii și prietenii mei vest-germani m-au evitat de teamă că, prin orice contact cu mine, un om pe care guvernul local nu-l prea iubea, ar fi putut provoca inutil acest guvern și amenința astfel bazele fragile ale extinderii. Desigur, nu vorbesc despre asta în nume propriu și în niciun caz fiindcă m-aș compătimi. La urma urmei, încă de atunci i-am compătimit mai mult pe ei decât pe mine, pentru că nu eu, ci ei au fost cei care au renunțat voluntar la libertatea lor. Menționez acest lucru doar pentru a face lumină din cealaltă parte, pentru a explica din altă perspectivă cât de ușor se poate transforma un lucru bine intenționat într-o trădare a propriilor intenții bune – din nou numai printr-un cuvânt al cărui sens nu a fost păstrat

cu atenție. Un astfel de lucru se poate întâmpla foarte ușor, dar se observă cu greu, se întâmplă discret, în liniște, pe furiș și când, în cele din urmă, omul realizează ce s-a întâmplat, îi rămâne o singură opțiune: uimirea târzie.

Numai că tocmai acesta este modul diabolic în care cuvintele ne pot trăda dacă nu suntem constant atenți la utilizarea lor. Și de multe ori, din păcate, chiar și o lipsă de atenție relativ mică și momentană poate avea consecințe tragice și ireparabile, care trec dincolo de lumea intangibilă a simplelor cuvinte și care pătrund cu mult în lumea al naibii de tangibilă și de materială.

Ajung în sfârșit la frumosul cuvânt *pace*.

De patruzeci de ani, l-am citit în țara noastră pe fiecare acoperiș și în fiecare vitrină. De patruzeci de ani, la fel ca toți concetățenii mei, am fost crescut să fiu alergic la acest cuvânt frumos, pentru că știu ce înseamnă acești patruzeci de ani: armate tot mai puternice ca presupusă garanție a păcii.

În ciuda acestui lung proces de golire sistematică de sens a cuvântului pace (nu a fost însă numai golirea de sens, ci și procesul invers, încă și mai rapid: încărcarea acestui termen cu

un sens opus celui din dicționar), câțiva donquijoți ai Cartei 77 și mai mulți dintre colegii lor mai tineri din Asociația Independentă pentru Pace au reușit să reabiliteze cuvântul și să-i readucă semnificația sa originală. Dar au fost nevoiți să plătească pentru această perestroikă semantică (reîntoarcerea cuvântului *pace* în poziția normală, adică „stând în picioare“, nu „căzut în cap“). Aproape toți tinerii lideri ai Asociației Independente pentru Pace au fost nevoiți să stea câteva luni la închisoare. Dar a meritat: un cuvânt important a fost salvat de la demonetizarea sa totală. Și, așa cum încerc să explic aici, nu este vorba nici pe departe despre a salva doar cuvântul. Se salvează ceva mult mai important.

Toate evenimentele importante din lumea reală – frumoase sau monstruoase – își au întotdeauna preludiul în sfera cuvintelor.

După cum am spus, astăzi, intenția mea nu este să vă transmit experiența unui om care a ajuns să conștientizeze faptul că, totuși, cuvântul mai are o anumită greutate atunci când vine vorba ca pentru el să plătești cu închisoarea. Intenția mea a fost să mărturisesc o altă experiență pe care am avut-o în această parte a lumii cu

greutatea cuvintelor și care are – așa cum cred cu tărie – o valabilitate universală. Ea rezultă din experiența că merită întotdeauna să fim circumspecți când vine vorba despre cuvinte și atenți la ele. Fiindcă oricât de atenți am fi, niciodată nu este suficient.

Suspiciunea față de cuvinte poate dăuna cu siguranță mai puțin decât încrederea exagerată în ele.

La urma urmei, nu tocmai aceasta este cea mai specifică misiune a unui intelectual: suspiciunea față de cuvinte și convingerea cu privire la groaza care poate zace în ele neștiută? Îmi amintesc că André Glucksmann, scumpul meu antevorbitor, a spus odată la Praga că un intelectual ar trebui să fie precum Cassandra, pentru că menirea lui este să audă cuvintele celor puternici, să ia seama la ele, să avertizeze cu privire la ele și să prevestească ce ar putea însemna sau răul pe care l-ar putea aduce.

Să observăm un lucru: de-a lungul secolelor, dumneavoastră și noi – adică germanii și cehii – am întâmpinat diverse dificultăți în a trăi alături în Europa Centrală. Nu pot vorbi în numele dumneavoastră, dar cred că pot declara în mod responsabil în numele nostru că străvechile animozități, prejudecăți și pasiuni

naționaliste, alimentate în cele mai diverse feluri de-a lungul secolelor, au dispărut la noi, la cehi, în ultimele decenii. Și, nu întâmplător, acest lucru s-a petrecut într-un moment în care cunoșteam oprimarea specifică unui regim totalitar. El a cultivat în noi o neîncredere atât de profundă în toate generalizările, frazele, înfloriturile ideologice, lozincile, stereotipurile de gândire și apelurile la care erau supuse unul sau altul dintre straturile noastre emoționale, de la cel mai de jos până la cel mai înalt, încât astăzi suntem în cea mai mare parte imuni la orice ademenire din aceasta hipnotică, chiar dacă ar lua forma atât de sugestivă conferită tradițional de un apel de natură națională sau naționalistă. Plapuma înăbușitoare a miilor de cuvinte goale sub care am trăit atât de mult timp a dezvoltat o neîncredere atât de puternică față de lumea cuvintelor înșelătoare, încât astăzi suntem mai capabili ca niciodată să vedem lumea umană așa cum este ea în realitate: ca o comunitate complexă de mii și milioane de ființe umane irepetabil (de) unice care, pe lângă sute de calități, au sute de defecte și trăsături urâte, dar care nu pot fi pur și simplu netezite, aplatizate cu fierul de călcat al frazelor seci și al cuvintelor devalorizate într-o singură masă omogenă cum ar fi clasă, națiune sau forță

politică și, ca atare, nu pot fi condamnate, lăudate, iubite, urâte, denigrate sau celebrate decât în bloc.

Acesta este doar un mic exemplu cu privire la utilitatea circumspecției față de cuvinte, un exemplu ales ținând seama de ocazia în care va fi folosit, și anume momentul în care un ceh are onoarea de a vorbi unui public predominant german.

Există un cuvânt la începutul a orice.

Este miracolul căruia îi datorăm faptul că suntem oameni.

Dar este și o capcană, o încercare, un truc și un test.

Poate mai amplu decât vi se pare dumneavoastră, care trăiți în condiții de largă libertate a cuvântului, adică în condiții în care cuvintele nu par să conteze atât de mult.

Contează.

Depind multe de ele.

Același cuvânt poate fi o dată umil și altă dată arogant. Iar cuvântul umil se poate transforma într-un cuvânt arogant extrem de ușor și foarte discret, în timp ce cuvântul arogant se poate transforma într-un cuvânt umil foarte greu, iar

transformarea durează foarte mult. Am încercat să demonstrez acest lucru pe baza destinului cuvântului pace în țara mea.

La sfârșitul celui de-al doilea mileniu după Hristos, această lume și mai ales Europa se află la o răscruce stranie: de mult timp nu au existat atât de multe motive pentru a spera că totul va ieși bine și, în același timp, niciodată nu au existat atât de multe motive de teamă că, dacă totul ar merge rău, catastrofa ar fi definitivă.

Nu este dificil să demonstrezi că toate amenințările majore cu care se confruntă lumea astăzi, de la războiul nuclear trecând prin catastrofa ecologică, până la catastrofa civilizației sociale (prin asta mă refer la decalajul tot mai mare dintre oameni, respectiv națiunile bogate și sărace), au o cauză comună ascunsă undeva în adânc: o transformare discretă a cuvântului inițial umil într-unul arogant.

Din cauza aroganței, omul a început să creadă că, în calitate de culme și stăpân al creației, a înțeles complet natura și poate face cu ea tot ce dorește.

Din cauza aroganței, omul început să creadă că, în calitate de ființă înzestrată cu rațiune, este capabil să-și înțeleagă pe deplin propria istorie,

apoi să planifice pentru toți o viață fericită și că, tocmai în numele acestui viitor fericit, a cărui unică și dreaptă cheie o deține numai el, asta i-ar da chiar dreptul de a-i mătura din drum pe toți cei pe care acest viitor nu i-ar convinge.

Din cauza aroganței, omul a început să creadă că, dacă a reușit să spargă nucleul atomic, a ajuns o ființă atât de desăvârșită, încât nu-l paște nici măcar concurența atomică, darămite războiul atomic.

În toate aceste cazuri, omul a greșit fatal. Și asta e rău. Dar în toate aceste cazuri, el începe să-și înțeleagă greșeala. Și asta e bine.

Acum, că am aflat toate acestea, ar trebui să luptăm cu toții, împreună, împotriva cuvintelor arogante și să căutăm cu atenție ouăle de cuc ale aroganței în cuvintele aparent umile.

Aceasta nu este, desigur, o sarcină lingvistică. În calitate de apel la responsabilitatea cuvântului și la cuvânt ca atare, este o sarcină esențial morală.

Această sarcină, însă, nu este ancorată ca atare la orizontul lumii pe care putem întrezări astăzi, ci doar undeva, acolo unde sălășluiește acel Cuvânt care a fost la începutul a toate și care nu este un cuvânt al omului.

Nu voi explica de ce este așa. A făcut acest lucru deja mult mai bine decât l-aș fi putut face eu, ilustrul dumneavoastră înaintaș, Immanuel Kant.

Vă mulțumesc pentru atenție.

Hrádecek, 25.07.1989

Note:

[101] Titlu original: *Slovo o slovu* (1989). (*N. red.*)

[102] Este vorba despre Premiul Internațional pentru Pace, oferit în fiecare an de către Asociația Librarilor Germani. În octombrie 1989, laureat a fost Havel. (*N. trad.*)

[103] Cunoscut și ca „Porcu'", publicist, om de cultură, cercetător al istoriei și fost redactor-șef al revistei underground *Vokno* (născut în 1954). (*N. trad.*)

[104] Aparat primitiv de multiplicat documente, un fel de tipografie mult mai rudimentară, utilizat foarte mult în perioadele de dictatură pentru multiplicarea clandestină a materialelor de care aveau nevoie cei care luptau împotriva acestor stări de lucruri. (*N. trad.*)

[105] Activist, disident anticomunist, jurnalist ceh, semnatar al Cartei 77 și întemeietor al partidului considerat extremist Blocul Dreptății (născut în 1950). (*N. trad.*)

[106] Prozator, foiletonist, disident ceh anticomunist, inițiator al editurii underground Petice și autor al manifestului „Două mii de cuvinte" (1926–2015). (*N. trad.*)

[107] În traducere, „Două mii de cuvinte". (*N. red.*)

[108] În traducere, „Câteva propoziții". Document în 7 puncte, inițiat și publicat în primăvara lui 1989 de către membrii Cartei 77 în frunte cu Havel. Documentul solicita, în mod concentrat, liberalizarea și democratizarea vieții în Cehoslovacia socialistă. (*N. trad.*)

[109] Lev Zinovjevič Kopelev (1912–1997) – scriitor, disident și umanist sovietic rus. (*N. trad.*)

[110] Aluzie la celebrul filosof german Martin Heidegger și la admirația lui pentru Hitler. (*N. trad.*)

[111] Piesă de teatru a lui Alexandr Ostrovski. (*N. red.*)

[112] Lider comunist chinez care a inițiat și coordonat în mai 1989 masacrul studenților protestatari din Piața Tiananmen. (*N. trad.*)

[113] Termen introdus și utilizat ca atare de autor. (*N. trad.*)

O oră între un falit și un politician[114]

Pare a se fi încheiat perioada a ceea ce, din motive de concizie și cu titlu strict provizoriu, aș numi inexact și urât „disidență clasică“. Mă refer la perioada îndelungată în care singura voce civică cu adevărat liberă care s-a auzit aici a fost aceea a unei comunități relativ reduse numeric, în ochii multor concetățeni, oarecum sinucigașă, oameni care au ales să spună adevărul cu voce tare, indiferent de consecințele pe care aveau să le suporte. Această comunitate se bucura, ce-i drept, de simpatia unei anumite părți a publicului, dar această simpatie era ascunsă cu grijă, deoarece puțini erau dispuși să riște a atrage asupra lor aceleași pedepse pe care disidenții se hotărâseră să le înfrunte benevol. Desigur, această inițiativă independentă nu a înregistrat prea multe succese politice imediate, vizibile și verificabile; sensul existenței sale era, cel puțin în ochii mei, mai presus de toate

moral: exista aici un fel de „orizont moral“, un fel de unitate de măsură a valorilor, un punct de fugă în raport cu care se puteau preciza pozițiile, un fir subțire și tensionat de continuitate întins într-o pădure întunecată pentru a transmite ideea autonomiei civice de la luminișurile mai deschise ale trecutului la luminișurile voit mai deschise ale viitorului. Nu exista nicio garanție pentru nimic, nu exista decât speranța că totuși un astfel de luminiș va apărea vreodată și că această activitate donquijotescă va fi vreodată evaluată, întrucât le-ar permite celor care vor trăi destul pentru a apuca să vadă acest luminiș să se bazeze pe ceva, să se sprijine pe ceva, să aibă o bază, un punct de pornire. Că pur și simplu nu vor fi obligați să clădească, dacă putem spune astfel, în câmp deschis.

Nu susțin că ne-am afla acum într-un astfel de luminiș. Mi se pare doar că începe să se formeze, ca o luminiță pe care o intuim undeva, la orizont.

Totuși, momentul când începem să intuim apropierea luminișului și momentul intrării în luminiș nu sunt unul și același. Dimpotrivă, acestea sunt două puncte în mod evident distincte care delimitează o nouă fază specială

cu toate caracteristicile provizoratului, tranziției sau ale unei zone de trecere: inițiativele independente și cultura independentă au încetat de mult să mai trăiască în această lume strict paralelă, separată printr-un zid gros de viața societății. Pe scurt, nu mai suntem într-un ghetou. În același timp, însă, încă nu există nici pe departe măcar o cultură politică să spunem cât de cât normală din care să facem parte, nu există o autostructurare naturală și publică în mod natural a societății, nu există o viață publică autentică, nici o experiență a civismului liber universal evident, sau manifestându-se în mod universal, evident și natural. Din această cauză, inițiativele independente, departe de a mai fi ceea ce erau până de curând, sunt de asemenea încă departe de a fi (și nici n-ar putea) ceea ce atâția oameni și-ar dori ca ele să fie: o opoziție politică reală cu tot ceea ce presupune ea, începând cu lideri charismatici și profesioniști și terminând cu agende politice concrete și reale.

Această situație în mod esențial temporară, fază în care nu mai suntem ceea ce am fost, dar în același timp în care încă nu am devenit (și nici n-am putea – de multe ori nici nu vrem) ceea ce probabil că ar trebui să fim, este ușor

tulburătoare, ușor haotică și mai ales foarte exigentă: ne pune în fața multor misiuni noi, inclusiv a unei noi autolimitări și a nevoii de a intra în multe dezbateri probabil destul de dramatice despre cum să facem față acestor sarcini.

Nimeni nu are o rețetă completă pentru punctul de plecare și, desigur, nu o am nici eu. Am doar câteva sentimente personale sau recomandări cu privire la sarcinile viitoare:

1) Inițiativele independente nu ar trebui să cadă într-o exaltare exagerată din faptul că oamenii merg la demonstrații, că nu se tem să semneze, cot la cot cu aceste inițiative, petiții care nu sunt pe placul guvernului și că o parte a societății începe să le perceapă ca pe o alternativă politică reală, punându-și în ele toate nădejdile (adesea în mod nesănătos) și sperând că ele vor fi cele care, în numele societății, vor rezolva tot ce trebuie cu adevărat rezolvat și ce nu poate rezolva decât societatea în ansamblu. O astfel de exaltare, de fascinație pentru redescoperirea însemnătății proprii (după mulți ani de viață paralelă plină de suferință) este mai mult decât de înțeles: noua situație ne oferă o experiență frumoasă a satisfacției și ne umple de sentimentul că toate acele lucruri fără rost pe

care le-am făcut ani buni poate că nu au fost atât de inutile. Iar acest sentiment ne încălzește. Totuși, cu cât o astfel de exaltare este mai ușor de înțeles din punct de vedere psihologic, cu atât mai important este să nu cedăm în fața ei și să nu ne pierdem judecata lucidă. Așadar, primul lucru pe care îl recomand este realismul.

2) Inițiativele independente nu ar trebui să cedeze niciodată presupunerii destul de arogante, în fond foarte problematice și politic lipsite de perspectivă că numai ele – la fel ca acele spirite drepte care au reușit să spună încă de acum cincisprezece ani ceea ce acum spune toată lumea – sunt chemate în mod automat pentru a juca vreun „rol conducător"; că tot ceea ce fac este în mod automat mai bun decât ceea ce fac alții și că, în fond, după toate lucrurile prin care au trecut, nu ar trebui să-și piardă prea mult timp cu cineva care se trezește de-abia în ceasul al doisprezecelea, întrucât creditul moral le-ar aparține lor, nu ultimilor. Pe scurt, nu ar trebui să uite ceea ce au subliniat întotdeauna: că nu sunt preocupate de sine, ci de cauza acestei societăți. Cred că acest sentiment nu este prea răspândit, dar cred și că

nu fac nimic rău dacă avertizez în prealabil asupra pericolului pe care el îl reprezintă. Dacă avertismentul meu este inutil, cu atât mai bine.

3) Noua situație, caracterizată printr-un interes crescut pentru inițiativele independente și publicitatea sporită de care se bucură acestea, poate trezi în om (și uneori chiar trezește) tentația de a-și demonstra în fața guvernului și a publicului existența și importanța printr-o inflație de declarații nu prea consistente care par a-și fi mutat din reflex accentul de la ceea ce se face efectiv la publicitatea care se face în jurul acestor fapte. Uneori s-ar zice că, pentru unii, este mai important ca un anume proiect să fie anunțat cu surle și trâmbițe decât să fie concretizat. O altă tentație mi se pare, de asemenea, foarte seducătoare, dar destul de periculoasă: că vom începe sub presiunea acestei vremi atât de agitate să ne agățăm prea mult de unele activități ce-i drept, importante, dar care, în fond, se desfășoară o singură dată, în detrimentul muncii mai puțin vizibile și, din punctul de vedere al vremii, mai puțin atractive, dar din perspectiva viitorului, poate mai însemnate. Este vorba despre activități de fiecare zi, conceptuale, de conștientizare și organizatorice, care cer răbdare, cultivă și

răspândesc capacitatea de a discuta ca pe acea dată inițială necesară, după Masaryk, oricărei democrații, cultivând în acest fel și viața civică. Deși nu vom fi niciodată perfect pregătiți pentru un posibil viitor imprevizibil de bun și nu vom putea evita improvizațiile, cu atât mai mult ar trebui măcar să încercăm să fim cât mai pregătiți atât în domeniul proiectelor concrete, cât și în crearea conștiinței civice, fără de care nici cel mai respectabil proiect nu are șanse prea mari de succes.

4) În final, aș dori să subliniez lucrul cel mai important în opinia mea: cu cât intrăm mai vizibil pe teritoriul politicii reale, cu atât mai puternic ar trebui să ne amintim rădăcinile inițiale, adică morale, ale activităților noastre și cu atât mai atent ar trebui să veghem spre a evita ca, întâmplător și discret, responsabilitatea noastră să înceapă să se frângă în două, într-o responsabilitate umană și una politică. Avem întotdeauna o singură responsabilitate. Fie că suntem cei mai umiliți prizonieri sau dezmoșteniți ai societății, fie eventuali purtători de cuvânt ai voinței naționale, trebuie să ne conducem întotdeauna după aceeași conștiință – ea este unică. A face altfel ar însemna să scuipi nu numai asupra propriului

trecut, ci și asupra tuturor șanselor tale. Am fost întotdeauna convins și încă mai cred că sursa tuturor fenomenelor de criză de care suntem înconjurați este criza morală a societății și că niciuna dintre crizele noastre – de la cea economică, trecând prin cea politică și până la cea ecologică – nu poate fi rezolvată decât prin depășirea crizei morale, mai precis prin depășirea ideologiilor diabolice ale grijii egoiste exclusiv pentru sine și resemnării umane și civice cu care societatea noastră este infectată sistematic și de atâta timp. Prin urmare, aș considera fenomene precum ajutorul umanitar neostentativ al cetățenilor din Orașul Mic[115] (Malá Strana) pentru refugiații est-germani, strângerile spontane de fonduri pentru a ajuta Armenia[116] sau semnele emergente de formare a unei comunități solidare la diferite adunări ale oamenilor (fie că sunt demonstrații, slujbe religioase, concerte sau orice altceva) ca fiind extrem de importante, poate mai însemnate decât orice altceva. În calitatea lor de fapte bune omenești, aceste fenomene sunt și cel mai fertil sol, cea mai bună pepinieră pentru orice politică superioară. Asta pentru că undeva aici se află germenii autentici ai acelei autonomii civice adevărate, singura instituție pe care trebuie să se sprijine orice altă lucrare politică.

În caz contrar, ea va rămâne suspendată în gol, la fel ca celebrul stâlp de gard[117] despre care vorbea acum ceva timp Miloš Jakeš[118].

7.10.1989

Note:

[114] Titlu original: *Hodina mezi zkrachovancem a politikem* (1989). (*N. red.*)

[115] Episod din perioada iunie–septembrie 1989, când numeroși turiști est-germani, sub pretextul unei excursii în „Cehoslovacia socialistă frățească", au cerut azil ambasadei vest-germane din Praga. Pe 30 septembrie, cetățenii est-germani aflați în „semi-exilul" praghez au primit permisiunea de a călători în Republica Federală, iar în timpul îmbarcării lor în autobuze, locuitorii cartierului praghez Malá Strana (Orașul Mic) și-au manifestat solidaritatea cu aceștia aducându-le provizii și alte bunuri necesare pentru drum și în cadrul procesului de acomodare în noua patrie. (*N. trad.*)

[116] Este vorba despre acțiuni de strângere de fonduri în sprijinul Armeniei (pe atunci parte a URSS), lovită pe 7 decembrie 1988 de un cutremur devastator. (*N. trad.*)

[117] Expresie dintr-un discurs al lui Jakeš din anul 1987, rămasă celebră prin ridicolul său: „Partidul Comunist Cehoslovac va rămâne singur ca un stâlp de gard." Totuși, au existat și voci care susțineau că această expresie dovedea că autorul său este un „vizionar" care intuise cu doi ani mai devreme căderea inevitabilă a regimului comunist. (*N. trad.*)

[118] Politician comunist ceh (1922–2020), succesorul (pentru doi ani, 1987–1989) al lui Gustav Husák în funcția de secretar general al Partidului Comunist Cehoslovac. Prototipul comunistului crud și nemilos, dar în același timp naiv și incult, Miloš Jakeš a fost poate mai mult decât oricare alt politician ceh ținta ironiilor și a bancurilor populare. În timpul mandatului său s-a desfășurat la Praga Revoluția de Catifea, pe care a tratat-o cu superficialitate și diletantism, ceea ce a întărit și mai mult opoziția față de regimul comunist a cetățenilor cehoslovaci. (*N. trad.*)

Interviu cu Mircea Dan Duță și Gianina Cărbunariu

Mircea Dan Duță (MDD): Bună seara, Gianina, și îți mulțumesc foarte mult pentru a fi acceptat să ne vorbești despre relația ta cu acest titan al dramaturgiei, al filosofiei și al vieții sociale și politice a secolului al XX-lea și prea puțin al XXI-lea, Václav Havel. Ne bucurăm că despre personalitatea fostului președinte ceh și slovac se exprimă, iată, personalități și specialiști din generații mult mai tinere decât acelea care, în general, aveau o anumită exclusivitate asupra lui prin autoritatea intelectuală și morală pe care o manifestau și de care se bucurau în rândurile societății românești și, mai general, europene. Prezența ta aici este o dovadă că influența lui Havel continuă, că ea nu se mărginește la aceia cărora le-a fost contemporan și că, iată, generațiile mai tinere se simt de

asemenea impresionate, interesate de evoluția lui ca intelectual, ca filosof, ca dramaturg. Prima întrebare pe care aș vrea să ți-o adresez este când și în ce condiții ai auzit pentru prima dată numele lui Havel și dacă ai luat contact mai întâi cu activitățile sale de luptător anticomunist sau cu creația sa eseistică și dramaturgică?

Gianina Cărbunariu (GC): Bună seara și vă mulțumesc pentru invitație. O să sune ciudat, dar am senzația că am auzit acest nume foarte devreme. Nu există un moment anume, pentru că unul dintre bunicii mei asculta *Europa Liberă* și asociez acest nume și alte nume cu acea perioadă. E un nume pe care l-am tot auzit. Eu la Revoluție aveam 11-12 ani, și, evident, după aceea numele lui Havel apărea în presa românească. A tot apărut în mod normal, dar de citit ce a scris, atât dramaturgie, cât și eseistică, s-a întâmplat abia când am intrat la Facultatea de Teatru și asta s-a datorat unuia dintre profesorii mei, domnul Nicu Mandea, care ne tot vorbea despre *Puterea celor fără de putere* și cred că nu a vorbit doar generației mele. Cred că și celorlalte generații cărora le-a fost profesor le-a vorbit despre acest text și foarte bine a făcut. Acesta este momentul în

care am început să fiu interesată de eseistica lui și, evident, și de dramaturgie. Cu dramaturgia lui lucrurile stau un pic complicat, pentru că, din ce știu eu, nu există montări mari ale textelor lui Havel în România. Există montări, au existat, dar, s-ar putea să fie ignoranța mea, nu știu, din momentul în care eu am început să activez ca regizor, deci după 2004, nu țin minte să fie un spectacol de răsunet care să fi marcat într-un fel lumea teatrală, din păcate. Nu știu de ce s-a întâmplat asta, dar am făcut cunoștință cu textele lui mai degrabă citindu-le direct decât prin montări.

MDD: Într-adevăr, Havel a fost mai puțin montat la noi. Din ce îmi amintesc eu – și e posibil să nu am toată informația –, a fost montată în 1990 chiar *Trilogia* cu destul succes la București, parcă la Teatrul de Comedie, dacă nu mă înșel, iar de atunci nu știu dacă a mai fost montat. Poate la Teatrul din Piatra Neamț.

GC: Asta vreau să spun. A fost o montare, *Opera calicilor*, în 2008, pe care nu am văzut-o. Eu deja nu mai eram în Piatra Neamț, eram în București.

MDD: Deci, iată, Teatrul din Piatra Neamț oferă o nouă premieră, o nouă realizare de

excepție în peisajul teatral românesc, pentru că, în afară de aceste montări, eu nu îmi amintesc să se fi montat altceva din Havel.

GC: Există chiar acum, dacă nu mă înșel, o montare a textului *Audiența* în București.

MDD: Exact asta voiam să spun. Sub patronajul Centrului Ceh, Mădălina Țurcanu a realizat o montare remarcabilă, aș spune, a *Audienței*, cred că la Teatrul de Artă, dacă îmi amintesc bine.

GC: Da. Nu am ajuns încă să văd spectacolul, dar o să fac lucrul acesta.

MDD: Într-adevăr, foarte bine jucat și foarte bine regizat.

GC: Iată că este un dramaturg care interesează diferite generații. Îmi imaginez că e vorba despre o companie tânără care a montat textul, nu?

MDD: Într-adevăr, este o regizoare dintr-o altă generație față de cei care au pus în scenă piesele spectacolelor anterioare la care ne-am referit aici. Mădălina Țurcanu este o mare pasionată de cultura cehă, de teatrul ceh, de filmul ceh și, dacă nu mă înșel, ea este și autoarea traducerii. Așadar, lucrurile s-au combinat foarte bine din

acest punct de vedere. O altă întrebare pe care aș vrea să ți-o adresez se leagă de faptul că, așa cum ai menționat, ai aflat despre numele lui Havel cu mult înainte de a fi început să afli câte ceva despre activitatea sa pe tărâm civic, ca eseist ori ca dramaturg. Dar după ce ai început să îl citești, ți-a atras atenția în primul rând prin atitudinea sa civică, în principal ca autor, eseist sau mai ales ca dramaturg? Ce anume te-a impresionat cel mai mult sau ce anume ți-a atras atenția prima dată?

GC: Cred că o personalitate de tipul lui Havel e foarte greu de privit dintr-o singură perspectivă. În cazul lui s-a întâmplat acest lucru uimitor: când existența se suprapune cu opera artistică, ele merg împreună, pentru că realitatea și experiența personală a artistului i-au hrănit opera. Și spun că e un caz special pentru că, știm cu toții – în România aud foarte des treaba asta –, omul e o treabă, opera e altă treabă și ceea ce mi se pare interesant și fascinant de-a dreptul e felul în care personalitățile multiple se întâlnesc într-o personalitate contradictorie în același timp. Adică el însuși vorbește despre paradoxurile care îl definesc ca om. Un tip rebel care, de fapt, își dorește calmul și liniștea. Un om care își dorește să citească și să se dedice

scrisului și ajunge să facă politică și multe, multe alte lucruri contradictorii care fac parte din această personalitate incredibilă. Cred că da, e greu să separi toate aceste fațete și ce mi se pare interesant pentru mine ca artist, lucrul care mă interesează cel mai mult e această legătură cu realitatea pe care nu o au foarte mulți artiști și, de aceea, opera lui ca dramaturg mi se pare foarte puternică, mi se pare că rezistă timpului și că e, într-un fel, dincolo de limbajul care este, să spunem, un limbaj al teatrului absurdului ce și-a epuizat mijloacele la un moment dat sau, mă rog, s-a transformat în altceva. Textele lui stau în picioare și sunt extrem de interesante și acum. De exemplu, textul *Plecarea*, care a trecut neobservat la noi în România. Eu nu știu de vreo montare. Este o metaforă a tranziției statelor din estul Europei, o metaforă despre putere, despre transformarea lumilor, dar în primul și în primul rând vorbește despre o situație comună Ungariei, Poloniei, României, Bulgariei, felul în care o societate se predă în mâinile capitalismului.

MDD: Îți mulțumesc mult că ai adus vorba despre acest text. A reprezentat la vremea lui, atunci când l-am tradus, una dintre ambițiile mele să pot să conving un teatru românesc să îl

pună în scenă. Nu neapărat cu dorința de a sublinia pitorescul răspunsurilor pe care le-am primit, printre ele se numără replici de genul: „Dar ce spune textul ăsta?“, „Sunt chestii de-a dreptul minore, pentru copii“, „Dacă dai drumul la televizor la noi, afli chestii mult mai puternice, mult mai impresionante, care șochează mult mai mult“. Adică mi se pare paradoxal faptul că acest text a fost interpretat din perspectiva, hai să-i spunem, ciudățeniei, stranietății acestei tranziții și a tuturor fenomenelor neplăcute care o însoțesc. A fost interpretat drept un text al tranziției, drept un text despre corupție în tranziție și așa mai departe, în timp ce, așa cum foarte bine ai subliniat, conotațiile sale sunt mult mai profunde. Este vorba de o schimbare a lumilor, este vorba de o schimbare a generațiilor, și nu neapărat biologice, de o schimbare a generațiilor mentale, de trecerea pe planul doi și planul trei a unor oameni care aveau alte valori și de obligația, de necesitatea ca ei să se supună unora care pot fi nou-veniți sau care, dimpotrivă, au fost alături de ei atâta vreme cât contextul i-a avantajat în acest sens, dar care, după, nu au ezitat să calce peste cadavre dacă acest lucru i-a avantajat mai mult.

GC: Aș adăuga la acest lucru incredibila autoironie, pentru că unul dintre personaje – personajul principal – are foarte multe din personalitatea lui Havel, iar Havel e necruțător chiar cu sine însuși și asta iarăși mi se pare un lucru fascinant în ceea ce-l privește.

MDD: Într-adevăr, autoironia, o dimensiune care i-a însoțit în permanență evoluția carierei artistice, a fost – să ne amintim de exemplu inclusiv în *Audiența* – dincolo de ironia la adresa acelor personaje ridicole ale epocii comuniste. Există o puternică ironie la adresa intelectualului care încearcă să rămână neatins de toate acele tare, jigniri și umiliri la care este supus, dar care, până la urmă, este obligat să accepte anumite compromisuri. Pe de altă parte, există și ironia la adresa altor persoane din apropierea sa. Să nu uităm că personajul aflat direct în antiteză cu el, Václav Klein, nu este altcineva decât cel care urma să fie fostul său prim-ministru și viitorul președinte al Cehiei, căruia în loc de Klaus i-a spus „Klein“, adică „micuțul“, și dincolo de asta, a mixat pe toate acestea acea enormă metaforă a unei *Livezi de vișini* moderne.

GC: *Livada de vișini* transformată în mall, cazinou și parc de agrement.

MDD: Superb spus.

GC: Da. Mie textul mi s-a părut incredibil de just, de ironic, de plin de vervă, de amărăciune, cu foarte multe trimiteri și la Shakespeare, și la Cehov. Mă mir că nu a atras la vremea aceea atenția regizorilor. Dar cred că există o explicație – am încercat să mi-o dau acum –, și anume că noi în acei ani încercam un fel de reluare a legăturii cu dramaturgia vestică. Ochii noștri erau îndreptați spre Vest: ce se scria în Germania, ce se scria în Anglia, ce se scria în Franța, cam asta ne interesa. Și spun asta pentru că în 2002, când am început proiectul DramAcum, alături de colegii mei Andreea Vălean, Alexandru Berceanu și Radu Apostol, am dorit să traducem texte din țări din fostul bloc comunist, tocmai pentru că nu aveam acces la aceste texte și pentru că ne imaginam că ar trebui să fie experiențe similare. Și am avut surpriza să vedem că, la acel moment, nu prea se traducea nici din maghiară, nici din polonă. Nu mai știu când a fost tradusă *Plecarea*. Cred că mai încolo, nu?

MDD: În 2008 și a apărut după doi ani. A fost o colecție de trei piese.

GC: Publicate la Unitext cumva?

MDD: Nu, la Curtea Veche Publishing.

GC: Cumva reluarea legăturii cu țările care trecuseră prin această experiență s-a întâmplat un pic mai târziu, cred că e și explicația pentru care nu s-a montat Havel atunci când ar fi trebuit să se monteze.

MDD: Într-adevăr, observația este cât se poate de justă. În 2002 a apărut o primă tentativă. Liliana Șințova a propus o plachetă cu două piese contemporane cehești, excepționale amândouă. Una se numea *Balerinele acvatice* și cealaltă, care este acum un titlu clasic deja al dramaturgiei cehe contemporane, *Poveștile unei nebunii obișnuite*. Dar tot așa, nu au atras atenția în momentul acela. Mi se pare că tot la Piatra Neamț s-a montat *Poveștile unei nebunii obișnuite*.

GC: Și cred că și la Național s-a montat un pic mai târziu sau a fost măcar o lectură, nu mai știu.

MDD: Nu mai știu sigur.

GC: Da, eram mai degrabă un pic spre Vest în acea perioadă.

MDD: Probabil că este o explicație. Poate că, într-adevăr, se căutau niște conexiuni mai spre

Vest decât în fostul lagăr comunist. Mai târziu, în 2016, a venit antologia mea de teatru cehesc contemporan dintre care, practic, la diverse teatre, cred că din șase piese s-au jucat cinci, în orice caz sub formă de lectură. Mai ales la Nottara au fost citite toate. Deja lucrurile se mai fluidizaseră, deja interesul către fostul lagăr socialist unde se scria și se scrie într-adevăr o dramaturgie de excepție fusese stimulat, era mai înalt, dar cred că momentul trecuse. Adică *Plecarea* era deja *passé*, îi trecuse momentul și, mai mult decât atât, am senzația că, într-un fel sau altul, teatrele românești nu au sesizat potențialul, nu au sesizat adâncimea, complexitatea, imensa dimensiune metaforică a acestei piese.

GC: Da. Cum spuneam, mie textele mi se par actuale, cel puțin *Plecarea* e un text despre tranziția care, într-un fel sau altul, e fără de sfârșit în țările de Est. Asta se întâmplă acum, trăim lumea pe care o anunță personajul Klaus la finalul piesei. Dar mi se pare interesant, apropo de ce spuneai că reacția directorilor a fost că vedem asta și mai acut, mai interesant la televizor. Cred că aici Havel face diferența în sensul în care a fost un autor preocupat de realitate, un autor care și-a hrănit opera din

realitate, în timp ce, la noi, literatura aia „de sertar“ a rămas așa, o chestiune nelămurită. N-au prea ieșit operele alea extraordinare ascunse la sertar. Havel a scris inspirat de realitate în perioada comunistă. S-au jucat piesele și în România, și în străinătate și a reușit să scrie un text valabil cum e *Plecarea* pentru anii 2000. Eu nu cunosc în România un autor dramatic care să fi scris bine și să fi fost recunoscut înainte de '89 și să reușească să scrie un text valabil după '89. Sper să mă înșel, dar nu cunosc un astfel de dramaturg, ceea ce înseamnă că el n-a fost nevoit să-și reinventeze limbajul. La noi limbajul de dinainte nu a mai funcționat deloc după '89. Știm foarte bine că oamenii nu mai voiau să vadă același tip de spectacol cu „șopârle“ și aluzii, iar dramaturgii care scriau și erau cunoscuți înainte de '89 nu prea au reușit să funcționeze în noua realitate. Și aici Havel e altfel, pentru că pe el l-a interesat realitatea și s-a raportat la ea în ceea ce a scris și înainte, și după. Critic, evident.

MDD: Absolut de acord. Foarte bună observația, îți mulțumesc mult. Trebuie menționat, de asemenea, faptul că Havel și-a asumat realitatea, inclusiv realitatea limbajului, înainte de 1989 și da, ai foarte multă dreptate,

Havel nu a apelat sau a apelat prea puțin la „șopârle“. Mai mult decât atât, are un text în care ironizează acest mod de a comunica cu publicul prin intermediul unor metafore înțelese numai de către autor și de către public. Havel știa precis ce riscă. Și, cu toate acestea, a riscat. Havel a făcut pușcărie pentru că a scris în felul acesta și nu s-a temut de pedeapsa respectivă, nu s-a temut că va fi privat de libertate. S-a și îmbolnăvit la închisoare, așa cum știm. Unii spun că asta, ceva mai târziu, i-a adus sfârșitul. Și-a asumat toate acestea, nu s-a temut, a manifestat acel curaj nebun al undergroundului central european. Cum spunea cândva Jan Patočka, una dintre personalitățile-cheie ale Cartei 77 și ale filosofiei moderne cehești: „Există lucruri pentru care merită să suferi și ne asumăm acest fapt.“ Havel este o dovadă – aș fi vrut să pot spune o dovadă vie – a faptului că acest lucru funcționează sau că a funcționat.

GC: El este o dovadă și, uitându-mă din nou pe textul *Puterea celor fără de putere*, e incredibilă actualitatea lui. Mă bucur foarte mult că se publică această carte, mă bucur foarte mult că

devine astfel subiect de discuție. Cred că tinerii ar trebui să citească aceste texte, dar mai ales eseistica.

MDD: Sunt absolut de acord și îți mulțumesc mult că ai făcut această mențiune. Publicarea eseurilor lui Havel, traduse alături de colega Gabriela Georgescu, reprezintă o inițiativă de mare laudă a Curtea Veche Publishing. Într-adevăr, era necesară apariția acestor scrieri extrem de actuale ale lui Havel și care și-au păstrat valabilitatea la peste 40 de ani după ce au fost scrise. Noțiunea de sistem post-totalitar, de fapt ce scria el în anii '70 și '80, într-un fel, am trăit noi timp de aproape 30 de ani după Revoluție. Tot ce s-a întâmplat în centrul și estul Europei a fost o punere în scenă, dacă vrei, a noțiunii de sistem post-totalitar, ceea ce el deja intuia în anii aceia. Pot să te întreb în ce limbă ai citit *Puterea celor fără de putere*?

GC: În română.

MDD: Am înțeles. Mulțumesc mult. Să mergem mai departe. Aș vrea să te rog să îmi permiți să-ți adresez o altă întrebare: în ce crezi că au constat rolul și însemnătatea lui Havel în evoluția politică a Cehoslovaciei în perioada așa-zisei normalizări și mai ales în procesul de cădere a comunismului la sfârșitul anilor '80 ai

secolului trecut în țara sa și în Europa? Crezi că Revoluția de Catifea a grăbit căderea comunismului în alte țări din Europa Centrală și de Est?

GC: Aici, eu nefiind analist politic, nefiind nici istoric, nu cred că pot să dau cel mai documentat și just răspuns, dar cred că textele lui Havel împreună cu acțiunile lui au creat un orizont de înțelegere pentru foarte mulți oameni. Mă gândeam din nou la *Puterea celor fără de putere*, apropo de exemplul sau pilda lui cu aprozaristul. Într-o zi aprozaristul hotărăște să nu mai pună lozinca în vitrină. Hotărăște că a trăit destul în minciună și vrea să trăiască în adevăr. Cred că e foarte important în ce atmosferă ajungem să trăim, cred că e foarte important la ce exemple avem acces pentru a ne hotărî să nu trăim în minciună, ci în adevăr. Cred că, în acest sens, Havel a fost un catalizator și n-a fost singur. Vorbim de mai multe generații de fapt, de oameni foarte diferiți din domenii diferite care s-au unit la un moment dat să apere libertatea de expresie, cum a fost cazul cu formația rock The Plastic People of the Universe, o trupă pe care nu o cunoșteau cu toții. Cu siguranță nu o ascultau, era vorba totuși de un underground al muzicii cehești,

însă faptul că acei oameni au fost persecutați pe nedrept și că au încercat să le limiteze libertatea de expresie, că i-au târât în închisori și în tribunale, toate aceste lucruri i-au făcut pe oameni să decidă că trebuie să se solidarizeze într-un principiu. Cred că prin ce a scris, prin felul în care Havel a acționat împreună cu toți cei care au decis acest lucru a însemnat foarte mult pentru că informația circula. Nu era la un clic distanță ca acum, dar oamenii auzeau de aceste gesturi. Adică ce s-a întâmplat și în Polonia cu sindicatul Solidaritatea, informațiile despre Carta 77 ajungeau în România și în alte țări din Est și ele au fost modele că da, se poate să gândești altfel și să și spui public lucrul ăsta. Deci, din punctul acesta de vedere, a gândi altfel și a te exprima public au reprezentat un catalizator pentru ce a însemnat mai încolo căderea comunismului. Evident, pe mine mă interesează opiniile istoricilor, pentru că în fiecare țară a fost diferit. Eu acum zece ani începeam un proiect care se numește „Parallel Lives – 20th Century through the Eyes of Secret Police", un proiect în care eram șase artiști împreună cu cercetători ai arhivelor fostelor poliții politice din șase țări. Pentru mine a fost interesant să văd atât asemănările, cât și deosebirile în ceea ce privește felul în care

au funcționat aceste poliții politice și este adevărat că, dintre toate, Securitatea românească pare cea mai brutală. De aici și atmosfera de care vorbește Havel, de spaimă, de teamă difuză. La noi în anii ăia, spre final, cred că devenise ceva mai mult decât difuz, avea aproape concretețe. Asta zic, pe mine mă interesează așa o privire asupra tuturor cazurilor. Într-adevăr, cu siguranță faptul că a avut loc Revoluția de Catifea, apoi căderea Zidului Berlinului, toate acestea au dus și la noi în decembrie la căderea regimului lui Ceaușescu. Dar cred că ar fi interesant un studiu – care cu siguranță există și cu siguranță încă mai e de studiat – al felului în care lucrurile astea au funcționat totuși un pic diferit. Și să îți zic un exemplu, apropo de faptul că am senzația că Securitatea a fost, dacă nu cea mai brutală, una dintre cele mai brutale poliții politice. Eu atunci la *Tipografic* doream foarte mult să fac un spectacol despre racolarea minorilor în România în anii '80 și am cerut documente. Nu prea am reușit să ajung la ele în timp util, până la urmă am găsit dosarul lui Mugur Călinescu și, în discuțiile pe care le-am avut cu ceilalți artiști și cercetători din cadrul proiectului – erau evident și cehi, polonezi, nemți, unguri, slovaci –, în timp ce le povesteam de chestiunea

cu racolarea minorilor, erau oripilați și mi-au spus: „Da, și polițiile noastre politice aveau turnători, aveau informatori, dar nu s-au atins de tineri.“ Deci ăla era un teritoriu în care nu s-a prea intrat. Sigur că au existat probabil cazuri, dar nu era vorba de un fenomen de amploarea celui din România, ceea ce spune foarte multe lucruri, cred, despre brutalitatea Securității.

MDD: Aici pot să menționez un exemplu concret din activitatea StB, securitatea de stat din fosta Cehoslovacie. Ei aveau un departament care se ocupa în principal cu racolarea de studenți, și – aveau ei o expresie, în măsura în care „promiteau loialitate“, cu ghilimelele de rigoare acolo unde trebuie puse – chiar și de elevi. În principiu se lucra în felul următor: era vorba în principal de copii săraci care veneau să studieze la Praga sau în marile orașe și care făceau autostopul. Foarte mulți dintre cei care îi luau cu autostopul erau, de fapt, agenți ai StB cărora începeau ca din întâmplare să le povestească anumite șotii, anumite boroboațe pe care le făcuseră ei la cine știe ce „ceai“, când se îmbătaseră și strigaseră „Jos cu Husák“ sau mai știu eu ce. „E, uite, vezi că se știe, dacă nu mai faci treaba asta și accepți să fii cuminte în continuare, poți să câștigi și

niște bani.“ Era o formă poate mai puțin brutală, dar, aș spune, la fel de perversă de a iniția colaborări cu generația tânără și de a induce în ea această perversiune specifică regimului și pe care, *by the way*, Havel o surprinde cu atâta acuitate, mai ales în *Scrisoare deschisă către Gustáv Husák*, deci are umorul, sarcasmul dacă vrei, de a-i pune și titlul științific: doctor Husák. Și face acest lucru, bineînțeles, când Husák era la apogeul puterii și are curajul de a-i adresa o scrisoare atât de incisivă, atât de realistă cu privire la regimul pe care Husák îl conducea. Aș putea să te întreb cine au fost dramaturgii cehi și slovaci din acest colectiv alături de care ai lucrat? Îți mai amintești?

GC: Petr Zelenka.

MDD: Chiar i-am tradus și s-au jucat două piese la București cu mare succes, unul dintre numele mari ale dramaturgiei cehe contemporane și care și-a încercat norocul cu destul succes și în domeniul regiei de film, de altfel.

GC: Da, am fost colegi în acest proiect și spectacolul lor a fost prezentat la Odeon în 2012.

MDD: Da, într-adevăr, atunci s-a întâmplat.

GC: Am avut sprijinul Centrului Ceh atunci.

MDD: Dacă nu mă înșel, și te rog să mă contrazici dacă greșesc, am impresia că, având în vedere tulburările care au avut loc la noi în vara lui 2012, dacă îți mai amintești, acest spectacol a avut și niște probleme.

GC: Nu.

MDD: Deci nu a fost așa.

GC: Nu, dimpotrivă, a avut o primire foarte entuziastă.

MDD: Din partea publicului, nici nu mă îndoiesc.

GC: Eu nu cunosc să fi fost și alte probleme.

MDD: OK. Aș avea o altă întrebare pe care aș vrea să te rog să îmi permiți să ți-o adresez. Sigur, o să îmi spui acum că, tot așa, este vorba probabil de o chestiune care îi privește mai mult pe istorici, pe politicieni, însă având în vedere cunoștințele tale profunde în domeniu și preocuparea pe care ai manifestat-o de atâta timp cu privire la această parte atât de dramatică a istoriei prin care am trecut și noi și toate celelalte țări din Europa Centrală și de Est, risc să ți-o adresez și sper ca ea să-ți facă

poate și plăcere: cu care alți lideri anticomuniști și disidenți din fostul bloc socialist crezi că ar putea fi comparat Havel? Crezi că există vreo personalitate politică sau intelectuală în România cu o formație, evoluție sau activitate asemănătoare sau, să spunem, comparabile cu acelea ale lui Havel?

GC: Mie, cel puțin, primul care îmi vine în minte e Lech Wałęsa, un activist pentru drepturile omului, președinte și el după '90. Sigur, nu scriitor, nu dramaturg, dar vorbim iarăși de o personalitate extraordinară. În România i-aș alege pe Doina Cornea, pe jurnalistul și poetul Dorin Tudoran și pe Vasile Paraschiv, și spun și de ce aș face această alegere. Pentru că, la fel ca Havel, și-au păstrat o poziție critică și după '90. Să nu uităm scrisoarea Doinei Cornea adresată lui Traian Băsescu, să nu uităm faptul că Vasile Paraschiv a refuzat să primească o distincție din partea aceluiași președinte Traian Băsescu și, evident, pozițiile critice ale lui Dorin Tudoran. Încă o dată, ce mi se pare fascinant la Havel e felul în care, criticând regimul comunist din Cehia, vorbește despre societatea de consum și aduce o critică acestei societăți de consum și atrage atenția asupra faptului că există un alt tip de

manipulare mult mai subtilă în Occident, atrage atenția asupra acestei societăți de consum în care nu mai există niciun fel de autoconștientizare socială și în care, prin a consuma și prin a fi într-o continuă competiție feroce unii cu alții, prin această lipsă de solidaritate, riscăm să ne întoarcem în preistorie. Asta mi se pare că îi apropie pe acești oameni, dintre care nu toți sunt intelectuali. Vasile Paraschiv era muncitor. Dar modul ăsta de a te poziționa critic tot timpul și de a nu vedea lucrurile în alb și negru mi se pare foarte important. Cred că societatea are nevoie de acești oameni care să nu-și abandoneze ochiul critic în functie de o situatie sau alta. Într-un fel, ce m-a deranjat uneori la o anumită parte a intelectualității românești este o dată, că s-au trezit anticomuniști în ceasul al doisprezecelea și a doua, faptul că tot ce venea din Vest era propovăduit ca fiind bun și senzațional. Eu cred că trebuie să ne păstrăm o distanță critică față de toate fațetele realității.

MDD: Într-adevăr, cred că o mare parte dintre problemele noastre atât înainte, cât și după ’89 au fost generate de faptul că am avut de-a face și atunci și acum, sau nu neapărat atunci și acum, ci înainte și după căderea comunismului

cu un anumit gen de maniheism care s-a manifestat, însă, în sens contrar. Ceea ce era alb a devenit dintr-odată negru și invers. Dar maniheismul – faptul de a vedea societatea și realitatea numai în alb și negru, numai în pozitiv și negativ – era de fapt același. Tocmai asta cred că a fost în mare măsură spre paguba noastră și în detrimentul epocii noastre ca națiune și ca indivizi. Pe de altă parte, un lucru pe care inclusiv comuniștii cehi și slovaci nu l-au înțeles la vremea aceea este legat de faptul că Havel era, în realitate, un om mai de stânga decât ei. Havel, ca intelectual, a fost și a rămas în permanență un om de stânga. Ei se uitau la el ca la un pericol de dreapta, fiindcă aveau impresia că ei întruchipează stânga. Nu, ei întruchipau extrema stângă, care se atingea foarte bine de extrema dreaptă, sub influența catalizatoare a neostalinismului de tip brejnevian care a impus, de altfel, conducători precum Husák în fruntea Cehoslovaciei și toți oamenii de care s-a înconjurat și a impus o stagnare a reformelor democratice din anii '60 practic în toate țările socialiste, inclusiv la noi. Și cred că și din acest motiv Havel a fost poate mai puțin înțeles la noi, pentru că, în abordarea filosofiei lui, s-a plecat automat de la premisa că este o filosofie de dreapta și că trebuie înțeleasă

ca atare. Nu, Havel a fost un om de stânga, un om de social-democrație europeană, critică, parlamentară, deci nu extremistă, nu comunistă. A fost un om de stânga care a criticat societățile de consum ale Occidentului așa cum le vedea în momentul respectiv. A se vedea aici diferența pe care o face între luptătorii anticomuniști și disidenți, în ultimii el neavând încredere și o spune direct chiar în *Puterea celor fără de putere*.

GC: Da, pentru că unul dintre argumente este acela că ar putea părea un grup exclusivist. Și nu despre asta e vorba atunci când încerci să dezvolți societatea civilă.

MDD: Într-adevăr. Or, argumentul lui principal a fost acea închegare aproape într-un singur moment, a societății civile cehe în urma procesului The Plastic People of the Universe, când oameni care – și el subliniază acest lucru – poate altădată nu ar fi fost niciodată aliați s-au ridicat în virtutea aceluiași principiu, și anume a faptului că cineva nevinovat fusese arestat, persecutat fără motiv. Or, un om care gândea în felul acesta, nu egalitarist, ci în sensul de echivalență a luptei pentru dreptate a fiecăruia dintre cei care vor deveni mai târziu componenți ai societății civile, nu putea să fie

un om de dreapta. Și, plecând de aici, nu pot să nu-i adresez dramaturgului Gianina Cărbunariu o întrebare legată tocmai de această atitudine perseverent combativă față de tarele unei societăți. Dacă aș fi primit eu această întrebare – cea pe care ți-am adresat-o mai înainte –, fără doar și poate că printre personalitățile pe care le-aș fi menționat ca păstrându-și verticalitatea și menținându-se la o distanță egală și critică față de oricare societate nu aș fi ezitat să o numesc pe Gianina Cărbunariu.

GC: Mă faci să râd, iartă-mă.

MDD: De ce te fac să râzi? Eu sunt convins de ceea ce spun.

GC: Pentru că vorbim în primul rând de o personalitate în adevăratul sens al cuvântului și o personalitate multilaterală. Suntem generații diferite și cred că lumea aceea în care au trăit și s-au dezvoltat acești oameni, vorbim de Havel, Wałęsa, de Doina Cornea, Dorin Tudoran, Vasile Paraschiv, cumva e o lume greu de tradus pentru cineva născut după '90. Stăteam și mă gândeam că eu am făcut un spectacol bazat pe o stenogramă din dosarul de mii de pagini al lui Dorin Tudoran. Și țin minte că repetam și voiam să fac un fel de *reenactment* și nu găseam

cheia. Citeam foarte mult în perioada aceea despre contextul politic și eram într-un dialog cu domnul Tudoran și unul dintre actori, care ar fi trebuit să-l joace pe Dorin Tudoran, mi-a spus: „Eu nu pot să joc așa ceva pentru că nu am trăit în acea epocă și nu știu dacă eu în acel context aș fi avut acel curaj.“ Și mi-a mai spus: „Cel mai probabil nu.“ Și mi-am dat seama că are dreptate, drept care acel personaj a fost împărțit tuturor actorilor și ne-am chinuit cu toții să ducem la capăt ceea ce a fost un erou. Vorbind de realități diferite, netrăind la o vârstă matură acea perioadă, mi-e greu să nu-mi pun întrebarea: „Eu ce-aș fi făcut? Aș fi tăcut?“ Cu alte cuvinte, aș fi fost un om care ar fi trăit în minciună sau unul care ar fi ales să trăiască în adevăr? Și nu știu ce să zic. Sincer, nu știu ce să zic. Ce știu e că acum reacționez la lucruri care mi se par a fi minciună, dar e greu de comparat contextul. În același timp, cred că e nevoie, în momentul de față, să reinventăm luptătorii, pentru că e o altă luptă, mai subtilă, mai perversă, aș zice, mai puțin vizibilă, dar e o luptă și în acest moment.

MDD: Și este o luptă pe care foarte mulți – nu-mi face plăcere s-o spun – o abandonează pentru că, este adevărat și sunt de acord cu tine

că, netrăind perioada respectivă, ar fi foarte greu să definești ce ai face dacă ai fi în locul cutărui sau cutărui luptător anticomunist. Pe de altă parte, faptul de a nu fi trăit perioada aceea și de a trăi epoca pe care o trăiești acum este, la rândul său, un avantaj, pentru că ai acumulat niște cunoștințe și niște experiențe pe care oamenii aceia nu au avut posibilitatea de a le acumula nici la nivel spațial, nici la nivel temporal. Chiar dacă nu ai trecut prin ceea ce au trecut ei, ai aflat niște lucruri după aceea care s-au întâmplat și care au explicat multe chestiuni pe care ei nu puteau să și le explice. După ce au aflat toate acestea, foarte mulți membri ai societății, nu neapărat civile și nu numai românești, ci și din țările din jurul nostru, au ales să depună armele. La urma urmei, viața în clasa de mijloc nu este atât de rea, nu mai există restricțiile de dinainte, cu un pic de noroc găsim un loc de muncă plătit măcar la nivelul minimei decențe, ce rost are să mă mai revolt, ce rost are să mai fac revoluție, ce rost are să-mi mai aduc aminte de Piața Universității, de mineriade, de tot ceea ce s-a întâmplat. Iată, însă, că nu toată lumea gândește în felul acesta. Or, caracterul de excepție al personalității la care m-am referit și care pe tine te-a făcut să râzi se manifestă

tocmai în acest sens. În condițiile de relativ echilibru, de relativă nu vreau să spun seninătate, dar hai să spunem de relativă stabilitate pe care, bineînțeles, cu fluctuațiile de rigoare, cu toate cele prin care am trecut după '89 încoace, cei mai mulți, 90-95% chiar dintre cei care la începutul anilor '90 să zicem că ar fi avut o atitudine mai combativă, au preferat să depună armele. Tu nu. De aceea, prin căutarea adevărului, prin faptul că încerci să faci lumină acolo unde alții ar prefera să rămână întuneric și acolo unde covârșitoarea majoritate nici măcar nu mai este interesată să știe dacă era lumină sau întuneric, după părerea mea – iar dacă te fac să râzi pentru a doua oară, cu atât mai bine – eu cred că tu de fapt continui acest mod lipsit de compromis de a fi și de a gândi al lui Havel.

GC: E bine că mai și râdem.

MDD: Cred că în felul tău definești trăirea în adevăr în alte condiții istorice, mult după ceea ce a scris Havel cu privire la acest aspect și, la fel ca el, repet, păstrând proporțiile, păstrând intervalele de timp și de spațiu, refuzi aceleași compromisuri, dar la niște dimensiuni diferite pe care le-a refuzat și el. Îmi permit să consider

că o mutație peste timp să-i spunem, la mare distanță, a lui Václav Havel este în România Gianina Cărbunariu.

GC: Cred că interesul meu pentru realitate poate fi văzut într-o direcție pe care Havel și mulți artiști au dat-o demult și cred că asta te face să mă vezi așa. Atunci când am creat un spectacol, nici măcar nu m-am gândit că ar putea fi o formă de protest. Nu m-am gândit pentru că nu mai trăim acele vremuri în care era uneori imposibil să lucrezi dacă voiai să vorbești despre realitate pe bune. Încă o dată, nu mă miră deloc și mi se pare definitorie, din păcate, pentru teatrul românesc fuga de realitate timp de treizeci de ani. De ce să se monteze un text de Havel care vorbește despre o realitate pe care eu o văd la televizor? Și răspunsul e simplu: pentru că un autor dramatic vine cu o perspectivă asupra lumii și ne invită pe toți să gândim împreună. La teatru asta se întâmplă: o comunitate de spectatori într-o seară gândește și reacționează împreună la ceva viu, care se desfășoară în fața ochilor. Asta e marea diferență față de televiziune, unde lucrul ăsta nu se întâmplă. Da, cred că, din punctul acesta de vedere, interesul meu față de realitate a fost unul sincer. Eu când am făcut *Stop the Tempo!*,

primul meu spectacol – eram încă studentă de fapt în ultimul an –, a fost un spectacol întâmpinat foarte entuziast de o parte a criticii și cu mare neîncredere de către o altă parte a criticii și de colegii mei de breaslă, care nu înțelegeau de ce m-ar interesa pe mine și de ce aș vorbi despre situația politică din România anilor 2000 și ceva și despre situația socială, economică și spirituală a generației mele. Nu înțelegeau de ce s-ar face un astfel de teatru. Eu așa am simțit. Atunci nu am conceptualizat foarte mult. Am simțit nevoia să fac asta. Nu m-a învățat nimeni în școală și nu m-a trimis nimeni să fac spectacolul ăsta. A fost un spectacol independent, a fost alegerea mea și într-adevăr, când e vorba de scriitori, nu neapărat de dramaturgi, de alți și alți artiști care au nevoia asta de a se conecta la realitate, cred că există un aer de familie, să zicem. Și dacă fac asta din sinceritate, nu pentru că, mai nou, e la modă teatrul social-politic și trebuie să fim și noi în trend, deși nu prea ne interesează, dar, dacă așa e moda, trebuie să ne înscriem, să ne înregimentăm, deci dacă e un interes sincer, da, cred că poate exista acest aer de familie. La mine a fost sincer. Era primul meu spectacol, nici nu prea ieșisem din țară în momentul acela. Cred că numai până în Bulgaria fusesem. Nu

eram la un clic distanță de alte spectacole în străinătate. A fost o decizie pe care am luat-o, de a nu lucra într-un teatru de stat și de a rămâne alături de colegi de-ai mei, să lucrez cu ei în independență, cu bani aduși de acasă practic. Să facem acest spectacol prin care voiam să spunem niște lucruri despre noi, despre generația noastră, despre ce se întâmpla în România anului 2004. Iar acela nu a fost un protest, ci o alegere și artistică, și personală de a face lucrul ăsta și nu o regret absolut deloc pentru că, după acest spectacol, mi-am dat seama în ce direcție voi merge. Nu a fost un protest la adresa sistemului teatral românesc, ci un fel de a spune că vreau să fac lucrurile așa cum vreau eu și nu să intru în acest sistem și să perpetuez aceleași și aceleași idei și, mai ales, fuga de realitate.

MDD: De fapt a fost, dacă nu un protest, un manifest personal împotriva sistemului și o dovadă că se putea lucra și în afara lui. Iar dacă îți amintești, popularitatea acestui gen de spectacole a crescut aproape exponențial la nici trei ani, cred. Două dintre spectacolele tale erau deja traduse în Cehia, a apărut acea mini-antologie de teatru românesc contemporan tradusă de Eli Kučerová, iar după încă un an a

fost pusă în scenă cu mare succes de niște studenți de la Universitatea de Teatru și Film din Bratislava *Kebab*. Cele trei personaje, dacă îți amintești, în montare, au fost jucate de șase actori. Fiecare dintre personaje avea o dublură prezentă pe scenă. Ceea ce vreau să subliniez este faptul că acest teatru care forțează realitatea s-a dezvoltat foarte repede și iată, a prins foarte bine tocmai la dramaturgii și la actorii tineri din această zonă care au trăit ceea ce am trăit și noi.

GC: Când am fost acum niște ani în Praga și am jucat *Tipografic Majuscul* din proiectul „Parallel Lives“, am avut surpriza plăcută să aflu că au jucat *Kebab* timp de zece ani. *Kebab* sau *Stop the Tempo!*, nu mai știu care dintre ele, dar că a existat o companie care a jucat zece ani. Nici eu nu reușisem să joc atâta timp.

MDD: *Kebab* a fost jucat timp de zece ani și, într-adevăr, cu mare succes. Trebuie să știi că a fost un element de excepție și pentru teatrele cehești. În principiu, cele mai de succes piese comerciale cehești, deci făcute de ei, pentru ei, se joacă cel mult doi ani.

GC: Mă bucur să aud asta.

MDD: Iată că românii pot să facă revoluții și în Cehia.

GC: Eu zic că e bine să facă măcar la ei acasă.

MDD: Au încercat în ’89 și ai văzut cum a ieșit. Aș mai avea o întrebare cu privire la un anumit aspect. Vorbeai despre sistem. Iată, un lucru foarte ciudat sau, mă rog, ciudat până la proba contrarie. Este comun istoriei noastre aici în Europa Centrală și de Est faptul că anumite „șopârlițe“ despre care discutam mai înainte, care altfel erau crunt pedepsite dacă veneau din partea unor autori începători sau care nu aveau un anumit statut în cadrul regimului, erau doar în aparență paradoxal permise într-o anumită măsură tocmai celor care își închinaseră mai mult de 90% din creația dramatică sau, după caz, cinematografică, pe altarul regimului. Unor asemenea oameni care făcuseră spectacol după spectacol despre construcția socialismului, în marile orașe, sub supravegherea strictă a poliției politice, li se permiteau asemenea „șopârlițe“. În Cehia, cei care se bucurau de asemenea privilegii erau cântăreții de folk. Ceea ce nu putea spune un actor pe scenă își putea permite un cântăreț de folk într-un refren care, vezi Doamne, se auzea și trecea, pe urmă oamenii, mai mult sau mai puțin, îl uitau. La noi,

lucrurile au fost încă și mai paradoxale: oamenii cărora li s-a permis cel mai mult au fost tocmai cei care scriseseră până atunci cele mai plate piese ideologice despre construcția socialismului. De aceea, în acest context, aș vrea să te întreb: ce părere ai despre piese prezentate pe afișe drept texte standard despre construcția socialismului și despre filosofia marxistă și care, de fapt, pe scenă, făceau să se audă replici absolut incredibile, mergând până la limita protestului precum, să spunem, *Un pahar cu sifon*? În *Un pahar cu sifon*, Leopoldina Bălănuță avea replici absolut incredibile: „Păi cred și eu că dacă n-a strigat *Trăiască, trăiască, trăiască*, cred și eu că n-a intrat în Uniunea Scriitorilor.“ Sau, întrebată de Nicolae Dinică: „Aoleu, și ce face, dragă, taică-tu cu 200 de lei pe lună?“ „Cum ce face? Își ridică nivelul de trai.“ Cum ai caracteriza această permisivitate acordată tocmai oamenilor regimului să facă mișto de regim după ce, timp de treizeci de ani, l-au slăvit?

GC: Din nou, nu am trăit acele vremuri, nu am avut acces la un astfel de mod de a face teatru, însă, discutând cu oameni care au lucrat în acea perioadă, chiar cu profesorul meu Valeriu Moisescu sau cu domnul Nicu Mandea, am

înțeles – și cred că aveau dreptate – că exista o complicitate între cenzură și acești artiști pentru a asigura un fel de stare de bine a națiunii. Pe mine stilul ăsta „șopârlos“ și cu aluzii m-a dezamăgit întotdeauna. Citind o astfel de literatură dramatică, pentru că spectacolele nu le-am văzut, mi se pare o chestiune total lipsită de interes și cred într-adevăr că exista o complicitate: ce putea fi văzut, ce nu putea fi văzut. Sigur că există o grămadă de povești la vizionări, la care venea cenzura și directorul atrăgea primul atenția asupra unei scene care nu era chiar atât de periculoasă, ca să treacă altele mai periculoase. Exista acest joc complicat și mă bucur atât de mult că nu am trăit acele vremuri. Mi se pare noaptea minții să-ți negociezi libertatea de expresie ca artist. Și ca producător, dar mai ales ca artist. Mi se pare înfiorător. Nu știu dacă pot să îi condamn pe acei oameni, pentru că, din nou, vorbim de lucruri pe care nu le-am trăit. Nu știu exact cum era atunci. Dar un regim în care ești nevoit să minți și să intri într-o complicitate cu puterea mi se pare foarte trist.

MDD: Or, iată, tocmai asemenea compromisuri – pentru că și de aceea ți-am adresat această întrebare – le-a refuzat Havel.

Adică el a fost pus în fața unei alegeri de tip: „Uite, nu-ți promitem că-ți montăm piesele astea. Hai să fim serioși, sunt prea radicale. Nu ne putem bate joc noi de noi înșine. Dar ți le publicăm într-o ediție fără prea multe exemplare, într-un tiraj nu prea mare, dar scrie o singură piesă cuminte. Nu să ne lauzi, dar o piesă în care să nu ne critici."

GC: „Măcar să nu ne vorbești de rău."

MDD: Exact. „Scrie o piesă de dragoste, scrie o comedie, ceva care să poată fi jucat." La care Havel a avut replică absolut memorabilă: „Domnilor, dar eu vă permit să jucați absolut orice din ceea ce am scris. Nu e nevoie să scriu altceva. Eu vă dau drepturile de autor pe gratis." Iar secretarul de partid al comisiei teatrale de atunci, Kvasnička, a fost foarte enervat de replica asta și îi spune: „Tovarășe Havel, am impresia că mă crezi mai prost decât sunt." Havel, simplu: „Nu, domnule Kvasnička." Iar de aici înțelege ce vrea fiecare: „Nu vă consider mai prost decât sunteți", „Sunteți mai prost decât s-ar zice" sau nu este nevoie să interpretăm.

GC: Deci „destul de prost încât să nu vă consider mai prost".

MDD: Exact. Iată și aici umorul, ironia subtilă inimitabilă și de neuitat a lui Havel.

GC: Apropo de montările și de lucrul lui la Teatrul de pe Balustradă. Mi-a plăcut foarte mult ce a spus la un moment dat, apropo de faptul că era montat foarte mult în străinătate și că ar trebui să fie fericit că se întâmplă asta și ce ar putea să-și mai dorească – ceva de genul ăsta. Și el a spus: „Eu nu pot să creez așa în general. Eu mă gândesc la oamenii cu care lucrez, vreau să știu la cine ajunge acest text, la ce actor și la ce public. Mă bucură faptul că în străinătate se întâmplă asta. Evident. Dar eu vreau să știu pentru cine creez.“ Și spunea că nu poate să fie universal. El întâi e local, întâi vorbește despre o realitate pe care o cunoaște și, evident, cu cât mai local, cu atât mai global. Mi-a plăcut foarte mult acest tip de a-ți vedea implicarea ca artist într-o comunitate, în cazul ăsta, acest teatru.

MDD: Îți mulțumesc mult și, înainte de a pune punct acestui interviu – pe care, sincer să fiu, dacă aș avea posibilitatea, l-aș prelungi cu cel puțin încă două ore, dar trebuie să fim realiști și să ne dăm seama că el trebuie să încapă de fapt într-o carte –, mi-aș permite să te întreb:

regizorul Gianina Cărbunariu ce piesă de Havel și-ar dori să monteze în anul 2021 sau mai târziu, când va fi posibil?

GC: Mi-a plăcut foarte mult *Largo Desolato*, în care vorbește despre experiența lui de filosof, de artist, de om al protestului, de toate așteptările pe care un astfel de om le creează și, implicit, dezamăgirile, pentru că atunci când așteptările sunt mari, evident că vor exista și dezamăgiri și cred că a știut asta și atunci când a acceptat să intre în politică. A știut că va dezamăgi în mod evident la un moment dat și că va fi și el dezamăgit. Mie Havel mi se pare de o luciditate extraordinară. *Largo Desolato* mi se pare un spectacol în care poziția artistului, a gânditorului e foarte actuală. Dar, încă o dată, cred că *Plecarea* ar fi textul care m-ar bântui ca regizor. Pentru că e despre trecutul recent, despre trecutul îndepărtat, despre prezent și, mai ales, despre viitor. Noi trăim acum, din păcate, în lumea pe care o anunța Havel. Aceea în care divertismentul facil riscă să ne arunce în preistorie. Cred că *Plecarea*, da.

MDD: Îți mulțumim foarte mult, Gianina, și, înainte de a ne despărți, te rugăm să ne promiți că, atunci când vei monta *Plecarea*, o să rezervi cinci locuri pentru Centrul Ceh, zece pentru

Curtea Veche Publishing și unul pentru individul suspect care tocmai îți ia acest interviu. Îți mulțumim foarte mult și îți urăm mult succes în tot ceea ce faci!

GC: Mă onorează această invitație și vă mulțumesc!